

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

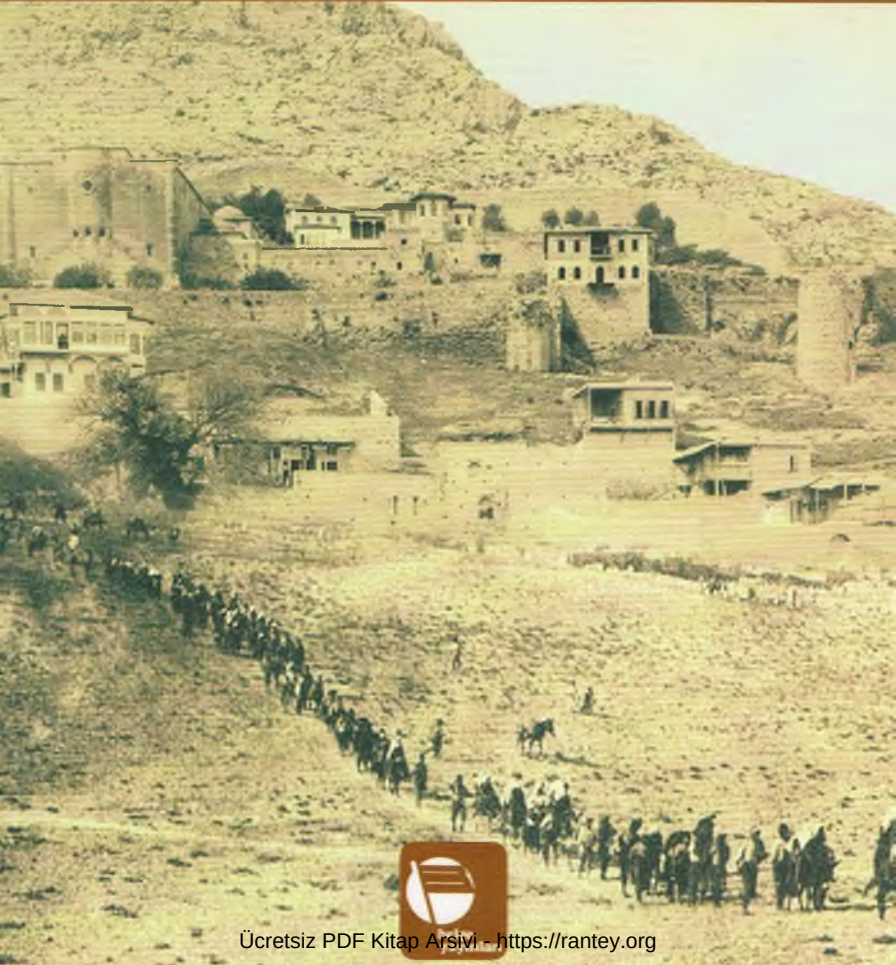
Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

1915 BAĞLAMINDA KÜRT-ERMENİ TARİH MUHASEBESİ *ve GÜNCEL TARTIŞMALAR*

HOVSEP HAYRENİ

1915

BAĞLAMINDA KÜRT-ERMEKİ TARİH MUHASSEBESİ ve Güncel Tartışmalar

HOVSEP HAYREKİ

Ücretsiz PDF yayımları

BELGE YAYINLARI: 781
Türkiye İncelemeleri Dizisi

1915 BAĞLAMINDA KÜRT-ERMENİ TARİH MUHASEBESİ
VE GÜNCEL TARTIŞMALAR
Hovsep Hayreni

Sayfa Düzeni | Aristan
Kapak Tasarım | Hatice Yılmaz
Düzelti | Ahmet Batmaz
Birinci Baskı | Nisan 2015

İç/Kapak Baskı-Cilt | Berdan Matbaacılık
Davutpaşa Cad. Güven Sanayi Sitesi,
C Blok, No: 239 Topkapı / İstanbul 0 (212) 613 12 11
Sertifika No: 12491

©

BELGE ULUSLARARASI YAYINCILIK
Cemal Nadir Sokak, Büyük Milas Han,
No: 26-28, D.121-130, 34112 Cağaloğlu-Fatih/İstanbul
Tel: 0 (212) 517 44 53
E-mail: belgeyayinlari@gmail.com
www.belgeyayinlari.com.tr
Sertifika No: 11206

HOVSEP HAYRENİ

**1915 BAĞLAMINDA KÜRT-ERMENİ
TARİH MUHASEBESİ
VE
GÜNCEL TARTIŞMALAR**

**belge
yayınları**

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

İ Ç İ N D E K İ L E R

SUNUŞ/Sait Çetinoğlu.....11

ÖNSÖZ 13

**I- Ermeni Soykırımı ve Dersim'in Bağrına Sığınma:
1915'den 1938'e Kader Ortaklığı.....21**

**II- Ermenisiz Dersim ya da Dersimsiz Ermenilik
Tasavvuru Üzerine.....31**

Kuru itiraz konusu Ermenice yer isimleri.....33

İngiliz gezginin cımbızlanan notları ve bütünlüklü gerçeklik.....37

Dersim'de Ermeniler 1915 öncesi Amerika göçüyle
tükenmiş meğer!.....41

Ermenilikle ilişkilenemeye karşı ilginç allerjik hassasiyet.....44

Ermenilerin bölgedeki köklülüğü ve kültürel etkileri.....45

Şaibe düşürülen Petag albümündeki şarkıların somut kaynağı.....48

**III- Dersimliler Ermeni Kardeşlerini
Daha Doğru Anlayabilmeli.....55**

“Misyonerlik” ithamı çok yersiz ve biraz da ayıp değil mi?.....55

Dersim tarihi gibi çokkültürlü bir alan kimsenin tekeline
olabilir mi?.....60

Bir türlü anlaşılacak istenmeyen eski isimler üzerine bir kez daha.....62

Gağand-Gağan ve Pavlikyanlar bağlamında doğrular yanlışlar.....64

Söylenmemiş şeylerden Dersim adına çıkarılan hakaret algıları...69

Dersimlilere farklı kimlik yakıştırmaya çalıştığım doğru mu?.....70

Dersimlilerin Ermeni kırımındaki tavrına ilişkin yanlış polemik...75

1915'in 1938'e uzatılması nedir, ne değildir?.....77

IV- Seyit Rıza ve Dersim Dosyasındaki Bazı Ayrıntılar Üzerine.....	85
Seyit Rıza'nın yaşına ışık tutan Ermenice bir belge.....	86
S. Rıza'ların idamı ve mezarsızlığı hangi yüksek iradenin eseri?...94	
S. Rıza'yı karalama malzemesi yapan Ermeni kültür değerleri.....	100
V- 1915'in Denek Taşında Türk ve Kürt Siyaseti - I. Bölüm...109	109
1938 "özür"üne rağmen 1915'i inkâr direnci.....	109
Seçici vicdan ve içine düştüğü paradoks.....	112
1915 neden kırmızı çizginin ardında?.....	116
Ermeni sorununda inkârcılığı büyüten özel faktörler.....	120
Makbul görülmeyen dinin vicdana işlemeyen mazlumlari.....	126
İnkârcılığa mazeret yapılan dış baskılar ve inkâr yasası.....	130
VI- 1915'in Denek Taşında Türk ve Kürt Siyaseti - II. Bölüm.139	139
Dersim 38'in 1915'le kopmaz bağları.....	139
Kürt siyasetinin 1915 karşısındaki çekinceli ve hakkaniyetsiz tutumu.....	149
Eski Türk-Kürt ittifaklarını yenileme arayışı hayra alamet midir?157	
Cumhuriyetin kuruluş felsefesine dayalı demokratik çözüm olur mu?.....	160
Atatürk ne Ermeni ne de Kürt sorununda referans olabilir.....	165
İttihatçı zihniyetle 1915'siz hesaplaşma da olamaz.....	168
VII- 1897 Xanasor Olayı, 40 Binlik Uydurma ve Gerçeklik....175	175
"Ermeni fedailerin 40.000 Kürdü katlettiği" nereden çıkıyor?.....	176
Xanasor Seferi'nin zemini, muhtemel oluş biçimi ve adil yaklaşım.....	181
VIII- 1915 Soykırımı, Alet Edilen Kürtler ve Tarihsel Muhasebe Etiği.....189	189
Cewo'nun cevabı ve tekrar Xanasor tartışmasına dair.....	189
Soykırımında kullanılan Kürtlerin iradesi ve sorumluluğu hiç yok muydu?.....	192

Hangi yaklaşım halkların samimi dostluk ve barışına katkı yapar gerçekten?.....	199

IX- Yüzyılın Gerisindeki Ermeni Deneyimiyle Kürt Sorunu ve Çözüm Sürecine Bakış.....	203

X- Soykırımla Silinen Batı Ermenistan'ın Tarihsel Gerçekliği İnkâr Edilemez.....	215
Ayşe Hür'e ölçsüz suçlama ve istismar edilen hatalar.....	217
Kürtler bu coğrafyada hancı, Ermeniler yolcu muydu?.....	222
Ermeniler kendi vatanında işgalci, 1071'de gelen Türkler ise kurtarıcıymış!.....	228
İlgisiz emeller yüklemek değil, söyleneni anlamaya çalışmak gerekir.....	234

XI- 1915 ve Öncesi: Kürt Tarih yazımında İnkârcı Eğilimler Üzerine - I. Bölüm.....	237
Soykırım Öncesi Yüzyıllık İlişki ve Gerginliklere Dair Xerzi'nin Muhasebesi.....	239
Kürt beylerinin Osmanlı merkezileşmesine direncini Ermeniler neden desteklemedi?.....	240
Ermeni ulusal hareketine yakıştırılan karakter ve gerçeklik.....	243
Sasun Direnişi'ni suçlama mizansenisi.....	248
Taşnakların ittifaklarını eleştirmede tutarsızlık ve çifte standart.....	251
Kürtleri savaşta herkesten masum ve Ermeniler eliyle onlar kadar da mağdur gösteren savunma.....	254

XII- 1915 ve Öncesi: Kürt Tarih yazımında İnkârcı Eğilimler Üzerine - II. Bölüm.....	259
Nuri Dersimi'nin Ermeni Meselesine Hükümranların Gözlüğüyle bakışı ve tepetakla ettiği 1915 tablosu.....	259
Husumet yaratan hep Ermeniler olmuş!.....	261
Kürtler aleyhine zehir saçtığı söylenen Ermeni yayınları.....	262
Abdülhamit reformlara karşı durmakta ne kadar haklıymış meğer!.....	264

1894-1896 sürecinde kıyııcı olan da sanki Ermeniler!.....	265
Talat Paşa'nın bile yeltenemediği suçlamalar.....	266
“Kürt milleti için esaret” olacağı varsayılan Ermeni reformlarının gerçek muhtevası.....	268
Kendi üstünlük arayışını açık eden bir hayıflanma.....	271
Savaşta öncelikle Ermenilerin Kürtleri kıldıklarına dair hayali atıflar.....	274
Kürtlerin göz ardı edilen rolü ve keyfince yarıştırılan rakamlar..	277
Dostluğun yolu her şeyi unutmaktan değil, adil bir muhasebe ile helalleşmekten geçer.....	279

XIII- 1915 ve Öncesi: Kürt Tarih yazımında

İnkârcı Eğilimler Üzerine - III. Bölüm.....	281
Aso Zagrosi'nin Ermeni Hareketine Yüklediği	
İnsafsız Misyon: “Kürdistan’ı Kürtsüzleştirmek!.”.....	281
Kürtler için karşı çıkılırken Ermenilere yakıştırılan strateji.....	281
Geriye doğru da inkâr edilen Ermenistan.....	283
“Kürt Mirleri dönemi”nin Ermeniler açısından anlamı.....	286
Zorba karakterli Kürt liderlere tepkinin topyekûn Kürt halkına karşı yorumlanması.....	289
Ermeni liderlerin o dönem yanlışları nelerdi?.....	291
Ermeni varlığının küçümsendiği Erzurum vilayetindeki demografik dengeler.....	293
Şeyh Ubeydullah hareketi, Osmanlı taktikleri ve Ermeni aydınlarının gerçek tutumu.....	295

XIV- 1915 ve Öncesi: Kürt Tarih yazımında

İnkârcı Eğilimler Üzerine - IV. Bölüm.....	305
“Kürdistan Ermenileştirilecekti” söylemi “Atatürk olmasa adımız Yorgo ve Dimitri olurdu”dan farklı mı?.....	305
1914 Bitlis Kürt Ayaklanması, Taşnakların ikircikli tutumu ve gerçeklikten kopuk suçlama.....	305
Savaşta Ermenilere mal edilen “strateji” ve bununla dengelenmeye çalışılan sonuçlar.....	310
Van'da direnen Ermenilerin Kürtlere karşı tutumu ve nedenleri..	316

Dersim-Erzincan hattında Kürt-Ermeni ittifak arayışı ve başarısızlık nedenleri.....	318
Sovyet yönetiminin Batı Ermenistan'ı savunan kararname ve çelişkili pratiği.....	324
Sovyetler hem Ermeni hem de Kürt ulusal haklarını Kemalistlerin “dostluğu”na feda etmiştir.....	327
Bir parça Ermenistan'a tahammülsüzlük Kürtlere ne kazandırdı?.....	329
Tarihsel Ermenistan'ı inkâr aşkına yanlış okunan Hoybun-Taşnak anlaşması.....	331
Cuinet'in yetersiz istatistiği Ermeni halkının yazılı belleğinden üstün değildir.....	333
Şah Hüseyin gibi zulüm-kâr beyleri gözü kapalı savunmak.....	337
Ve nihayet sonsözdeki “İyi ki!”nin anlamı.....	339

XV- Başbakan'ın Diplomatik 1915 Taziyesi

ve Yankıları Üzerine.....	341
Yöntemde dikkat çeken tutukluk ve içerikte cimrilik.....	342
Zamanlama ustalığı ve işaret ettiği itici etkenler.....	344
Beklenenden düşük profil ve yüksek takdirler.....	345
Ermenistan'ı ve diasporayı öteleme gönüllüleri.....	347
Başbakan'ın “tarihimizle yüzleştik” böbürlenmesi.....	348
İnkârı sürdürücü taziye değil, insan gibi bir özür bekliyoruz!.....	350

XVI- 1915'le Toplumsal Yüzleşmede

Kürtlerin Kimlik ve Yurt Eksenli Çekinceleri.....	351

SUNUŞ

Dostum Hovsep Hayreni'nin çalışmalarını değerlendiren bir sunuş yazmak son derece zordur. Zira o kılı kırk yaran titiz bir araştırmacıdır. Bu bakımdan yazıları üzerinde konuşurken ve yazarken de yazarken onun gibi titiz ve özenli olmak gerekir.

Resmi tarihin sorgusu niteliğindeki, Tarihi Ermenistan'da, Ermeni-Kürt-Kızılbaş başta olmak üzere halkların birbirleriyle olan ilişkileri konusunda bir elin parmaklarını geçmeyen araştırmaların yanına Hovsep, kapsamlı, 1915 Soykırımı odaklı ancak bin yılı aşan bir süreci inceleyen, irdeleyen ve yorumlayan bir araştırma eklemiştir.

İncelemede halklar arasındaki ilişkilerin yanında bu ilişkilere etki eden şahsiyetler de inceleme kapsamına alınmış, denek taşına oturtulmuştur.

Denek taşına oturtulan bir diğer olgu da 1915 Soykırımına ilişkin seçici vicdandır. Hovsep burada kişileri, toplumları ve olguları titiz bir şekilde sorgulayarak dikkatli bir dille okuyucularıyla paylaşır. Bu dil aynı zamanda adaleti arayan bir dildir.

Kısaca elinizdeki kitap bu konudaki en titiz araştırmaların başında ve türünün en mükemmel örneklerinden biri olmasının yanında, halklar arasındaki ilişkilerin, tarihsel bir süreç içinde nasıl incelenerek günümüze ışık tutan evrensel bir perspektifle okuyucularla buluşacağını örneğini verir. İlişkilerin olumlu olumsuz yanlarını tartar, inişli çıkışlı dönemleri, nedenlerini ve sonuçlarını irdeler.

Hovsep çalışmasıyla bir bakıma halklar arasındaki ilişkilerin incelenme ve yorumlanma perspektifini ve yöntemini paylaşır. Bu yüzden elinizdeki kitap aynı zamanda bir yöntem kitabıdır.

Kürtler ve Kürdistan üzerine hele Ermeni-Kürt ilişkileri üzerine konuşmak ve yazmak son derece zordur. Tepkiler pusuda bekler. Yazdığın her sözcük vatan-millet-Fırat süzgecinden geçmek zorundadır.

Hovsep, bu sırat köprüsünü, bu handikapı başarıyla aşan önemli kalemlerin başında gelir. O titizlikle seçtiği sözcüklerle, tarihten günümüze bölgedeki ilişkilere ayna tutarken bir an bile objektifliğinden ayrılmaz, duygusal davranmaz. Her bir yazının her bir sözcüğü titiz bir düşünce ve dille kaleme alınmıştır.

Bu bakımdan bu alandaki yazıları sabırsızlıkla beklenen en saygın kalemlerinden biridir. Bu çalışmanın, Hovsep Hayreni'nin uzun sayılabilecek zaman aralığında bir çok yerde yazdığı ancak bütünlüklü bir perspektif içinde birbirini tamamlayan yazıları ve konuşmalarını bir araya toplanarak oluşturulması, klasik bir derleme olarak anlaşılmamalıdır. Yazılar bilinçli bir tercihin ürünü olarak birbirinin devamı niteliğinde olması birçok can alıcı sorunun birbiriyle ilintisini ortaya serdiği gibi, bu yazılar birçok bakımdan can alıcı ve can yakıcı sorunlara anında müdahaleyi içeren bir içeriğe sahiptir. Bu kurgu, sorunları kaynağının birbiriyle olan bağlantısını çözmemizi ve daha kolay anlamamızı sağlar.

İncelemenin bütünde, fonunda sorunların 1915 itibariyle donduğunu görmek mümkündür. Uyarıları dikkatle incelenerek göz önüne alınacak bilge niteliklere sahiptir.

O coğrafyada çözüm 1915 Soykırımı ile çok sıkı bir bağ ile bağlıdır: Kürt milliyetçiliği ve tarih yazımı bu alanda soykırımın sonuçlarından pekala istifade etmiş ve halen de etmektedir. Evet Ermeni halkına mezar edilen Batı Ermenistan siyasi ve hukuki olarak Kürdistan'a dönüşemedi, yine Türk devletine kaldı. Ama demografik ve kültürel olarak geçmişte olmadığı kadar Kürdistan hüviyeti kazandı.

Hovsep Hayreni bu sözleri boşa söylenmiş sözler değildir. Ölçülmüş tartılmış ve paylaşılmıştır. Eline sağlık Hovsep...

ÖNSÖZ

Burada bir araya getirilen makale, tebliğ ve tartışma yazıları 2009-2014 yılları arasında çeşitli internet sitelerinde yayınlanmıştır. Konuları birbiriyle bağıntılı ve iç bütünlüğe sahip olduğundan belli bir doygunluğa ulaşıncaya kitaplaştırmayı düşündüm. Görüşlerini aldığım bazı arkadaşların yüreklendirici davranışları da bu yönde kararımı kolaylaştırdı. Yazdıklarımın daha fazla okuyucuyla buluşması, daha rahat incelenebilmesi ve derli toplu şekilde kalıcılığı bakımından bunun yararlı olacağına inanıyorum.

Esas araştırma alanım Dersim ve çevresinde Ermeni halkının tarihi ve yok oluş serüveniydi. Bu kapsamda Ermenice kaynaklardan derlemeler yapmakta iken, gündemleşen Dersim 1938 konusu, Kürt sorununda içine girilen “çözüm” süreci ve bunlar etrafında Ermeni sorununu ilgilendiren tartışmalar beni kendi manyetik alanına çekti. Sık sık asıl çalışmamı aksatma pahasına, onunla ilintili olan bu konulara eğilmekten kendimi alamadım. Bir yandan Türk egemen blokunun çok özel muhafaza etmeye çalıştığı 1915 tabusu, bir yandan Dersim ve Kürt muhalefeti adına Ermenilerin tarihini yadsıma örnekleri bir dizi önemli polemik davet etti. Bu kitapta okuyacağınız yazılar söz konusu etkiler sonucu plansız ve amatörce, fakat ciddi bir yoğunlaşma ile oluştu. Onları yazılış tarihlerine uygun sıralamayla veriyorum. Her birinin somut gündeme geliş vesilesi kendi giriş bölümündeki değinmelerden anlaşılabilir.

Ermeni halkının geçmişine küçümseyici bakış, inkârcı yaklaşım ve haksız yargılar, Türkiye’de yalnız resmî tarihin ve gayri resmî “sol” türevlerinin değil, önemli ölçüde Kürt tarih yazıcıla-

rının da paylaştığı, hatta özgün konumlarıyla Dersimli yazarların da etkilendiği sorunlardır. Bu yazılarda benim özellikle uğraştığım şey, ikinci kategorideki olumsuz yansımalar, yani ezilen kimliklerden aydınların kendilerinden önce mağdur edilenlere gösterdikleri özensizlik ve hoyratlık oldu. Bunları eleştirmeyi resmî ideolojinin bayağı inkârcılığıyla mücadeleden daha önemli gördüm. Çünkü bunlar vicdani açıdan daha sızlatıcı olduğu gibi, toplumsal zihniyet değişiminde mesafe almanın öncelikle bu cehahta düzeltici olmayı gerektirdiği de açıktır.

Yürüttüğüm eleştirilerin ilk muhatabı Dersimli bir kuruluş olmuştı. Kitaba dahil ettiğim çeşitli yazılarda 1915 ile Dersim 1938 soykırımları arasındaki bağlar ve Türk hükümetinin birincisine daha katı yaklaşmasının nedenleri de konu ediliyor. Bununla beraber kitaba isim verirken Dersim’e özel bir atıfta bulunmadım. Ne de Türk siyasetini andım. Fazla uzun bir başlıktan kaçınmak için, tartışmaların esas ağırlığını oluşturan Ermeni-Kürt tarih muhasebesini ifade etmekle yetindim. Buradan Dersim’in özgünlüğünü göz ardı ettiğim anlamı çıkarılmamalıdır. Dersimliler arasında kimlik tanımları çeşitlidir. Bir kısmı kendini Kürtlük içinde, bir kısmı dışında görür. Bu ikilemin kesin bir tarafında olmasam da, kendilerini farklı tanımlayanlar için niyet sorgulamayı doğru bulmuyor ve her halükârda Dersimlilerin ayırt edici özelliklerini önemli görüyorum. Doğrudan Dersim’e odaklanan diğer çalışmaları onun adına kitaplaştırmak üzere, burada 1915’le ilgili Kürtlerin genel sıkıntılarına dikkat çeken bir ana başlığı tercih ediyorum.

Yayınlanan makalelerim üzerine bazı dostlar “neden biz Kürtlerle uğraşıyorsun? 1915’in soykırım olduğunu biz inkâr etmiyoruz ki, mücadeleni onun sorumlusu ve inkârcısı olan devlete karşı yürütsen, daha iyi edersin” tarzında serzenişler gösterdiler. Bu gibi tepkilerle karşılaşmak işin doğası gereği göze alınmak zorundaydı. Bir taraftan bunu da göğüsleyerek anlatmaya devam etmek gerekiyor ki, mesele soykırımın varlığını kabul ya da reddetmekten ibaret değil. Onun kabul edilebilir görünerek yapılan bazı

tarih yorumları sonuçta onun vebalini dönemin Ermeni ulusal hareketine yüklüyorsa, onu kabaca inkâr eden resmî tarihten ne kadar ayrılmış olabilir? Yüzyıl önceki Ermeni halkının özgürlük mücadelesini anlamaktan uzak ve ona yönelik suçlamaları paylaşır şekilde bugünkü Kürt özgürlük mücadelesini savunmak nasıl bir şeydir? Bu ve benzeri çelişkiler, çifte standart örnekleri ve son dönem bunlara ayrı bir ivme kazandıran Kürt hareketinin Türk-İslam gericiliğiyle bağlaşma eğilimleri doğal olarak sorgulanacaktı. Önemli olan burada mağdurlar arası dostluk ve dayanışma gereğine uygun yapıcı bir üslubun tutturulmasıydı, ki buna azami özeni göstermiş olmakla müsterihim.

Milliyetçi Kürt Tarih yazımı ve siyasetinin kendi içinde özel bir Ermeni sorunu var. Bunun kaynağı son döneme kadar iç içe yaşanan coğrafyada Ermeni halkının yok oluşluğudur. Bu açıdan taşınan sorumluluk payı ile komşuluk hukukuna saygılı bir tutumun eksikliği sorunun karakterini belirliyor. Artık mevcut olmayan Ermeni unsuru, bir yandan tarihteki belirgin izlerine kadar göz ardı edilebilirken, öte yandan güncel siyasette bir hayalet gibi kendini hissettiriyor. 1915'e doğru Ermeni-Kürt ilişkilerinin muhasebesi en problemlili alanı oluşturuyor. Çokları bu nedenle oraya girmemeyi tercih ederken, bazıları da bütünüyle tarafgir bir yoğunlaşma çabası gösteriyor. Bu zeminde 1915'in gerçekliğini tepetakla etmeye varan bir tür agresif inkârcılığın gelişmesi de dikkat çekicidir. Kitapta yer alan makalelerin önemli bir kısmı bu çizgideki görüşlere karşı yazıldı. Xanasor gibi uçuk bir iddiayı yanıtlamakla başlayıp döneme ilişkin haksız siyasi yargıları eleştirmeye doğru genişleyen o tartışmalar özellikle gerekliydi.

Türkiye'de az bilinen, bazısı hiç bilinmeyen Ermenice kaynakların yardımıyla Kürt-Ermeni ilişkilerinin tarihine daha objektif bir yaklaşım gösterilebilir. Şüphesiz Ermeni tarihçilerin yazdıkları da tarafsız değildir; ancak dayandıkları veriler genellikle daha gerçek, yorumları da çoğunlukla daha hakkaniyetlidir. Karşılaştırmalı değerlendirmeler için onları muhakkak incelemek ve hesaba katmak gerekir. "1915 ve Öncesi: Kürt Tarih Yazımında

İnkârcı Eğilimler Üzerine” ana başlıklı bir dizi makalede esasen bunu gerçekleştirmeye çalıştım. Kürt ve Ermeni halkları arasında ortaya çıkan gerginliklerin tek yanlı olarak Ermeni tarafına mal edildiği tarih yorumlarını adım adım somut bilgilerle kritik etmeye önem verdim. Duyarlı okuyucu burada gözü kapalı bir savunuyu değil, Ermeni ulusal öncülerinin hatalarını da eleştiren dengeli bir yaklaşım olduğunu ayırt edebilir. Bütünlüklü bir muhasebe çıkartmaktan henüz uzak olsa da, o hedefe ulaşma yolunda bu irdelemelerin belli bir işlev göreceğini umuyorum. Türkçe çevirisi mevcut olan Garo Sasuni’nin eseri yanında, Kürt-Ermeni ilişkileri üzerine Vahan Bayburtyan ve Stepan Boğosyan’ın kapsamlı incelemelerinin de Türkçe ve Kürtçeye çevirilmesi gerektiğini burada belirtmek isterim.

Yürüttüğümüz tartışmalar tarihten dersler çıkartma gibi bir yararı da gözetiyor. Aynı devlet geleneğinin yüzyıl arayla “halletme”ye çalıştığı sorunlar arasında ilginç bağlar var. Tarih-sel deneyimler doğru özümse-nip ezilenler arasında gerekli dayanışma sağlanabilirse, ezici devlet politikalarına karşı başarı şansı beraberce artırılır. Bu anlayışla biz güncel olan soruna ve gelişmelere değinirken sıkça tarihsel olana döndük, yüzyıl önceki deneyimlerle günümüzdeki Kürt hareketinin eğrisi doğrusunu ayırt etmeye çalıştık. Bu arada başka tepkiler geldi ve önemli bir tartışma da tarihsel Ermenistan-Kürdistan konusunda yaşandı. Soykırımın sonuçlarından siyasi olarak yararlanma eleştirisi pek çok Kürt aydınının zoruna giden bir şeydi. Fakat buradan hareketle yürütülen polemikler döne dolaşa bu eleştirimizin haklılığını gösterdi.

Kürt aydınları arasında 1915’le yüzleşme duyarlılığı halen oldukça zayıftır. Bunun güçlendirilmesi çabalarına tepki duyanlar da az değil. Önde gelen itiraz gerekçeleri “soykırımın tarihsel sorumluluğuna Kürtlerin ortak edilmek istendiği”dir. Türk devletinin tayin edici sorumluluğunu göz ardı eden bir muhakeme şüphesiz yanlış olur ve ona hep beraber karşı durmalıyız. Ama bu noktayı bulandırmadan, o süreçte çıkar birliği ve suç

ortaklığı içine girmiş toplumsal çevrelerin de payını görmek gerekir. Bunlar arasında Kürtlerin göze çarpan bir yerleri olmuş ve daha sonra devlete başkaldıran bazıları da o dönemin lanetli rollerini paylaşmışsa, bunun Kürt toplumuna ikinci dereceden olsun bir sorumluluk yüklediği açıktır. Dolayısıyla bugünkü demokrasi mücadelesinde tutarlı olmak isteyen Kürt siyasetçi ve aydınlarının açıkyürekli bir şekilde o geçmişle yüzleşmeleri beklenir. Kitaptaki yazıların bir kısmı bu sorunu irdelemektedir. Kitabı yayına hazırlamakta iken 1915 bağlamında toplumsal roller ile Kürt-Ermeni ve Süryani ilişkilerini ele alan bir konferans gerçekleşti. Berlin’de yapılan bu konferansa sunduğum Kürt aydınlarının 1915’le yüzleşmedeki çekincelerine dair tebliği de son bir yazı olarak kitaba katıyorum.

Bundan hemen önceki son makaleler ise, Kürt ve Türk siyasetinin başındaki isimler olarak, Öcalan’ın Ermeni halkına özel mektubu ve Erdoğan’ın Ermeni halkına “taziye”si üzerine yaptığım değerlendirmelerdir. Her ikisi de kitap boyunca değişik yazılarda göreceğiniz ön irdelemeleri tamamlama durumunda oldu. Ancak bu konular asla sonuçlanmış değil; soykırımın yüzüncü yılı ve onu izleyen yıllarda tartışma yoğunlaşacaktır. Adalet arayışının esas muhatabı olarak Türk devletini zorlamada Kürt siyasetinin kendi toplumsal geçmişini de sorgulayarak yapabileceği etki küçümsenemez. Yazdıklarım bu doğrultuda olumlu çabaları teşvik eder ve mazlumların mücadele birlikteliğine katkı oluşturabilirse bundan mutluluk duyacağım.

Kitaptaki yazıların bir kısmı tartışma içerikli olup çeşitli kurum ve kişilerin yazılı açıklama ya da makalelerine cevap olarak kaleme alınmıştır. Bunların tek taraflı verilmesi, yani muhatap olunan metinlerin bütünlüklü haliyle kitapta bulunmaması sorun olarak görülebilir. Fakat onlar internet üzerinde erişilebilen ve dipnot olarak linkleri de verilmiş olan yazılardır. Her birinin eleştirisini yaparken özet değinme ve önemli pasajlarından aktarma yoluyla içeriklerini okuyucuya mümkün olduğunca yansıtmış durumdayım. Alıntılar yazıların genel bağlamından kopartmadan

ve ana fikirleri bulandırmadan yapmaya hep özen göstermişim. Ek olarak tam metinlerine de yer vermek kitabın hacmini çok fazla büyüttü. İsteyenin bir tıklamayla onlara erişebileceği durumda etik açıdan bir sorun olmadığını düşünüyorum.

Hemen bütün tartışma yazıları ve makalelerimi, yayına vermeden önce, bu konulardaki birikim, anlayış ve yazarlık deneyimlerine güvendiğim dostlara iletip okutmayı, onların görüşlerini alarak gerekli düzeltmeleri yapmayı prensip olarak gözettim. Bu şekilde ayrı ayrı en sistemli yardımlarını gördüğüm değerli ağabeyim Garbis Altınoğlu ve değerli kardeşim Gürdal Aksoy'a özellikle minnettarım. Zaman zaman görüşlerine başvurduğum sevgili Recep Maraşlı, Sait Çetinoğlu ve bir tebliği Belçika Ermeni Demokratlar Derneği adına ortak hazırladığımız arkadaşım Bogos Mouradian'a da çok teşekkür ediyorum. Onlar sayesinde yazılar hem içerik hem biçim olarak daha iyi duruma geldi. Sağlam bilgiye dayalı objektif değerlendirme yapmaktan, meramını doğru anlatmaya ve olgun bir üslupla olumlu etkiler icra edebilmeye kadar birçok bakımdan bu dostlarımdan görüşlerinden yararlandım. Böyle bir danışma alışkanlığı pratik içinde öğretici olarak benim yazma yetilerimi de güçlendirdi diyebilirim. Belirtmeye bile gerek yok ki, katkıda bulunanlar bütün içerikleri paylaşmayabilir ve sonuçta tek imzalı olan yazıların muhtemel kusurları ile bütün sorumluluğu bana aittir.

Bu konularda ve başka çalışmalarımda Ermenice ek kaynak ihtiyacı duydukça ilgilenip bana yetiştiren arkadaşlarım Sarkis Hatspanyan ile Armenak Çaparitze'ye, Türkçe yeni kitapların temini için yardımcı olan veya imkânlarını paylaşan başka dostlara; başından beri bütün yazılarımı yayınlayan, sunuş grafikleriyle destekleyen ve bu kitabın kapak tasarımını da yapan Gelawej'den Recep Maraşlı'ya, yine her zaman severek yazılarıma yer veren Hyetert'ten Murat Bebiroğlu'na, *Kızılbaş Dergisi*'nden Ali Ülger'e, *Hayastaninfo* ve *Ermenistan.de* adına Toros Sarian'a, ayrıca değişik zamanlarda bu makalelerin bazılarına yer vermiş olan *Dersimnews*, *Jarudiyar*, *Gomaweb*, *Rojavakurdistan*, *Info-Turk*,

Aykırıdogrular, Atik-online, Akunq, Norzartontk, Demokrathaber, Hıristiyanforum, Sesonline, Kaypakkayahaber, Araratnews, Sosyalistforum, Norkhosq, Karakocanhaber ve daha başka websiteler ile bunları sosyal medyada paylaşan dostlara teşekkürü borç bilirim.

Makaleleri kitap için yeniden düzenlerken içeriklerine dokunmadım. Yalnızca tek ana başlık altında fazla uzun olan bazılarına ara başlıklar yerleştirdim. Böylece okuyucu onlarda değinilen konulara dair bir ön fikre sahip olacak ve ayrıca kitapta tematik olarak isteyen aradığını daha kolay bulabilecektir. Son olarak kitabın çıkarılmasını üstlenen Belge Yayınları'na teşekkürlerimle, onun otuz yılı aşkın misyonuyla da uyumlu şekilde bu yayının olumlu etkiler yapmasını, ilgili kimlikler arası empati ve demokratik dönüşümlere vesile olmasını diliyorum.

Hovsep Hayreni

Brüksel, 25 Haziran 2014

ERMENİ SOYKIRIMI VE DERSİM'İN BAĞRINA SİĞİNMA: 1915'DEN 1938'E KADER ORTAKLIĞI

*Paris Kürt Enstitüsü tarafından 27 Kasım 2009'da organize edilen
"DERSİM: 1936-1938" başlıklı konferansa sunulan tebliğ:*

Değerli dostlar,

Böyle bir toplantıya katılmaktan mutluluk duyuyor ve düzenleyicilerine teşekkür ediyorum. Ermeni kaynaklarında Dersim'i araştıran biri olarak 1937-38'e giden süreçte 1915'in izdüşümlerini konu etmeye çalışacağım.

Son haftalarda Dersim'in beklenmedik biçimde güncellik kazanması, 38 vahşetinin inkâr edilemez boyutlarıyla ortaya dökülmesi Türkiye'de resmî tarihin çöküşünü hızlandıran müthiş bir sarsıntı yarattı. Yıllarca hapis yatma pahasına konuyu araştırıp yazanların çabası ve Dersim halkının talepleri yankısız kalırken, "Kürt açılımı" tartışmaları içinde sertlik yanlısı Kemalist cepheden gelen tarihsel yarayı kanatıcı bir söz bu sonucu doğurdu. Şüphe yok ki AKP hükümetinin Alevileri kendi yanına çekme arzusu tartışmanın büyümesinde rol oynadı. Ama öyle ya da böyle, aslolan adalet arayışındaki tarihin ruhu ve bir yerde yankı yapmak üzere vesile bekleyen mazlumların ahıydı. Zamanı geldi, kendini konuşturmaya başladı işte. Ne anlamlı söylemişler: Alma mazlumun ahını, çıkar aheste aheste!..

Şimdi konu devletin hesap vermesini gerektiren bir mecraya girince derinlerden fren yapılacağını kestirmek zor değil. Başbakanın ağzından katliam kelimesi çıkmış olsa da bunun resmî bir

kabule dönüşmemesi için her çareye başvurulacağı açık. Bunun sinyalinin benzer durumlarda devletin nabzı gibi konuşan Ertuğrul Özkök şöyle diyerek verdi: “Dersim katliamsa öteki ne?”

“Öteki” ile ima edilen malum; 1915 Ermeni soykırımı. Öyle ya, bu durumda ona ne denilecekti? Soykırım değilse devasa bir katliam mı? İşin gerçeği 1937-38’de Dersim halkına uygulanan da uluslararası hukukun sonradan kabul ettiği “genocide” tanımına bütün normlarıyla denk düşen özelliktedir. Bu anlamda katliam terimi Dersim için de hafif kalır. Hedef kitlenin çoktan beridiş bilenen muhalif dinsel-etnik yapısı, “çıban deşme” gibi vurularla gelen toplu imha kastının açıklığı, katliamların sınırsız boyutu, hayatta kalanların kendi yurtlarından sürgünü, kılıç artığı yüzlerce çocuğun akrabalarından koparılıp kimlik değişimine uğratılması ve benzeri...

Bütün bunlar 1915’te ülke genelindeki Ermeni ulusu ve yanı sıra Süryani-Keldani-Ezidi halklarına reva görülenlerin, daha sınırlı bir alanda, fakat çapına göre yine muazzam yoğunlukta ve yine düşmanca bakılan bir kültür grubu üzerindeki tekrarıdır. Ermeni soykırımında “ihanet, isyan, düşmanla işbirliği” suçlamalarına benzer şekilde Dersim Kızılbaş Zaza ve Kürtlerinin imhasında da asılsız bir “isyan” imajı çizilmiş, halkın bölük pörçük meşru savunma niteliğindeki direnişi buna kanıt gösterilmeye çalışılmıştır. Ermeni sorununda özerklik talepleri ve reform dayatmalarından kurtulma arayışının topyekûn imha seçeneğini teşvik eden bir faktör olması gibi, Dersim sorununda da Osmanlı’dan beri gelen bölge halkının fiilî özerkliğine son verme arzusu önemli rol oynamıştır.

Bu benzerlikler bir yana, uygulamadaki pek çok şey doğrudan 1915’in tecrübeleriyle hayata geçirilmiştir. İnsanları toplayıp ölüme götürmenin tuzak yöntemlerinden tutalım, işlenen cinayetlerin biçimlerine ve kurbanların trajik öykülerine kadar yığınla aynılık görülür.

İki olay arasında bağlantı oluşturan bir önemli faktör de var ki, 1938 Dersim soykırımının 1915’in devamı ya da ikinci perdesi

olarak değerlendirmeye imkân verir. Yarım kalmış bir hesabın yeniden görülmesini akla getiren bu faktör 1915-16'da tehcir ve kırımdan kaçan Ermenilerin Dersim içlerine sığınmaları ve aşiret güçleri arasında koruma bulmaları gerçeğidir. Bunun ileriye dönük nasıl bir özel hınç besleme sebebi olduğunu somutlamak üzere konuyu biraz açmakta yarar görüyorum. Bu aynı zamanda Kızılbaş Dersimlilerin o büyük insanlık sınavında ağır basan olumlu tavrını, özverili dostluk ve yürekli korumacılığını hakkınca takdir edebilmenin de bir gereği. 1915'in canlı tanıklıklarını yansıtan Dersim çıkışlı Ermeni yazarlar ayrıntılı örnekleriyle bunları anlatır ve Kızılbaş dostlarını minnetle anarlar.

1915'e gelmeden önce Sultan Abdülhamit zamanında Ermenilere yaşatılan 1895-96 talan ve kırımları var. Soykırımın ön habercisi gibi gelen pogrom tipi saldırılar ülke genelinde 100 ila 300 bin arasında can alır. O dönem Dersim'i çevreleyen merkezlerden Arapgir, Egin, Gürün, Kemah, Erzincan, Tercan, Kiğı ve Palu talan saldırıları yanında ciddi katliamlara da sahne olmuş, daha içerde ise Çarsacak ve Çemişgezek yöreleri kısmen zarar görmüş. Bu yöreler hakkındaki anlatımlar Dersimli Aşiretlerin de devlet tarafından saldırılara teşvik edildiklerini, yatkın olan bazılarının yağma ve talana katıldıklarını, ancak direnişle karşılaşmadıkça kan dökmekten kaçındıklarını gösteriyor. Aşiretlerin çoğunluğu devletle çatışmalı ve Ermenilerle dostluk içinde olarak o yönetime olumsuz bakıyor, suça hiçbir şekilde iştirak etmiyor. Dahası kendi silahlı güçleriyle gelip Ermenilerin güvenliğini sağlayanlar bile oluyor. Verjin İnciyan'ın 1960'da yazdığına göre Çemişgezekli dedesi Avedis Efendi Hozatlı Aşiret reislerinden Süleyman Ağa'nın kirvesi olarak onun tarafından büyük bir destek görür. 500 kişilik silahlı gücüyle Çemişgezek'in Uşpak mahallesini kuşatan Süleyman Ağa, kaymakam ve binbaşıyla görüşür. Talan etmeye gelmiş gibi davranıp onların nabzını yoklar. Kıyıcı niyetlerini açığa çıkarttıktan sonra ultiatomunu verir: "Ben buraya sevgili kirvemi ve akrabalarını korumaya gelmişim. Bir tek Ermeniye dokunacak olursanız hepinizi kılıçtan

geçiririm.” Böyle davranıp günlerce nöbet tutarak yalnız mahallenin değil, bütün şehrin Ermenilerini güvenceye alırlar. Mazgirt tarafında ise etkili aşiret liderlerinden Temir Ağa hükümetin teşviklerine kapılan bazılarının yağmaya hazırlandığını görünce her tarafa emir gönderir ve geri durmalarını sağlar.

Bu kasvetli dönemin ardından aldatıcı bir bahar havası gibi gelen 1908 Meşrutiyet ilanı, yüzyıl sonra şimdilerdeki “Demokratik Açılım” olayına nasıl ihtiyatlı bakılması gerektiğini düşündüren derslerle doludur. Özgürlük umutlarının erken çiçeklenmesini sağladıktan sonra dolu yemiş gibi dökülmesine yol açan o süreç hızla 1915 felaketine evrilir.

1915’in kırım ve sürgünleri Dersim’i çevreleyen bölgelerde oldukça yoğun yaşanır. Kuzeyde Kemah boğazı Erzurum, Bayburt ve Erzincan tarafından getirilen 25 bin kişinin kırılmasıyla ünlüdür. 3 bin küsur yıl önceki Hayasalar döneminden Ermeni uygarlığının beşiği olarak bilinen bu merkez onun mezarı haline getirilir. Fırat nehri Eğin, Arapgir, Çemişgezek, Gaban-Maden kırımlarını da yüklenerek aylar boyu aşağılara ceset taşır. Dersim’in güney hattında ise Çarsancak ve Çemişgezek kırımları var. Tehcir ilanı yapılmadan önce belli merkezlerin önde gelen Ermenileri tutuklanmış ve kalabalık gruplar halinde götürülüp kuytu yerlerde katledilmişler. Peri civarında Tıla Pert (Til kalesi) önündeki çukur mevki tam bir mezbahane gibi işlemiş. Erkeklerin çoğunluğu önceden yok edildiği için sürgün kabileleri hemen bütünüyle kadın, çocuk ve yaşlılardan oluşmuş. Çocukların bir bölümü Pertek yakınlarında yüksek kayalardan Murat suyuna atılmış, bir bölümü kasabada Türkler ve Kürtler tarafından alınıp götürülmüş.

Dersim içlerinde Hozat, Kızılkilise, Mazgirt gibi merkezlerden de sürgüne çıkarılanlar olduğu biliniyor. Devletin elinin uzanabildiği ölçüde kısmi bir tasfiye yaşanmış. Ovacık-Mameki arası stratejik bölgeye pek dokunulamamış. Anlatımlardan çıkan sonuç, Dersimli aşiretlerin ilk başta ne kadar yok edici bir yönelim olduğunu da kestiremediklerinden Ermeni dostlarına aktif

sahip çıkmada çekimser kaldıklarıdır. Yer yer silahlı güçleriyle sürgüne engel olmaları mümkün iken buna yeltenmez, ama devlete yardımcı olmaktan da geri dururlar. Bu durum Dersimli Kızılbaşların Osmanlı-Rus savaşındaki tarafsızlığıyla paralellik arzeder. Dersim aşiretleri kendi yarı bağımsız bölgelerini savunma dışında bir şeye yanaşmaz ve orduya asker vermezler.

Bunun bir istisnası kuzeyde Balaban aşiretinin Gül Ağa komutasında Osmanlı ordusuna yedeklenmesi, bir de doğudaki birkaç aşiretin Hamidiye Alayları'na asker vermesidir. Balaban yöresinden olan yazar Kevork Halacyan'ın anlattığına göre Gül Ağa 1895 kırımları sırasında Vijan ve Khıntsorek'te onlarca Ermeni gencini katletmiş, 1915'te ise onun oğulları bu civardaki Ermeni kırımlarını yürütmüşler. Halacyan'm 78 kişilik geniş ailesinden yalnızca 6 kişi hayatta kalmış.

Bu olayların gerisinde ilginç bir mücadele tarihi var. Oradan büyüyerek gelen bir düşmanlık söz konusu. Gül Ağa'nın babası Gulabizade Halil Ağa önceleri diğer Dersim aşiret liderleri gibi devletle çatışmalı iken sonradan ayrıcalıklarla devlete yedeklenmiş. Ermeni halkını zapturapt altında tutmanın aleti haline gelmiş. 1868'de Balaban-Tercan Ermenileri ile Dersim Kızılbaşları arasında kurulan "Ermeni ve Kürt Ulusal Kurtuluş Hareketi" isimli ortak direniş komitesi devletin askerî seferlerine karşı savunma önlemleri yanında Erzincan, Tercan, Kiğı ve Çarsancak ağalarının ezici feodal gücünü kırmaya yönelik mücadele yürütmüş. En ciddi çatışmalar da Halil Ağayla yaşandığı için sonraki gelişmelerde onun ve aşiretinin tutumu şaşırtıcı değildir. Yıllar sonra İstanbul'da Halacyan'la karşılaşan Gül Ağa'nın küçük oğlu Kamer Lütfi büyüklerinin suçlarından dolayı mahcubiyet yansıtır; "Sebebin gözü kör olsun" der ve yaşlı gözlerle kucaklaşırlar.

Dersim'de bunun daha hafifinden biraz benzeri Ferhathanlı Diyap Ağa'da görülür. O da önceleri Osmanlı askerî seferlerine karşı direniş içinde yer almış ve hapsedilmiş, ancak 1908 affından sonra devletle iyi geçinmeyi benimseyerek 1915 sürecinde olumsuz roller oynamış. Örneğin kırımından kaçarak kendisine

sığınan 10-15 Ermeni gencini oyuna getirip askere teslim ettiği anlatılıyor. O kendi köyü Akirek'te yerleşik olan ve Hazari'den gelen Ermenileri de devlete teslim etmekten yanaymış, ama büyük oğlu Hasan Ağa muhalefet etmiş. Bunun ne kadar utanç verici bir şey olacağına anlatarak babasını niyetinden vazgeçirmiş.

Tek tük teslim edenler olmasına rağmen çoğunluk Dersimliler onurlarına düşkün, insancıl ve Ermeni dostu olarak köylerinde bulunan ve dışardan sığınanları korumayı bilirler. Çemişgezek-Hozat arasında en büyük korumayı yapanlardan biri de Diyar Ağa'nın amca oğlu Hadişarlı Küçük Ağa'dır. O tehcirden kaçan Ağıtık köyünün bütün nüfusuna göz kulak olur ve güvenli şekilde Hozat tarafına geçmelerini sağlar. Batı Dersim'de Koçuşaklı İdara (İbrahim Ağa), Kerikuşaklı Beko Ağa, Ağzunik köyünden Memed Ağa, doğuda Haydaranlı Hıdır Ağa, Yusufanlı Fındık Ağa, Xıranlı Seyit Kasım, Seyit Bektaş gibi isimler en içten sahiplik gösteren bazı isimler olarak anılıyor. Nuri Dersimi'nin anlatımlarından Seyit Rıza'nın da çok candan kucak açtığını biliyoruz.

Tanıklık edilen pek çok güzel dayanışma örnekleri olmakla beraber şu kısa konuşma içinde Dersim geneline etki eden çok uygulandırıcı bir toplu tavır örneğini özetle vermek istiyorum:

Nışan Akkaşyan'ın anlattığına göre Hozat'ın Mutasarrıfı, İbrahim Ağa'ya (İdara'ya) resmî bir yazı gönderir ve Dersim Kürtleri arasında saklanan 10 bin Ermeninin hükümete teslim edilmesini ister. Bunun üzerine Kormışka'da bir toplantı düzenlenir. Birçok köyden gelen liderler mektubu tahsilli kişi olarak çağırdıkları Akkaşyan'a okuturlar. Durumu görüştükten sonra cevap olarak yazdırırlar ki, "Bizim içimizde malesef iki ihtiyar dışında Ermeni yoktur. Biri nalbant, öteki semerci olarak bize çok gerekli olduklarından onları saklamaktayız. Eğer duysak ki dünya üzerinde başka hiç Ermeni kalmamış, onları da biz öldürür ve bitiririz." Bu ironik karşılık üzerine çok geçmeden Hozat mutasarrıfı bir düzine jandarma eşliğinde daha sert bir yazılı ültimatı gönderir İdara'ya. Tekrar Kormışka'da Beko'nun evinde

toplanırlar. Bu defa öncekinden daha fazla sayıda aşiret reisleri ve önde gelenler mevcuttur. Uzun uzun tartışırlar. İdara birkaç ihtiyar ve kocakarı gönderip ‘olanı budur’ diye tavır sürdürme eğilimindedir. Onun bu görüşünü açıklaması üzerine hepsi susar. Yüzleri donuklaşmış ve soran gözlerle ev sahibi Beko’ya dönerler, onun fikrini duymak için. Beko şöyle konuşur: “Benim yanımda erkek ve kadın toplam 24 Ermeni var. Ben onların saçının bir telini de teslim etmem.” Ve sözünü İdara’ya yönelterek sürdürür: “İbrahim Ağa, sen ki Türk hükümeti tarafından hapsedilmiş ve Diyarbakır zindanından kaçmış adamsın; hükümet seni ele geçirse bedeninden geriye bırakacağı en büyük parça kulağın olur. Ben ise Kıneli’deki toprak meselesiyle ilgili sık sık hükümet kapılarındayım. Ben ki korkmuyorum, sen neden korkarsın?..”

Bu sözün üzerine Beko’nun kardeşi Mehmet, elindeki değneği havaya kaldırıp misafirler içinde dikilir ve şu çağrıyı yapar: “Kardeşimin sözleriyle hemfikir olan bu değneği öperek Ermenileri teslim etmemeye yemin etsin. Bu Hazreti Hızır’ın değneğidir. Hızır’ı seven öpsün!..” Bu çağrı üzerine bütün ağalar ayağa kalkar ve huşu içinde değneği öperek bir tek Ermeni bile teslim etmemek üzere yemin ederler. Böylece ikinci defa kesin bir ret cevabı yazarak jandarmalara verir ve gönderirler. Bu yeminli kararlılığın haberi çabucak bütün Dersim’e yayılır. Ondan sonra bir daha Ermeni teslim eden olmaz hükümete.

Tehcir mağduru Ermenilere bireysel planda sahip çıkma örnekleri ülkenin dört bir yanından gösterilebilir. Ender bazı yerlerde aşiret veya sülale halinde, bir ağanın ya da beyin ağırlığını koymasıyla koruyucu davrananlar da olmuştur. Ama bölge olarak kapsamlı korumanın yegâne örneğini verebilen Dersim’dir. İç Dersim’in yarı bağımsız konumu bunun için elverişli bir zemin oluştururken, Kızılbaş-Zaza-Kürt aşiretlerin eskiden beri Ermenilerle iyi olan ilişkileri ve mazlumu kayırmaya yatkın hümanist özellikleri çekim merkezi olmasını sağlar. Bu sayede sürgünden kaçan yakın çevrelerin Ermenileri Dersim içlerine sığınma imkânı bulur, bir yıl kadar güvencikleri aşiretleri arasında korunur,

sonra çokları halkın yardımıyla Rus denetimindeki Erzincan'a geçer ve Rusların savaştan çekilmesini takiben Ermeni gönüllü birlikleri eşliğinde Kafkas bölgesine ulaşırlar. Bu şekilde kırımdan kurtulan Ermenilerin sayısı hakkında değişik kaynakların verdiği rakamlar 10 bin ile 30 bin arasında değişiyor.

Dersimliler 1915'te Ermenilerin başına getirileni görünce, ileride kendilerini de bekleyen tehlikeleri hissederek savaş ortamında konumlarını güçlendirmeye yönelir ve 1916 baharında Ovacık'tan Hozat'a Mazgirt'e, Elazığ'a kadar askerî baskınlar verirler. Bu harekete sığınmacı Ermeniler ve yerli Mirakyanlardan da katılanlar olur. Ordunun karşı taarruzu üzerine dağlara çekilerek direnirler. Bu dönem Erzincan tarafındaki Ermeni grupların komutanı Govduntsi Murad Dersimli Kürtlerle birlik arayışına girer. Ancak görüş ayrılıkları ve anlayış eksikliği nedeniyle anlaşamazlar. Çok önceden sıkı bağlar geliştirilmiş olsa bu dönem her iki halkın kaderi birlikte daha iyi çizilebilir, Ermeni jenosidi geniş bir çevrede önlenebilir, savaş sonu bölgede bağımsız federatif bir yapı ortaya çıkabilirdi. Ermeni devrimci hareketinin önderleri Dersim'le işbirliği geliştirmenin müstesna önemini kavrayamadıkları gibi Dersim'in izole durumu da bu yönlü bir gelişme şansını zorlaştırmıştır.

Dersim'e sığınmış Ermenilerin bir kısmı burada yerli Ermenilere karışarak yaşamını sürdürür. Devlet denetiminin olduğu kasaba merkezlerinde açık kimliğiyle bilinen Ermeniler her yolla rahatsız edilerek göç ettirilir. Denetimin zayıf olduğu köylerde yaşayabilen Ermeniler de göze çarpmamak için yavaş yavaş Alevi kimliğine adapte olurlar. Ama o trajik süreçlere dair toplum hafızasını silmeye çalışan devlet kendi hafızasını oldukça diri tutmuş, her şeyi kaydetmiştir. Geçenlerde TTK eski başkanı Yusuf Halaçoğlu'nun ifşa ettiği üzere devlet tam da Dersim'i imha etmeye hazırlandığı 1935-37 arasında özellikle bu bölgenin Alevi Kürtleri içine karışan Ermeni dönmelerini ev ev tespit etmiş. Bu bilgiyi 1938'in tanıklarından Kırganlı bir yaşlının şu ifadesiyle birleştirin: "Esasta asker Dersim'den silah, vergi, askerlik ve

Ermenileri istiyordu”!.. Düşünebiliyor musunuz? Aradan 20 yıl geçmiş, devlet halen daha tehcir kalıntısı Ermenilerin peşinde. Ve bu dinmek bilmeyen yok etme histerisi Dersim'in topyekûn mahvedildiği süreçte Ermeni nüfusun belirgin olduğu Halvori gibi yerleri çok özel hedeflemeyi ihmal etmiyor. Hiç mübalağasız diyebiliriz ki Dersim'in öyle muazzam yıkıma uğratılmasında başka şeylerin yanı sıra 1915'te Ermenilerin korunmasına duyulan hınç ve onun hesabını da görme dürtüsü önemli bir rol oynamıştır.

Son olarak bir de dönemin ırkçı-faşist basını tarafından Dersim'in doğal önderi Seyit Rıza aleyhine yürütülen kampanyaya değinmek istiyorum. Seyid'in çadırında ele geçirildiği söylenen Ermenice *İnciller*, haçlar ve benzeri eşyalar Ankara Emniyet müdürlüğünde “suç unsurları” gibi teşhir edildikten sonra gazetelerde “İşte din hokkabazı” manşetleriyle hakaretler yağdırılmış. Dökümü yapılan şeyler Seyit Rıza'nın son zamana kadar korumaya devam ettiği Halvori Surp Garabet Manastırı'nın tarihsel değere sahip kültürel varlıklarıdır. Manastırın keşişi ve yakın köylerde yaşayan Mirakyanlı Ermeniler Seyid'in samimi dostlarıdır. Ordu Dersim harekâtı sırasında bu tarihî manastırı topa tutar, keşişin oğlunu yakalayıp işkence eder, Seyid'in saklattığı kutsal eşyaları ele geçirirler. Dersim'de Hristiyanlıkla kimi ortak değerlere de sahip olan doğaya dönük Kızılbaş inancını, onun derin hümanist özünü anlayamayan kafa bunları bir sahtekârlık kanıtı gibi göstermeye çalışır, tıpkı “mum söndü” iftiraları gibi... Evet Seyit Rıza ve halkı Dersim'de Ermeni manastır ve kiliselerini kendisi için de kutsal bilmiş, harabelerini ziyaret haline getirmiştir. Bu devleti neden rahatsız eder? Herkesin inancını istediği gibi yaşamaya hakkı yok mu? Seyit Rıza ve arkadaşlarının mezarlarını ortaya çıkartmakla mükellef olan devlet, müsadere etmiş olduğu o kültür varlıklarını da ait olduğu halka iade etmelidir.

Türkiye'de bunca lafi edilen demokratik açılımın bir anlamı ve işlevi olacaksa eğer, önce bütün sorunların temelindeki tarihle yüzleşilmesi ve kanayan yaraların dindirilmesi üzere büyük

insanlık suçlarının kurbanı topluluklardan özür dilenmesi gerekir. Dersim özgülünde telafi edici bir husus olarak 1990'larda yakılan, boşaltılan ve harabeye çevrilen köylerin yeniden imarı ve iskânı için halkına maddi destek ve özgür ortam sağlanmalı, doğayı katledecek olan Munzur üzerindeki barajların yapımı iptal edilmeli, eski yer isimleri ayrımsız iade edilmeli, dil, kültür ve kimlik üzerindeki tüm baskılar ortadan kaldırılıp bütün insanlık için vazgeçilmez olan anadilde eğitim hakkı tanınmalıdır.

Sözlerime son verirken her iki soykırımın kurbanlarını saygıyla anıyor ve Dersim'in yüzünü ağartan koruyucu Hızır'larını minnetle yâd ediyorum.

Hovsep Hayreni

27.11.2009

ERMENİSİZ DERSİM YA DA DERSİMSİZ ERMENİLİK TASAVVURU ÜZERİNE¹

Hollanda Dersim Vakfı'nın Sayın Yöneticileri,

Dersimnews sitesinde yayınlanan “Müzisyen Mikail Aslan'ın ‘Petag’ına Dair” eleştiri yazınızı kendisinin bana aktarması üzerine okudum.

Tartıştığınız konuları Ermenice kaynaklardan araştıran biri olarak olumsuz bulduğum yaklaşımınızı eleştirmek, subjektif yargı ve soru işaretlerinize belli açıklıklar getirmek üzere iki satır yazmayı gerekli görüyorum. Mikail Aslan'ın söz konusu çalışmasına ilk materyalleri sağlamış olmam nedeniyle o parçaların orijini hakkındaki merakınızı da bir nebze giderebilirim. Bu kısa değinme eleştirinize ayrıntılı yanıt vermeyi neden benim üstlendiğimi açıklamaya yeteceğinden direkt konuya girmek istiyorum.

-
- 1 Dersimli müzisyen Mikail Aslan'ın Dersim Ermeni halk şarkılarından meydana getirdiği *Petag* isimli albümü, yine Dersimli olan bir kuruluş tarafından tepkiyle karşılanmıştı. Şarkıların Dersim'le bağını sorgulayan uzun yazılı açıklama, daha ötesinde Ermenilerin Dersim tarihindeki yerini sorguluyor, böyle bir kültür mirası bırakmayacak kadar önemsiz olduğunu ima ediyordu. Albüme yönelik önyargı ve hamaset dolu sözleri Mikail Aslan yanıtlarken, kuşku düşürülen içerik ve yadsınan tarihsel gerçekliği savunmak da bana kalmıştı. Bu yazı söz konusu ihtiyaç temelinde kaleme alındı. Tartışmanın sonraki aşaması dahil bütün tarafların yazıları şu linkten okunabilir: <http://dersimzaza.wordpress.com/ermeniler-ve-dersim/>
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://antea.org>

Öncelikle o kadar ayrıntılı bir eleştirinin kişi adına değil de kurum adına yayınlanmasını sorunlu buluyorum. Hollanda Dersim Vakfı imzasıyla yayınlandığına göre, vakfın üyeleri o yazıdaki görüşleri bire bir paylaşıyorlar mı, dahası orada geçen ayrıntılar hakkında fikir sahibiler mi? Değilse yazarın kendisinin bile vakıf olmadığı bir konuda fikirler ileri sürerken kurumu vebal altına sokma yönünden bir kaygısı olmuş mudur, merak ediyorum.

Yazının sonundaki okuyucu yorumlarından birinde “Helal olsun, bu yazıyı kaleme alan arkadaşlara çok çok teşekkür ediyorum...” denilirken, bir diğesinde “Bu yazı Dersim Vakfına mı, yoksa Türk konsolosuna mı ait? Bir Dersimli nasıl bu yazıyı kaleme alabilir?” denilmiş. Yapılan benzetme hoş olmamakla birlikte kurumun bu tür tepkilere muhatap kılınması tam da yukarda belirttiğim sorunla ilgilidir ve üzerinde düşünülmesi gerekir.

Yöntem olarak ikinci bir sorun; Mikail Aslan’ın albümüyle ilgili açık eleştiriye geçmeden kendisiyle bir diyalog kurulması, hiç değilse merak konusu bazı şeylerin sorulup öğrenilmesi mümkün iken, bundan imtina edilerek albümün dayanakları ve niyeti üzerine şaibe oluşturacak tarzda eleştiri yürütülmesidir. Bunu da Dersimliler arasındaki ilişkide olması gereken samimiyet açısından düşünmekte yarar var.

Eleştirinin kişi olarak muhatabı Mikail olsa da, ruh olarak dokunduğu ve asıl gücendirecek olduğu hiç kuşkusuz albümdeki şarkıların sahibi ve Dersim’in eski yerlisi Ermeni halkıdır. Bilinmeyen yönleriyle Ermenilerin tarihini, bölgedeki izlerini, kültürünü ve komşu halklara etkilerini tanıma duyarlılığı yerine, devletin inkârcılığına çanak tutarcasına o geçmişi hafife alma, minimal ölçülere çekme ve önemsiz gösterme gayreti yazının ana yönelimi olarak dikkat çekici. Albümdeki parçaların Dersimli Ermenilere ait oluşunu sorgulamada bile kendini ele veren ruh ‘Ermenilerin Dersim’de ne kadar yeri ve etkinliği olmuş olabilir ki?’ küçümsemesidir.

Kuru itiraz konusu Ermenice yer isimleri

Albümün kitapçığında Mikail'in andığı köy isimlerinin Ermenice oluşuna itiraz, özellikle Sevan Nişanyan'ın *Türkiye'de Adı Değiştirilen Yerler Sözlüğü*'ne bakılarak yürütüldüğünden hayli ikna edici görünebilir. Ama Nişanyan'ın bir başlangıç olarak gördüğü, mükemmel saymadığı, daha geliştirmek, eksiklerini gidermek, yanlışlarını düzeltmek ya da farklı olasılıklara yer vermek üzere internet ortamında bilgi sahiplerinin katkısına açtığı sözlükte her şey bulunamayacağı gibi, mutlak gözüyle bakılan maddelerde yanılğıya düşülmesi de gayet olasıdır. Sonuç olarak albümün kitapçığındaki dört köy ismi üzerinden yürütülen polemikte bununla karşılaşyoruz.

Mikail'in orada örnek olarak andığı isimler, özellikle kendi doğup büyüdüğü çevreden ve aramızdaki sohbetler sırasında Ermenice anlamlarını benden duyduğu köylere aittir. Çocuk yaşta yönelttiği sorulara annesinin verdiği yanıt, yani "o isimlerin Ermenilerden kaldığı", sizin de belirttiğiniz gibi Dersim halkının hafızasında yeri olan Ermenilerin eski varlığından hareketle bir kanaat ifadesidir. Bunu dile getiren Mikail kendi dilinde anlam veremediği her ismin mutlak Ermenice olduğunu iddia etmiş sayılamaz herhalde.

Tek tek alınarak neredeyse toptan çürütülmeye çalışılan örnek isimlerin kaynak ve anlamlarına gelince, bir tek Hopik hakkındaki itirazda haklılık payı görüyorum. Yani "hop" veya "hope" Kürtçe ve Zazacada havuz olup "-ik" veya "-ige" son ekiyle de havuzcuk anlamını veriyorsa sorun yok. Aynı isim yalnız Hozat'ta değil, Dersim'in birçok mıntıkasında geçiyor. Ben Ovacık'taki Hopik'le ilgili olarak Kevork Halacyan'ın kitabında şu dipnota rastlamıştım: "*Köyün ismi muhtemelen "hop" (suyu tutma ve dağıtmaya yarayan bent) sözcüğünden gelmedir. Gerçekten de köyde böylesi bentler mevcuttu.*"² Bu belirleme hop

2 Kevork Halacyan, *Dersimi Hayeri Azkakırtıyuni, Masın A* (Dersim Ermenileri Etnografyası, I. Bölüm), Yerevan, 1973, s. 45.

sözcüğünün Kürtçe ve Zazacadakine benzer bir anlamla Ermenice de kullanıldığını gösterir. Kökenini anlamak için Ermenice etimolojik sözlüğe baktım, orada bulamadım. Bu hop'un köken olarak Ermenice olmadığı gibi yaygın bilinen bir kelime de olmadığına işarettir. Fakat Halacyan'ın yorumu hiç değilse bölge Ermenilerinin kırsal ağzında bunun bir yeri olacağını gösterdiğinden Dersim ve çevresiyle ilgili kitapların yerel Ermenice sözlüklerine göz attım. Ağın (Eğin) Ermenileriyle ilgili kitapta "hop: toprağa kazılan küçük çukur" olarak veriliyor.³ Yine yaklaşık bir anlam söz konusu. Ermenice küçültme eki de "-ig" olup, telaffuzda "ik" gibi duyulur. Sonuç olarak Hopig veya Hopik'i Ermenice yorumlamak da mümkün, ama köken olarak Zazaca, Kürtçe ve eski İran dillerine dayandırmak doğru olabilir.

Sorpiyan isminin Ermenice oluşuna itiraz ise hepten geçersiz. Çünkü ismin orijinali Ermenice "Surp Ohan" (Aziz Ohan) olup yüzyılların bozulmasıyla bu hale gelmiştir. Aynı Surp Ohan'ın Erzincan köyleri arasında "Surbehan", başka yerde "Sırbaan" biçimlerine büründüğünü de belirtmekte yarar var. Yine de albümde anılan Hozat'a bağlı Sorpiyan'ın kaynağı farklı olabilir denilecekse kanıt olarak 1530 tarihli Çemişkezek Livası'na dair Osmanlı haritasını gösterebilirim. Orada tam sözünü ettiğimiz Sorpiyan'ın bulunduğu noktada (Hozat'tan güneye İncığa'nın batısında) "Sürbehan" yazıyor. Bu tabi ki bildiğimiz Surp Ohan'dan başkası değil. Yine şüphe edilecekse bu ismin köydeki kiliseden geldiğini tanıtlayan şu tarihî notun okunması gerekir:

"İngiliz gezgin, araştırmacı G. Taylor 1866 yılında Dersim'i gezerken Surpiyan'a da uğrar. Köyün önde geleni ve aşiret reisi Süleyman Ağa onu arkadaşlarıyla beraber misafir eder, yedirip içirir. Sonra birlikte Surp Ehan kilisesini ziyaret ederler. Taylor gezi notlarında bu kilisenin yapısının Segedik Kilisesi'ne benzer olduğunu yazar... Surp Ehan Kilisesi 1915'lerde bölgeye sığınan Ermenilerin tanıklığına göre yıkıntı halindeymiş. Fakat bu yıkıntı

3 Arakel Keçyan-Mıgırdıç Barsamyan, *Ağın yev Ağıntsik* (Eğin ve Eğinliler), Paris, 1952, s. 885.

yine aynı ismiyle hem Ermenilerin hem de Kürtlerin inandığı, adak yaptığı, mum yaktığı bir ziyaret yerine dönüşmüş."⁴

Kanıtlar o kadar çok ki, en son olarak "Yenidoğdu"ya çevrilmesinden önce köye verilen Türkçe isim de "Kilise" imiş. Sorpiyan ismi Hozat'tan başka bugünkü Tunceli merkez ilçenin Pertek'e yakın sınırında da mevcut (yeni ismi "Yolkonak"). Nişanyan'ın sözlüğünde Zazaca "kızılbabalar" yorumu bunun için yapılmış. Ama fark etmiyor, bu köyün de geçmişi Ermeni. Orijinalinden çok uzaklaşan bir isim olduğu için Nişanyan Ermenice bir şeye benzetememiş, farklı dillerde katkı sağlayanlardan biri de Zazaca o yorumu yapmıştır.

Bu da kendi başına gösteriyor ki eski isimlerin kaynağına dair yardımcı veriler olmadıkça basit fonetik çağrışımlardan hareketle yorum yapmak çok problemlidir. Benzer şekilde ismi Ermenice "-tsor" (dere, vadi) ile biten yığınla köy, "ts" sesi olmayan Kürtçede "-sor" telaffuz edilip kırmızı diye yorumlanıyor. Tersinden örnek getirmek de mümkün, ama Ermeniler aşamalı olarak dağılıp en sonu soykırımla yok edilirken yerlerini alanların o isimleri kendi dillerine adapte etmelerinden dolayı yaygın olan gerçeklik Ermenice aleyhinedir.

Ele alınan diğer isimlerin ikisi de artık köy statüsünde olmadıkları için Sevanyan'ın sözlüğünde geçmiyor, ama bu var olmadıkları anlamına gelmez. Axweşi, ki Hozat merkezinin hemen batısına düşer, Ermenice haritada "Ağvis" olarak kayıtlıdır ve tilki anlamındaki "ağves"ten ileri geldiği düşünülebilir. Norşin ise Hozat'tan güneybatıya biraz önce bahsi geçen Sorpiyan ile Segedig'in arasına düşer ve ismi başka yerlerde olduğu gibi Ermenice "yeni yapı, yeni yerleşim" anlamına gelir.

Yazıda *"Ayrıca köy isimleri yalnız başlarına bir bölgenin hangi dile ya da millete ait olduğunu tek yeterli olur mu? Köylerin yaylaları, dereleri, tepeleri, dağları, ziyaretleri v.s lerinde*

4 Hampartsum Kasparyan, *Cımsıgadzak yev İr Küğeri Çemişgezek ve Köyleri*, Boston, 1969, s. 53-54.

adları vardır Bunlardan da en az birkaç tanesinin adları da köyün adıyla aynı dilde olması gerekmez mi?” diye soruluyor. Çok doğru, ama neden bunların olmadığı varsayılıyor ki?

Osmanlı idaresi altında haritalar yazılırken coğrafi isimlerin bir kısmı Türkçeye dönüştürülmüş olmakla birlikte yine pek çok dağ, tepe, akarsu, vadi vs. halkın dilinde eski isimleriyle yaşayabilmiş ve bunların da hatırı sayılır bir bölümünün Ermenice olduğu anlaşılır haldedir. Türkçe kaynaklarda farklı okunan isimlerin Ermenice kaynaklarda eski alternatifleri vardır. Örneğin “Kutu Deresi”nin adı Ermenice harita ve kitaplarda “Xutats Tsor”dur (Xutlar deresi anlamını verir, ki eski bir kavmin ismin-den kalmış olabilir). Munzur’un ismi Mıntsır olarak geçer ve orijini “Mendz-Tsor” (büyük vadi) diye yorumlanır. Harçık ile Marçık’in orijinlerini Hayr-çırığ (Baba-su) ve Mayr-çırığ (Anasu) olarak tasavvur etmek hiç de zorlama olmaz. Sülbüs diye bilinen yüce dağın orijinal ismi Ermenice “Surp Luys” (kutsal ışık)’dır mesela...

Pek çok isim bozularak geldiğinden tanınması güç olsa da sonu “çur”, “tsor”, “hovit” olanlar çay, dere ve vadileri, “ler”, “sar”, “plur”, “kar” olanlar dağ, tepe ve taşları ifade eder. “Taşt”, “Taşttag” ova ve düzlükleri, “gaban” geçitleri, “akarag” (bozulmuş haliyle “ekrek” ya da “kirek”) çiftlikleri, “agın”, “ağpür” pınar ve çeşmeleri, “şen”, “avan”, “aric”, “ga” gibi son ekler irili ufaklı yerleşimleri ifade eden Ermenice sözcük ve takılardır. Yine çok rastlanan “vank” manastır, “dun” ev, “kom” ağıl, “tağ” mahalle, “keğ” köy, “gerd” ya da “girt” kent, “pert” kale, “çermug” kaplıca, “pağnik” hamam, “hoğ” toprak, “mark” çayır, “ard” tarla olarak pek çok isim içinde rastlanan Ermenice sözcüklerdir. Keza bitki örtüsü ve meyve ağaçlarıyla anılan “Vartenik” (gülistan, güllük), “Xıntsori” (elmalı), “Dantsi” (armutlu), “Sergevili” (ayvalı), “Pardi” (kavak), “Urek” ya da “Uri” (söğüt), “Marxi” ya da “Merxo” (ardıç), “Gağnud” (meşelik), “Nışvud” (bademlik), “Inguzud” (cevizlik), “Titenik” (dutluk), “Moreni” (böğürtlen), “Harsi” (gelincek, yaban hashası), “Dzağgi” (çiçekli) gibi yığınla

Ermenice isme bölgenin her köşesinde rastlanır. Bu kadarı bir fikir vermek için yeterlidir sanırım.

Yazıda “*Ermenilerin bu köyde yaşamış olması bu ismi Ermenice kılmaya yeter mi?.. Anlamını bilmediğimiz bir yer adını veya bir kelimeyi hemen Ermenice ilan etmek kolaycılık değil mi?*” gibi sorularla adeta “bilinemezlik”ten medet umuluyor. Bir kısım eski isimlerin kaynağı ve anlamı o kadar belirsizdir ki, yorumlamaya çalışmak zorlama olur. Ama yukarda saydığım sözcükler gibi ismin bozulmuş halleri içinde bile anlaşılır olanlar vardır ki, onları da “meçhul” saymak bölgenin eski kültür katmanlarını görme zahmetinden kaçınma anlamında bir başka kolaycılığı ifade eder.

İngiliz gezginin cımbızlanan notları ve bütünlüklü gerçeklik

Bölgede gezinti yapmış bir İngiliz subayının notlarından cımbızlama bir iki alıntı yapılan yazı şöyle devam ediyor:

“Yüzbaşı L. Molyenux-Seel’in bu aktarımlarından çıkan sonuçları şöyle sıralayabiliriz:

-Dersim’de ki her kilise Ermeni kilisesi değildir.

-*Ermenilerden başka; Hristiyan olan topluluklar da Dersim’de yaşıadı.*

-*Kırmancki olmayan her yer ismi Ermenice değildir.*

-*1911’de Dersim’deki Ermeni nüfusu oldukça azdır. O dönemde faal olan ve hâlâ adıyla anılan Dersim’in tek kilisesi olan Surp Garabet kilisesinin cemaati sadece 4 kişidir..”*

Ciddi bir analiz gibi sunulan bu cümleler, kaynak olarak gösterilen L. Molyenux-Seel’in gezi notları bütünlüklü okununca kendiliğinden çürür. Bir kere sözü edilen Surp Garabet’ten o dönem “faal olan tek Ermeni kilisesi” olarak değil, “*Dersim’in kalbinde gömülü olan, Halvori Vank da denilen, geride kalan tek Ermeni manastırı*” olarak söz ediliyor. Aradaki farkın anlaşılması için belirtmek isterim ki, vank (yani manastır); içinde en az

bir kilisesi olan, ama onun yanında din adamlarının yetiştirildiği okul, el yazması eserlerin üretildiği yazımevi, ruhani ve öğrencilerin kaldığı ikamet yerleri vs. de bulunan surlarla çevrili büyük bir kompleksi ifade eder. Dersim içlerindeki bazı manastırların geçmişte 100'den fazla ruhani ve öğrenci barındırdıklarına tanıklık eden Ermenice el yazması hatıra notları mevcuttur. Yüzbaşı Seel'in gözlemi Dersim içlerinde manastır olarak çoklarının yıkımından sonra Surp Garabed'in tekliğini ifade ediyor. Dersim'i daha geniş sınırlarıyla düşünürsek eğer, Kemah'tan Tercan'a, Xarper'ten Çarsacak'a, Palu ve Kiğı'ye kadar çok yerde 1915 öncesi faal olan onlarca manastırın varlığını da belirtmek gerekir. Kiliselere gelince, sırf bugünkü "Tunceli" il sınırları içinde bile o dönem 100 kadar faal Ermeni kilisesi olduğu belgelerle sabittir. Bunların çoğu elbette Ermeni nüfusun daha önemli bir yekûn oluşturduğu Çemişgezek, Pertek, Hozat, Mazgirt ve Peri gibi güneylerdeki düşük rakımlı yörelere aittir. Ama daha kuzeylerde ve İç Dersim denilen yüksek dağlık kesimlerde de köylerin büyük çoğunluğunun kilise yıkıntılarıyla dolu olduğu sır değil. Tabloya böyle bütünlüklü ve yakın geçmişi de kapsayacak şekilde baktığınız zaman o kültürel mirasın hiç de küçümsemeyecek bir şey olmadığı kolayca anlaşılır.

Yüzbaşı Seel'in notları sınırlı bir gezinin eksik bilgileriyle yazılmış ve o günkü Ermeni varlığını olduğundan daha az yansıtmış olmasına rağmen, yukarıdaki küçümsemeye hiç de imkân sağlamayan şu tespitleri içeriyor:

"Türkler, 1874-75'de, Dersim'e bir askerî sefer heyeti gönderdi. (...) Mazgird, Ovacık, Kızılkilise ve Çemişgezek'te hükümet idareleri kuruldu. Bu yerlerde, Türkler kışlalar ve Hükümet binaları inşa etti, bu amaca yönelik olarak da, o dönem çok sayıda olan ama yarı harap halde bulunan Ermeni kiliselerinin taşlarından faydalandılar."

*"350 hanelik küçük bir kasaba (olan Mazgird'de...) hal-
kın üçte ikisi Ermenidir. Mazgird'in geçmişte, vadiden aşağıya,
Munzur Suyuna doğru eğildiği bir uzaktığı kadar genişleyen, çok*

daha büyük bir kasaba olduğuna dair kanıtlar vardır. Bir Ermeni mezarının üzerindeki bir mezar taşı: “Ben 9000 Ermeninin terziyiyim” yazısını taşır. Terzinin hesabındaki müşterilerinin sayısını kesin rakam olarak kabullenmeden de, onun zamanında Ermeni halkının sayısının oldukça fazla olduğunu çıkarabiliriz.”

“Pak köyü eski kurulmuş müdürlüklerden biridir (...) Pülümür Suyuna tepeden bakan bir uçurumun kenarında durmaktadır (...) Bu köyün yerlilerinden biri bana, vadide birçok Ermeni kilisesinin kalıntıları olduğunu, ancak Ermeniler yörenin iç kesimlerinden sürüldükleri için, hiçbirinin nehrin batısına adım atmaya cesaret edemediğini söyledi.”

“Kızılkilise’de bir Kaymakam’ın ikametgâhı ve yarım taburluk bir garnizon vardır (...) birliklere ekmek götürme işiyle yükümlü bir Ermeni, kendisine şimdi uzun yıllardır rahmetlik olan seksenlerinde birinin aktardığına dayanarak, altmış beş yıl önce, baştan başa Dersim’de, bütün köylerde Ermenilerin olduğunu ve kiliselerin sayısının, dört tane manastırı da ekleyince 136’yı bulduğunu ifade etti.”⁵

“Surp Garabet Vank’ın (...) 1000 sene önce inşa edilmiş olduğu söylenir. Kilisenin içinde, üzerindeki yazıtta 890 tarihini taşıyan oyma abanoz bir kapı bulunur, fakat atalarından aktarılagelen sözel geleneklerine göre buraya kilise inşa edildikten çok sonra konulmuştur. Bu tarih, Ermenistan’ın Hristiyanlığı kabul ettiği tarihten itibaren hesaplanan, Ermeni Kilise çağına göre olmalıdır”⁶

“Dersim’de uzun zamandan beri Ermeni ırkının yaşadığı gerçeği tamamıyla doğrulanmıştır. Surp Garabet manastırı,

5 Belirtilen süre pek gerçekçi değildir belki, Ermenilerin o kadar yoğun yaşadıkları dönem daha gerilerde kalmış olabilir, ama en azından Osmanlı hâkimiyetinin başlarında öyle bir realitenin halen canlı olduğunu başka belgelerden anlıyoruz.

6 Sözü edilen eski Ermeni takvimi Hristiyanlığın kabul yılından değil, miladi 522’den başlar. Yani o kapının tarihi, aradaki farkın eklenmesiyle $890+521=$ Miladi 1411 olur.

*üzerinde tarihli yazıtiyla Ermenilerin, en azından Osmanlı ha-
nedanının başlangıcından beri mevcut olduklarını kanıtlar ve
manastırın Dersim'in tam kalbindeki yeri, zamanında hâkim ol-
mamış olan bir halk tarafından seçilmiş olabilecek bir yer de ğil-
dir. Bölgenin her tarafında, köylerin büyük çoğunluğu, bazıları
bozulmuş ama kolayca tanınabilen, eski Ermeni adları taşırlar.”*

Şimdi bu kadar çarpıcı ifade üzerine yukardaki “analiz”i tek-
rar okuyunca yapılanın küçümsemeden öte inkârcılık olduğunu
söylemek haksız mı olur? Yararlanılan kaynağın bölgedeki köklü
Ermeni varlığına ilişkin tespitlerini bir yana itip, yalnız son dö-
nemdeki nüfusunun azlığına ilişkin birkaç ifadesini okuyucuya
sunan arkadaşlar bununla bayağı bir belge istismarı yaptıklarının
farkında olmamış sayılamazlar. Bu istismar üzerinden vardıkları
“sonuçlar” ise yalnızca niyetlerini ele veren de ğil, konunun cahi-
li olduklarını da gösteren bir karikatür sergisi gibidir.

Özetlemek gerekirse;

Evet “*Dersim'deki her kilise Ermeni kilisesi de ğildir*” ve ay-
rıca “*Ermenilerden başka; Hristiyan olan topluluklar da Der-
sim'de yaşamıştır.*” Bir bakıma “itiraz edilemeyecek” cümleler
kurulmuş. Ama sonuç diye bunları söylemek bulanıklık temelinde
kafa karıştırmaktan başka bir anlam ifade etmez. Zira ne kadar
oldu ğu belirtilmeyen di ğer Hristiyanların nüfusu ve kiliselerinin
sayısı Ermeni nüfus ve kiliseleri yanında %2-3 gibi çok küçük bir
oran teşkil eder. İngiliz Yüzbaşı'nın belirtti ği Çemişkezek çev-
resinde (ayrıca Egin ve Kemah civarında) Hay Horom denilen
Ermenileşmiş Rumların yaşadığı birkaç köy ve onların Ortodoks
inancına ba ğlı birkaç kilise var olmuştur. Bundan başka Dersim'in
güney hatlarında birkaç Süryani kilisesi de tespit edilebilir. Daha
fazlasını gösteren bir veri yok. Bunu di ğerlerini küçümsemek için
de ğil, mu ğlak bir şeye dönüştürölmek istenen Ermeni varlığının
gerçek boyutunu somutlamak için belirtiyorum. Yüzbaşı Seel'in

Çemişgezek'te Ermenilerin yaşadığı köyleri “birkaç tane” diye anması ise gerçeklikle hiç bağdaşmıyor. Çünkü Ermenice kaynaklar oldukça ayrıntılı, hatta yaşayan ailelerin isimlerine kadar somut bilgilerle Çemişgezek'in en az 30 köyünde 1915'e kadar mevcut olan Ermeni nüfusunu, kilise ve okullarını tasvir ediyor. Benzer şekilde eski Çarsancak yöresi (Peri, Mazgirt, Pertek, kısmen de bugünkü Hozat ve merkez ilçelerine uzanan alan) dahilindeki yaklaşık 70 köyün Ermeni nüfusu ve sosyal-kültürel yaşamı hakkında istatistik bilgiler yer alıyor. Ovacık, Mameki, Kızılkilise, Pülümür dağlık çevrelerinde Mirakyan aşiretinin yayılayıp güneylere doğru dağıldığı 19. yüzyıl sonlarında Ermeni nüfusundan pek söz edilmiyor olsa da, Kızılbaş-Kırmanc halkı içinde kökenleri Ermenilerle en çok karışmış görülenler bu çevrelerin aşiretleridir. Daha geniş bakarsak Kiğı ve Karakoçan'ı içeren Dersim'in doğu hattında, Eğin'den Tercan'a kuzey sınırlarında, Arapgir'den Palu'ya güney sınırlarında Ermeni yerleşim ve nüfusunun 1915 öncesi yoğunluğu da sır değil. Dolayısıyla “1911'de Dersim'deki Ermeni nüfusun oldukça az” olduğu belirlemesi, biraz bilgisizlik, biraz da öyle görme eğiliminden kaynaklı subjektif bir yargıdır.

Dersim'de Ermeniler 1915 öncesi Amerika göçüyle tükenmiş meğer!..

Devamında yapılan şu tespite ise diyecek söz bulamıyorum: “*Bu bilgiler ve sonuçlar da gösteriyor ki Dersim'deki Ermeni göçü 1915 soykırımıyla açıklanamaz. Dersim'deki göç daha eskilere dayanıyor. Bu göçün temeli ekonomik olup yönü de Amerika'dır...*”

Bravo, çok iyi “aydınlatmış” oldunuz. “Dersim'de 1915'lere kadar gelen bir Ermeni nüfusu yoktu, azıcık var olanlar da zaten Amerika'ya göçmüştü” demek. Hay siz aklınızla bin yaşayın! Zırvalığın böylesini Türk Tarih Kurumu'nun eski başkanı Yusuf Halaçoğlu bile akıl edemezdi. Bayağı araştırmaya dayalı bir tezmiş gibi de ciddi ciddi söylüyor. Yahu Amerika'ya toplu

bir göç söz konusu değil. Tarihi öyle eskilere de uzanmıyor. 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren gurbetçi olarak çalışıp ailelerini geçindirmek için tek tek kişilerin gitmeleri söz konusu. Gidenlerin toplam sayısı bölgedeki Ermeni nüfusunun çok çok % 5'i, haydi biraz da abartmayla %10'u olsun diyelim. Bununla ne açıklanacak? Soykırım zamanı bu oranda insan dışarda bulunduğu için imhadan kurtulmuştur, ya gerideki %90?.. Neyse ben burada uzatmayım. Bakın yazınıza cevabında ek olarak Mikail Aslan kendi büyüklerinden dinlediği Kayışoğlu yarması kırımını örnek veriyor. Çemişgezek ve Çarsacak Ermenilerinin yaşadıklarını da benim derlediğim "Ermeni Kırımları ve Dersim" başlıklı yazıda okuyabilirsiniz. Bu yazı yıllardan beri internet sitelerinde mevcut. Daha geniş Dersim sınırlarını kapsayan bilgileri de son zamanlar temin ettiğim Ermenice kaynaklardan derlemeye devam ediyorum. Kitap olarak yayınlanınca hem en son Ermeni varlığının ne kadar olduğunu, hem de nasıl yok edildiğini ayrıntılı görebilirsiniz.

Daha eski göçler tabii ki var. Osmanlı hâkimiyeti altında, özellikle Celali isyanlarının yaşandığı dönem çatışma ortamından, her iki taraflı hedeflenme ve talan saldırılarından çok mağdur olan çevre Ermenileri yoğun şekilde batıya göçerken, yerinde kalanlardan Türk-Müslüman ve Kürt-Alevi kimliğine dönüşenlerin de çok olduğu tahmin ediliyor. 1915 öncesi Trakya'da yaşayan Ermenilerin büyük bölümünün 1600'lerin başında bu saldırılar nedeniyle Erzincan-Kemah köylerinden oraya göç ettikleri somut kayıtlarla biliniyor. Cimin (Üzümlü) bölgesi Türklerinin o dönem Ermenilikten döndüklerine dair çok kuvvetli belirtiler var. Dersim içlerinde ise o dönem yoğun olan Ermenilerin bir tür korunma güdüsüyle önemli oranda Aleviliğe geçiş yaptıklarına ilişkin belli rivayetler var. Daha sonra 1700'lerin sonuna doğru Barasor Talanı diye anılan saldırılar sonucu Egin-Çemişgezek yörelerinden yoğun bir göçün de İstanbul-Adapazarı istikametine yaşandığı anlatılıyor. Yine bu taraflardaki Türklerin bir kısmı da Ermenilikten dönme sanılıyor. Bunlardan başka ve bölgenin

değişik köşelerini etkileyen olaylar ve Ermeni halkı için gittikçe ağırlaşan koşullar sonucu irili ufaklı pek çok göçler olmuştur. Sonradan gelen bazı aşiretlerin de Dersim’de artık zayıflayan Ermeni köylüleri taciz ve topraklarını gasp ederek göçe zorladıklarına dair anlatımlar var. Silahlı güçleri ve direnişçi geleneklerine rağmen Mirakyan Ermeni aşireti de bir yerde ata topraklarını terk etmeye mahkûm olur. Daha somut bilinen 19. yüzyıl zarfında Çarsancak, Palu, Kiğı ve Erzincan Ermenileri yerel otorite imtiyazlarına sahip Kürt feodal beylerin sınırsız baskı, suistimal ve toprak gasplarından, merkezî devletin reformlara ayak direyen katı politikası ve 1895 gibi kırım, talan tertiplerinden yılarak önemli bir dağılma yaşamış, dahası 1915’ten önce bu saldırılara da hayli kurban vermiştir. O son zamanların politik atmosferi, Dersim çevrelerindeki Ermeni halkının durumu ve ayrıca nüfus verileri geçen yıl Arsen Yarman’ın yayınladığı iki ciltlik *Palu-Harput 1878* isimli kitapta ayrıntılarıyla okunabilir.

Velhasıl, daha eski göçler ve kimlik değişimleri azımsanmayacak boyutlarda olmasına rağmen, gene de Dersim ve dolaysız çevresinde yaşayan önemli bir Ermeni nüfus vardı. Bu nüfus her yerdeki gibi “tehcir” kılıfına büründürülen bir dizi kanlı operasyonla kırılarak sürüldü. Dersim’in Kırmanc aşiretleri o dönem çoklukla Osmanlı-Rus güçleri arasında tarafsız bir pozisyon almış, kuzeyde ve doğuda bazıları devlete milis olarak yedeklenmiş, erkek nüfusu askere alma ve tutuklamalarla erkenden tasfiye edilen Ermenilerin Kiğı-Xups köyü gibi birkaç yer dışında direnişi olamamış, iç Dersim’deki Kırmanc aşiretlerin de sürgünleri önlemeye yönelik aktif bir çabası olmayıp ancak çevrelerden kaçarak iç bölgelere sığınan Ermenileri aralarında saklama ve daha sonra Rus denetimine giren Erzincan’a geçişlerine aracılık etme gibi olumlu rolleri olmuştur. Bunun onuru ise sizin yazınızdaki gibi inkârcı yaklaşımlarla savunulacak bir şey değildir. Size göre zaten bu çevrede soykırım da yapılmamış sayılır.

Ermenilikle ilişkilenebilir karşı ilginç alerjik hassasiyet

Yazının genel karakterinde Dersim’i Ermenilikle ilişkilendirme-ye karşı bir alerji olduğu açıktır. Eğer ki birileri çok mesnetsiz ve abartılı olarak size ait bir şeyi sahiplenmeye çalışıyorsa ona tepki göstermeniz anlaşılır. Ama burada öyle bir durum yok. Sözü edilen halk bu toprakların kadim yerlisi olarak son yüzyıla kadar azalarak da olsa varolagelmış, bin yıllardan beri buralara isimlerini vermiş, eserler bırakmıştır. Öyle ki Ermenilerin tarihi bilinmeden Dersim tarihi yazılamaz. Ermenisiz Dersim gibi, Dersimsiz bir Ermenilik de açıklanamaz. Dersim aynı zamanda bugün var olmaya devam eden Kızılbaş Zaza ve Kürtlerin de yurdudur. Onların da buralarda eski kökleri vardır. Sorun kimin daha eski olduğu da değil, yalnız mültikültürel bir alanda iç içe yaşamış ve inkâr edilemeyecek olan unsurların geçmişten konuşurken birbirinin varlığına saygılı olmasıdır.

Türk şovenizminin Ermenilik kavramı etrafında yarattığı dünyada eşine az rastlanır fobi, yaptığı muazzam aşağılama, ürettiği nefret, aslında onları yok etmiş olmanın ve borçlu bulunmanın getirdiği suçluluk psikolojisinden gelen, fakat adeta nereden kaynaklandığı muamma gibi gözükken o akıl almaz evhamlı atmosfer, belli ki Ermenilikle ilişkili görünme konusunda bir tedirginlik besliyor. Sosyopsikolojik ciddi bir incelemeyi gerektiren bu durum, şovenist etkilere karşı daha bilinçli ve dirençli olması beklenen Dersimli aydınlar arasında bile etkisini gösteriyor. Yazıdaki ruhu biraz bununla ilgili düşünüyor ve anlamaya çalışıyorum. Ama bunun rolü önemliyse eğer onu da hoş göremiyorum. Körüklenen Armenofobi’nin haksızlık ve mesnetsizliği karşısında Ermeni halkının inkâr edilemeyecek erdem ve değerlerini savunarak onunla dayanışma duyarlılığı göstermek yerine, “aman o lanetli Ermeni damgası bize bulaşmasın” duygusuyla hareket etmek, o çirkinliğe prim vermek demektir.

Bundan başka yazının ruhu Dersimlilik adına zaman zaman çeşitli forumlarda dile getirilen “herkes bizi bir şeylere benzetmeye çalışıyor” mealindeki serzenişleri çağrıştırmakta. Bu tepkinin

doğal karşılanacak bir karakteri olsa da, ezelden beri hiçbir soyla karışmadan gelmiş saf ve homojen bir etnik-kültürel grup duygusunu içerdiği ölçüde yanlış ve sakıncalı olduğunu belirtmekte yarar var. Kendini şu veya bu isimle tanımlarken o kimliğin tarihsel şekillenmesindeki bileşenlerin tahmin edilemeyecek kadar çeşitli olduğunu akılda tutmak, ayrıca yakın süreçlerde yaşanmış olması muhtemel dönüşüm veya karışımlardan yana rahatsızlık duymamak gerek. Kimlik tanımlaması bir coğrafyanın adıyla yapıldığında ise o coğrafyayı paylaşan farklı grupların yadsınması hiç hoş değildir. Buradan geliyoruz tekrar aynı noktaya. Yani Dersimlilik adına konuşulurken bunun geçmişinin ne kadar heterojen olduğu inkâr edilmemeli. Sorun biraz da o geçmişin ne kadar bilindiği, özellikle küçümseme eğilimi gösterilen Ermeni varlığı açısından ne derece bilgiye dayalı konuşulduğuyla ilgilidir. Bu nedenle dikkat çekme ve araştırmayı teşvik anlamında çok kısa satırbaşlarıyla bazı değinmeler yapmakta yarar görüyorum:

Ermenilerin bölgedeki köklülüğü ve kültürel etkileri

Tarihte Ermeni halkı ve kimliğinin ilk oluşum süreci incelendiği zaman onu meydana getiren iki, üç ana damar görülür. Bunların birincisi M.Ö. 15-13. yüzyıllar arası Hitit yazıtlarında sözü edilen Hayasa-Azzi kavimler birliğidir ki o politik örgütlenmenin merkezî alanı Erzincan-Kemah yöresi olup kuzeyden Dersim'e yaslanır. Yani bu alan henüz oluşum aşamasında Ermeni kimliğinin ilk önemli beşiği sayılır. İkinci damar olarak M.Ö. 10. yüzyıl civarında batıdan akın eden Trako-Frik kökenli göçmen kavimlerin Arme-Şupria adıyla oluşturdukları birlik de güneyden Dersim'e dayanır. Bu iki ana damarın birbiriyle buluşması ve önce Nairi sonra Urartu konfederasyonu içinde doğudaki başka kavimlerle de etkileşim içinde kaynaşmaları yoluyla şekillenen Ermeni dili ve kimliği M.Ö. 7. yüzyıl sonlarında ilk Ermeni devlet örgütlenmesine imkân yaratır. O devirden başlayarak kâh bağımsız kâh ötonom krallık ve prenslikleriyle Fırat'ın batısından Kafkaslar'ın Kur nehrine uzanan dağlık coğrafyada daralıp

genişleyen sınırlarıyla bir Ermenistan gerçeği var olup, dönem dönem ona hükmeden daha güçlü devletler tarafından da kendi ismiyle tanınmıştır. Zaman içinde hanedanlık evlerine katılan Partlar başta olmak üzere İranî soyların da Ermeni kimlik şekillenmesine önemli etkileri olmuştur.

Dersimli Kırmanc (Zaza) halkının eski kökleri de bu İranî kavimlerle ilişkilidir. Daha eski damarları Hurri-Mitani'den, Medler'den gelebilir. Kim bilir belki Ermenilerin ilk ataları Hayasalarla birlikte anılan Azzi isimli kavim de günümüze Zaza olarak ulaşanların erken kaynağı olabilir. En sonu Hazar Denizi güneyindeki Deylem'den bu tarafa göçenlerle tamamlanan bir süreç çeşitli hipotezlerle yorumlanmaya açıktır. Uzak ve yakın geçmiş boyunca bölgedeki Ermeniler ile Kırmancılar arasında çeşitli soy karışımlarının yaşandığı ise yadsınamaz bir olgu sayılır. Tarihsel veriler bunların hangi devirlerde nasıl ve ne yönlü gerçekleştiğini kanıtlamaya yetmez belki, ama belli kanaatlere imkân verebilir.

Amacım bu konu etrafında spekülasyon yapmak değil, sadece bu coğrafyada tarihleri kesişen iki halkın kökleri arasında ilişki, soyları arasında karışım, kültürleri arasında güçlü etkileşim ve benzerliklerin de doğal olduğunun altını çizmektir. Eski Ermeni mitolojisi ve pagan inancının Anahid, Aramazt, Mihır, Nane, Vahakn gibi önemli panteonları Kemah-Erzincan-Tercan hattında konumlanmış ve bu gelenekle yoğrulan Dersim'de suların Tanrısı Anahid kültüne duyulan saygı son zamanlara kadar gelmiştir. Hristiyanlığın hâkim olmasından sonra ona direnç ve alternatif akım olarak 6-10. yüzyıllar arası yine bu bölgeden başlayarak Avrupa'ya kadar yayılan Pavlikyan ve Tondrakyan isimli doğaya dönük ve özgürlükçü inanç hareketleri geriye büyük izler bırakmıştır. Ermenilerin Hristiyan gelenekleri eski inanç sisteminden pek çok şeyi yeni dine adapte ederek sürdürdüğü gibi, bölgede Kırmanc halkının Kızılbaş/Alevi ya da kendi dilindeki tanımlamasıyla Raa Haq inancı da bu eski kültürel katmanlardan izler taşır. Onun başka bölgelerdeki Alevilikten daha farklı ve özgün bir şey olması da bu bağlantıların belli bir rolü olmalıdır.

Konuyu uzatmadan yazıda eleştirilen “Xızır (Surp Sarkis)” meselesine değinmek istiyorum. Evet hiçbir açıklayıcı not dü-şülmeden yapılan özdeşleştirme sorunlu sayılır. Ama Alevilerin Xızır’ı ile Ermenilerin Surp Sarkis’i arasında bir paralellik ve tarihsel kökleri itibariyle bir çakışma vardır ki, bundan dolayı öyle çok abes karşılanacak bir durum da sayılmaz.

Eleştiri yapan, “*kitapçıkta peşin hükümlerle hareket ediyor ve bilinmeyen kelimeler gibi Xızır da Ermenilikle ilişkilendiriliyor*” diye o bilindik allerjiyle tepki gösterdikten sonra, Xızır’ın ne kadar “Ermenilikle alakasız” olduğuna dair referans olarak araştırmacı Gürdal Aksoy’un konuyla ilgili bir makalesi- ni ve *Dersim Alevi Kürt Mitolojisi, Raa Haq’da Dinsel Figürler* kitabını gösteriyor. Gürdal Aksoy çalışmalarında izini sürdüğü tarihsel kültürel figür ve isimlerin kaynağını araştırırken yaban- cı dilbilimcilerin eserleri yardımıyla tespit edebildiği Ermenice kökleri de çekincesiz ortaya koyan ciddi bir araştırmacıdır. Onun Ermeni dinsel gelenekleri ile genel olarak Raa Haq ve özel olarak Xızır figürü arasındaki ilişkiye öyle kuru bir itirazı yok. O bir kere makalesinin başlığında okunacağı üzere Roce Xızırı (Hızır Orucu)’nu “Bir Mithraist Kalıntı” olarak tanımlıyor. Mithra (Er- menice versiyonuyla Mihır) ışık ve ateş Tanrısı olarak Ermeni- lerin sonraki Hristiyan gelenekleri içinde hem Dırindez (Diarn- Intaraç) kutlamalarına, hem de Surp Sarkis figürüne kaynaklık etmiştir. Aksoy’un analizleri gösteriyor ki Raa Haq’daki Duzgi ve Xızır’ın da geçmişte aynı mitolojik Tanrı’ya dayanır. Şu halde bir tarihsel kesişmenin olduğu yadsınamaz.

Xızır ile Surp Sarkis’in benzerliklerine gelince, inanışa göre ikisi de kış ortası (Şubat ayı başlarında) beyaz atıyla köyleri gezi- yor, iki halk da onu koruyucu, kurtarıcı olarak anıyor, onun adına her yıl aynı haftanın ilk üç günü oruç tutuyor, kavrulmuş buğ- day ve ketelerle ziyaretlere gidiyor vs... Komşu iki halk bundan dolayı “Sizin Xızır’ınız bizim Surp Sarkis’imiz” diyerek duygu ortaklığı kuruyor. Eleştirilen albümün kısacık tanıtım yazısında açıklamasız olarak öyle bir değinmenin olması bu nedenle abes

değil, önyargısı olmayan için anlaşılır, allerjisi olmayan için de kabul edilir bir benzetmedir.

Gürdal Aksoy o tarihsel kesişmeyi yadsımadan “Sorun burada yalnızca şudur” diyor: “Hiç değilse başlangıçta Dersim’deki Kürt aşiretlerin bir kısmı bunu Ermenilerden -Hıristiyanlık öncesi ya da sonrası biçimiyle- mi aldılar; yoksa kendileri de aynı inanca bağlı olduklarından, onların da başından beri bağlı oldukları bir gelenek miydi?”⁸ Eleştirinin sahiplerine o kitabı baştan sona iyi okumalarını, öyle göz ucuyla bakıp yanlış şeylere dayanak yapmaktan kaçınmalarını öneririm.

Şaibe düşürülen Petag albümündeki şarkıların somut kaynağı

Son olarak albümün içerdiği şarkıların kaynaklarına gelince, bölgeye ait olmadığı söylenebilecek tek parça “Surp Garabed’e Gitmişim” isimli şarkı. Onun Muş’taki Surp Garabet üzerine söylendiği doğrudur, zaten sözlerinden anlaşılıyor. Ancak Dersim’in bağrında 1938’e kadar ayakta olan Halvori Surp Garabed manastırı da çok önemli bir değer arz ettiği için onun anısına aynı isimli bu parçaya bir istisna olarak yer verilmesi tuhaf sayılmaz, zaten Mikail’in *Agos*’taki söyleşisinde bundan söz edilmiş olduğuna göre samimiyeti sorgulatacak bir durum da değildir.

Surp Garabet haricindeki bütün parçalar Çemişgezek çıkışlı Ermeniler tarafından kendi yörelerinin anonim halk şarkıları olarak derlenmiş, yazıya ve notaya dökülmüştür. Mikail Aslan albümünün tanıtımında derleyici olarak belli isimler veriyor. Bunlar benim sağladığım kaynaktan ayrı olarak, İlda Simonyan’ın arşivinde ve Ermenistan’da bulduklarına ilişkin olmalı, ben onları görmediğim için tanıklık edemem. Benim açıklık getirebileceğim, kendi elimdeki Hampartsum Kasparyan’ın *Çemişgezek ve Köyleri* kitabından olan parçalardır. Bunlar albümün 12 şarkısından 7’sini

8 Gürdal Aksoy, *Dersim Alevi Kürt Mitolojisi-Raa Haq’da Dinsel Figürler*, Kömal Yayınları, 2006, s. 109.

oluşturuyor. (Sıra numaraları 3, 5, 6, 7, 8, 10, 11). Bu noktada “kitap Çemişgezek’le ilgili diye parçalar da oraya ait sayılmak zorunda mı?” gibi bir itirazınızın olacağını anlıyorum. Ama fazla kaygılanmaya gerek olmadığını gösteren veriler mevcut. Aktarılan bütün parçaların üzerinde notaya alan isim olarak Avedis K. Mesuments imzası yer alıyor. Bu isimle ilgili bilgiye aynı kitapta rastlamazken Antranik L. Polatyan’ın *Arapgir Ermenileri Tarihi*’ndeki sözlü edebiyat ve müzik bölümünde rastladım. Orada yer verilen Arapgir halk şarkılarının notaları da aynı imzayı taşıyordu. O bölümün açıklamalarını bizzat kaleme almış olan Mesuments, kendisinin Arapgir ve çevresinden derlemelerini içeren *Narod* isimli (Bordeaux 1946) kitapçığından başka, Hovhannes Acemyan’ın Çemişgezek ve çevresinden topladığı ve yine kendisinin notaya döktüğü 71 parça şarkıları içeren *Harsnaciğa* isimli (Paris 1955) kitapçığı da zikrediyor.

İşte H. Kasparyan’ın kitabında yer verdiği şarkılar bunlardır. Çemişgezek ve çevresinden derlendiği açıkça belirtildiğine göre oraya ait olduğuna inanmak gerekir. Aynı yerde o çevrenin köylerini tanıtan dörtlükler, ayrıca Mıntsır (Munzur) dağına atıfta bulunan şarkılar da var, ama bunlar notasız verildiğinden albüme katılmaları mümkün olmamıştır. Egin yöresi Ermenice şarkıları içinde de Munzur’a güzelleme örnekleri var. Sonuçta bu komşu yöreler Dersim coğrafyasının sınırlarını teşkil eder ve çok harici yerler sayılmaz. Yöre yöre derlenen parçaların ne kadar kesin sınırlarla ayrı tutulabileceği konusunda Mesuments şunları söylüyor:

“*Arapgir, Ağın (Eğın) ve Çımışgadzak (Çemişgezek) üçgeni içinde yaşayan Ermeniler kendi aralarında değışe değışe küçük özgünlükler katarak aynı türküleri söyler ve her biri de kendilerine ait sayarlar onları. Ben bunun farkına vardım Çemişgezek’ten derlenmiş 71 parçayı notaya dökerken. Öte yandan, mesela ‘Ağçig na na’ şarkısı ta Marmara kıyılarına ulaşmış. Batıya doğru göçmek zorunda kalanlar kendi çıkınları içinde bir anane olarak götürmüş o parçayı. Bu aynı zamanda o*

şarkının eskiliğine delalet eder, değil mi ki söz konusu göç yeni değildir... ”⁹

Albüme yönelik eleştiride parçaların sözlerinde geçen pağ-nik (hamam), bağ bahçe, nar ağacı gibi şeylerin Dersim’e yabancılığı olduğu iddiası ise, Dersim denilen yeri en dağlık kesimlerdeki üç tepenin arasından ibaret sayan, tarih boyunca hiçbir şey üretilmemiş ve yeşertilmesi imkânsız çöle benzeten tuhaf bir bakışın ürünü. Deniyor ki *“Hamam’ın ve hamam kütürünün olmadığı bir yerde hamama ilişkin bir halk şarkısının olması ilginç bir olay(...) Bağcılığın ve bağların olmadığı yerde bağların kapısında şarkılar söylenmesi de hamamlara şarkı söylenmesine benziyor. Yöreyi gezen gezginler ve misyonerlerin adını andıkları meyve ağacı cevizdir (...) “haydi bizim bağa” ... Bu şarkıda adından da anlaşılacağı gibi üzüm ön plana çıkan meyvedir. Yanı sıra “nar çiçekleri” ne de atıfta bulunuyor. Dersim de üzüm bilinen ama yaygın olarak yetiştirilmeyen bir meyve iken nar’ın varlığına dair elimizde bir bilgi yok...”*

Demek misyoner ve gezginler cevizden başka bir şey görmemiş. Peki siz neci oluyorsunuz, Dersimli olduğunuz halde siz de mi bir şey görmediniz? Elma, armut, badem, dut, ne bileyim hani hiç değilse yabani şakok da mı yetişmezdi bulunduğunuz yerlerde?.. Belki Ermeniler silindikten sonra birçok şey yetiştirilmez olmuş, var olanlar da bakımsızlıktan kurutulmuştur. Öyle ise o çoraklık imajını geçmişe uzatmak haksızlık olmaz mı? Eskiden en sarp ve ziraate elverişsiz yerlerde bile bir şeyler yetiştirildiğini oraların köylerine ait isimlerden anlamak mümkün. Daha düşük ve kısmen düzlük alanlar ise bağ ve bahçelerle dolu olmuştur. En azından eski zaman için böyle olduğunu Çemişgezek ve Çarsacak’la ilgili kitaplar tanıtıyor. Öte yandan küçük de olsa kasabaları, içinde mahalleleri, çarşısı filanı olduğuna göre bir iki hamamın varlığı da yadırganacak bir şey değil. Bunu hiç veriye sahip olmadan mantıki olarak bile kabul edebilirsiniz. Ama yok

9 Antranik L. Polatyan, *Badmutyun Hayots Arapgiri* (Arapgir Ermenileri Tarihi), New York, 1969, s. 236).

“mantık filan anlamam” dersiniz buyurun size kanıt. H. Kasparyan’ın kitabında Çemişgezek’in mahallelerini tanıtan bölümden, şehrin iki hamamına ilişkin pasajları okuyun:

“HAMAMATEK TAĞI: Bu da şehrin kuzey sınırında, fakat Türklerin yaşadığı bir mahalleydi. Doğu ve kuzeydoğusunda Şıvov ve Akrag mahalleleri yükselir, batı uzantısında Kasar, güneyinde Baş Pınar yer alırdı. Mahallenin kuzeydoğu sınırındaki tepenin eteğinde şehrin yukarı hamamı bulunuyor ve ismi de buradan geliyordu. (...)

ÇUXUR TAĞ (ÇUKUR MAHALLE): Şehrin güney kenarında ve isminin de ifade ettiği gibi en çukur mevkide bulunan mahalleydi. Güneyden kuzeye koni biçiminde yükselir ve yukarı ucu bayır oluşturarak çarşının aşağı meydanına birleşirdi. Doğudan Hacı Cami mahallesine, güneydoğudan Der Kasparyan’a komşuydu. (...)

Mahallenin doğu ucunda yarı yıkık bir cami vardı. Onun yanında da alçak kemerli bir çeşme. Kuzey ucunda çarşıya bitişik “Vari Pağnik” (Aşağı Hamam) bulunuyordu. Bu çok eski ve doğu mimari tarzında inşa edilmiş üç bölümlü bir yapıydı. Birinci geniş bölüm soyunma yeri, ikinci daha küçük bölüm serinleme alanı, üçüncü en büyük ve kümbetli bölüm ise yıkanma yeri idi. Ortası iki metre çapında göbek taşı, çevresi kemerli girişleriyle ikişer kurnaların bulunduğu kubbeli küçük odalardan oluşan klasik bir Osmanlı hamamıydı. Türkler ve Ermeniler için ayrı ayrı günleri vardı hamamın. Her birinin kendi günleri de öğleye kadar erkeklere, öğleden sonra kadınlara aitti. Yine her cemaatin dinî bayram ve arife günlerini göz önüne alan bir düzenleme yapılırdı.

Mahallenin kuzeybatı köşesinde, hamamın ocak bölümü karşısında Surp Asdvadzadzin Ermeni Kilisesi, onun biraz aşağısında ise mahallenin su ihtiyacını karşılayan küçük kemerli çeşme yer alıyordu...”¹⁰

Nihayet bir kanıt da “nar ağacının Dersim’de duyulmuş bir şey olmadığı” iddiasına karşı vererek bitirmek istiyorum. Bu aynı zamanda albüme ilişkin eleştiri yazısının ruhuna karşı zaman içinden verilmiş anlamlı bir yanıt olacak. Sözü albümdeki parçaların derleyicisi Avedis K. Mesuments’e bırakıyorum:

“Arapgir, Dzopk¹¹ diyarının bir parçası, oturmuş tepecikler üstüne ve pınarlar içinde... Gömülü yeşil bir halının kucağında, gül ile menekşe, nar ile elma, armut ile ayva, üzüm ile dut birbiriyle öpüşür... Burada bizim atalarımız asırlar boyu uğraşmış ve terlemiş, sevinmiş ve oynamış, kırılmış ve ağlamış; fakat yaratmışlar devasa bir kültür! Ve onu kutsamışlar, alınterleri, gözyaşları ve kanlarıyla... Şimdi bu değerlerin düşmanları, köklerini kazdıktan sonra bir buçuk milyon halkımızın, sahiplendikten sonra bütün vatanımızı, dağıttıktan sonra kalanları dünyanın yedi bucağına, yok ettikten sonra kültürümüzün tükenmez hazinelerini, bir de geriye kalmış kırıntıların gelecek mirasçısı olmaya çalışıyorlar.¹² İşte bu yönelimin yarattığı endişeyle 1930’dan başlayarak halkımızın kültür mirasını kayda geçmeye çabalıyorum...”¹³

Konunun her yönüyle incelenmeye değer olduğunu ve amacınızın bir şekilde tartışmaya açmak olduğunu söylediğinize göre, sizden ricam bu yazıyı yalnız kendinize yazılmış bir cevap olarak saklamayıp kendi eleştirinizin yayınlandığı aynı internet sitesinde (ve varsa başka yerde) okuyucuların bilgisine sunmanız olacak.

Saygılarımla

Hovsep Hayreni

5 Kasım 2010

11 Dzopk, Dersim’in çok eski adı, Yunan kaynaklarındaki Sophe-ne’nin Ermenice versiyonu.

12 Yazar buraya düştüğü bir dipnotta II. Dünya Savaşı’nın ön günlerinde Halide Edip Adıvar’ın ünlü Ermeni müzisyen-kompozitör Gomidas hakkında “Türk kültürü ve sanatının bir parçası” diye konuşmasına atıfta bulunuyor.

13 Aktaran Antranik L. Polatyan, a.g.e., s. 208.

Düzeltilme ve Özür:

Hollanda Dersim Vakfı'nın Petag Eleştirisine Cevap yazımında Gürdal Aksoy'un *Dersim Alevi Kürt Mitolojisi* kitabındaki "Roce Xızırı'de (Hızır Orucu) Mithraist bir kalıntı" başlıklı irdelemesinden hareketle Xızır figürü hakkında fikir yürütürken önemli bir hataya düşmüş olduğumu sonradan fark ettim. Değirmek istediğim esas konu Xızır ile Surp Sarkis arasındaki benzerlik ya da paralellikti. Bu noktada işin özünü değiştiren bir şey olmamakla beraber, referans verdiğim incelemenin bir tespitini yanlış aksettirmiş olduğumdan dolayı düzeltme yapmayı sorumluluk sayıyorum. Gürdal Aksoy kitabında ele aldığı Raa Haq'ın önemli dinsel figürlerinden Duzgi'yi eski Zerdüştî Tanrılardan Mithra'nın bir dönüşümü sayarken, Xızır'ı ise Fenikeliler'in Kothar wa Hasis adlı Tanrısının dönüşümü sayıyor. Ben önceden okumuş olduğum kitabı son durumda biraz aceleyle karıştırırken Hızır orucu ve onu izleyen kutlamaların da Mithracı gelenekten kalma oluşuna dair belirlemelerine takılarak Gürdal Aksoy'un Duzgi gibi Xızır'ı da Mithra'nın devamı saydığı yanılığısına düşmüşüm. Bu hatayı üstelik de muhataplarıma o kitabı iyi okumalarını salık verdiğim bir durumda göstermem tuhaf olmuştur. Şu durumda üstünkörü incelemeye dair yaptığım eleştiri benim için de geçerlidir diyerek, Sayın Aksoy'dan, yazının muhataplarından ve okuyuculardan özür diliyorum.

III

DERSİMLİLER ERMENİ KARDEŞLERİNİ DAHA DOĞRU ANLAYABİLMELİ

Hollanda Dersim Vakfı (HDV)'nin tekrar kurum olarak yankı verdiği Petag konulu tartışma en başından Petag'ın müzik çerçevesini aşan bir şeydi. HDV kendi giriştiği eleştiriyiyle oradaki şarkıların kaynağından öte Dersim'in geçmişindeki Ermeni varlığını sorgu altına alarak geniş bir tartışmaya davetiye çıkartmıştı. Biz de tamamen kendi ortaya attığı soru ve şaibelere açıklık getirecek cevaplar yazmıştık. Şimdi o geniş tartışma kapısını açanın kendi ilk yazısı değil de benim cevabım olduğunu belirterek yürüttüğü polemikte ise ilgisiz karşılık ve soyut suçlamalarıyla konuyu tıkayıcı bir tutum sergilemiş. Haksız ithamlarına yanıt olarak son bir kez meramımı anlatmaya çalışacağım. Devam edecek anlayışsız karşılıklar olursa artık duymazdan gelmeyi gönül rahatlığıyla tercih edebilirim.

“Misyonerlik” ithamı çok yersiz ve biraz da ayıp değil mi?

Öncelikle HDV'nin bana yakıştırdığı “misyonerlik” ithamına değineceğim. Yazısının başlığında bunu ima eden ve öncelikle bu temelde yüklenmeler yapan yazar hiçbir somutlama gereği duymadan *“Hayreni'nin cevabında kullandığı argümanlar bizler için yeni değil. Biz bu argümanları en az 150 yıl öncesinden tanıyoruz. Dersim ve çevresinde o zamanlar görünmeye başlayan Batılı misyonerler üç aşağı beş yukarı aynı şeyleri tekrarlayarak belirtiyorlardı”* demiş. Aşağıda değineceğim çarpıtılmış “cahil”

kelimesi dışında bir tek örnek vermemiş, neleri kastettiğini açık bırakmış. Ama ben neler yazdığımı biliyorum, isteyen okuyucu da önceki yazılara erişebilir. Kimin hangi niyetle söylediği değil, söylenenin ne olduğu ve neye dayandığıdır önemli olan. Tartıştığım konular kendilerinin inkârdan geldiği, küçümsediği, son derece önemsiz göstermeye çalıştığı eski Ermeni varlığı ve etkileri çerçevesinde şeylerdi. Cevaplarımda temel aldığım veriler uydurma değil, belgeli ve gerçektir. Gerçek olan bir şeyi, örneğin bir yer isminin kaynağını oluşturan tarihî kiliseyi yerli kaynaklar gibi yabancı gezginin notları da teyit ediyorsa ne yapacağız? O bir misyonerdir diye gerçeği çöpe mi atacacağız? 150 yıl önce Der-sim’e uğrayan yabancıнын neyi neden kurcaladığı ayrı bir sorun. O bizi bağlamaz ve bu gibi soyut benzetmeler ortak tarihimize ilişkin tartışmalarımızı ipotek altına alamaz.

Benim 150 yıl önceki argümanla konuştuğumu öne süren HDV yazarı, bu soyut suçlamayı yaparken asıl kendisinin çok kötü bir argümana sarıldığının ayırımında değil mi acaba?

Türkiye’nin iç siyasetiyle ilgili olan herkes son on yıldır o “misyonerlik” kavramı etrafında yaratılan yapay korkuların farkındadır sanırım. Mesnetsiz “misyonerlik” suçlamaları bilhassa istenmeyen azınlıklar üzerinde psikolojik baskıyı arttırmak ve tabu konularda konuşma cesaretini kırmak için kullanılan demagogik bir silah olmuştur. Hatırlayalım biraz, Hrant Dink’in katline uzanan süreç onun Sabiha Gökçen’le ilgili ifşaatine karşı hot zot ültimatolarla başlatılıp mahkeme kapılarında koca pankartlara yazılı “Misyoner çocuğu” gibi küfür ve tehditlerle pişirilmişti. Ardından Malatya’daki hunhar katliam yine “misyonerlik” argümanlarıyla kotarılmıştı. Daha başka planları açığa çıkan Ergenekoncuların birçok tertibi “misyonerlikle mücadele” kılıfına büründürdükleri de biliniyor. Onların tarihte “emperyalizme karşı kurtuluş savaşı” dedikleri de bu toprakların gayri Müslim yerlilerinden kurtulma savaşıydı, bugün “misyonerliğe karşı” gösterdikleri her şey de bir avuç kalmış aynı kesimleri sindirme, susturma, kaçirtma ve bitirme mücadelesidir.

Bu uç örnekleri anmaktaki maksadım herhangi bir özdeşlik iması kesinlikle değil. Tartışma muhataplarımın o faşist çevrelerle bir yakınlığı olamayacağını gayet tabii biliyorum. Çeşitli kavramların farklı politik eğilimler tarafından farklı içerik ve yönelimlerle kullanılabileceğini de göz ardı etmiyorum. Ama eğer bir yerde niteliği belli çevrelerin saldırı sloganı haline gelmiş bir kavramsa söz konusu olan, onu kullanmakta daha özenli davranılması demokratik duyarlılık gereğidir. Bu ülkede ağzını açan yerli azınlığa “yabancı mihrak” ve “misyoner uzantısı” yaftasını yapıştırmanın öylesine belirgin ultranasyonalist bir moda olduğu dikkate alınırsa, bizim gibi azınlıklar arası tartışmada bu tür argümanlara başvurmanın yanlışlığı yanında ne kadar kırılcı olacağı kolayca anlaşılır. Bir an için ona yüklenilmiş özel manaların baskın atmosferinden kendimizi sıyrarak misyonerlik kelimesinin en makul sözlük anlamları etrafında düşünssek bile yapılan itham yersizdir. Kaldı ki HDV’nin kendi ideolojik bakış açısı her ne ise o çerçeveden ima ettiği ve “150 yıllık çalışmaların devamı” diye yazısının başlığına taşıdığı anlam o kadar masum değil; ne denli soyut kalsa da anlayacak olan için öyle ya da böyle “yabancıların gizli emelleri ve sinsî planları”nı akla getirir.

Yapılan ithamın bana hatırlattığı bir başka enteresan olayı örnek veriyim:

20 Şubat 2008’de Vakıflar Yasası değişiklik teklifinin tartışıldığı TBMM oturumunda CHP ve MHP’li vekillerin hırçın itirazlarına katılan Kamer Genç *“Bugün Anadolu’nun birçok yerinde, işte benim memleketim Tunceli’nin birçok yerlerinde kilise kalıntıları var. Şimdi sizin getirdiğiniz bu kanunla adamlar gelecekler, her tarafta, işte şu kiliseyi canlandırma vakfi, bu kiliseyi ihya etme vakfi, dolayısıyla Türkiye’yi paramparça edecekler”* diyerek milletin ödünü kopartmıştı. HDV’li arkadaşların hemşerilik dışında Kamer Genç ve onun siyasi hattıyla da ilgileri olmayabilir. Ama tartıştığımız konudaki reflekslerinin kafamda bu olayı çağrıştırması yersiz değil. Biz de Dersim’deki eski Ermeni izleri üzerine konuşurken HDV’nin takındığı tutum

yukardakini andırıyor ve benim “misyoner tavrı” içinde bu işleri kurcaladığımı öne sürmekle benzer korkuları dürtüklemiş oluyor. Bakın Kamer Bey’in o müthiş öngörüsüne bir gıdım hak kazandıracak olmasa da, bugün Dersim’deki Ermeni uygarlık kalıntılarını araştırıp ayakta kalan çok az eseri restore etmeyi de amaçlayan bir girişim var. Benzeri bir çabayı Sasonlu Ermeniler de gösteriyor. Şimdi Dersimliler ve Sasonlular arasında da yersiz şüpheler üretilirse bu defa Türkiye’nin değil ama bu bölgelerin Ermeniler tarafından istila edilmek istendiğine yönelik seslerin duyulması işten olmaz.

HDV Dersim Ermenileri adına dernek kurucusu Miran Pırığıç Gültekin’in girişimini gazetelerdeki muğlak bir cümle üzerinden Dersimlilere karşıt algılayıp tepki göstermiş. *Sabah* gazetesinde yer verilen “*Dersimli Ermeniler bölgenin ideolojik yapısı nedeniyle kaygı taşıyor*” sözü yanlış aksetmiş bir şey olamaz mı? Bunu kendisine sorduğumda, sözlerinin özetlenerek yazılmasından kaynaklanan bir anlam kayması olabileceğini, kastettiğinin bölge halkı değil devlet tarafından yaratılan korku atmosferi olduğunu, Dersim’de ağır basan muhalif politik eğilimler nedeniyle 12 Eylül sonrası devletin muazzam yüklenmesi ve Ermeni kökenli olanların daha özel hedeflenmesi gerçeğine gönderme yaptığını anlattı. Aynı gazetede daha önce çıkan şu sözleri bölge halkına bakışının olumsuz olmadığını gösterir: “*Mihran Pırığıç Harput’ta, Sason’da, Malatya’da az da olsa ismiyle yaşayan Ermenilerin bulunduğunu, ama Dersim Ermenilerinin hepsinin ‘döndüğünü’ söylüyor ve ekliyor: Çünkü Dersim halkının kültürü ile Ermenilerin kültürü benziyor*” (1 Ekim 2010). Burdan anlaşılması gereken, Dersim’deki Alevi inancı kendilerine yakın geldiğinden buradaki kimlik dönüşümünün daha kolay tercih edilen bir şey olduğu, 1915 kalıntılarının bu sığmak olmasıyla ünlü bölgede Ermenilikleriyle devletin gözüne batmamak için Alevi toplumu içinde erimeyi yeğledikleridir. Dersim’in ideolojik-kültürel dokusuyla Ermeniler için en az kaygı verici, en çok rahatlık sağlayıcı yer olduğu bir gerçek. Ama hiçbir pürüzün yaşanmadığını

söylemek de mübalağa olur. Bu bakımdan Alevi olmuş Dersimli Ermenilerin yine de yer yer kendilerine “soyu kırık” denilmesi ya da Ermeniliklerini ifade edince “haşa haşa” diye karşılanması gibi itici davranışlar nedeniyle belli rahatsızlıklar duyduyları biliniyor. Bunları yok saymak veya bir serzeniş olarak dile gelmesinden kötü anlamlar çıkartmak da yanlış olur.

HDTV benim Dersim’e gösterdiğim ilgiyi 19. yüzyıldaki Batılı gezginlerin ilgisine benzeştirmek ve buradan “misyonerlik” ithamını gerekçelendirmek için alakasız paralellikler kurmayı denemiş. 100-150 yıl önce Dersim’e uğrayan Batılılar orada Kızılbaşları Hristiyanlığa çekmek için çaba göstermiş ve yerli Ermenilerden de yardım görmüş olabilirler. Bugün bizim gerçekliğimizin bununla benzerliği nedir? Yazarın dağınık ifadelerini bir araya getirerek ne demek istediğini düşününce benim anlayabildiğim şu oluyor: “Bir yabancı olarak” itham ettiği ben ve konuyla ilgilenen başka Ermeniler eski misyonerlerin yerini almışız, “bizdeki kendini bilmezler” dediği Mikail Aslan ve onun gibi bazı Dersimliler de eskiden misyonerlere refakat eden yerli Ermenilerin rolünü oynamakta galiba!.. Kendi halkının saygın bir sanatçısına bu üslupla çatan, bir nevi haddini bildirme mesajı veren HDV, bana atfettiği “aba altından sopa gösterme” saygısızlığını kendi tavrında görmeye çalışsa iyi eder.

Benim yabancı sayılmama gelince, dar anlamda doğru olabilir. Ama Dersim’le ilgilenmemin kuşkuyla karşılanmasını gerektirecek ölçüde değil. Doğma büyüme Dersimli olmasam da Anadolu insanıyım ve bölgeyle neredeyse yerlisi kadar tanışıklığım var. Eski politik bağlar vesilesiyle Dersim’in her tarafından ve her renginden dostlara sahibim. Eşimin Dersimli olması nedeniyle de bağlantılıyım. Dersim tarihi ve kültürüne ilgim bu yakınlıklardan başlangıç alıp zamanla Ermeni tarih kaynakları içinde Dersim ve yakın çevresine adanmış çok sayıda eserin varlığını keşfetmemle gelişmiştir. Eski Ermeni izlerinin yoğunluğu yanında Kızılbaş halkının kültürel yakınlığı ve soykırım sürecinde kendini göstermiş dostluğuyla, tarihten beri süregelen özgürlük

tutkusu, direniş geleneği ve dinmeyen acılarıyla çok müstesna özgünlüklerin bulunduğu Dersim bir sevda gibi beni çekmiştir. Dersim hakkında Türkçe kitapların az miktarda istisnalar hariç Ermenice kaynaklardan yoksun ve Ermeni tarihinden bihaber yazılmış olmaları da dikkate alınırsa, o kaynakların içerdiği zengin bilgileri bir şekilde derleyip çevirme ve Türkçe okuyucuların ilgisine sunmayı doğal bir görev gibi yüklenmemin sebebi hikmeti sanırım çok iyi anlaşılır. Bu benim bütünüyle bağımsız ve içten gelen bir uğraşımdır. Sözünü ettiğim koşullar başka bölge kapsamında oluŖsa aynı ilgi ve araştırma çabasını o bölgenin tarihine yöneltebilirdim. Bu da neden Kayseri, Diyarbakır veya Erzurum değil de Dersim üzerine çalıştığımın izahını vermeye yeter. Şimdi ben de aynı açıklıkla Ŗu sorunun cevabını alabilmek isterim: Bu toprakların Ermeni halkından birinin, hiç de yabancılarla dirsek teması olmadan, kimsenin hesabına çalışmadan, ilgi duyduğu bir bölge kapsamında kendi halkının yazılı kayıtlarına dayanarak tarihsel inceleme yapması, onları okuma imkânı olmayanlarla paylaşması ve tartışılan konularda görüş belirtmesi neden misyonerlik olsun? Bunu doğal bir ilgi olarak saygıyla karşılamak, hatta memnuniyet duymak ve yanlış görülen şeyler de varsa kırıp dökmeden tartışmak neden mümkün olmasın?

Dersim tarihi gibi çokkültürlü bir alan kimsenin tekeline olabilir mi?

HDV'nin yazdıklarına bakılırsa öyle bir incelemeye de hakkım yok demektir. Ona göre Dersim tarihi yalnızca Kırmanc (Zaza) halkının tarihidir ve bir Ermeninin oraya burnunu sokmaması gerekir. Sona doğru şöyle buyurmuş: *“Siz, anlamadığınız konularla uğraşmak yerine, kendi tarihinizi en iyi şekilde yazın, bizimkisini de bırakın biz yazalım.”*

Burada verilen fikir basitçe “siz Ermeni tarihiyle, biz de Kırmanc tarihiyle ilgilenelim, birbirimizin alanlarına karışmayalım” diye savunulabilir. Lakin mantıksal olarak imkânsızdır. Ermeni tarihi Dersim’i de kapsamıyor mu? Sanırım sorun burada

yatıyor. Soruyu bir de şöyle yöneltelim: İki halkın ortak yurdu olan Dersim'in genel tarihi her ikisini de ilgilendirmez mi? Beraberce yaşanmış bir geçmişten bahsediyoruz. O geçmişin yazılı en geniş bilgileri Ermeni tarihçilerin eserlerinde bulunuyor. Bakın Dersim ve Zaza tarihini yazmaya çalışan Seyfi Cengiz kendi sözlü halk geleneğinde geçen tarihsel olgu ve figürlerin izlerini baştan sona yazılı Ermeni tarihi içinde sürüyor ve Avrupa dillerine çevrilmiş ne kadar Ermenice tarih kitabı varsa onları irdeliyor. Çevirisi bulunmayan ve özellikle Dersim çevrelerini konu eden başka Ermenice eserlerin de bilgilerini merak ediyor. İncelemelerinde yaptığı çıkarsamalar ne kadar doğru, ne kadar yanlıştır, konumuz bu değil. Çok tartışma götürür olsa da, yaptığı çalışma takdir edilecek devasa bir şeydir ve konumuz açısından şunu tanıtıyor ki, Ermeni tarihiyle Zazaların tarihini birbirinden yalıtarak incelemek mümkün değildir. Dersim özgülünde iyice iç içe geçmiştir. Çağlar boyu soyların karışımıyla şekillenen kimlikler söz konusudur. Kısmen bilinen, büyük ölçüde bilinmeyen, bazı belirti ve söylencelere dayanılarak hipotez düzeyinde yorumlanan şeylerdir. Seyfi Cengiz de bu yönlü bir yığın yorum yapıyor ve hatta hipotez olmaktan öte gidemeyecek bazı görüşlerini kesin tespitler gibi dile getiriyor. HDV'nin anlayışına göre onun da buna hakkı olmamalı. Dahası HDV kendi yazısında *"Sizler Hiristiyan olmadan önce tamamen İrani dünyaya, yani bizim atalarımıza ait inanç ve kavramlarla yaşamaktaydınız"* diye başlayıp devam eden sözləriyle kendisi de Ermeni halkının tarihini yorumlamaya çalışmış. Şu halde ne demek oluyor bize "anlamadığınız konularla uğraşmayın" çıkışması?.. İyi öyleyse siz Ermenice öğrenin de kendiniz inceleyin o kaynakları. Ya da büsbütün yok sayın, "ne beklenir ki, Ermeni iddiaları işte" deyip geçin diyesi geliyor insanın.

Bir bakıma budur HDV'nin yaptığı. Daha ilk paragrafta şartlandırıcı şekilde *"Ermeni iddialarını irdedeceğiz"* diye başlıyor. Sonra benim (hiç öyle bir şey söylemediğim halde) "Ermenice kaynakların tartışmasız doğru olduğunu" ileri sürdüğümünden

dem vurarak ve de aksine onlara çok şüpheli bakılması gerektiğini hatırlatan vurgular yaparak kendince bir önyargı yaratmaya özen gösteriyor. Ne malum doğru oldukları, gerçeğe uygun yazıldıkları, tahrifat ve abartılar içermedikleri, vb, vb... Eh, kim diyebilir ki, tarih yazımları bu tür olasılıklar içermez? Muhakkak bunlar olabilir, ama bu her dilde yazılan ve her millete ait tarih kaynakları için geçerli bir genel kayıttır. Bunun gereği de her zaman ihtiyatlı inceleme ve mümkün olduğunca çok yönlü araştırmayla bilgilerin sağlamasını yapmaktır. Ben imkân dahilinde bunu gözetiyorum. Örneğin eski yer isimlerini çok farklı kaynaklarda rastlanabilen değişik yazılımlarıyla karşılaştırmalı olarak ele almaya özen gösteriyorum. Tarihsel, dinsel, kültürel çeşitli temalara doğrudan ya da dolaylı değinen Dersim konulu Türkçe kaynaklara da baş vuruyorum. Ermenice kitaplarda anlatılan her şeye gözü kapalı doğru gözüyle bakmıyor ve derlemeler yaparken abartılı bulduğum bilgi ya da dayanaksız gördüğüm tezlere ilişkin ihtiyat notu düşmeyi de ihmal etmiyorum. Bunu bir yana bırakalım, konuyla ilgili Ermenice eserleri olduğu gibi çevirmek ve Türkçe okuyucuların yararlanmasını sağlamak bile kendi başına yararlı görülecek bir şey değil midir? Ha, bu sefer de “ne malum doğru çeviri yapıldığı” filan denilecekse (ki HDV bunu da eksik bırakmıyor), o zaman orijinali bildiğiniz dille yazılmış olanlar dışında hiçbir şeyi okumayın diyeceğim kendilerine.

Bir türlü anlaşılacak istenmeyen eski isimler üzerine bir kez daha

Sorpiyan isminin orijinal aslının Surp Ohan olduğu yalnız Ermeni kaynaklarından değil, 1530 tarihli Osmanlı haritası ve 1866 tarihli G. Taylor’un gezi notlarından da anlaşıldığı halde, HDV bunu safсата sayıyor. Birçok ismin sonunda “sor” gibi telaffuz edilen “tsor”un Ermenice dere olduğunu belirtmemi “kart kurt teorisi” diye dalgaya alıyor. *“Hopik kelimesini bir yerden Ermeniceyle ilişkilendirmek için olağanüstü gayret sarfeden Hayreni’nin, isimler ile ilgili, ciddiyetten uzak, yazdıklarını değerlendirmeye*

gerek bile görmüyoruz” diyor. Üstelik bunu Hopik’in her ne kadar Ermenice kırsal yöre diline girmişse bile köken olarak Kürtçe, Zazaca ve eski İran dillerine ait oluşunu kabul etmeme rağmen söyleyebiliyor. Hakikaten ciddiyetten uzak olan kimin yaklaşımıdır?..

HDV o kadar “ciddiyetli” ki, benim yazımda defalarca aynı şekilde geçen Surp Ohan ismini kendi yaptığı alıntıda “Surp Orhan”, yine onun bir varyantı olarak geçen Surp Ehan’ı da “Surp Erhan” diye aktarmış. Yani kafasındaki Türkçe çağrışımlara dönüştürmüş, hem de her defasında aynı yanlışı yaparak. Üstelik “bu kiliseden hem Erhan hem Orhan diye bahsedilmesi de ilginç” diye bir güvenilmezlik ünlemi koymuş. Anlaşılan biraz daha açıklama gerekiyor. Başka dillerdeki karşılığı Johannes, Johan, Jean vb olan o isim Ermenicede en bütünlüklü haliyle Hovhannes’tir. Bundan Ohannes, Ohannik ve Ohan’a, Hovhan ve Ovan’a, Hovag, Hovik ve Hovo’ya, Onnik ve Onno’ya kadar çeşitlenen, aynı ismin kısalımından oluşan türevler mevcuttur. Bir de bunlara kırsal yöre ağızlarında görülen ufak değişimleri ekleyin. Ohan’ın Ehan’a dönüşmesi bu kapsamda gayet doğaldır. Kilisenin orijinal kayıtlardaki ismi, atfedildiği azizin adıyla Ohan olarak okunur, ama onun yerel telaffuzunu “Ehan” olarak duyanlar öyle kayıda geçebilir. Bu nedenle İngiliz gezginin notlarına Surp Ehan geçmiş. Kiliseyle bir olan köyün ismi de Osmanlı haritasında Surbehan diye yazılmış. Tamamen aynı noktadaki köy ismi son dönemlere ise Sorpiyan diye ulaşmış. Yeterince anlaşılır değil mi?

Bu konuda ikna olmazlık inadına tutulan HDV, “*Surp Garabed adı ve daha onca isim değiştirilmeden bugüne kadar geldi ama her nedense telaffuzu daha kolay olan Surp Orhan değiştirildi*” gibi bir soru işareti daha koymuş. Örnek verdiği Surp Garabed bir köy ismi değil, Halvori’deki manastırın ismi. Tabii doğru şekilde yazılıp okunacak, çünkü yazılı kaynaklardan orijinal şekliyle aktarılıyor. Yani halkın dilinden ve yüzyılların telaffuz değişiminden geçerek gelen bir örnek değil bu. Zaten

Dersim'in Kırmanc halkı o manastırı "Vank kilisesi" diye bilir. Vank manastırın Ermenicesidir. Çok yerde "Venk" telaffuz edilir. Surp Garabed de köy ismi olsa ve dilden dile aktarılrsa kim bilir neye dönüşürdü. Nitekim Çemişgezek'in Eğin'e sınır teşkil eden yöresi Osmanlı dönemi nahiye düzeyinde "Siptoros" diye kayıtlara geçmiş ve öyle anılmıştır. Aslı ise Surp Toros'dur ve o yöredeki eski bir kilise ya da manastırın adından gelir. Yine Kemah-Erzincan arasındaki Surp Sarkis Vank'ın adı Osmanlı haritasında Vank-i Sipserkis diye okunuyor. Hayret edilecek ne var, Türk nüfus memurları insanlarımızın isimlerini bile nüfus kâğıdına yanlış kaydediyor ve örneğin sizin değiştirilmediğini söylediğiniz Garabed'i bazen rencide edecek şekilde "Karabit" yazdıkları bile oluyordu.

Gağand-Gağan ve Pavlikyanlar bağlamında doğrular yanlışlar

Benim *"her şeyi Ermeniliğe ve Ermeniceye bağlama dürtüsü"* ile hareket ettiğimi ileri süren HDV'nin asıl kendisi ters yönlü bir saplantı içinde olup, Dersim'de adeta hiçbir şeyin kökeninin Ermeni olamayacağı mesajını vermeye devam etmiş. Yer isimlerinden bazı ortak geleneklere kadar her konuda bu refleksi görüyoruz. İşte bir tanesi daha, üstelik benim hiç değinmediğim durumda kendiliğinden gündeme getirdiği bir itiraz: *"Gağanın bize Ermenilerden geçtiği hep belirtilir. Ermenilerin 'gağand'ı Kırmancada gağan oldu denir. Bu sadece ses benzerliğinden kaynaklanan tamamen manipulasyona dayalı bir yaklaşımdır. Bu ritüelde İrani olup 'Gahanbar' adıyla bilinir..."*

Peki Gağand ile Gağan arasında sadece ses benzerliği mi var? Her ikisi de yeni yılı karşılayan kutlamalar değil mi? Bildiğim kadarıyla öyledir ve aynı zaman periodu içinde gerçekleşiyor. Ermenilerde 31 Aralık - 1 Ocak gecesi kutlanır, Dersim'in Gağanı ise Aralık sonu ve Ocak başındaki günlere yayılan daha uzun bir kutlama. Buradaki üç günlük oruç en önemli farkı oluşturuyor. Khal Khek oyunu da bir özgünlüktür. Ama uzun

sakalları, asası ve heybesiyle oyunun başaktörü olan bu figür Ermenilerdeki hediye dağıtan Gağant Baba ile benzerlik arzeder. Yani ritüeller farklılaşsa da ortaklaşan yanlar vardır. Buna karşılık referans verilen Gahanbar'ın daha fazla benzerlik arz eden yanı nedir? Merak edip internette aradım, hem İran'daki Gahanbar, hem de Hindistan'daki Gahambar'ın yılda altı defa farklı motiflerle tekrar eden beşer günlük kutlama ve ritüellere verilen genel isim olduğunu yazıyor. Bu altı periyoddan biri kış ortası ve Ocak ayı başına gelse de sanırım anlamı farklıdır. Çünkü Hint-İran geleneğinde yılbaşı olarak 21 Mart kabul görüyor ve zaten altı festivalin sonuncusu da 16-21 Mart arası yapılıyormuş. HDV ayrıca o ismi ikiye ayırarak "*Dersim'de hem gağan hem de bar (örneğin bare bijeku) ritüeli vardır*" diyor. Bu iki kelime çok ikna ediciymiş gibi başka bir izahat yapmıyor. Daha ilginç bir yerde o geleneği kesin ifadelerle İran'a bağladıktan sonra başka ihtimal de gösterme ihtiyacı duymasıdır: "*Ayrıca Dagan adında Sümer bereket (God of grain) Tanrısı olduğunda belirtelim. Dersim'de ki gağan da buğday ile yapılan ritüeller ile ölümler için yapılan ritüeller bu geleneğin kimden kime geçtiği konusunda sanırız yeterli ip uçları veriyor.*" Şimdi bu ifadeden ne anlayalım? Dersim'deki Gağan İrani mi, yoksa Sümerler'in mirası mı? Ya da biri aklınıza yatmazsa ötekini kabul edin mi demek istiyor HDV? İyi de ihtimaller birden fazlaysa neden onlardan biri de Ermenilerin Gağand'ı olmasın?

O ihtimale peşinen karşı olduğu gibi, eğer birinden birine geçmişse bunun tersi yönde düşünülmesi gerektiğini ima ediyor. Fakat ne yazık ki Gağand kelimesinin eski ve yeni İran dilleriyle bir ilgisi yok. Konusunda uzman olan Hraçya Acaryan'ın *Ermenice Etimolojik Sözlüğü*'nde bu kelimenin orijini Latince "calendae" (yılın girişi) olarak açıklanıyor. Oradan birçok batı dillerine ufak farklarla geçen ve yılbaşı ya da yeni yıl anlamıyla yerleşen kelime Yunanca "kalanda" üzerinden Ermeniceye girmiş. Dışardan ödünç alınan kelimelerdeki "L" sesleri Ermenicede genellikle "Ğ"ye dönüştüğü için bu kelime de Gağand biçimini almıştır.

Batı Ermenicesinde telaffuzu Gağant'tır. Dersim'deki Gağan isminin de iç içe yaşanan Ermeni halkından geçmiş olması pekâlâ muhtemeldir. Kaynağı belirsiz kaldığı durumda iddiacı olmak doğru değil, ama aynı ihtiyatı tersi yönde kanaat belirtenlerin de göstermesi gerekir.

Ardından Pavlikilik ile Kızılbaşlık arasındaki muhtemel bağları değerlendirmeye gelince, bu defa da Pavlikyanların eski İrani geleneklere bağlı olduklarını ve Ermeni kilisesinin onlara zulmettiğini belirterek aslında her ikisi de Ermeni kimlikli olarak bilinen karşıt eğilimlerden verili durumda ezici olanı hiç kuşkusuz Ermeni, mağdur olanı ise muhtemelen gayri Ermeni göstermeye çalışmış HDV.

Pavlikyanlar'ın ve başka alternatif inanç akımlarının Ermeni kilisesi tarafından şiddetle yok edilmeye çalışıldığını inkâr edecek değilim. Her ulusun tarihinde olduğu gibi Ermenilerin tarihinde de gurur duyulmayacak veya lanet edilecek şeyler vardır. Ermenistan'da Hristiyanlığı resmî din olarak ilan eden Aziz Grigor ile Kral Tırdat'ın eski çoktanrılı inanca ait tapınakları ve sair eserleri yerle bir etmeleri aynı şekilde acı verici bir durumdur. Hristiyanlığa bağlanan ve inananların İran tarafından Mazdeizm dayatmasıyla gelen saldırı ve istila karşısında ölümüne direnmeleri saygı duyulacak bir eylem iken, kendi içlerinde gelişen muhalif inanç akımlarını zorbalıkla ezmeleri ise tersine kınanacak bir eylem olmuştur.

HDV "*Ermenilerin gurur duydukları kiliseleri...*" ya da "*Sizin övünerek sahip çıktığınız 1700 yıllık kiliseniz...*" diye başlayan olumsuzlamalarıyla sanki Ermeniler arasında kilisenin tarihsel rolüne eleştirel bakanlar olamazmış gibi bir yargı yürütmüş. İma ettiği gibi bütün Ermeni tarihçiler Pavlikyanları kötöleme ve onlara yapılanları mübah gösterme eğilimiyle yazmış değiller. Kiliseye bağlı ve onu yüceltme duygusuyla hareket edenlerin tutumu böyle olmakla beraber, o dönemleri inceleyen farklı görüşlerden Ermeni tarihçilerin Pavlikyanlar, Tondrakyanlar ve daha onlardan önceki Manikelik, Borboritlik, Mıdzğinelik gibi heretik

akımlar hakkında objektif değerlendirmeleri de mevcuttur. Bu doğrultuda en kapsamlı çalışmalardan birini yapan Stepan D. Melik-Bakşşyan *Ermenistan'da Pavlikyan Hareketi* adlı eserinde söz konusu akımların felsefi özellikleri yanında feodalizme karşı sosyal direniş muhtevasını da tahlil eder ve onları ezmeye çalıştığından dolayı kiliseyi yerden yere vurur. Yalnız o akımların ezilmesinde esas güç dönemin Batı Ermenistan'ına da hükmeden Bizans İmparatorluğudur. HDV "Bizans'ın yardımı ve desteği ile Ermeni kilisesinin acımasız takibine ve katliamına uğramışlar" diyerek esas ve tali unsurları birbirine karıştırıyor. Daha önemlisi, ezici taraftakilerin Ermeniliğine şüphe kondurmazken ezilen taraftakilerin kimliğini imalı şekilde tartışma konusu ediyor. Genel bir bakışla tarihsel Ermenistan'da değişik etnik grupların olması ve ayrıca Ermeni kimliğinin gerisinde yer yer farklı kökenlerin de bulunması çok doğaldır. Dersim'deki Zaza halkının atalarından bir kısmının o dönemler yine bu çevrelerde yaşayan İrani soylardan olabileceklerine itirazım yok. Ama konunun bu yanını netleştirme bakımından halk tabakaları için kayıtlarda pek bir şeye rastlanmazken, devrin politik ve dinsel yöneticilerine ilişkin daha somut veriler mevcuttur. Ermenistan'da Hristiyanlığı ilan edenler ile halefleri arasında Part ve Pehlevi kökenlilerin az olmadığı o lider şahsiyetler hakkındaki yazılı kayıtlar sayesinde biliniyor. O halde neden onların değil de özellikle muhaliflerinin İrani olabilecek yönlerine dikkat çekiliyor? Sizin atalarınız bizim atalarımıza zulmetmiş demeye getirmek için mi? Bu özgülde doğru yaklaşım ortak yaşanmış tarihin iyi ve kötü yanlarıyla da ortak atalarımıza ait olduğunu düşünmektir diyebilirim.

Yazının bu bölümlerinde sıkça yapılan siz biz vurgusu ve iki halkın inançlarını taban tabana zıt gösterme durumu da sağlıklı değil. Ermeni kilise yönetiminin kurumsallaşan bütün dinlerdeki ruhani üst tabaka gibi ezici roller oynamış olmasından dolayı, Hristiyanlığın hümanist özüne bağlı halk yığınlarının inancını ayrı tutmayacak şekilde bir bütün olarak o dinî "despotik ve hegemonyacı" saymak yanlıştır. Sonuçta Pavlikyan akımı da eski

inancın doğaya ve insana dönük değerleri yanında Hıristiyanlığın ilk çıkışındaki hümanist özünü sahiplenerek, onun sonradan kurumsallaşan yapısına karşı çıkmış, hiyerarşisine ve ayrıcalıklarına başkaldırmış, İsa'nın katledilme aracı olan haça tapınmayı reddetmiş, inancın kilise gibi özel mekânlara ve araçlara gerek olmadan kişiden Tanrı'ya doğrudan iletişimle yaşanmasını savunmuş, dinin sosyal adaletsizlikleri sürdürmenin örtüsü haline getirilmesine isyan etmiştir. Bizans İmparatorluğu'nun doğu hattında Divriği merkezli gelişen, kuşkusuz Dersim'i ve başka bölgeleri de saran hareket, 870'lerde Divriği'yi harabeye çeviren kanlı yöntemlerle ezilir. Daha esaslı dağıtmak için birkaç dalga halinde imparatorluğun doğu bölgelerinden Balkanlar'a önemli bir nüfus sürgün edilir. Ancak ölmesi umulan akım bu defa Balkanlar'da canlanır, değişik isimlerle yüzyıllar zarfında güneybatı Avrupa'ya kadar yayılır. Çok sonraları Hıristiyanlıkta reform olarak doğan Protestanlığa kaynaklık ettiği düşünülen bu akımın, Küçük Asya ve Balkanlar'da şekillenen Aleviliğe ve özellikle Dersim ve Koçgiri'deki Raa Haq inancına esaslı bir maya olduğu da tahmin edilebilir. Dersim'de Gregoryan kiliseye bağlı Ermeni halkıyla Kızılbaş Zaza ve Kürt komşuları arasındaki kültürel yakınlık iyi incelenirse eski Pagan ya da Zerdüştî doğa inancı ile Hıristiyanlığın hümanist özünün her ikisinde az çok ortaklaşan yönler olduğu görülür. Raa Haq inancının da kendine özgü bir dinsel organizesi, pirleri dedeleri ve talipleri olmakla beraber merkezî politik ve ruhani kurumlardan bağımsız gelişimiyle daha açık, esnek ve hoşgörülü bir kültürel şekillenme sağladığı doğrudur. Ama bununla övünülürken bizlere “hegamonyacı dinî terbiye almış kişiler” gibi önyargılarla bakmanın ve itici davranmanın öyle bir öze ne kadar bağdaştığını da arkadaşların düşüncelerini isterim. İnsanların bakış açılarını oluşturan salt içinden geldikleri toplumun kültür ve gelenekleri değil, yaşam boyunca farklı ortam ve akımlardan aldıkları, toplumsal pratikten edindikleri değerlerin toplamıdır.

Söylenmemiş şeylerden Dersim adına çıkarılan hakaret algıları

Bu nokta aslında ilk baştaki misyonerlik ithamıyla ilgiliydi, ancak sona doğru başka konularla da bağlantılı olduğundan bu arada ele almayı uygun buldum.

HDV adına yazan(lar) benim yazdıklarım üzerinden değil, kendi tahayyülleri üzerinden fikir yürütmüş. Yazımın hiçbir yerinde kendilerine genel anlamda “cahil” ithamı yapmış değilim. 1915 öncesi Dersim’deki Ermeni varlığını hiçe yakın göstermelerini “biraz bilgisizlik, biraz da öyle görme eğiliminden kaynaklı subjektif bir yargı” olarak eleştirmiştım. Yine aynı konuda Molineux-Seel’den yaptıkları gayet seçici alıntıyı belge istismarı olarak değerlendirmiş ve sonuç diye ortaya koydukları şeylerin “yalnızca niyetlerini ele veren değil, konunun cahili olduklarını da gösteren bir karikatür sergisi gibi” olduğunu yazmışım. Bu son cümlemin biraz ağır olduğu doğrudur. Yazımdaki duygusal çıkışlardan ve kırıcı olabilecek ifadelerden dolayı özür dilerim. Ama söylemediğimi söylemiş gösterip “bakın nasıl hakaret ediyor” havasına sokulması ayıptır.

Böylesi durumlarda ciddi olan eleştireceği cümleyi olduğu gibi aktarır ve onun üzedinden ne diyecekse der. Okuyucu da objektif zeminde kendi kanaatini yürütür. Burada yapılan nedir? Çok somut olarak tartıştığımız bir konuya atfen, özellikle de araştırmadan iddiacı konuştukları için “konunun cahili” olduklarını söylemişim, arkadaşlar bir bütün olarak “cahil” dediğimi varsaymışlar. Üstelik bunu yalnız kendilerine değil, genelde Dersim halkına yönelik bir aşağılama gibi yansıtmışlar. Bunun üzerine de bana yakıştırmak istedikleri “ukala misyoner” imajını inşa etmişler. Bu yazılar belli zaman aralıklarıyla ve birbirinden bağımsız yayınlanıyor. Kendi yazılarını okuyan biri benim önceki yazdığımı okumamış olabilir. Okuyanlar da her şeyi hatırında tutamaz. Bu durumda söylenenleri farklı yansıtarak, hele de bir kimliğe yönelik toplu saldırı havasına büründürerek insanları tepkiye sevk etmek kolaydır. Ama ahlaki değil.

Şu kinayi sözlerin hiçbirisi ciddi bir mesnete dayanmıyor:

“Hayreni’nin akıl verici tarzı tüm yazısına hâkim: hemşerilik ilişkilerimizden tutun, vakıf üyelerini göreve çağıran tutuma varana kadar değerlendirme yapma hakkını kendinde görüyor ve bize “cahil” deme cüretini de gösteriyor...”

“Bizi Türk sisteminden etkilenmiş olarak niteleyen Hayreni, dönüp yazdıklarını iyi bir okursa kimin Kemalist gelenek uzantısında kime zorla bir yakıştırma yaptığını görecektir. Sizlerin gözünde ne kadar cahil olsak da, başka bir topluma tarih yazacak kadar kaba ve hakaret sahibi asla olmadık...”

“Sayın Hayreni vakıf adına açıklama yapılmasından, Dersimin Dersim üzerinden tarif edilmesinden bir hayli şaşkın. Eski alışkanlıklardan olsa gerek, bir yabancı olarak bir taraftan nasihat veriyor, bir taraftan hakaret ediyor, bir taraftan da aklı sıra aba altından sopa gösteriyor..”

Evet, bunların hepsi de alıntısız ileri sürülen zorlama ithamlar. Ben öyle bir yazıyı vakıf adına yazmalarını sorunlu görmüş, üyelerinin hemfikir olmayabileceğini ve yanlışların kuruma mal edileceğini hatırlatarak sorumluluk duyurmaya çalışmışım. Buradan üyeleri vakıf yönetimine karşı kışkırtma gibi anlamlar çıkartılması doğal değil. Hele de “aba altından sopa gösterme”yi çağrıştıracak ne bulmuşlar, bunu hiç aklım almıyor. Bu kadarı gerçekten çok aşırı ve düpedüz iftira kapsamına girer.

Dersimlilere farklı kimlik yakıştırmaya çalıştığım doğru mu?

Yazımın hiçbir yerinde iddia edildiği gibi Dersimli Alevi Kırmanç (Zaza) ve Kurmanç (Kürt) kimliğini tanınamama, ona farklı bir kimlik yakıştırma çabası da olmamıştır. HDV bu yönlü iddiasını benim eski göçler yanında bazı kimlik değişimlerinin de yaşandığına dair belirtilerden bahsetmeme dayandırıyor. Özellikle 1600’lerin başında Celali isyanlarının ve onları bastırmaya yönelik Yeniçeri harekâtlarının yaşandığı dönem, çatışma ortamından ve iki taraflı talan saldırılardan mağdur olan Ermenilerin

Kemah-Erzincan taraflarından batıya göç ederken, Cimin yöresinde Türk-Müslüman kimliğine dönüştüklerinin anlatıldığını belirtmiş, ardından “Dersim içlerinde ise o dönem yoğun olan Ermenilerin bir tür korunma güdüsüyle önemli oranda Aleviliğe geçiş yaptıklarına ilişkin belli rivayetler var” demiştim. Rivayet, adı üstünde; belgeli olmayan, nesilden nesile, dilden dile aktararak gelen muğlak anlatım demektir. Rivayet edilen bir şey doğru da olabilir, yanlış da. Küçük bir olgudan hareketle büyütülmüş de olabilir, hayli yaygın bir gerçeklik de. Şimdiye kadar incelediğim kaynaklar Der Simon isimli dinî liderin öncülüğünde belli bir Ermeni nüfusun Aleviliğe geçtiği söylencesi dışında pek somut bilgiler vermediği için kendim net bir kanaate sahip değilim ve ihtiyatlı bakıyorum. Dersim Ermenileri Etnografyası isimli kitabında bu konuyu işleyen Kevork Halacyan bazı seyitlerle olan sohbetleri ve gözlemlerine dayanarak onların kendi dedelerinden miras çok sayıda el yazması Ermenice eserleri titizlikle sakladıklarını belirttiği gibi, Dersim isminin de bu söylencedeki Der Simon’dan gelmiş olabileceği üzerinde duruyor. Tabii ki bunlar kanıtlanabilir olmadığı ölçüde güvenilirlikten uzak bilgi, kanaat ve yorumlar olarak kalır.

Yalnız HDV mantıki açıdan *“Osmanlının baskısı sonucu Ermenilerin Aleviliğe dönmeleri onların yok olma tehdidine karşı bir koruma oluşturmaz ki. Yok olmaktan kurtulmak isteyen bir toplum neden kendisinden önce yok edilmek istenen bir toplumun kimliğini alsın ki?”* diye itiraz ederken tablonun bütününe görmekten uzak konuşuyor. Öncelikli belirtmeliyim ki, Celali isyanlarının ve çatışmalarının yaşandığı dönem çok karışıktır. Farklı bakış açılarından rollerin ve yorumların da farklı olacağı dikkate alınarak çok yönlü kaynaklar üzerinden iyi incelenmesi gerekir. Celali isyanlarının hem sosyal, hem de dinsel ve siyasal muhtevaya sahip olduğu şüphe götürmez. Osmanlı’nın ağır vergileri ve dinî temeldeki zulümleri karşısında Kızılbaş kitlelerin haklı tepkileriyle doğmuş bir direniş hareketi olduğu anlaşılıyor. Ancak yayılarak büyüyen gelişimi içinde pek çok liderlik ve grupların

kendi karşıtları gibi yerleşik halka zarar veren çapulcu zalimlere dönüştüklerini gösteren tanıklıklar var. Dönemin tarihçi, kroniker ve gezginleri (Krikor Daranağtsi, Arakel Tavrijetsi, Simeon Lehatsi, vb.) çatışmalar boyunca devletin çok kırıyıcı davrandığı gibi isyancıların da önlerine gelen kasaba ve köylerin yerleşik halklarına yönelik yağma, talan saldırıları yaptıklarını, yakıp yıktıklarını, bu saldırılardan en çok Ermeni ve diğer Hristiyan halkların mağdur olduklarını, o nedenle toplu kaçış ve göçlerin yaşandığını, tarlalar ekilemediği için muazzam bir kıtlık başladığını, olağanüstü zorluklar çekildiğini anlatıyorlar. Göçebilenlerin göç ettiği o hengamede bazılarının da din değiştirerek kendini güvenceye almak istedikleri dikkete alınırsa, bu dönüşümün kimi düzlük çevrelerde Yeniçeri zulmüne boyun eğme ve devlet otoritesine sığınma anlamında Müslüman-Türk kimliğine yönelirken, Dersim gibi devlet otoritesinin zayıf olduğu dağlık bir alanda ise Celali saldırılarından korunmak için daha güvenli ve aynı zamanda kültürel olarak daha kendine yakın görülen komşu halkın Alevi Zaza kimliğine meyletmış olması mümkündür.

Yani Der Simon söylencesi mantıksal yoldan bir çırpıda ihtimal dışına itilecek bir şey değil. Yine de gerçekliğin ne olduğunu bilemediğim ve kuşkuyla yaklaştığım için yazımda bu yönlü bir rivayetin varlığını belirtmekten öteye yorum yapmamış, ayrıca daha eski çağlardan beri iki halk arasında soy karışimleri ve kültürel etkilenmelerin olduğunu söylerken de bunu tek taraflı düşünmediğimi ve amacımın bu konular etrafında spekülasyon yapmak olmadığını özellikle belirtmiştim. Bu kadar ihtiyatlı değinmeleri “bir kimliğe farklı kılıflar giydirmek” veya “bir halka tarih uydurmak” gibi ithamlarla karşılamak hiç normal değil.

HDV “Sizin halk kültürünüz ve dilinizde İranî izlerin yakın bir zaman öncesi bile ne kadar güçlü olduğunu tespit eden birçok çalışma mevcut. Madem bizim tarihimize bu kadar meraklısınız, biraz da kendi tarihinizi bu açıdan yeniden okumanız iyi olacak” derken galiba benim Ermeni kimliği ve kültürünün şekillenmesinde İranî unsurların rolünü inkâr edeceğimi sanmış. Tersine

bunu ciddiye alıyorum. Zaten yazımda Ermeni kimliğinin oluşumuna değinirken “Zaman içinde hanedanlık evlerine katılan Partlar başta olmak üzere İrani soyların da Ermeni kimlik şekillenmesine önemli etkileri olmuştur” diye bir cümleyle olsun belirtmiştim. Soy karışımlarını ve etkileşimleri kabullenme yönünde sıkıntısı olan ben değilim. Ama HDV tarih içinde bazı İrani kavimlerden Ermeniliğe geçişlerin olmasını çok doğal görürken daha sonraları da Ermenilikten Alevi Zaza kimliğine dönüşümlerin olması ihtimaline ateş püskürüyor, bunun ihtimal dahilinde dile getirilmesini bile kendi kimliğine yönelik mütecaviz bir tavır gibi suçluyor. Aynı hassasiyetle bakılsa o zaman kendisinin Pavlikyanlar ve daha eski Pagan inancına sahip Ermeniler üzerine yaptığı yorumlar ve özellikle “bizim atalarımızın kültürel ve inançsal etkisi altındaydılar” deyişi de öyle görülür. Fakat ben öyle bakmıyor ve Nairi-Urartu süreçlerinden beri İrani kavimlerle karışmaktan gelen o etkileri doğal karşılıyorum. Öte yandan Hristiyanlık öncesi ve sonrası Ermeni kültürünü etkileyen tek faktör İrani akımlar değil, aynı zamanda Küçük Asya, Balkan, Kafkas ve Mezopotamya coğrafyasındaki çeşitli kavimler, uygulamalar ve onların felsefi akımları olmuştur. Dünyada ne saf bir soy bulunabilir, ne de her şeyi tek damardan gelen saf bir kültür.

Nihayet bir de şunu vurgulamakta yarar görüyorum: Bir halkın bünyesine geçmişte farklı soylardan katılanlar ve etkileri ne kadar olursa olsun, sonuçta kimlik açısından önemli olan o halkın bugün kendini ne olarak hissettiği, nasıl tanımladığıdır. Bunu filan soydan geldikleri yönünde kuvvetli belirti ve kanaatlerin bulunduğu, fakat yaşam tarzı ve kültürel formasyon olarak ayırt edilemeyecek kadar kaynaşmış ve kendini farklı görmeyen kesimler için de geçerli olarak belirtiyorum. Nasıl ki Ermeni tarihinde Arşaguni hanedanlığını kuranların Part soylu veya Pakradunilerin Yahudi kökenli oluşu onların sonraki nesillerinin Ermeni kültürüne adapte olarak bu kimlikle bütünleştikleri ve artık kendilerini Ermeni olarak tanımladıkları gerçeğini değiştirmezse, Dersimli Zaza ve Kürtlere karışmış olması muhtemel

Ermeni kökenliler ve torunları için de bu böyledir. Yalnız en yakın ve iyi bilinen örnekler, yani 1915 sonrası dönüşüm yaşamış ve kendi dedelerini Ermenice isimleriyle hatırlayanlar daha özel bir durum arzeder. Bunlar içinde kendi öz kimliğini geri kazanma arzusunun az ya da çok canlı olması yadırganamaz. Muğlak olan daha eski dönüşümler açısından ise kimsenin endişe etmesine gerek yok. Kendi içinde öyle bir duygu taşımayan insanlar dışardan birilerinin telkin ve çabaları ile “vay biz aslında Ermeniymişiz” diye kimlik değiştirme yolunu tutacak değildirler. Ermenistan veya diasporadan milliyetçi çevrelerin bu hususları abartarak istismar etmeye çalışmaları mümkün olsa dahi, konuyla ilgili konuşan her Ermeniye böyle bir önyargıyla bakılması yanlıştır.

HDV devamla ülkenin başka yerlerindeki dönmelik uygulamalarını hatırlatarak *“Buralardaki soydaşlarınızı bulup çıkarma (...) yerine, sizlerle göreceli olarak en az sorun yaşamış Alevilerle uğraşmanın ötesinde hakaretler etmeniz neyin gereğidir acaba, anlamak kolay değil”* diyor. Halbuki doğru anlama duyarlılığıyla okusa zorluk olmazdı. Bu kadar yanlıştın neresini düzeltelim? Birincisi benim derdim şurdan burdan soydaşlar bulup çıkartmak değil. İkincisi Alevilerle uğraşmak gibi bir niyetim yok ve onlara hakaret ettiğimi söylemek ayıptır. Üçüncüsü, eğer Dersim’de kimlik dönüşümlerinin bir nebze bahsini ettiysem bunu Dersim’in geçmişindeki Ermeni varlığını son derece küçümseyen kendi yaklaşımları gerektirdi. Yazımda Cimin, Eğin ve Çemişgezek gibi çevrelerde Türk-Müslüman kimliğine dönüşenlere de değinmiştim. Daha uzak ve ülke genelindeki örneklerden söz etmeyişiimin nedeni, tartışma konumuzun Dersim’le sınırlı olması ve ayrıca başka bölgeler üzerine özel bir araştırmamın olmamasıdır. Ama çok genel anlamda bir şey demek gerekirse, hem Osmanlı yönetiminin dönem dönem dayatmaları ve hem de 1915 soykırım uygulamaları sonucu birçok bölgede din değiştiren ve kimliğini kaybeden Ermeniler olmuştur. Bunu da söyleyince ülke genelinde Müslümanlarla mı uğraşmış sayılacağız?

Dersimlilerin Ermeni kırımındaki tavrına ilişkin yanlış polemik

Arkadaşlar kafalarına göre Dersim’e ilişkin bir “resmî Ermeni tezi” uydurmuş ve benim de o tezin sözcüsü olduğumu ileri sürmüşler. Güya yazımda “*Dersimlilerin organize bir şekilde Ermeni kırımına iştirak ettiklerini*” savunmuşum!?!.. Bu kadar ciddi bir şeyi öne sürenin ispatlayabilmesi gerekir. Bu anlama gelecek bir tek cümle bile gösteremezler. Yaptıkları tek alıntı yine görüşümün bütünlüğünden kopararak cımbızladıkları “*iç Dersim’deki Kırmanc aşiretlerin sürgünleri önlemeye yönelik aktif bir çabası olmayıp*” şeklindeki bir satırdan ibaret. Devamında “ancak çevrelerden kaçarak iç bölgelere sığınan Ermenileri aralarında saklama ve daha sonra Rus denetimine giren Erzincan’a geçişlerine aracılık etme gibi olumlu rolleri olmuştur” deyişimi ise yok saymışlar. Dersim’de ağır basan bu koruyucu rolü başka yazılarımda örnekleriyle hakkını vere vere genişçe işlemiş olduğum halde tam tersi bir görüşle itham edilmek ağırıma gidiyor. Yapılan alıntı cümlelerin bütününden kopuk haliyle bile Dersimlileri suça ortak gösterme anlamına gelmez. “*Dersim’in bu sürgünleri önleyebilecek bir gücü olduğunu düşünebilmek ve bunu yapmadıklarını söylemek ya Dersim’i bilmemektir ya da bilerek Dersim’i zan altında bırakmaktır*” diyen HDV’ye 1916’da Dersimlilerin Ovacık’tan Harput’a kadar uzanan silahlı başkaldırısını hatırlatmak isterim. Ermenilere yapılanları gördükten sonra gündeme gelen bu gecikmiş hamlenin daha erken ve onların direniş güçleriyle birlikte hayata geçirilememiş olması iki taraflı eksiklerle değerlendirilmesi gereken bir durumdur. Bu konuya ilişkin görüşlerimi de başka yazılarda açmış olduğum için farklı temalar üzerine tartıştığımız o yazıda ayrıntıya girmedim. Şimdi gördüğüm haksız itham karşısında eski yazdıklarımın birkaç pasaj aktaracağım:

“*Dersim içlerinde Hozat, Kızılkilise, Mazgirt gibi merkezlerden de sürgüne çıkarılanlar olduğu biliniyor. Devletin elinin uzanabildiği ölçüde kısmi bir tasfiye yaşanmış. Ovacık-Mameki*

arası stratejik bölgeye pek dokunulamamış. Anlatımlardan çıkan sonuç, Dersimli aşiretlerin ilk başta ne kadar yok edici bir yönelim olduğunu da kestiremediklerinden Ermeni dostlarına aktif sahip çıkmada çekimser kaldıklarıdır. Yer yer silahlı güçleriyle sürgüne engel olmaları mümkün iken buna yeltenmez, ama devlete yardımcı olmaktan da geri dururlar. Bu durum Dersimli Kızılbaşların Osmanlı-Rus savaşındaki tarafsızlığıyla paralellik arzeder. Dersim aşiretleri kendi yarı bağımsız bölgelerini savunma dışında bir şeye yanaşmaz ve orduya asker vermezler..

Tehcir mağduru Ermenilere bireysel planda sahip çıkma örnekleri ülkenin dört bir yanından gösterilebilir. Ender bazı yerlerde aşiret veya sülale halinde, bir ağanın ya da beyin ağırlığını koymasıyla koruyucu davrananlar da olmuştur. Ama bölge olarak kapsamlı korumanın yegâne örneğini verebilen Dersim'dir. İç Dersim'in yarı bağımsız konumu bunun için elverişli bir zemin oluştururken, Kızılbaş-Zaza-Kürt aşiretlerin eskiden beri Ermenilerle iyi olan ilişkileri ve mazlumu kayırmaya yatkın hümanist özellikleri çekim merkezi olmasını sağlar. Bu sayede sürgünden kaçan yakın çevrelerin Ermenileri Dersim içlerine sığınma imkânı bulur, bir yıl kadar güvendikleri aşiretler arasında korunur, sonra çokları halkın yardımıyla Rus denetimindeki Erzincan'a geçer ve Rusların savaştan çekilmesini takiben Ermeni gönüllü birlikleri eşliğinde Kafkas bölgesine ulaşırlar. Bu şekilde kırımdan kurtulan Ermenilerin sayısı hakkında değişik kaynakların verdiği rakamlar 10 bin ile 30 bin arasında değişiyor.

Dersimliler 1915'te Ermenilerin başına getirileni görünce, ileride kendilerini de bekleyen tehlikeleri hissederek savaş ortamında konumlarını güçlendirmeye yönelir ve 1916 baharında Ovacık'tan Hozat'a Mazgirt'e, Elazığ'a kadar askerî baskınlar verirler. Bu harekete sığınmacı Ermeniler ve yerli Mirakyanlardan da katılanlar olur. Ordunun karşı taarruzu üzerine dağlara çekilerek direnirler. Bu dönem Erzincan tarafındaki Ermeni grupların komutanı Govduntsi Murad Dersimli Kürtlerle birlik arayışına girer. Ancak görüş ayrılıkları ve anlayış eksikliği nedeniyle anlaşamazlar. Çok

önceden sıkı bağlar geliştirilmiş olsa bu dönem her iki halkın kaderi birlikte daha iyi çizilebilir, Ermeni jenosidi geniş bir çevrede önlenebilir, savaş sonu bölgede bağımsız federatif bir yapı ortaya çıkabilirdi. Ermeni devrimci hareketinin önderleri Dersim’le işbirliği geliştirmenin müstesna önemini kavrayamadıkları gibi Dersim’in izole durumu da bu yönlü bir gelişme şansını zorlaştırmıştır.” (Ermeni Soykırımı ve Dersim’in Bağına Sığınma: 1915’den 1938’e Kader Ortaklığı).

HDV “Dersim’de Ermeniler aleyhine münferit olaylar olmuştur Bunu kimse inkâr etmiyor ve edemez. Ama bu münferit olayları organize bir şekilde yapılmış gibi göstermek bizim kabul edeceğimiz bir durum değildir” diyerek yine sanki ben aksini söylemişim gibi davranmaya devam etmiş. Kuzeyde ve doğuda bazılarının devlete milis olarak yedeklendiğini belirtmiştim. Bundan Dersimlilere yönelik genel bir suçlama anlamı çıkıyor mu? Organize tabirini de ben kullanmış değilim, ama milislik yapan bazı aşiretler için söylenebilecek olsa bile bunu da Dersim geneline mal etmeyi doğru bulmam. Sonuçta HDV beni suçlayıcı gösterirken kendisi mesnetsiz suçlayıcılık yapmıştır.

1915’in 1938’e izdüşümü nedir, ne değil?

Devamında benimle “aynı yönde” iddialar getirdiklerini belirterek ve “tesadüf mü” diye bir ünlem koyarak çeşitli haber ve makalelere atıfta bulunan yazar, Dersim 38’e ilişkin yeni bir “Ermeni tezi” geliştirildiğini öne sürüyor: “Yeni Ermeni tezine göre 1938 Dersimlilere yapılan bir soykırım değildir; 1915 Ermeni kırımından kurtulupta Aleviliğe dönen Ermenileri yok etmek için veya Dersimlilerin 1915 harekâtında Ermenileri saklamalarından dolayı yapılmış bir harekâttır” diyor.

Sözü edilen haber ve makaleleri araştırdım. Bir tanesi dışındakileri bulup gözden geçirdim. HDV’nin üç cümlede özetlediği türden bir tez göremedim. Tahmin ettiğim gibi yazılanlardan farklı anlam çıkartma yoluyla yapılmış kötü bir yansıtma söz

konusu. Aşağıda onlara da değinmek üzere önce ortak gösterildiğim konuda kendi bakışımı özetleyeceğim.

Devletin 1938’de yaptığıнын Dersimlilere yönelik soykırım olduğu konusunda hiçbir şüphem yok. Yukarda referans verdiğim konuşma metnine bakılırsa görülür. Yine aynı yerde devletin Dersim’i öyle topyekûn mahfetmeye yönelmesinin nedenlerine de değinmiştim. Evet Dersim sorunu Osmanlı’dan beri vardı. Temelini de devletin İslami karakteri ile uyuşmayan kendine has Kızılbaş kültürü ve özerk yaşama arzusu belirliyordu. Cumhuriyetin “laiklik” özenmesi Dersim’e düşmanca bakışın özünde bir şey değiştirmemişti. Kemalist yönetim bir türlü hizaya getiremediği ve “çıbanbaşı” olarak nitelediği Dersim’i toptan imha yoluyla bitirmek için fırsat kolluyordu. Ermeni faktörü olmasa da kendi etnik-kültürel yapısı ve biat etmeyen muhalif karakteriyle Dersimliler hedefti. Kim bunu göz ardı ederek 1915’te Ermenilerin korunmuş olması ve daha sonra da bir kısmının burada yaşamaya devam etmesini 38 felaketinin yegâne sebebi gibi gösterirse gerçeği çarpıtmış olur. Ben bunun tek olamayacağı gibi esas faktör olduğunu da düşünmüyorum. Ama esas olan Dersim sorunu yanında bu faktörün de Dersim’e biçilen faturayı ağırlaştırıcı bir rol oynadığı görüşündeyim. Kâzım Karabekir’in hatıralarında yazdıkları ve benzeri başka notlar 1915’teki koruyuculuk rolünden dolayı devletin Dersim’e daha özel bir hınç beslediğinin kanıtlarıdır. Yusuf Halacöğlu’nun ifşa ettiği üzere bölgenin Alevi Kürtlerine karışmış Ermenilerin 1935-37 yıllarında ev ev tespit edilmeleri olgusu ise Dersim harekâtına hazırlanan devletin 1915 ve sonrası teslim alınamamış Ermenileri de bu arada mümkün olduğunca temizleme isteğinin açık belirtisidir. Bu anlamda 1915’le 1938 arasında belli bir bağ ve devamlılık da vardır. Bunları söylemek Dersimli Alevi Zaza ve Kürtlerin kendi kimlikleriyle hedeflenmelerini küçümseme anlamına gelmez ve aleyhine de yorumlanamaz. Tersine faturayı ağırlaştırıcı olarak bu faktörün dile gelmesi Dersim adına olsa olsa onur verici olabilir.

HDV'nin sözünü ettiği başka Ermenilerin yaklaşımı da iddia ettiği gibi Dersim soykırımını bütünüyle ya da esas itibariyle Ermeni eksenli gösterme durumunda değil. Belirttiği kaynaklardan Yeni Aktüel dergisinde iki bölüm halinde yayınlanan Dersim Ermenileri haberine bakalım. Doğrudan fikir veren bir ifade şu: "Mirhan Pırğıç, 38 katliamının 'Ermenileri sakladınız' gerekçeyle daha sert olduğunu iddia ediyor." Görüldüğü gibi o da bu faktörün esas olduğunu ileri sürmüş değil. Konuyla ilgili aynı yerde geçen başka önemli bölümleri de aktarırsam, bu ağırlaştırıcı faktör noktasında Dersimli pek çok aydının aynı düşündüğü de görülür. 1915'te Dersim'in Ermeni kaçakları korumasına dair anlatımlardan sonra haber şöyle devam etmekte:

"Elbette bu durum devletin gözünden kaçmıyor. Ermeni Meselesi Hallolunmuştur kitabında yer alan 2 Haziran 1915 tarihli telgrafta Teşkilatı Mahsusa sorumlusu Kaymakam Cevdet, Dersimlilerin, Ermeniler ile dostane ilişkiler içinde olduğunu ve "binlerce Ermeniye saklayıp ve besle"diklerini belirtiyor ve gerekli önlemlerin alınması için Mamüretülaziz valisinin fikrini soruyor Bu noktada görüştüğümüz birçok Dersimli tarafından dile getirilen, 1937-38 katliamının, Dersimliler Ermenileri sakladığı için daha şiddetli olduğu iddiaları önem kazanıyor. Akçam, "kuvvetli bir ihtimaldir" diyor, çünkü "Türk devleti gerekçelendirme boyutunda Dersimlilere 'siz Ermenileri korudunuz' şeklinde ideolojik yakıştırmalar yapıyor." Akçam'ın başında bulunduğu Dersim 38 Sözlü Tarih Projesi'nin Türkiye Koordinatörü, 1991'den beri Dersim'de sözlü tarih çalışmaları yapan Cemal Taş, 38 döneminde Dersim'de görev yapan Yozgatlı bir askerle görüşmesine dikkat çekiyor: "Beni köylülere tanıtırken, 'Bak bu Ermenileri saklayan Dersimlilerden' dedi."

Dersimli Avukat Hüseyin Aygün de harekâtın sorumlularından, Dersim komutanı ve sonra valisi Abdullah Alpdoğan'ın, harekâttan sonra Kiğı'da yaptığı bir konuşmadaki şu sözlerini önemsiyor: "Daha önce Tunceli'ye yerleşen gizli Hristiyan Ermeniler vardı, bunlar adlarını değiştirmiş ve sanki Türkmüş gibi

yaşamışlardı, Dersim İsyanı'nda bunların parmağı vardı, bunlar her türlü anarşinin, kargaşanın, pisliğin içindeydi.” Hatırlanırsa Ağustos 2007’de Türk Tarih Kurumu Başkanı Yusuf Halacoglu da “Kürt Alevileri aslında Ermenilerdir” diyerek büyük tepki çekmişti. Elbette bu iddia resmî olarak dile getirilmedi. Iskalanmış Barış’ta hayatta kalan çok sayıda Ermeni’nin, Kürt-Ermeni birlikteliği ve soykırım bilincini canlı tuttuğunu vurgulayan, görüşlerine başvurduğumuz bir diğer tarihçi Hans-Lukas Kieser de bu durumu belirtiyor: “Dersim’e 1937-38’de uygulanan aşırılık şiddetin bir sebebi de bölgede Ermenilerin varlığıydı, bundan kuşku yok. Dersim Alevileri 1915’teki katliamı görmüşlerdi ve devlete güvenmiyorlardı. Ermenilerle aynı kaderi paylaşmaktan korkuyorlardı. Devletin bölgedeki temsilcileri de ‘düşman Ermeni’ paranoyasını canlı tuttular. Bu öyle bir noktaya geldi ki, 1937’den önce dahi, jandarma genç erkeklerin sünnetli olup olmadığını kontrol ediyordu”¹

Evet, bunlarda anlaşılmaz ve kabul edilemez olan ne var? Devletin bugün PKK hareketine karşı bile çok zorlama biçimlerde “Ermeni kışkırtması”, “Ermeni döller”, “sünnetsizler” vb. atıflarda bulunduğu dikkate alınırsa, Dersim gibi Ermenilerin korunmuş ve halen bir miktar yaşıyor olduğu bölgede bu argümanları hem askere gaz vermek, hem vahşeti “meşru”laştırmak, hem de eksik kalmış bir hesaba tamamlamak için özellikle kullanmış olması gayet anlaşılır bir şeydir. Bunların söylenmesi de Dersim sorununun esasta Kızılbaş eksenli olduğunu ve hedef kitleyi ağırlıkla bu inançtan Zaza ve Kürtlerin teşkil ettiğini inkâr anlamına gelmez.

HDV’nin “yeni Ermeni tezi”ne kanıt gösterdiği Ruben Melkonyan’ın makalesinde de öyle bir tez savunulmuyor. Ermenice aslından ilgili cümleleri bire bir çevireceğim ki bu nokta açık olsun:

“Bugün Türkiye sahasında bulunan Dersim, farklı devirlerde Ermeniler için olduğu kadar, o alanda yerleşmiş Zazalar ve

Kürtler için de özgün bir yer işgal etmiştir. Coğrafi konumu sayesinde çok defa isyancıların ve zulüm görenlerin sığınak yeri olmuştur Dersim... Dağlık yapısı orada yaşayan nüfusun ruhsal şekillenmesine de etki yapmış ve asilik, yiğitlik, atılganlık yaygın özellikler olmuştur. Biliniyor ki, o çevrelerde Osmanlı imparatorluğu hâkimiyetinin sağlanmasından sonra da Dersim yarı bağımsız konumunu sürdürdü. Bu durum farklı süreçlerde Osmanlı yöneticilerini rahatsız ediyordu (...)

Dersim'e yönelik Osmanlı imparatorluğunun ayrımcı ve düşmanca tutumu cumhuriyet Türkiye'si'nde devam ettiği gibi daha büyük boyutlar kazandı. Dersim'in yarı bağımsız varlığı Kemalist yöneticiler için endişe verici sorunlardan biri haline geldi. 1930'larda Kemalist yöneticiler Dersim sorununun radikal çözümünü ele almaya giriştiler. Çözüm metodları Jön Türklerinkiyle aynıydı. 1937-1938 yılları Dersim'de devlet tarafından soykırım organize edildi. Aynen Ermeni soykırımı sırasında uygulanmış olan yöntemler hayata geçirildi. Değişik kaynaklara göre Dersim soykırımı yıllarında 70-90 bin kişi katledilmiş, bunun dışında kalan nüfus da Türkiye'nin farklı bölgelerine sürülmüşlerdir. 1937-1938 Dersim Soykırımı ciddi incelemeler gerektiriyor, ancak biz burada onun bir yönüne değinmek istiyoruz. Net olarak diyebiliriz ki, Dersim soykırımı sırasında Türk yöneticilerin esaslı ve önemli hedeflerinden biri 1915'te oraya sığınan Ermeniler olmuştur. Ortaya çıkan çok sayıda kanıtlar, hayatta kalan tanıkların şahitlikleri onu gösteriyor ki, 1915'te kurtulmuş ve oraya sığınmış Ermenilerin bir kısmının da kurban edildiği 1937-1938, Dersimli Ermeniler için Ermeni soykırımının devamıdır.”²

Görüldüğü gibi burada da HDV'nin yansıttığı türden bir tez yok. Bir tek son satırlardaki sözler Ermeni faktörüne çok önem verilmiş gibi algılanabilir, ama bütünlük içinde Dersimli Kızılbaş Zaza-Kürt halkına yapılan soykırımını inkâr anlamı

2 Ruben Melkonyan, Yerevan Devlet Üniversitesi Doğu Bilimleri Fakültesi dekan yardımcısı, 27.09.2010.

çıkartılamaz. Kabul etmek gerekir ki, Ermenistan'daki aydınlar Türkiye'nin cumhuriyet tarihine çok aşına değildirler. Sovyetler Birliği Kemalistlerin birçok suçuna seyirci kalmış, hatta destek beyan etmiştir. O süreçlerden gelen bilgisizlik ve duyarsızlıklar söz konusudur. Dersim soykırımı uluslararası konferanslar ve basında çıkan tartışmalarla duyulur oldukça Ermenistan'da da ilgi uyandırmış ve yeni yeni akademik yazılar çıkmaya başlamıştır. Yukardaki makalenin yazarı da ciddi inceleme gereğinden söz ederken bu eksikliği kastediyor olmalı. Konu içindeki Ermeni boyutuna yaptığı vurgu abartılı gelse bile onu her şey yerine koymadığı açıktır. "Ermeni soykırımının devamı" tabirini de dikkat edilirse Dersimli Ermeniler için kullanmış. 70-90 bin kurban içinde Ermenilerin azınlık olacağını yadsıyan bir söylemi de yok. Olayın adını da Dersim soykırımı olarak koyuyor. Daha önceleri Dersimlilerin "Biz her 24 Nisan'da Ermenilerin yasını paylaşıyor, soykırımını lanetliyoruz, onlar neden bizim acımıza duyarsız kalıyorlar?" şeklinde haklı şikâyetleri vardı. Bugün de söylenebilir. Ama şimdi yavaş yavaş duyarlı yaklaşımlar görüldüncü bu defa da "asıl gaye bizimkini görmek değil, yine kendilerine yapılanı söz konusu etmek" gibi tepkilerin mi gösterilmesi gerekir? HDV'nin yaptığı o bile değil, çok daha kötüsü. İşte yukardaki gibi yaklaşımları kastederek şu akıl almaz tepkiyi gösteriyor:

"Bu yaklaşım Dersime, atalarımıza ve 1938'de öldürülen binlerce insanımıza yapılan bir hakarettir. Sanki Dersim sorunu 1915'ten sonra başlamış; sanki ölen binlerce insanımızın kim olduklarını bilmeyecek kadar aptal bir toplumuz, sanki bizim bir kimliğimiz ve savunacak hiçbir şeyimiz yokmuş gibi. Pes doğrusu. Bir halkın tarihine, ölülerine ve varlığına ancak bu kadar hakaret edilebilir."

İki acılı kardeş halkın birbirini anlama yeteneği bu kadar zayıf ve serzenişleri bu kadar abartılı olmamalı diye düşünüyorum. Şimdi bu tepkiye karşılık da Dersimli Ermeniler arasından 1937-38'de yakımlarını yitirmiş birileri "peki sen bizim o kırımın

kurbanları içindeki varlığımızı neden göz ardı ediyor ve ona değinilmesinden niye nem kapıyorsun?” diyerek karşı tepki gösterse cevabı ne olacak? Bu konuda doğru ve yanlışların iyi ayırt edilebilmesi için HDV’nin atıfta bulunduğu görüşleri genişçe aktararak irdelemeye önem verdim. Sonuç olarak, doğru dürüst kanıt göstermeden gerçeğe ilgisiz bir “Ermeni tezi” yaratılması yanlış olduğu gibi, okuyucuyu infiale getirecek türden suni serzenişler yöneltilmesi de yersizdir. Hakikaten rencide edici bir şey söyleniyorsa dosdoğru alıp eleştirelim, ama olmadık şeylerden hakaret algıları üretip aşırı tepkilerle karşımızdakine haksızlık etmeyelim.

Bu tartışmalar benim için yorucu oldu. Okuyucunun da izlemekte zorlanacağını düşünüyor ve kendi payıma daha sürdürmemek üzere herkesin affına sığınıyorum. Muhatablarımla da bu defa olsun doğru anlamaya çalışacaklarını ve daha makul yaklaşacaklarını umuyorum.

Saygılarımla

Hovsep Hayreni

24.12.2010

IV

SEYİT RIZA VE DERSİM DOSYASINDAKİ BAZI AYRINTILAR ÜZERİNE

1937-38 Dersim jenosidi artık bütün boyutlarıyla tartışılırken, Seyit Rıza'nın idamıyla ilgili karanlıkta kalan yönler de sorgulama konusu oluyor.

Bunlardan birisi Seyit Rıza'nın yaşının gerçekte ne olduğu ve kanunen belirli hangi yaş haddine rağmen nasıl idama götürüldüğüdür. Bir diğeri idamların ve mezarsız bırakma olayının tam o gece Elazığ'a gelen Atatürk'le ilişkisi, onun iradesinin rolü meselesidir. Bir öteki, yargı aşamasında Seyit Rıza aleyhine yürütülen karalama kampanyası ve kullanılan malzemelerin içyüzü konusudur. Daha başka irdelenmeye değer gizemli noktalar vardır ve yapılanların özü bazen ayrıntılarda gizli olduğu için bunların elden geldiğince aydınlatılması yararlı olacaktır.

Bu yönlü kollektif çabalara bir katkı olması için dikkate değer bulduğum bazı bilgileri paylaşmaya ve değerlendirmeye çalışacağım. T.C. Başbakanı Tayyip Erdoğan'ın özür konuşmasından sonra genişleyen tartışmaların Dersim'le de sınırlı kalmayarak tarihle esaslı ve bütünlüklü bir yüzleşmeye dönüştürülmesi için fikir bazında söylemek istediklerimi ise, bu ayrıntılar içine sıkıştırmak uygun olmadığından ayrı bir makaleye bırakıyorum.

Seyit Rıza'nın yaşına ışık tutan Ermenice bir belge

Bilindiği gibi mahkemede Seyit Rıza'nın yaşı, düzmece tanık ifadesiyle küçültülmüş ve idam için geçerli üst sınırın altında sayılmıştır. Bu konuda değişik kaynaklar farklı rakamlar veriyor. Yasal üst sınır kiminde 75, kiminde 70 varsayılıyor. Seyidin yaşının ne kadar gösterildiğine gelince, bunun için de 70, 57, 54 gibi değişik rakamlar ifade ediliyor. Bu yazıyı kaleme alırken, söz konusu muğlaklık nedeniyle, yasal üst sınırın 75 olma ihtimalini dikkate almıştım. Öyle olması halinde bile ceza kanunundaki yaş haddinin ihlal edilmiş olduğunu tanıtlamak üzere... Ancak daha sonra bir dostumun yönlendirmesiyle internette aramalar yapınca davanın görüldüğü dönem idam için geçerli üst yaş sınırının 65 olduğunu fark ettim. Yapılan hukuksuzluğu daha da açık ve tartışmasız hale getiren o bilgilere yazının sonunda yer vereceğim.

Seyit Rıza'nın yaşını gösteren güvenilir kayıtların yokluğu halinde yakın çevresinden yaşlı kişilere sorulması ve 80'lik bile gösteren yüz çizgilerine bakılarak vicdani davranılması beklenirken, oğlu yaşında birinin sözlü tanıklığı geçerli sayılarak mantığa bile sığmayan bir karar verilmiştir. Seyit Rıza, kendisini idama götürecek düzmece tanıklık üzerine mahkemede şu anlamlı cevabı verir: *“Tanık benim büyük oğlumdan iki yaş küçüktür. Oğlumdan küçük biri yaşımlı belirler ve yasa da bunu kabul ederse, benim itirazım olamaz...”*³

Yaşları ileri olan dört kişinin idam cezası hapse çevrilirken, Seyit Rıza sembol isim olduğu için farklı davranılmıştır. Tutuklanışından itibaren gazetelere yansıyan resimlerinden bellidir ve başka kanıt olmadan da yasal sınırı aşan bir yaşta asıldığı kestirilebilir. Ama yine de doğum tarihinin belirsizliğine sığınarak “ne malum?” diyecek olanlara tarih içinden o boşluğu dolduracak bir belge gösterebilmek farklı olur. İşte bu bakımdan önemsedğim ve burada kamuoyuyla paylaşacağım bir yazılı tanıklık var ki,

3 Mehmet Bayrak, *Alevilik-Kürdoloji-Türkoloji Yazıları (1973-2009)*, s. 325.

Seyit Rıza'nın idam edildiği tarihte en az kaç yaşında olduğuna güvenilir şekilde ışık tutacaktır.

Bu belge bizi Seyit Rıza'nın çocukluğuna götürüyor ve yılı, ayı, günü ile sünnet düğününe tanıklık ediyor. Yer: Kuzey Dersim'de Lertik. Tarih: 10 Ekim 1864. Dönemin Dersim liderlerinden Seyit İbrahim, küçük oğlu Rıza'nun sünnet düğünü vesilesiyle her taraftan gelen misafirlerini ağırlıyor.

Böyle bir ayrıntının nasıl bilindiği ve hem de Ermenice olarak kaydedildiği biraz hayretle karşılanabilir. Ama gerçek. Seyit Rıza'nın aile tarihini akla getirecek türden olan ayrıntı, bölgenin siyasi tarihinden kesitler içinde babasının rolüyle bağıntılı olarak geçiyor. Yazarı Kevork Halacyan (1885-1966), yararlandığı kaynak ise dayısı Adom Garabedian'ın 1850'lerden itibaren Erzincan-Balaban yöresi Ermeni halk önderlerinden biri olarak gözlemlerini kaydettiği el yazılı defterler.

Halacyan'ın çalışmalarının yalnız bir kısmı *Dersim Ermenileri Etnografyası - I Bölüm*, başlığı altında kitaba dönüştürülmüş. Fakat bu konu kitapta değil, Ermenistan Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsü arşivindeki yayınlanmamış yazıları içinde yer alıyor. İlgili bölümün başlığı "Ermeni ve Kürt halkları tarihinden sayfalar, Ermeni ve Kürt halklarının dostluğuna dair hatıralar."

Bu başlık altında tanıklık edilen gelişmeler esasen Erzincan, Tercan, Ovacık, Pülümür çevrelerinde geçiyor. Alışılmış genellemeyle ve kısaca Kürt olarak sözü edilen halk, yazarın da ayırımında olduğu ve özgünlüğünü her vesileyle vurguladığı üzere çoğunluğu Zazaca konuşan ve Kızılbaş kültürüyle tanınan Dersimli Kürtler, kendi tabirleri ile 'Kırmanc'lardır.

Adom Garabedian 19. yüzyıl ortalarında Osmanlı'nın yaptığı düzenlemelerle topraklarını yitiren ve yaşam koşulları ağırlaşan Ermeni köylüsünün Erzincan-Tercan hattında ağalara karşı mücadelesine öncülük ederken, Kiğı, Palu, Çarsancak, Harput gibi yakın yörelerin benzer tepkilerini birleştirerek merkezî devlete baskı yapma yönünde arayışa girdikçe yürüttükleri antifeodal

mücadele ulusal bir nitelik de kazanmaya başlar. Ama bu yalnız Ermeni halkının değil, merkezî ve yerel otoriteler tarafından ezilen komşu halkların ve özellikle yakın bulunan Dersimli Kızılbaş Kürtlerin ortak mücadelesi olarak benimsenir. Adom Garabedyan'ın el yazılı bir çalışmasının başlığı "Ağaların ve Paşaların İstibdadına ve İşgalci Siyasetine Karşı Ermeni ve Kürt Halklarının Mücadelesi" şeklindedir.

Diğer yörelerde bu mücadelenin karşısındaki yerel güçler genellikle Türk-Kürt Müslüman ağa ve beyler olurken, Adom Garabedyan'ın öncülük ettiği alandaki ezici yerel güç; Dersim Kızılbaş toplumunun bir parçası sayılan, fakat onun genel durumundan farklı olarak Osmanlı'ya bağlılık gösterme yoluyla büyük imtiyazlar edinen Balaban ve Çarekan aşiretlerinin nüfuzlu liderleri (Gulabizade Halil Ağa, Keko'nun oğulları İsmail ve Hasan Ağalar ile Şah Hüseyin Bey) olur. Bunların feodal zorbalığı karşısında Ermeni köylü hareketi bağımsız Dersim'in Şih Hasan, Abbasan, Haydaran, Demenan, Alan, Mirakyan gibi direnişçi aşiretleriyle birlik geliştirmeye önem verir.

Bu saflaşma 1855-56 Türk-Rus savaşında tarafların tutumunu da belirlemiştir. Asker ve sırt hamalı olarak savaşa gitmek istemeyen Ermeni ve Kürt köylüleri dağlık mevkilere çekilip direniş gösterir. Ruslar karşısında yenilen Türk ordusu cepheden dönüş sırasında Dersim'i kuşatır, fakat işgal girişiminde başarılı olamaz. Savaş zamanı devletin işbirliğine çekmek istediği Dersim liderlerinden Seyit İbrahim bağımsız durumundan taviz vermediği gibi savaş sonrası da bu tavrını sürdürerek 1860'larda Ermeni-Kürt ulusal mücadele birliğinin Dersim'deki en sağlam dayanağı olur. Devamında Osmanlı devleti çevre yörelerin işbirlikçi beylerine kaymakamlık ve benzeri mevkiler dağıtarak zayıflamış güçlerini berkitmeye çalışır.

Bu ikinci evrede daha çekilmez hale gelen derebeylerin zulmü savunmasız köylüleri göçe sevk eder. Bölünmüş idari sınırlar içinde ayrı ayrı hak aramak imkânsız olurken bütün yörelerin şikâyetlerini birleştirip İstanbul'a heyet gönderme fikri gelişir.

İşte bu aşamada yöre temsilcileriyle görüşme arayışına girilince Seyit İbrahim'in Lertik köyü⁴ en uygun buluşma yeri olarak öne çıkar. Geniş temsilciler toplantısı için de küçük Rıza'nın sünnet düğünü doğal bir vesile yapılır. Bu anlatımın geçtiği pasaj Adom Garabedyan'ın el yazılı defterinden Kevork Halacyan'ın aktardığı şekliyle şöyle:

“Bu ve benzeri birçok fikir ve öneri getirildi bize 1864 güzünde. Dersim'e adam gönderip Reyberlerin Seyit İbrahim ve Çarsancak'ın dağ köylerindeki Ermeni ileri gelenleriyle görüşme, danışma ihtiyacı duyuldu.

Her zaman olduğu gibi Halcents Seko, Minasents Milletbaşı, Manugats Manuk Reis, Ğilot'un Hemo, İbrahim ve Karagözlerin Ali bu iş için görev aldılar. Dersim lideri Seyit İbrahim'in evinde on günden fazla misafir kalarak, bilahare daha geniş bir gizli toplantı örgütlemek için hesaba katılan herkesle görüşme ve konuşma imkânı bulmuşlar.

Öyle göze çarpacak bir toplantıyı dikkat çekmeden yapmak Balaban'ın Surp Toros Vanki'nda ya da Dersim'in bağımsız bölümündeki köylerden birinde mümkün olabilirdi. Balaban tarafı Çarsancak ve Çemişgezek temsilcileri için çok uzak kalacağından tercih edilmedi. Seyit İbrahim'in önerisi ile toplantı günü olarak 1864'ün 10 Ekim'i belirlendi. Toplanma yeri yine Lertik. Vesilesi ise Seyit İbrahim'in küçük oğlu Rıza'nın sünnet düğünü.”⁵

İşte Seyit Rıza'nın sünnet gününe dair ilginç bilgi böyle bir bağıntı içinde geçiyor. Devamında yapılan toplantının kararıyla değişik yörelerden 32 temsilci çıkarılır, bunların 24'ü 1865

4 Lertik ya da Lirtik: Ovacık'ın doğu sınırında Ağpanos vadisi etrafında bir dizi köyü kapsayan dağlık mıntıkanın adı. Aynı zamanda köy ismi olarak da kullanılır olmuş. Seyit Rıza'nın doğup büyüdüğü yer kimi kaynaklarda Lertik'in Deri Ari köyü, kiminde ise yalnızca Lertik olarak anılıyor. Eski haritalarda kayıtlı olduğu nokta bugünkü Yalmanlar'a çok yakın.

5 Kevork Halacyan, *Dersim Konulu Etnografik Arşiv Dizisi*, XVI nolu fasikül, s. 1919.

Mart’mda Trabzon üzerinden gemiyle İstanbul’a ulaşır. Fakat istihbarat onlardan hızlı gider, taleplerini dile getiremeden tutuklanırlar. Pasif toplu girişim böyle başarısızlıkla sonuçlanıp iki yıl sonra serbest bırakılan temsilciler alanlarına dönünce yine Dersim’le istişare içinde bu kez radikal mücadele için örgütlenmeye yönelirler. Nihayet tekrar bir doğal ziyaret vesilesiyle 1868’in 6 Ocak Surp Dznunt (Kutsal Doğuş) günü, Balaban yöresi Xıntsorek köyü⁶ Halacyan Arakel Dede’nin evinde, 8’i Ermeni, 7’si Dersimli Kürt 15 delegenin katılımıyla yapılan toplantıda “Ermeni ve Kürt Ulusal Kurtuluş Hareketi Komitesi” doğar. Amaçları ve kuralları belirlenir. Ayrıca hareketin askerî kolu olarak “Xol” örgütlenir.⁷

Halacyan’ın yazdığına göre 1908’e kadar uzanan bir mücadele verilir. Ancak somut anlatımları 1884’e kadardır. Dersim’in kuzeydoğu hatlarında yoğunlaşan bu mücadelenin ağırlıklı hedefi, sırtını devlete yaslayarak halka zulmeden Balaban aşiret reisi Halil Ağa ve adamları olur. Anlayış ve yöntemleri eleştiriye değer zaafılar yansıtan hareket, hedeflenen yerel güçleri kısmen yıpratmakla birlikte fazla yayılıp gelişemez. Dersim’le bağları pek geniş olmadığı gibi, başka bölgelerin Ermeni ulusal güçlerinden de kopuk kalır. İleriki felaket yıllarını güçlü karşılamaya yetecek bir zemin oluşturamaz. Yazık ki öyle bir başlangıç potansiyeli iyi değerlendirilememiş ve 1915’e gelindiğinde Ermeni halkı bağımsız Dersim’le sıkı ittifak halinde yaygın direniş gücü bulamamıştır.

6 Xıntsorek: Ermenice anlamı “elmalı/elmalık.” Yöredeki telaffuzu ile Xınzorik ya da Hınzorik. Şimdiki resmîyetle Erzincan’ın Üzümlü ilçesine bağlı Pmarlıkaya köyü. Yazar K. Halacyan ve dayısı Adom Garabedian gibi, yazıda sözü edilen Balaban aşireti lideri Halil Ağa da bu köydendir.

7 Bu isim Ermenice harflerle “Ğol” şeklinde kayıtlı. Türkçedeki “Kol” kelimesiyle aynı anlamda ve silahlı eylem kolu manasına kullanılmış olmalı. Dersimli Kürtlerin kelepir getiren eşkıya tarzı eski eylem gruplarından da “Qol” veya “Xol” diye sözü edilir. İsmi muhtemelen oradan gelse de burada politik amaçları ve kurallarıyla tasvir edilen modern gerilla tarzına yakın bir örgütlülük.

Öncesi ve sonrasıyla uzun bir anlatıma konu olan o mücadele sürecinden buraya daha fazla aktarma yapmak yersiz olur. Bu kadarı da belki asıl konumuzla ilgili değildi, ama söz konusu bilginin hangi bağlamda geçtiğinin anlaşılır olması için kısaca değinmekte yarar gördüm.

Konu aslında Halacyan'ın yazılarından özet çıkartma yoluyla K. Çaçani tarafından Kürtçe bir makaleye de dönüştürülmüş¹ ve ondan Türkçeye çevrilerek "Milli Kurtuluş İçin Ermeni ve Kürt Komitesi" başlığı altında çeşitli yerlerde yayınlanmıştır. Ancak bu sadece söz konusu komitenin örgütlenme aşamasını ve kuruluş özelliklerini yansıtan kısa bir kesittir ve o da pek iyi özetlenmiş sayılmaz. 10 Ekim 1864 toplantı tarihi orada da anılmakla birlikte, vesile yapılan sünnet düğünü bilgisine yer verilmemiş. Çaçani bölgeye yabancı olduğu için yer isimlerini yörelerinden kopuk ve anlaşılmaz şekilde geçmiş, bu da onun yazısını referans alanları daha ciddi yanılgılara sevk etmiştir. Öyle ki Mehmet Bayrak konuya değindiği kitabında hareketin eksenini Dersim'in kuzeydoğu sınırlarından güneybatı sınırlarına kaydırmış. 1864 tarihli toplantının Lertik olan yeri, Çaçani tarafından "Portek" gibi tanınmaz bir şeye dönüştürüldüğünden olsa gerek, Bayrak tarafından "Pertek" diye kabul edilmiş. Yazıdaki Balaban yöresi ve Xıntsorek köyü ise (sanırım yine o birinci hataya bağlı mantık yürütmenin getirdiği yanlışlıkla) Erzincan yerine Harput'ta lokalize edilmiş.² Aynı isimli köy Harput'ta ve başka yerlerde de var, ama burada bahsedilen Erzincan'a ait olandır.

Asıl konumuza dönersek, Seyit Rıza'nın bu yazılı kaynaktan net olarak görülen sünnet tarihinden hareketle, onun idam edilirken ulaşmış olduğu yaşı aşağı yukarı tahmin etmek güvenilir şekilde mümkündür. Sünnet edilirken iki yaşında olsa idam tarihinde 75'i, yedi yaşında olsa 80'i bulur. Bu da onun aile çevresi, dostları ve halkının paylaştığı yaygın kanaati fazlasıyla doğrular. Seyit Rıza'nın biyografisini veren çeşitli yazılarda "doğum tarihi

1 Karlênê Çaçani, *Pizmamtiya Cim'eta Ermeniya û Kurda*, s. 55-59.

2 Mehmet Bayrak, *a.g.e.*, s. 286-289.

kesin bilinmemekle beraber 1862 ya da 1863 olabilir” denmektedir. Bölgenin eski geleneklerinde çocuklar 1-2 yaşlarında sünnet ediliyor değilse eğer, doğum tarihinin daha gerilere uzandığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Bu hesap, yapılan hukuksuzluğu gösterme bakımından, o dönem idam için üst yaş sınırının 75 olduğu varsayımına bile yanıt veriyor. Ama girişte belirttiğim gibi 75 ve 70 varsayımları temelsiz. Davanın görüldüğü tarihte mahkemeyi bağlayan Türk Ceza Kanunu(TCK)’nın 56. maddesine göre bu sınır 65’dir. 1.3.1926 tarihinde kabul edilen 765 sayılı TCK, yürürlükten tamamen kaldırıldığı 2005 yılına kadar birçok defa kısmi değişikliklere uğratılmış. 56. madde ise ilga edildiği 6.7.1960 tarihine kadar küçük rütüşlar dışında esasen hep aynı kalmış. 1933, 1936 ve 1953 yıllarındaki değişiklikler bu maddede idam cezasının hapse çevrilmesini öngören alt ve üst yaş hadlerini hiç etkilememiş, sadece hapis sürelerini yeniden düzenlemiştir. İnternette eski TCK’nun başından sonuna kadar geçirdiği bütün değişiklikler tek tek tarihleri, sayıları ve tam metinleri ile mevcut. Davanın görüldüğü 1937 yılı itibariyle ilgili maddenin yürürlükteki metni şöyledir:

“Madde 56 - (11/6/1936 tarih ve 3038 sayılı Kanunun hükmüdür.)

Suçu işlediği zaman on sekiz yaşını bitirmiş olup da yirmi bir yaşını bitirmemiş ve hüküm zamanında altmış beş yaşını geçmiş olanlar hakkında ölüm cezası yerine otuz sene ağır hapis ve müebbed ağır hapis yerine yirmi dört sene ağır hapis cezası hükümlenir. Sair hallerde cezanın altıda biri indirilir ”³

Burada bir başka yanlış varsayımı da düzeltmekte yarar var. Seyit Rıza’nın küçük oğlu Resik Hüseyin’in de yaşı büyütülerek idam edildiği belirtilirken genellikle alt yaş sınırının 18 olduğu varsayımından hareket ediliyor. Gerçekte o dönem yaş hadlerini düzenleyen birden fazla madde vardır ve yukardaki 56. madde “18 yaşını bitirmiş olup da 21 yaşını bitirmemiş olanlar” için

idam yerine 30 yıl hapis öngörürken, 55. madde ise “15 yaşını bitirmiş olup da 18 yaşını bitirmemiş olanlar” için idam yerine 15 yıldan 20 yıla kadar hapis öngörmektedir. Bu iki kademeli alt yaş sınırlamasına göre düşünülürse Resik Hüseyin’in 16-17 olan yaşının yalnız dahil olduğu kademedan değil, daha üst kademedan de yukarı atlatılmış olduğu ortaya çıkar.

56. maddenin 1960’da yürürlükten kaldırılması da ilginçtir. Celal Bayar’ın tornu Prof. Dr. Emine Gürsoy Naskali bir 27 Mayıs sempozyumunda dönemi irdelerken 11 Temmuz 1960 tarihli söz konusu ilga kararının esasen dedesini idam edebilmek için alınmış olduğunu söylüyor. “Çünkü TCK’nda idam cezasına 65 yaş sınırı vardı” diyor.⁴

Tarihin cilvesi işte. Aynı madde geçmişte onu ihlal edenlere de lazım olurken bu kez darbeciler “mevzuat engelse kaldırırız” demişler. Seyit Rıza’yı o yaş haddinin en az on yıl üzerindeyken idama gönderen hükümetin başında Celal Bayar vardı. Tam idamlar üzerine bölgeye gelen Atatürk’ün ardından o da yetişmiş ve Singeç köprüsünü hizmete açma paravanı altında devletin siyasi, askerî diğer ağır topları ile birleşerek muzaffer komutanlar gibi gövde gösterisi yapmışlardı.

1960 Darbe yöneticileri son âna kadar da Bayar’ı asmaya niyetliymiş, ancak belli etkenler (bir iddiaya göre en çok da Papa’nın Vatikan’dan elçi olarak gönderdiği bir kardinalin Bayar lehine çabası) caydırıcı olunca daha önce kaldırmış oldukları maddeyi bir şekilde tekrar geçerli sayarak onu idamdan muaf tutmuşlar. 16-17 Eylül 1961’de devrik başbakan Adnan Menderes ile iki bakanının idam edildiğini bildiren tarih kayıtları, devamında şöyle diyor: “*Milli Birlik Komitesi, 65 yaşını aşan Celal Bayar ile idam kararları çoğunlukla alınan öteki hükümlülerin cezalarını müebbede çevirdi.*”⁵

4 BİA Haber Merkezi, 26 Mayıs 2010.

5 www.sezgiler.com/tarih/yakin-tarih/ulkeyi-60-darbesine-goturen-3-ucak/

Seyit Rıza'ların idamı ve mezarsızlığı hangi yüksek iradenin eseri?

1937 Kasım ayı ortasında Atatürk'ün bölgeye yapacağı ziyarete yetiştirilmek üzere apar topar gece yarısı mahkemesiyle asılan Seyit Rıza ve arkadaşlarının nasıl bir yargı komedisinden geçirildikleri İ. Sabri Çağlayangil'in anlatımı sayesinde biliniyor. Dersim tartışmaları alevlendiğinden beri Çağlayangil'in tanıklığı birçok yerde yayınlandı. Bütününü tekrar buraya aktarmak gereksiz olur. Ancak son durumda özellikle Atatürk'ün rolü tartışma konusu olup devletçi refleksler onu temize çıkartmaya odaklandığı için başka hususların yanında bu ziyaret ve idam safhasını da iyi bir mantık süzgecinden geçirmek gerekir.

Çağlayangil diyor ki, *“Biz mahkemenin kararını Atatürk gelmeden önce vermesini ve geldiğinde Seyit Rıza meselesinin kapanmış olmasını istiyorduk! Ben bunu sağlamak için hükümet tarafından buraya gönderilmiştim.”* Kendisini acil görevle bölgeye gönderenin Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer olduğunu ve *“Beyaz donlu altı bin doğulu vatandaşımız Elazığ'a dolmuş, Atatürk'ten Seyit Rıza'nın hayatını bağışlamasını isteyecekler. Bunların Atatürk'ün karşısına çıkmalarına meydan vermeyelim”* dediğini belirtiyor.⁶

İşin mantığı bu ise, söz konusu istihbaratın Atatürk ile paylaşılmamış olması mümkün değildir. Dersim harekâtının birinci aşaması tamamlanırken bölgeye teftiş gezisi yapmak isteyen Atatürk, hem öyle tatsız bir kitle baskısıyla karşılaşmamak, hem de “devletin gücünü” daha iyi hissettirmek üzere, idamların kendi ziyaretinden önce kotarılmasını bizzat tercih etmiş olmalıdır. Bunun böyle olduğu, idamlardan hemen sonra Elazığ tren istasyonunda Atatürk'ü karşılayan Çağlayangil'in olayı ona rapor ediş tarzından bellidir. Orada Atatürk'e sürpriz gelen bir durum yok. Bilgisi dışında yalnız bir fotoğraf işgüzarlığıyla karşılaşır, ki sakıncalı bulduğu o durumu derhal gidermeye yönelik tavrı

da, aşağıda okunacağı üzere, bu yok etme olayına hangi boyutta kendi irade ve ağırlığını koymuş olduğunun resmidir.

Dahası Çağlayangil'in anlatmaktan imtina ettiği başka hususlar da olabilir. *Kırmancıya Beleke* Dergisi Genel Yayın Yönetmeni Serhat Halis'in "Gizlenmek istenen tarihî gerçek: Mustafa Kemal Sey Rıza Görüşmesi" başlıklı makalesinde⁷ dikkat çektiği gibi, 14 Kasım gecesi Elazığ'da bulunan Atatürk'ün kendisine diz çöktürme maksadıyla idamından hemen önce Seyit Rıza ile gizli bir görüşme yapmış olması da kuvvetle muhtemeldir. Gerçi bu şimdilik kesin kanıtlanabilir olmaktan uzak; ama o gece Atatürk'ün Elazığ yakınındaki Yolçatı istasyonuna varmış bulunması, treninin kör makasa alınıp beklemesi, Seyit Rıza'nın mahkemeden iki adımlık idam yerine ciple götürülmesi ve diğer mahkûmlardan sonra asılması gibi hususlar dikkate alındığında, cipin onu önce Atatürk'le görüşmeye götürmüş olduğunu düşünmemek elde değil. Maksadın hasıl olmadığı durumda öyle bir görüşmenin sır olarak saklanması da doğaldır.

Çağlayangil'in idamlar infaz edilinceye kadarki tanıklığı birçok yerde yayınlanırken, sonrasına dair anlatımı basına pek yansımamış, biraz gölgede kalmıştır. Şöyle bir girişi var: "*Fakat biz bu işleri belki zamanında halledemeyeceğiz diye Atatürk bir gün sonra Elazığ'a geldi. Treni gece kör makasa çekmişler, uyuyormuş, kendisini uyandırmamışlar...*"⁸

Bu ifade çok belirgin gösteriyor ki Atatürk Elazığ'a gelirken orada "halledilecek işler"den haberdar. Sonra Çağlayangil vagona onunla görüşmesini anlatıyor. İdam edilenlerin sehpada sallanırken çekilmiş fotoğraflarını gören Atatürk'ün teşhir amaçlı bu işgüzarlığa kızdığını, onları negatifleriyle birlikte imha etmeleri için emir verdiğini, kendisinin koşup bu emri yerine getirdiğini, kenara ayırdığı iki örnekten birini Atatürk'e verip birini

7 Serhat Halis, *Kırmancıya Beleke*, Nisan 2010 sayısı, aktaran Dersimnews.com

8 M. Kalman, *Belge ve Tanıklarıyla Dersim Direnişleri*, 1995, s. 348.

onun müsadeseyle kendine sakladığını belirtiyor.

Bu anlatımın biri yazılı, biri sözlü iki varyantı var. Çağlayangil'in yazılı anılarında Atatürk'ün tepkisi adeta saf insani bir kaygının ürünü gibi okunmakta:

"Bu sırada Atatürk seni çağırıyor dediler. Gittim, kahvaltı ediyorlardı. Bana bir resim gösterdi. Seyit Rıza'nın sehpa da salanırken resmi çekilmiş.

-Bu resim ne emniyet müdürü, dedi.

-Haberim yok, dedim.

-Öyleyse maiyetine hâkim değilsin, dedi ve ekledi.

-Çabuk git bu resmin negatifini bul, basılanları imha et.

*Gittim araştırdım. Bizim Macar Mustafa sivil polisimiz ben idam yerinden ayrılırken bizzat resim çekmiş. Bir yerlerde bastırmış ve Şükrü Kaya'nın yaverine vermiş. Şükrü Kaya da Atatürk'e iletmış. O kısa konuşmada anladım ki, Atatürk bu olayları detaylı olarak bilmiyor. Bu tür olayları da sevmiyor..."*⁹

Kayırmacı şekilde yazılmış bu muğlak ifadeler bir şeyleri gizler gibi. Neyse ki aynı Çağlayangil'in yine kendi ağzından alınmış ses kaydı bulunan röportajındaki anlatımı o örtüyü biraz kaldırıyor:

*Macar Mustafa, Şükrü Kaya'nın yaverine, 'Astık herifleri' diye resimlerini vermiş. O da kahvaltıda Atatürk'e göstermiş. Atatürk, fena halde sinirlenmiş, beni çağırды. Nedir bu rezalet? dedi. Bütün Kızılbaşları ayaklandırır bu resim. Herif seyyit. Peygamber sülalesinden, dedi. Öyle sümükleri akmış beyaz sakallıyla, dedi. Git, derhal imha et, dedi. Jandarmadan negatiflerini bul, dedi. Gittik, bulduk jandarmadan negatifleri imha ettik..."*¹⁰

Ancak konuyu kendisinden dinlemiş bir yakın dostu bu işin aslını ve fotoğraf imhasının mantığını biraz daha farklı aktarıyor.

9 M. Kalman, *a.g.e.* s. 348-349.

10 Cengiz Çandar, Başbakan Dersim'le 'Resmî Tarih'i Yırttı, *Radikal*, 24.11.2011.

Buna da Çağlayangil'in anlatımının üçüncü varyantı diyebiliriz. Şimdi bu tanıklığı yapan gazeteci yazar İsmet Bozdağ'a kulak verelim:

"Dostum İhsan Sabri Çağlayangil, olayın bundan sonrasını bana başka türlü anlatmıştı; yayımlanan hatıralarına başka türlü geçirmiş!.. Bana anlattığında: İdam edilenlerin resimlerini kendisi çekmişti; kitabında, bir arkadaşının çektiğini ve kendisinin Atatürk'e götürdüğünü belirtiyor. Ben, hatasını hafifletmek için yazdırırken değiştirdiğini sanıyorum. Olayı anlatışı şöyleydi:

-Baktım, bir tarih içindeyim!.. Ürperdim. Birden olayı belgelemek geçti aklımdan. Hemen koşup Macar Mustafa'nın fotoğraf makinesini aldım ve asılanların birer fotoğrafını çektim. Şehrin tek fotoğrafçısını uyandırıp filmi banyo ettirdim ve ikişer kopya bastırdım. Kopyaların birini Atatürk'e verecek 'Emriniz ifa edilmiştir' diyecek; öteki kopyayı da kendime saklayacaktım.

Atatürk'ü getiren tren, istasyona girdi. Trende yaveri görüp Atatürk'ü sordum: 'Kahvaltısını yapıyor, haber vereyim' dedi ve biraz sonra beni vagona aldı. Atatürk, hâlâ kahvaltı masasındaydı. Gece yarısı başlayan mahkemeyi, alınan kararları, Seyit Rıza'nın son sözlerine kadar her şeyi özetledikten sonra, resimleri uzattım:

-İşte idam edilenler!..

Gazi, resimlere şöyle baktı ve bana gözlerini hışımla dikerek sordu:

-Kim çekti bu resimleri?..

-Bendeniz paşam!..

-Negatifler nerde?

-Odamda paşam!..

-Başka kimsede bu kopyalardan var mı?

-Hayır efendim...

-Şimdi gidip odandan negatifleri alıp geleceksin... Şimdi, hemen!..

Neye uğradığımı bilemeden vagondan çıktım. Koşup odamdan negatifleri alıp vagona döndüm... Atatürk, aynı koltukta oturuyordu. Negatifleri ve kendim için ayırdığım kopyaları uzattım. 'Hepsi bu kadar efendim' dedim.

Gazi negatifleri, bir bir gözden geçirdikten sonra, masada duran kahvaltı tepsisine attı ve çakmağı ile tutuşturduktan sonra bana döndü:

-Gençsin!.. İyi düşünce ile ve belki de tarihe vesika olur fikri ile bu resimleri çekmişsin!.. Düşünmemişsin ki, bu resimleri çektiğin insanlar toplumun liderleri... 'Yürüyün!' demişler, binlerce insan gözünü kırpmadan peşlerine düşüp ölüme atılmışlar!.. Çocuk!.. Bunlar bayrak adam; bunlar bayrak!.. Senin çektiğin bu resim, ellerine geçse, bu bölge yeniden isyana kıyam eder... Sen, hem ateşi söndürmüşsün, hem küller arasındaki kıvılcımlardan yeni bir ateş tutuşturmaya çalışıyorsun!.. Bu olay, kulağında küpe olsun... İnsan yaptığını bilmeli... Yorgunsundur, hadi şimdi git dinlen!..

İşte Atatürk bu!..

Böyle demişti, İhsan Sabri Çağlayangil dostum bana... Ben de olduğu gibi yazıya döktüm.

Bu yazdıklarımın incelenmesinden, bir kitap daha yazılabilir.. Fakat bu kitabın, okuyucularımın düşünceleri içinde yazılmasını daha yararlı buldum."¹¹

İsmet Bozdağ'ın bu yazdıklarındaki samimiyetine inanmak için bir neden yok. Yakın dostunu yalancı çıkartmaya çalıştığı söylenemez. Fotoğrafları çekenin kim olduğu önemli de değil. Atatürk'ün tepki nedenine gelince, Çağlayangil bunu bir bakıma onun teşhir edicilikten duyduğu rahatsızlık gibi gösterse bile, esas kaygısının o yolla bölge halkında körüklenecek isyankârlık olduğunu açık ediyordu. İsmet Bozdağ'ın yaptığı tanıklık ise sorunun aslında bütünüyle bu kaygıda düğümlendiğini ve bayraklaştırmayı önlemek olduğunu gösteriyor. Harekât

boyunca amigo basın aracılığıyla Seyit Rıza ve arkadaşları hissesine yağdırılan hakaretler, rencide edicilikten kaçınma gibi bir duyarlılık taşınmadığının kanıtlarıdır.

Bölge halkı o dönem büyük çoğunluğuyla okur yazar olmadığı için yazılanların vehameti pek önemsenmezken, darağacında sallanan cesetleri gazetelerde basmanın görsel etkisi biraz olsun önemsenmiş ve infial yaratmamak için bundan kaçınılmış olabilir. Ama eğer bu hususu idam edilenlerin cesetlerinin de yok edilmesiyle birlikte düşünersek, Atatürk'ün hassasiyetini nasıl okumamız gerekir? Asılan liderlerin acı verici görüntülerini teşhir etmekten insani anlamda bir kaçınma mı? Böyle bir duygudan azade olarak teşhir ediciliğin yaratacağı tepkiden korku mu? Yoksa bunun o günkü muhtemel yankısından da öte geleceğe uzanacak manevi etkilerini hesaba katan uzak görüşlü bir temkin mi? Bunun takdirini herkes istediği gibi yapabilir. Ama kimse fotoğrafları imha ettiren Atatürk'ün cenazeleri kaybettirme konusuyla ilgisi olmadığını ileri süremez.

Çağlayangil anılarında bu hususa hiç değinmiyor, fakat Atatürk idamlarının tam üzerine geldiğine göre, resimlerde gördüğü cesetlerin ne yapıldığını da sormuştur herhalde. Veleve ki önceden bunun talimatını da kendisi vermiş olmasın; hiç değilse yerinde teftiş yaparken bu konuyla ilgilenmediği ve habersiz kaldığı düşünülemez. Nasıl ki fotoğraflar ânında kendisine intikal etmişse, cenazelerin ne yapıldığı da bilgisine arz edilmiş veya henüz bekletilme durumundaysa 'ne yapalım?' diye fikri alınmış olmalıdır. Bundan hareketle en azından o halletme tarzıyla hemfikir olduğu ya da bir itirazının olmadığı söylenebilir. İdam edilenlerden geriye resim bile bırakmamayı önemseyen bir zihniyet, mezar mı bırakır?

İsmet Bozdağ'ın yeterince anlaşılır şekilde ortaya koyduğu manevi hatıra silme düşüncesini fotoğraf konusundan cenazelerin akibetine uzatırsak, işte onun "fazlasını ben söylemeyim, okuyucu kendisi tasavvur etsin" demeye gelen son sözünün sırrına ulaşırız. Atatürk'ü yüceltme eşliğinde verilen mesajın özü şudur: "Hükmünü her yere tanıtmak ve baki olmak istiyorsan

eğer, sana itaat etmeyenleri öyle ezecek, sembol isimlerini öyle yok edeceksin ki, geleceğe bir hatıraları bile kalmasin, üzerinde ağlanacak mezarları bile olmasın, bir miktar zürriyetleri devam edecekse bile korku iliklerine kadar işlesin ve bir daha asilik akıllarından geçmesin!”

Mezarsız bırakmayı akıl ettiren ruh budur. Öne çıkan isim olarak Seyit Rıza hakkındaki hüküm; kanunen belirli yaş haddini aşmasına rağmen ibret vericilik adına canını almak olurken, ilerde ziyaretgâha dönüşeceği kaygısıyla bir mezarının olmasına da mücadele etmemek olmuştur. Ama daha korkunç olan, böyle hukuksuz bir tasarrufun, ne yazılı ne sözlü, ne resmî ne de gayri resmî hiçbir açıklamaya konu edilmeden, sessiz sedasız kullanılmasıdır. Bu öyle derin bir sırda dönüştürülmüş ki, yetmiş küsur yıl sonra devlete yapılan çağrılar, en yetkili makamlara yazılı başvurular bile duymazlıktan geliniyor, havaya ıslık çalınıyor.

Bir devletin mahkeme kararıyla infaz ettiği insanların naaşlarını yok edip yıllar sonra bile hiçbir açıklamaya kendini mecbur hissetmediği dünyanın neresinde görülmüştür? Sır olarak kalan o cansız bedenler ne yapılmış, gizlice bir yere mi gömülmüş, yakılıp külleri mi saklanmış, her ne edilmişse devletin gizli kayıtları içinde muhakkak bir yeri vardır. Bunun ortaya çıkarılması ve Dersim içinde anıtmezarlarının yapımına imkân tanınması devlet adına özür lafını havada bırakmamanın ilk şartı sayılır.

Seyit Rıza'yı karalama malzemesi yapan Ermeni kültür değerleri

7 Ekim 1937 tarihli *Ulus* gazetesi Seyit Rıza'nın yakalanmasından sonra onun “çadırında” ele geçirildiğini öne sürdüğü çoğu Ermeni-Hıristiyanlık eseri eşyalardan söz ederek onu “DİN HOKKABAZI” diye teşhir etmeye çalışmış, diğer Kemalist gazeteler de benzer yayınlar yapmışlar.

Ulus'un haberinde “Hayali en geniş olanlar bile, şu din hokkabazı Seyid Rıza'nın çadırında Ermenice kitaplar, Almanca

lûgat, çeşid çeşid, boy boy, renk renk istavroz, üzerinde Ermenice yazılar olan taşlar, içinde İsa'nın başparmağının kemiği olan eizzei nasara'dan birine aid bir kutu, dış tedavisi için bir kerpeten serisinin bulunacağını nasıl tahmin edebilir?" denildikten sonra bir yığın uyduruk iddiayla rencide edici yorumlar yapılmış.

Dökümü yapılan bazı eşyalar ve yorumları şöyle:

"Ermenice kitaplar ve Almanca diksiyoner:

Seyid Rıza'nın çadırında bir sürü Ermenice kitab çıkmıştır. Bunlar, en çok din kitaplarıdır. Birkaç şiir kitabı da vardır. Bu kitapların ele alınmış, okunmuş olduklarına dair birçok deliller var. Sayfalarının içlerinde bazılarına işaretler yapılmıştır. Notlar vardır. Yarıda kalanların kenarları bükülmüştür. Almanca lügat gelince: Seyid Rızanın yakınları, şeyhin bu büyük kitabı -lûgat gerçekten beşyüz sayfadan fazladır- ancak başı pek sıkıya geldiği zaman açıp okuduğunu söylüyorlar.

İstavrozların hikâyesi:

Rivayete göre Seyid Rıza; gümüş, altın kaplama, demir ve çeşid çeşid maden, muhtelif boylarda, üzerinde türlü türlü resim olan istavrozları, bir talandan sonra ele geçirmiştir. Her eline geçeni istismarı pek iyi bilen Seyid Rıza, bu istavrozları da her bir ucunda saadet getiren bir vasıta, sıhat, para, kuvvet ve hayat dağıtan birer kaynak halinde kullanmıştır.

Her derde deva taş:

Masallarda bir dudağı yerde bir dudağı gökte bir arab vardır. Efsanenin kahramanı başı sıkıya gelince elindeki tavus tüyünü yakar, karşısında çıkan araba bir saniyede saraylar yaptırır, Hind'den, Çin'den haberler alırdı. Seyid Rıza da bu arab yeri-ne kendisine bir taş bulmuş ki, başına giydiği zaman fena giden bütün işler düzelirmiş. Bu tacın üzerinde Ermenice bazı yazılar vardır. Tacı kim yaptırmış ve neden yaptırmıştır? Malum değil... Fakat onun da bir talan malı olduğu besbellidir.

Cumhuriyet kuvvetleri kendisini sıkıştırmaya başladığı zaman, şeyh, başına bu süslü demir kavuğu geçirmiş ve gece gündüz

çıkarmadığı halde cumhuriyet adaletine hesap vermekten kurtulamamıştır. Taç ele geçtiği zaman Seyid Rıza'nın başına uygun gelmemiş olacak ki, bir köşesi genişletilmiştir.”¹²

Daha fazlası da olan bu suntursuz yalanlarla Cumhuriyet'in nasıl bir “medeniyet” savaşı verdiğinin propagandası yapılmış.

Sayılp dökülen eşyaların nerede ve nasıl ele geçirildiği belli değil. Ama haberdeki bazı ayrıntılara bakarak bunların hiç değilse bir kısmının Halvori Surp Garabed Vankı'na¹³ ait eşyalar olduğunu ve asker eliyle oradan müsadere edilip Seyid Rıza hissesine yazıldığını tahmin edebiliriz.

Zira Halvori Vankı Seyit Rıza'nın yaşadığı mıntıkada hem Ermeniler hem de Kızılbaş Kürtler tarafından kutsal sayılan, kendi azizlerine ait “masunk” (beden kalıntısı) bulunduğu inanılan ve kurbanlarla ziyaret edilen bir mekândır. Ermeniler bir efsaneye bağlı olarak manastırda Surp Garabed'in¹⁴ sağ kolunun gömülü olduğuna inanırlarmış. Zamanla Kızılbaşlar da İmam Hüseyin'in bir parmak kemiğinin burada saklı olduğuna inanır olmuşlar. M. Kalman bunu şöyle yorumluyor:

“Surp Garabet Vank'ı Alevi Kürtlerince de kutsaldı. Çünkü Ermeniler, manastırda Hazreti Ali'nin çocuklarından Kerbela'da öldürülen Hüseyin'in ortaparmağının uç kısmının bulunduğunu söyleyerek altı çeşit renkli, üzeri özel bir koruyucuyla -mumya

12 M. Kalman, *a.g.e.*, s. 340-341.

13 Vank: Ermenice manastır. Dersim'in iç bölümünde Halvori köyüne yakın ve Munzur vadisi kenarındaki bir yükselti üzerine kurulu bu manastır bölgede Ermenilerin daha yoğun bulunduğu Osmanlı öncesi yüzyıllardan kalmadır. 1937'ye kadar ayakta, ibadet ve ziyarete açık olmuştur. O tarihte başlayan Dersim'i imha harekâtına karşı bir kısım aşiretlerin direniş için kavli karar ettikleri Munzur suyu kenarındaki gözeler bu manastırın aşağısında bulunur. Bilindiği gibi Halvori köyünün halkı Dersim soykırımında topyekûn katliama uğratılmıştır.

14 Surp Garabed: Ermenice “Aziz Rehber (Öncü/Klavuz)”, namı diğer Surp Hovhannes Mıgırdiç, İsa Peygamberi vaftiz eden aziz, Türkçe yayınlarda Vaftizci Yahya olarak geçer.

gibi- korunan bu kemik parçası aracılığıyla manastırlarının kutsal bir yer olarak görülmesini sağlamışlardır... Hangi Ermeni bu hileyi düşünmüşse son derece akılcıymış. Halk kutsal olarak bildiği yerlere dokunmuyor”¹⁵

Mümkündür ki geçmişte yaşanan hırsızlık olayları üzerine bir daha kimse manastırın eşyalarına dokunmasın diye böyle bir söylentiye Ermeni din adamları uydurmuş ve Kızılbaş Kürtler de inanmış olsun. Yine mümkündür ki manastıra eskiden Ermeni olarak bağlı bulunan bir kısım yerliler zamanla Kızılbaş Kürt kimliğine bürünüp oranın mucizeler yarattığına dair eski inançlarını bu kez Surp Garabed yerine İmam Hüseyin adına adapte etmiş olsunlar. Bunun nasıl olduğunun fazla önemi yoktur. Konumuz açısından önemli olan, Seyit Rıza şahsında “din hokkabazlığı” karalaması yapanların bu yerel inanışlara paralel, fakat Hz. İsa’ya mal edilen bir “parmak kemiği”nden söz etmeleri. Haberin ayrıntısında yapılan tasvir bunun ne kadar dönüştürülmüş bir şey olduğunu hemen ele veriyor:

“Seyid Rıza’nın çadırında bulunan eşya arasında İsa’nın başparmağının kemiği vardır. Bu başparmak, kapalı bir kutu içindedir. Kutu hiç açılmamıştır. İçinde ne olduğu malum değildir. Fakat Seyid Rıza buna bir hikâye uydurmakta gecikmemiştir: elinde İsa’nın bu parmağı olan kabilesine, İsa ümmetinden gelecek bütün kötülükleri de önlemiştir”¹⁶

Kendi kendini yalanlayan bu tuhaf iddia farklı ihtimalleri akla getiriyor. Belki sözü edilen türden bir kutu hiç ele geçirilmemiş, fakat Vank’ta o türden bir şey olduğu bilgisinden hareketle eşyalar içine bir kutu eklenerek Hz. İsa adına bu haber uydurulmuştur. Belki de ele geçirilen eşyalar içinde neyin nesi olduğu bilinmeyen bir kutuya böyle bir yakıştırma yapılmıştır. Zira “hiç açılmamış, içinde ne olduğu malum değil” sözleri boş bir şeyden bahsedildiğini ele veriyor.

15 M. Kalman, *a.g.e.*, s. 68.

16 M. Kalman, *a.g.e.*, s. 341, 342.

Gazete haberinde ismi geçmeyen Vank'ın dava iddianamesinde genişçe konu edilmesi de ilginçtir. Bu durum devletin Vank'ı çok iyi tanıdığını ve içinde ne var ne yoksa bildiğini gösteriyor. Bakın iddianamede neler yazılı:

“Seyit Rıza'nın Sosan kalesine yakın Vank isminde bir köyü vardır. Bu köyün müstahkem kilisesinde alt tarafı gümüş savatlı, üst tarafı altın yaldızlı tahminen iki kilo sikletinde bir haç vardır. Bu haçın ortasında muhaddep bir cam içinde fındık tanesi kadar bir nesne vardır. Bu nesne İmam Hüseyin'in başparmağının kemiğidir. Dersimli çapulcu başı sıkıştıkça bu haçtan istiane için kiliseye girer, huzu ve huşu ile haçı öper, hamlinde müşkilat çeken kadın, derdi devasız kalan hasta gene Vank'a gider, papaza yalvarır ve haçı öper. Seyit Rıza bile hastalandıkça bu kiliseyi ziyaret etmiştir. Bir köy papazı kim bilir ne vakitten beri bütün Dersim'e böylece haça tapmayı öğretmeye uğraşıyordu. İzzet'in İlter'in bir tahta kutu, bir çocuk takunyası ve bir de fener pili ile Dersim içinde yaptığı marifetleri burada nelere inanılabileceğinin başka bir misali olmak üzere tekrar hatırlayabiliriz. Hâlâ Erkan ağacı tuhafliklarına inanan fikirsizler içinde viyalıktan çıkan yalanlara kapılanların bulunması da mümkündür. Bu propagandalardan sonra çapulcuların hissiyatını muayyen istikametlere tevcih edebilmek artık kolaylaştığından tasavvurdan fiilîyata geçilmiş ve cemaatların faaliyeti başlamıştır. Dersimin isyan tarihi sadece bu cemaatların hazırladığı bir eser, bir çapulnamedir(...)”¹⁷

Bu minvalde eylemler sayarak devam eden iddianame Dersim'i yargılayan zihniyetin bazı parametrelerini çok güzel sergiliyor. Üstüne yorum yapmak gereksiz. Fakat özellikle dikkat çekmek istediğim, iddianamenin Vank'daki haç ile içindeki başparmak kemiği tasviri ve ardından bir tahta kutu ile Dersim'de ne marifetler yapıldığına dair sözleridir. Bu satırlar ve “başı sıkıştıkça” vb tabirler, *Ulus* gazetesinin Seyit Rıza'ya atfettiği eşyalarla ilgili yakıştırmalarının iddianameden kes-kopyala-yapıştır

usulü devşirilmiş veya zaten savcı, asker eliyle servis edilmiş olduğunun inkâr edilemez kanıtlarıdır. Haberde Vank'ın sözünün edilmemesi ise kitaplardan haçlara, kutudan taça her şeyi Seyit Rıza'ya mal etme amacının mantiki gereğidir.

Seyit Rıza'nın emirberi F. Doğan döneme ilişkin sözlü tanıklığında tıpkı iddianamedeki adlandırma gibi "Vank Kilisesi" diye andığı Halvori manastırından ve keşişinden söz ederek şöyle devam eder:

*"Bu keşiş, çok güvenilir birisiydi. Seyit Rıza'nın önemli evrakları ve parası hep ondaydı. İsyan sırasında keşiş emaneti olduğu gibi korudu. Fakat asker keşişin oğlunu yakalayıp işkenceyle konuşturuyor. Sonra da gelip evraklarla paralara el koyuyor Ardından Vank Kilisesi'ni yakıp yerle bir ediyor. Ama söylenene göre kıymetli emanetlerin bir kısmı hâlâ belli yerlerde gömülüymüş."*¹⁸

Bu bilgilerden hareketle, gazete haberinde sayılıp dökülen Ermenice dinsel kitap, haç, taç ve benzeri eşyaların tamamen veya büyük çoğunlukla Vank'tan müsadere edilmiş olma ihtimali kuvvetlidir. Bunun yanında keşişin oğlunun gösterdiği yerden Seyit Rıza'nın emanetleri arasında ele geçirilmiş bir iki kitap da olabilir.

Başka bazı Dersim seyitleri gibi Seyit Rıza ile de yakın tanışıklık ve görüşmelerinden söz eden Kevork Halacyan, onun babası Seyit İbrahim'den devraldığı bir kısmı eski el yazması çok sayıda Ermenice eserleri kendi denetimindeki gizli bir yeraltı geçidin "Mübarek" denilen özel bölümünde titizlikle sakladığını belirtiyor. Aşiretler arası anlaşmazlıkları giderme, tarafları barıştırma ya da direniş için ortak karar alma gibi durumlarda bu kitaplardan birinin ortaya çıkarılıp üzerine yemin edildiğini anlatıyor.¹⁹

18 Faik Bulut, *Dersim Raporları*, s. 313.

19 Kevork Halacyan, *Dersim Etnografik Arşiv Dizisi*, II nolu fasikül, s. 184-189.

Bunların hangi devirlerden nasıl miras kaldığı ayrı bir sorun, fakat birçok vesileyle varlıklarından söz edilmesi dikkate değer olup, devletin Seyit Rıza'ya ait gösterdiği kitaplardan bazıları pekâlâ o gizemli mirasın parçası da olabilir. İster manastıra, ister seyitlere ait olsun bölgeden müsadere edilmiş o eserlerin yerel tarihe ışık tutacak nitelikte bilgiler içermeleri de muhtemeldir.

Halvori'deki manastır Dersimli Kızılbaşların Ermenilerle kutsallığını paylaştıkları tek mekân değil. Pek çok yerde yıkık manastır ve kiliselerin kalıntıları ziyaret yerlerine dönüşmüştür. Ayrıca iki halkın belli inanç ve gelenekleri arasında ortaklığa varan paralellikler görülür. Bunların arka planında, bir kısım Ermenilerin Kızılbaş-Zaza kimliğine dönüşmüş olma ihtimali kadar ve belki daha fazlasıyla, Pagan inancının paylaşıldığı antik devirden, eski İrani ve Ermeni geleneklerden, Hıristiyanlık sürecindeki çeşitli muhalif akımlardan gelen kültürel mirasın da rolü vardır. Bu tarihsel damarlardan beslenmiş olmanın üzerine şeklen bağlandığı İslam içinde egemen İslama karşı mücadeleyle son evrim sürecini yaşayan ve bunun şekillendirdiği temel argümanları ile Şii mezhebine dahil gözüken Kızılbaşlık, öz olarak ondan da farklı, oldukça özgün bir sentez ürünüdür. Tanrı ve peygamberlerden çok doğaya tapan, insani erdemleri düstur eden, fanatizmden uzak, özgürlüğe tutkun, farklılıklara nispeten açık ve kucaklayıcı bir inanç tarzı olmuştur. Komşu halklarla bir arada yaşamayı kolaylaştıran bu olumlu karakter barışsever ve yapıcı Ermeni köylüsüne genelde sıcak gelmiş, uzun tarihsel ilişkilerin taşıdığı pürüzlere ve kısmi husumetlere rağmen ağır basan dostane iklim içinde kirvelik bağlarına varan güzel bir kaynaşma yaşanmıştır.

İnsanlık adına takdir edilmesi gereken bu kaynaşmanın tezahürleri, hem dinsel hem de etnik planda farklı kimliklere tahammülsüz hâkim ideoloji tarafından işte öyle nefret dolu bir yaklaşımla kendi meşrebine uygun küstahlık içinde teşhir edilmeye çalışılmış. Yavuz Selim'den itibaren “gâvurdan da beter” sayılan Kızılbaşlığın üzerine bir de son dönemin “en lanetli” kimliği olarak Ermeni tüyünü dikmek ve “iki melaneti bir arada idare eden

demir kavuklu hokkabaz” resmini çizmek, Türk toplumunu ırkçı ajitasyonla şerbetleme ve katliamların sürmesi lehine tezahüratı besleme gayretindeki Kemalist basının dünya tarihine geçecek bir yaratıcılık şaheseri olmuştur.

Ulus gazetesinin haberi şöyle bitirilmiş:

*“Seyid Rıza’nın bu hepsi mucize dolu eşyası, şimdi Dersim’de değildir Ankara’dadır. Bugün açılacak olan polis enstitüsündeki müzenin bir köşesinde yer alacaktır. Bu köşeyi muhakkak ziyaret ediniz: Bir hokkabazlığın tarihini seyretmek az mı enteresandır?”*²⁰

Bu aşağılayıcı satırlardan anlaşılıyor ki söz konusu eşyalar birer suç unsuru gibi de teşhir edilmiş. Öyle ise halen devletin gözetiminde saklıdır. Şimdi o sürecin aydınlatılma ihtiyacı katliam boyutuyla sınırlı bir şey değilse eğer, devletin yalnız gizli arşivleri ve kayıp mezarları değil, zamanında spekülâtif karalama malzemesi yaptığı söz konusu eşyalar gibi sır perdesi altında kalan her şeyi de açması gerekir. Bu, Seyit Rıza’ya yapılmış manevi saldırıların hakkıyla karşılanabilmesi yanında, müsadere edilmiş tarihsel ve kültürel değerlerin bütün ayrıntılarıyla bilenebilmesi için de önemlidir.

Ortaya çıkartılması halinde o kitaplar ve eşyaların dilinden anlayan uzmanlarca incelenmesi, sonra da örneğin yakılıp yıkılmış Halvori Surp Garabed Vankı anısına onun minyatürü gibi inşa edilecek sembolik bir yapı içinde korunması çok yerinde olur. Seyit Rıza ve arkadaşlarının anıtmezarları yanında Dersim Tertelesi adına bir müze kurulabilirse, Vank’ı sembolize eden maketin de kutsal eşyalarıyla birlikte -kültürel soykırımı sergileme yönüyle- o müze içinde yer alması çok anlamlı bir hatırlama ve yaşatma örneği olacaktır.

Evet, o tarihsel, kültürel değerlerin yeri Ankara’nın polis müzesi değil, Dersim’in jenosid müzesidir.

10 Aralık 2011

1915'İN DENEK TAŞINDA TÜRK VE KÜRT SİYASETİ

I. Bölüm

Geçtiğimiz aylar boyunca Türkiye'nin tarihsel adalet sorunları bir bir yeniden tartışma konusu oldu. Başbakan Erdoğan'ın "devlet adına" bir ilk olarak Dersim 1938 için "özür" beyan etmesine karşılık, 1915 hakkında geleneksel inkârcılığı kaskatı sürdürmesi izahı güç bir tezat olarak kaldı. 1915 bu ülkede toplumsal adalet duygusunun, tarihle yüzleşme cesaretinin, demokratikleşme niyetinin en esaslı test edilme konusu, bir anlamda denek taşı veya turnusol kâğıdı olmaya devam ediyor. 24 Nisan vesilesiyle son gelişmeler ışığında egemen Türk siyasetinin açmazlarını değerlendirirken konuyla ilgili Öcalan ve önderliğindeki Kürt hareketinin bakışını da eleştiriye tabi tutmakta yarar görüyorum. Bu yalnız Ermeni, Süryani, Ezidi halkların tarihsel adalet beklentileri açısından değil, Kürtlerin kendi özgürlük sorunları ve geçmişleriyle yüzleşmeleri bakımından da önemli olan bir tutarlılık meselesidir.

1938 "özür"üne rağmen 1915'i inkâr direnci...

Dersim tartışması ilk olarak 2009 sonlarında Onur Öymen'in sözleriyle alevlendiğinde Başbakan Erdoğan bu konuyu rakibi CHP'ye karşı kullanmaya müsait görüp önünü arkasını fazla hesap etmeden 1938'de yapılanın "katliam" olduğunu söylemişti.

İyi ki öyle bir vesile bu çıkışı getirdi, yoksa resmî tarihin inkârcılıkla örülü surlarında bir gedik açılacağı yoktu. Daha o zaman bunun risklerini sezen devletin cin muhafızları (mesela *Hürriyet*'te Ertuğrul Özkök) “Dersim’de yapılan katliamsa 1915 için ne diyeceğiz?” şeklinde uyarmaktan kendilerini alamamışlardı.

Erdoğan Dersim 38’i daha sonra da dillendirdi ve orada 50 bin masum insanın katledildiği kendi ağzından tescil edilmiş oldu. Ama aynı yıl içinde Ermeni soykırımı gündeme gelince bildik inkârcılığı olduğu gibi sürdürüyor ve “*Benim ecdadım soykırım yapmamıştır, yapmaz*” diye iki kelimeyle kestirip atıyordu. Şüphesiz itirazı yalnız soykırım tanımına değil, adı ne olursa olsun 1915’te işlenmiş büyük insanlık suçlarının gerçekliğine karşıydı. Başbakan’ın eksik bıraktığı o cümleyi hükümetin başka bazı sözcüleri fırsat buldukları ölçüde kendi üsluplarıyla tamamlamaya çalıştılar. Örneğin geçenlerde “Maraş’ın kurtuluş yıldönümü” vesilesiyle nutuk çeken Cemil Çiçek, “*Buradan tüm dünyaya sesleniyorum. Bizim tarihimizde baskı yoktur, zulüm yoktur, işgal yoktur, soykırım yoktur, alçaklık hiç yoktur. Ama başka milletlerin tarihinde bunlardan çoktur..*” diyerek işi ifrada vardırdı. Erdoğan ise dış dünyanın gözünde çok sırtımasın diye soykırım kavramının “ağırlığını” ima ederek lafını yalnız onun etrafında döndürüyor ve yaşanmış gerçekliğin soykırım değilse ne olduğunu es geçiyordu. Oysa Dersim soykırımına da soykırım demediği halde iç siyasette hesabına uygun gördüğü için pekâlâ “katliam, vahşet” vb. diyebilmişti. Yani bunu söylemek de bir şeydi ve istese 1915’te yapılan imhanın da asgari eleştirisini yaparak bir üzüntü belirtisi gösterebilirdi. Yetersizliği ayrı mesele, hiç değilse izansızlık olmazdı. Ecdadına toz kondurmama tavrına bakılırsa Dersim’de işlenen insanlık suçları kimin işiydi? Yoksa Erdoğan gerçekliğini kabul ettiği o vahşetin sorumlularını kendi atalarından saymıyor muydu? İnkârcılığın en zayıf noktaları olan bu sorular hep havada kalacaktı.

Son olarak *Zaman* gazetesinin Dersimli CHP milletvekili Hüseyin Aygün’le yaptığı söyleşi ve yankıları ardından Dersim

38 konusunda daha kapsamlı ve cesur çıkışını yapan Erdoğan, devlet adına tevekkeli bir özür beyanıyla beraber, olayın siyasi sorumluluğunu salt CHP geleneğine ait gösterdi. Dönemin tek partisi olan CHP içinde sonradan diğer partilerin doğuşuna öncülük eden kadroların da bulunduğu ve Dersim icraatinde sorumluluğu paylaştıkları gerçeğini göz ardı etti. Yapay modernleşmeci Kemalist elitin dönem dönem baskılarına maruz kalmış İslami cenahtaki kendi öncüllerini ve sempatiyle baktığı DP liderlerini o zihniyetten ayırıp temize çıkartmaya çalıştı. Temsil ettiği ümmetçi gelenek, en son kendi önderliğindeki liberal versiyonu dahil olmak üzere, yerine göre milliyetçilik yarıştırmayı da ihmal etmeden temel devlet politikalarında o faşist zihniyetle pekâlâ uyduğu ve birçok insanlık suçlarına ortak olduğu halde öyle ak kara bir tablo çizmeyi tercih etti. Kısmi ideolojik karşıtlık ve bir ölçüde gadre uğramışlık nedeniyle hem tarihsel hesaplaşma, hem de Kemalizmin siyasi İslam aleyhine devam eden tahakkümünü kırma yönünde “CHP zihniyeti”ne vuruşlar yaparken, bugünleri hep beraber borçlu oldukları M. Kemal Atatürk’ü ise tartışma dışında tutmaya özen gösterdi. Dersim harekâtında Atatürk’ün yönlendirici rolü ve ortaya çıkan “facia”daki sorumluluğu açık olmasına rağmen, Erdoğan ona değinmekten kaçındığı gibi CHP’liler de “ne demek istiyorsun yani, Atatürk katliam mı yaptırdı?” gibi sonu hayırlı olmayacak çıkışmalardan mümkün mertebe geri durdular. Bu noktada sessiz bir konsensüs işledi.

Ama iktidarla muhalefet arasında konsensüsün büyüğü 1915 konusunda işliyordu. İşte Dersim özürünün üstünden daha bir ay geçmeden Fransa’daki tasarı vesilesiyle Ermeni soykırımı tartışması tekrar güncelleşince AKP-CHP-MHP tam bir uyum ve seferberlik halinde inkârcılık duvarını tahkim etmeye koyuldular. Erdoğan bu defa da kendisiyle çelişme pahasına topyekûn tarih aklamaya çalıştı. “Sarkozy Türkiye’nin tarihinde soykırım bulamaz... Biz tarihimize gurur duyuyoruz” dedi. Dersim 38 için gösterdiği utanç belgelerini unutmuş gibi davrandı. Üstüne üstlük Kanuni Sultan Süleyman’ın “kılıcımın gücüyle sahip olduğum

topraklar...” dizeleri eşliğinde kanlı fetih tarihine övgüler yaptı. Cezayir’deki kanlı kolonyalizmi nedeniyle Fransa’yı suçlarken, bütün Kuzey Afrika dahil yabancı topraklar üzerinde yüzlerce yıl süren Osmanlı tahakkümünü gurur ve kibirle savunmakta beis görmedi.

Bu tavrın Fransa’da gündeme gelen soykırım inkâr yasasına karşı “tahrik edilmişlik” havası içinde geliştirilmiş olması işin özünü değiştirmiyor. Yüzleşmekten kaçınılan konu üzerine resmî olarak bir şeyler söylenmesi zaten on yıllardır hep dış yankılar üzerinden ve daima katı reddiye temelinde söz konusu oluyor. Sonuçta inkârcılığın ürünü olarak dışarıda karşılaşılan şeyler, inkârcılığı yeniden üretmenin bayağı vesilesi yapılıyor. Erdoğan tarihle yüzleşme konusunda ne kadar keyfi, seçici ve tutarsız davrandığını daha Dersim özürünü dilerken sergilemişti. Bizatihi o konuşmasında, Kılıçdaroğlu’nun “bu gidişle Ermeni soykırımını da kabul eder” imasına karşılık “Beni Ermeni diasporası ile aynı yere oturtacak olanın alnını karışlarım” cevabını vermekle devlet hesabına sadık kalacağı kırmızı çizgiyi belli etmişti. Fransa’nın görüştüğü yasanın ifade özgürlüğü bakımından tartışma götürür olması, sanki inkârcı cephenin o özgürlüğe saygısı varmış ya da asıl derdi oymuş gibi suret-i haktan görünerek daha hırçın tepkiler vermesine yalnızca ve kabaca bahane oluşturdur.

Seçici vicdan ve içine düştüğü paradoks

Resmî tarihin Dersim sayfasını fevri çıkışla da olsa yırtabilen Başbakan’ın iş Ermeni meselesine gelince dut yemiş bülbüle dönmesi ya da tam tersi yönde esip gürlemesi basit bir çelişki değildir. Bu göz çıkarıcı tezatın iyi analiz edilmesi gerekir.

Bir defa burada 1915’in ne dehşetli bir yok etme olduğunu görmemek, anlamamak söz konusu olamaz. Konu yıllardır Türkiye’de bir tabu olmaktan çıkmış, artan yoğunlukta tartışılıyor, yığınla kitap ve makale yayınlanıyor. Bunlar arasında dönemin Türk kaynaklarından belgeler ve gerçekliği teslim eder nitelikte

çok çarpıcı beyanlar da aktarılıyor. Dersim 1938 hakkında üstadı Necip Fazıl Kısakürek'in yansıttığı tanıklıklara inanan ve resmî belgelerdeki rakamları hiç değilse katliam göstergesi olarak kabul eden Erdoğan, 1915 ve sonrası İttihatçıların gaddarlığını mahkûm etme durumundaki Müslümanların yazdıklarını, mahkemelerde söylediklerini hiç mi duymamıştır?

Mesela Harp Akademisi'nde M. Kemal'in hocalığını da yapmış olan dönemin ünlü tarihçilerinden Ahmet Refik'in *İki Komite İki Kıtıl* adlı eseri, Necip Fazıl'ın *Son Devrin Din Mazlumları* kadar itibar edilecek bir şey değil midir? Orada nice benzer örnekler sergileniyor; Teşkilatı Mahsusa'nın somut rolünden, yapılan kıyımların tüyler ürpertici ayrıntılarına kadar pek çok objektif tanıklık mevcut. O kitabı 1919'da yayınlanan Ahmet Refik, ortaya koyduğu gerçekliklerin rahatsızlık yaratması nedeniyle Cumhuriyet döneminde eserleri yasaklandığı gibi, üniversitedeki kürsüsünü ve kamu haklarını da kaybetmiş, sefalet içinde ve kimsesiz ölmüştür.²¹

Bir başka önemli muhalif aydın, Hürriyet ve İtilaf fırkasından gazeteci, yazar Ali Kemal, ki 1919'da kısa dönem Dahiliye ve Maarif Nazırlığı da yapmıştır, 1915'te icra edilenleri şöyle tanımlar: "*Dört veya beş sene önce tarihte emsali olmayan bir cürüm işlendi; dünyanın tüylerini diken diken eden bir cürüm. Ebatlarını ve şeraitini anlatmak için, failleri beş, on değil, yüz binler demek lazım... Hakikaten de, bu trajedinin İttihadın Merkezî Umumisinin aldığı kararlar temelinde planlandığı artık ortaya çıkmıştır*"²²

Daha sonra Kemalist rejimin tutukladığı Ali Kemal, Ankara'ya sevk edilirken, Pontus, Koçgiri ve İzmir'deki canilikleriyle meşhur Sakallı Nurettin Paşa'nın tertibi sonucu İzmit'te linç edilerek öldürülür.

21 Celal Tahsin, aktaran Vahakn N. Dadrian, *Türk Kaynaklarında Ermeni Soykırımı*, Belge Yayınları, 2005, s. 85-86.

22 28 Ocak 1919 tarihli *Sabah*, aktaran V. N. Dadrian, *a.g.e.*, s. 50.

Dönemin bir diğer Dahiliye Nazırı Mustafa Arif de şöyle demiştir: *“Tabii ki, birkaç Ermeni düşmanlarımıza yardım ve yardaklık yapmıştır ve birkaç Ermeni Mebusu Türk milletine karşı cürüm işlemiştir... sadece mücrimlerin peşine düşmek bir hükümet için mecburiyettir. Maalesef, harp sırasındaki liderlerimiz tehcir kanununu eşkıyalık ruhuyla, gözünü kan bürümüş haydutlar gibi tatbik ettiler. Ermenileri imhaya karar verdiler ve imha ettiler de... Ermenilere karşı işlenen mezalim memleketimizi dev bir mezbahaya çevirdi”*²³

Bu dönem Divanîharbi Örfî (sıkıyönetim) yargılamalarının tutanaklarına geçen yığınla yetkilinin itirafları ve tanık beyanları mevcuttur. Tehcir sırasında katledilen Ermenilerin sayısı hükümet tarafından resmen 800.000 olarak açıklanmıştır. Dönemin basını ve kamuoyunda bu haber pek de abartılı bulunmamış, onlarca yıl sonra eleştiren devlet adamları bile rakama itiraz etmeksizin öyle bir beyanın devleti güç duruma sokmasına tepki göstermişlerdir. Cumhuriyet döneminde Falih Rıfkı Atay, Halide Edip Adıvar, Ahmet Emin Yalman, Yunus Nadi, Doğan Avcıoğlu gibi bir dizi gazeteci, yazar ve tarihçinin de gerçekliği bir ölçüde açık eden tanıklık ve yorumları olmuştur.

Velhasıl, vicdan gözüyle bakıldığı durumda 1915’de yapılanın mahiyetini de 1938 gibi görmemek, katbekat daha büyük bir imhanın gerçekliğini teslim etmemek mümkün değil. Ama ideolojik-siyasi tercihlerle bu konuyu peşinen ötelemiş olanlardan vicdani yaklaşım beklemek abestir. 1938 için gösterilen yaklaşımın da vicdani değil, politik olduğunu herkes ayırt edebilir. Başbakan Erdoğan’ın Dersim üzerine konuşurken sesine yansıttığı duygusal ton bütünüyle yapmacık değildiyse eğer, o takdirde buna *seçici vicdan* demek gerekir. Aslolan yine politikadır, vicdan ise onun gör dediğini görmekle sınırlı, başka şeylere kapalı veya kördür. Tam da böyle bir gerçekliği dışavurduğu için, etik anlamda negatif puan kazandıracak bir şeydir. Yani Dersim konusunda

23 13 Aralık 1918 tarihli *Vakit* ve 22 Aralık 1918 tarihli *Renaissance*, aktaran V. N. Dadrian, *a.g.e.*, 51.

yaptığı çıkış bu ülkenin devlet adamlarında görülmemiş bir cesaret örneği olarak mazlumların gözünde kendisine prestij kazandırırken, 1915'e ilişkin hiçbir duyarlılık göstermeme ve geleneksel vicdansızlığa ortak olma durumu gerisin geri o konudaki samimiyetini de sorgulatacaktır. Böyle bir tutarsızlığın, niyet ne olursa olsun 1915 inkârcılığı aleyhine işleyeceği ve onun sürdürülmesini daha çok zora sokacağı da bir gerçektir. Bu bakımdan diyebiliriz ki, 1915 ile yüzleşmeye biraz olsun niyetli olmadan 1938 konusunda öyle cesur bir adım atmak, yalnız devlet hesabına değil, halen iktidar yetkisiyle 1915'in yüzüncü yılını karşılama pozisyonundan dolayı, AKP hesabına da düşünülse pek akıllıca olmamıştır.

Dersim 38'in katliam boyutunda kabulünü belli politik faydalar uğruna göze aldırın, biraz da bu konunun istendiği takdirde yüzeysel bir kabulle geçiştirilebileceği kanaati olmuştur. Nitekim öyle düşünüldüğü için, ne TBMM'nde, ne Bakanlar Kurulu'nda bir görüşmeye konu olmuş, dahası AKP kurmayları içinde bir ön görüşme ve mutabakatın varlığı bile meçhul ve şüpheli kalmıştır. Sonuçta Başbakan'ın hiçbir devlet kurumuna onaylatmadan "devlet adına... gerekiyorsa..." diyerek beyan ettiği özürün gerçekte devleti bağladığı da söylenemez. Psikolojik etkisi dışında bir işlevi olabilmesi için mecliste görüşülüp hukuki ve siyasi yönleriyle belli kararlara dönüştürülmesi gerekir. Bu yönde umut verici bir hareketlenmenin olmayışı, Erdoğan'ın konuyu hiçbir yükümlülük altına girmeyecek şekilde salt politik istismar yönünde kullanıp geçme niyetiyle dillendirdiğine delalet ediyor. Dersim 38'in 1915 gibi uluslararası yankı ve dış baskılara konu olmayışı, bu geçiştirmeci tavrın rehabetini açıklayacak etkenlerden biridir.

Dersim soykırımının mağduru olan halk her ne kadar sürgün dönüşleriyle kısmen kendi toprağında var olmaya devam edebilmişse de, son 30 yılın sürekli askerî operasyonları, büyük çapta köy yakma, boşaltma, ambargo, abluka ve nihayet birçok yerleşim alanını daha haritadan silecek yeni baraj yapımlarıyla bu

varlık hali tekrar son kerteye kadar minimize edilmiş ve halen de tehdit altındadır. Bu faktörleri gidermeye dönük bir çabası görülmeyen Başbakan'ın, sözünü ettiği 38 trajedisinden dolayı devlet adına hesap vermek şöyle dursun, telafi edici yönde bir sorumluluk bile duymadığı anlaşıyor. Türkiye içine ve dışına dağılmış Dersimlilerin 1938 davasını savunma girişimleri mevcut olmakla beraber, Ermeni diasporası ve etkinlikleri kadar “ürkütücü” gelmediği için söz konusu politik istismar fazla riskli görülmemiştir. Buna karşılık benzer bir şey, yani geçiştirmeci türden kısmi bir kabul ve yarım ağız bir özür 1915 için düşünülse, bunun orada bırakılmayacağı kanaati hâkimdir.

1915 neden kırmızı çizginin ardında?

Orada korkunun büyüğü kendilerince “3 T” diye özetlenen, tanımanın peşinden karşılaşılmaması muhtemel tazminat ve toprak talebi midir? Görünürde belki, ama yüzleşmekten kaçınılan olgunun karakteri dikkate alınırsa bu abartılı fobinin kaynağındaki daha derin başka endişelerin önemi fark edilir. Toprak savaşı alınamaz ve Ermenistan'ın ona yetirecek gücü bulunmadığına göre bu konuda yaratılan korku reel değildir. Tazminat ihtimaline gelince Türkiye ondan esirgediğini lobilere dağıtmaya devam ediyor. Halbuki samimi bir özür ve ilişkileri düzeltme iradesi karşısında Ermeni dünyasının tazminatı gereksiz görmese bile, şahsi taleplerde bulunmamak üzere, yıkıma uğratılmış tarihsel değerlerinin restorasyonu ile sosyal-kültürel amaçlı fonlara adanacak mütevazı bir bedelle yetinmesi mümkündür. O nedenle asıl sorun maddi değil, manevi planda görülmelidir.

Bu ise Osmanlı devletinin son demlerinde gerçekleştirilen Ermeni, Süryani, Rum-Pontus etnik temizliklerinin bugünkü Türk ulus-devletine varlık zemini hazırlamış olmasıyla ilgilidir. AKP'li eski Savunma Bakanı Vecdi Gönül 2008 yılı 10 Kasım'da Brüksel'deki Türk Büyükelçiliği'nin Atatürk'ü anma töreninde tersinden bir soruyla, “*Bugün eğer Ege'de Rumlar*

devam etseydi ve Türkiye'nin pek çok yerinde Ermeniler devam etseydi, bugün acaba aynı milli devlet olabilir miydik?" diyerek bu gerçeği itiraf etmişti. 1915 bu kanlı tasfiyenin en büyük bölümünün kotarıldığı tarihtir. Yasal kılıfı tehcir olan ve çok yaygın toplu katliamlar eşliğinde yürütülen bu tasfiye, ülke genelinde esas olarak Ermeni halkını hedeflemekle beraber, tehcir yolları üzerinde bulunan Süryani, Keldani, Ezidi nüfusunu da tırpanlamıştır. 1923'e kadar bölge bölge her fırsatta Hristiyanlardan artakalanların temizliği devam etmiş, en son geriye kalan Rumların da mübadelesiyle Küçük Asya'da Müslüman olmayan kadim halkların sonu getirilmiştir.

Osmanlı devletinin çöküş sürecinden çıkma ve yeniden büyük bir imparatorluğa dönüşme hevesiyle gönüllü olarak girdiği, Alman emperyalizmi güdümünde yayılmacı siyaset izlediği savaş içindeki konumu en az diğerleri kadar haksızdır. Hiçbir meşruluğu olmayan o savaşında yenilgiler aldıkça savunma pozisyonuna zorlanmış olması bu gerçeği değiştirmez. Turan hayaliyle yönedikleri doğu cephesinde ilerleme fırsatını bulamayan İttihatçılar, kendi yarattıkları Sarıkamış faciasının sorumluluğunu demagojik şekilde "Rus işbirlikçisi Ermeniler"e yükleyip, hemen ardından giriştikleri silah toplamaya karşı Van'da gelişen direnişi de "isyan" sayarak, zaten hesaplarında olan büyük iç tasfiyeyi devreye koydular. Bahane ettikleri gibi yalnız Rus cephesine yakın doğu vilayetlerinde değil, Osmanlı sathında küçük istisnalar hariç tüm Ermeni halkını tehcir ve kırıma tabi tuttular. Hemen her yerde önce erkek nüfusunu (amele taburlarına aktarılmış askerler dahil) küme küme kuytu yerlere götürüp katlettikten sonra, büyük çoğunluğu kadın, çocuk ve yaşlılardan oluşan tehcir kafilelerini yaz sıcağında yüzlerce kilometre yürüterek yollarda "telef" ettiler. En son sağ kalanların bir bölümünü de ulaştıkları Suriye çöllerinde yok ettiler. 1938'deki Munzur suyu, Laç deresi gibi, bu dönemde koca Fırat, Murat, Dicle ve sayısız kolları kızıl akıyordu. Nice şehir, kasaba ve köyler harabeye, yakın çevreleri mezbahaya, sürgün yolları ceset tarlalarına, konak yerleri köle

pazarlarına, varış noktaları temerküz kamplarına çevirilmişti. Ölümlerin eksik bıraktığını kapışılan kızların, yetim çocukların ölümden beter dramları ve kimlik yitimine uğratılmaları tamamlandı.

Savaş öncesi zorlandıkları Ermeni sorununu bu şekilde halleden İttihat ve Terakki'nin büyük şefleri nihai yenilgi üzerine Almanların yardımıyla ülkeden kaçarken, İngilizlerin işgal ettiği İstanbul'da mütareke sonrası Osmanlı hükümetleri savaş sırasındaki bu kapsamlı suçları yargılamaya mecbur kalmışlardı. Ermeni soykırımından sabıkalı İttihatçı kadrolar bu durumda "Anadolu içleri"ne çekilip hem kendilerini korumaya, hem de Hristiyan halklardan gasp edilmiş toprak ve zenginlikleri savunmaya çalıştılar. Kuvayı Milliye ruhu böyle oluştu. Soykırım sürecinde kendilerine suç ortağı ettikleri Kürtlerle tekrar aynı argümanları kullanarak ittifak yaptılar. Ermeni-Süryani mallarına konan eşraf, ağa, bürokrat ve ganimetten nasibini alan Müslüman toplulukları örgütleme yoluyla adına "Milli Kurtuluş Savaşı" denilen hareketi başlattılar. Dışarıya mesaj verdikleri Erzurum ve Sivas kongrelerinde bu mücadelenin Osmanlı topraklarını önemli ölçüde işgal etmiş olan galip devletlere değil, fakat onların himmetiyle "Anadolu'da Rumluk ve Ermenilik kurulması"na karşı olduğunu ilan ettiler. Batıda İngiliz ve İtalyan işgalcilerine bir tek kurşun sıkmayıp yalnızca onların Ege'ye çıkarttığı Yunan kuvvetlerine karşı savaştılar. Doğuda Ermenilerden arındırmış oldukları bölgelerden sonra Kars'ı ve daha ötesini zapt etme savaşları yürüttüler. Güneyde Fransızların varlığına karşı olmazken onlar içindeki Ermeni lejyonunu duyunca galeyana geldiler ve Kilikya Ermenilerinin tekrar bölgeye yerleşmesine karşı silaha sarıldılar. Karadenizde hiç işgal kuvveti yokken Pontuslu Rumları ve Ermeni kalıntılarını kırmaya ve kaçtırmaya devam ettiler. Ele geçirdikleri İzmir'i ateşe verip şehrin Ermeni ve Rum sakinlerini yığınlar halinde katlederek denize döktüler. Hristiyan halklar dışında bir de ulusal istemleriyle ayaklanan Koçgiri Kızılbaş Kürtlerini kıırma uğrattılar.

Emperyalist işgal durumu bir taraf olarak içine girilmiş genel paylaşım savaşında yenilgiye uğramanın sonucuydu. Öyle olmasına rağmen antiemperyalist halk güçlerinin yurt savunmasına meşruluk kazandıracak bir şeydi. Ama bir adım öncesinde Alman emperyalizminin işbirlikçisi olan, son durumda ise işgalci emperyalist devletleri hedeflemekten sakınan İttihatçı kadroların oluşturduğu Kemalist hareket o nitelikten yoksundu. İşgal edilen yerlerin tam sömürge gibi elde tutulamayacağını biliyor ve manderliği üstlenmeye niyetli kimsenin de bulunmadığı durumda şeklen bağımsız özünde onlara bağımlı bir yeni devlet için uzlaşmayı umuyorlardı. Bunun yolu Küçük Asya'nın farklı etnik gruplara göre bölünmesini öngören Sevr anlaşmasını hükümsüz kılmak ve "Misakı Milli" dedikleri sınırları Türklerin "meşru hakkı" olarak tanıtmaktan geçiyordu. Yöntemi ise daha önceki kırım ve sürgünlerden artakalan, geri gelen, eski yoğunluk alanlarında statü edinmeye çalışan Ermeni ve Rumların askerî güçlerini püskürtmek, sivil nüfuslarını söküp atmak ve o toprakları olanca genişliğiyle tam bir Türk-Müslüman yurdu haline getirmeye kadar etnik temizliğe devam etmektir. Bir kısım dış güçle savaşırken bile esas hedefleri Hristiyan yerli halkları bitirmek olup, onları kullanma çabasındaki devletleri ise "bakın yanlış ata oynuyorsunuz, çıkarınız bizimle uyuşmaktan geçiyor" diyerek anlaşma yoluna getirmeye çalıştılar. Bunu yaparken yeni kurulmuş Sovyetler Birliği ile Batı Emperyalist bloku arasında kurnaz bir denge diplomasisi izlediler. Bir tarafta sahte antiemperyalist görünümle Sovyetler'den yardım ve tavizler koparıp, diğer tarafta bu kartı kullanarak Batı'nın kendilerini daha fazla gözetmesini ve en geniş sınırlar üzerinde yeni Türk devletinin kuruluşuna rıza göstermesini sağladılar. Bu arada Ermeniler, Süryaniler kırdıkları ve sürüldükleriyle kaldı. Onlar nezdinde insanlığa karşı işlenmiş suçların çoktan yüzüstü bırakılan ve esir takasına getirilip terk edilen yargılanması bir daha açılmamak üzere kapatıldı. Gasp edilmiş mülkleri, kültürel hazineleri hiç tazminsiz yitik sayıldı. Dünya savaşı öncesi en az % 25 nüfus yoğunluğuna sahip

olan Hıristiyan halkların tasfiye edilmesi yoluyla ezici çoğunluk haline dönüştürülen yerli muhacir Müslüman gruplardan yeni bir Türk kimliği yaratacak şekilde Türk ulus devleti inşa edildi. Türkiye’de kalan “gayri Müslim azınlıklar” ise cumhuriyet tarihi boyunca gördükleri rehine muamelesi, varlık vergisi, altı kura askerlik, 6-7 Eylül pogromu, vakıflar yasası ve benzeri yıldırma taktikleri sonucu eritile eritile hiç noktasına getirildi.

Şimdi bu tarihle yüzleşme konusunda en büyük sorun, Türkiye Cumhuriyeti’nin bir büyük kaide gibi üzerine oturtulmuş olduğu Ermeni, Süryani, Rum, Ezidi halklar mezarlığının açığa çıkacağı ve “Osmanlı’nın küllerinden yaratılmış parıltılı bir anka kuşu”na benzetilen o ulus-devletin ne menem bir şey olduğunun tescilleneceği endişesidir. Adına “Milli Kurtuluş Savaşı” denilen efsanenin bir balon gibi söneceği ve “şanlı tarihimiz” övüntüsünün ayıba dönüşeceği korkusudur. Büyük çoğunluğu o muazzam insanlık suçlarından sabıkalı İttihatçı kadrolardan olan Cumhuriyet kurucularının tarih önünde mahkûm olacağı kaygısıdır.

Ermeni sorununda inkârcılığı büyüten özel faktörler

Denilebilir ki Başbakan Erdoğan’ın Dersim 38’e dair gerçekliği kısmen kabulü de Cumhuriyetin kurucularını ve devleti itibarsızlaştırma özelliği taşıyor. Doğrudur, Erdoğan her ne kadar İsmet İnönü üzerinde durup hedef daraltmaya çalışmış olsa da, dönemin sorumluları başta M. Kemal olmak üzere geniş bir kurucu kadroyu kapsıyor; fakat yine de bu dönem ile sınırlı bir tartışma devletin kuruluş temellerini sorgulatmaktan uzak kalır.

AKP’nin o kuruluşla zaten bir sorunu yoktur. Onun hesaplaşmak istediği olgu ulus devlet modelinin kendisi de değil, ancak bu inşa sürecinde birleştirici temel harç olan İslam unsurunun Kemalist ideoloji ve rejim tarafından Türklük gölgesine itilerek bir ölçüde baskılanmış olmasıdır. Dersim olayı da aynı dönemin eseri olduğu için arzu edilen hesaplaşma yolunda bir tür girizgâh olarak pragmatik şekilde kullanılmak istenmiştir.

Başbakan konuya Dersim'den girdiği gibi, İskilipli Atıf Hoca ve İstiklal Mahkemelerinden çıkmış, böylece kendi geleneğinin içinde bir uhde olarak kalan o dönemle hesaplaşmaya bir başlangıç yapmıştır. Böyle bir kullanım niyetine rağmen Dersim konusu salt dönemin CHP'sini değil, bir bütün olarak devleti teşhir eder niteliktedir. Kuruluşunu çoktan tamamlamış, kendini yeterince güvenceye almış bir devletin, ortada bir tehdit ve ayrıca savaş durumu da yokken hâlâ soykırım yapabildiğini göstermesi bakımından bu örnek özellikle önemlidir. Ama 1915'den kopuk düşünüldüğü durumda yapılacak muhakeme eksik olur.

1915 soykırımı bu devletin kuruluşuna zemin hazırlayan bir imha olarak hem onun meşruluğunu sorgulatır, hem de sonraki benzer suçlarının kaynağını ele verir. 1915'i kısmen olsun mahkûm etmek bu nedenle daha zor geliyor. T. C. Devleti'nin kuruluş mitleri ve argümanları yalnız Kemalistlerin değil, onu Türk-İslam hâkimiyetinin vazgeçilmez aracı olarak kutsayan AKP dahil bütün devletçi kesimlerin üzerinde titredikleri şeylerdir. Son tahlilde çok sıkışılırsa yine de o temellerin dokunulmazlığını gözetten bir günah çıkartmayla işi geçiştirme anlayışı güdülecek olsa bile, istem dışı bir sarsıntı ve yıpranmanın kaçınılmaz olacağı endişesi hâkimdir. Bu duygu inkârcılığın sürdürülmesini besleyen faktörlerin başında gelir.

1938 ile 1915'in farklarını dört nokta halinde özetleyen bir makalesinde Etyen Mahçupyan "Dersim'de suçu rejime yüklemek mümkün, oysa 1915'de fail kuruluş halindeki devlet" diyerek bu hususa değinmiştir. Ancak AKP'nin suçu rejime yükleme çabasının devleti sorumluluktan kurtaramayacağını, öyle bir rejim-devlet ayrımının suni olduğunu, Kemalizmle kısmen çatışmalı fakat devlete sahip çıkan kesimlerin de Dersim'deki suçu paylaşmış olduklarını vurgulamak gerekir.

Mahçupyan'ın dikkat çektiği noktaların ilki 1938'den farklı olarak 1915'de yapılan katliamlara halkın bir bölümünün de katılmış olması. Evet iki imha eyleminin kapsamı ve kendine özgü koşullarıyla açıklanabilecek böyle görünür bir fark da vardır.

1915’de devlet o kadar kapsamlı bir tasfiyeyi savaştan rezerve edebildiği kolluk kuvvetlerinin yanında organize edeceği gayri resmî çeteler, başıbozuk milisler ve komşusuna saldırmaya meyilli siviller yardımıyla başarabilirdi ancak. Geniş katılımın olması devletin örgütleyici rolünü bir ölçüde kamufle edeceği ve daha sonra karşılaşılabilecek baskıların toplum olarak göğüslenmesini de mümkün kılacağı için özellikle teşvik edilmiştir. Ermeni mallarının yağmasından nemalanma olgusu da kitlesellik açısından bakılırsa bunun gibidir. Ama inkâra meyilli toplumsal psikoloji, suçu paylaşmış olma ve hatırlatılmasından rahatsızlık duyma ölçülerinin de ötesinde, devletin yoğun propagandasıyla “milli gurur” adına ağırlaştırılmış bir şeydir. Bu nedenle resmî politikanın katılıkla sürdürülmesine etki yapmaktan çok mazeret teşkil etmektedir.

Ayrıt edici bir başka husus, 1915 soykırımının 1938 gibi bir bölge halkıyla sınırlı değil, ülke sathında yaygın seçici bir imha oluşu ve kalıcı bir kök kazıma özelliği göstermesidir. Hayatta kalabilen sürgünlere dönüş imkânı verilmediği için Ermeni halkı binlerce yıllık vatanını yitirmiştir. Savaş sonrası İngilizlerin İstanbul hükûmetine baskısıyla tek tük dönüşlere imkân tanınırken, İttihatçı-Kemalist güçlerin Küçük Asya’da denetimi ele geçirmesiyle bu da hepten engellenmiş, devam eden kaçırma yöntemleri sonucu Batı Ermenistan, Kuzey Kürdistan, Kilikya, Kapadokya ve Pontus kapsamındaki devasa Ermeni varlığı kelimenin gerçek anlamıyla sıfırlanmış ve binlerce Ermeni yerleşiminden geriye bir tek açık hava müzesi gibi Hatay’ın Vagef (Vakıflı) köyü kalmıştır; o da 1938’e kadar Hatay ilinin Suriye’ye bağlı olması sayesinde.

Dersim’e gelince, devletin otoritesini yeterince tanıtamadığı Kızılbaş Zaza-Kürt halkına ve içlerinde barınmakta olan ilk soykırımdan kurtulmuş Ermenilere “isyan bastırma” havasında askerî operasyonlarla toplu katliamlar uygulandıktan sonra kalanlar sürgün edilir. Ancak bu dağıtmanın 1915 sonrasındaki gibi kalıcı olma koşulları yoktur. Ön planda gözetilen Dersim’in

bir süre için boşaltılması ve hayatta kalanların Türk bölgelerinde asimile edilmesi olur. Sürgündeki önemli bir nüfusun on yıl sonra tekrar yurduna dönebilmesi, bu olayın vehametini azaltmamakla beraber, ait olunan yurdun akibeti anlamında belirgin bir fark oluşturur. Son dönem tekrar yarı yarıya virane edilmiş olmasına rağmen Dersim yine az çok içinde yaşayabilen kendi halkıyla mevcuttur. Daha dolu yaşanacak hale gelmesinin koşulları da zorlanabilir. Kimse Dersim diasporasının bu yöndeki arzu ve çabasını yadırgayamaz. Ama iş Ermeni diasporasına gelince fiziki bağların kopukluğu yanında psikolojik durum ve tepkiler de çok farklıdır.

Şimdi 1915'in kırımları bir yana, yalnız tehcir uygulaması bile muhakeme edilse, bunun “savaş ortamında iç güvenliği sağlama” bahanesiyle izah edilemez olan boyutu kendini sorgulatacaktır. Cephelere uzak ve devlet aleyhine hiçbir hareketin görülmediği bölgelerden bile, kadınlar, çocuklar, yaşlılar dahil tüm Ermenilerin sürülmüş olması etnik temizlik amacı dışında bir şeyle açıklanamaz. Savaş sonrası hayatta kalanların dönüşlerini imkânsız kılan, mallarını tazminsiz hazineye aktaran önlemler de bu amacı perçinlemiş olarak doğrudan bugünkü devletin sorumluluğunu ele verir. Dolayısıyla yüzyıl sonra da olsa, yurtlarından sökülüp atılmış Ermenilerin ve diğer halkların torunları için geri dönüş hakkı ve yerleşim kolaylığı tanınması insani bir beklentidir. 1915’le yüzleşme durumunda bu talep doğal olarak gündeme gelecektir. Bugün o topraklarda yaşayanları da mağdur etmeyecek şekilde arzu edenlere vatandaşlık haklarının verilmesi, bir arada yaşam koşullarının geliştirilmesi vb. istenecektir. Böyle bir şeyin kabulünü düşünemeyenler, belki tazminat ve toprak talebinden olmadığı kadar bu tür bir iklimin gelişmesinden rahatsız olacakları için de geçmişle yüzleşmeye karşıdır.

1915’in ekonomik tamamlayıcısı olarak “enval-ı metruke” (terk edilmiş mallar) uygulamalarının sorgulanması da büyük bir çekince konusudur. Bu da Dersim örneğine göre önemli bir fark oluşturur. Sonraki dönem bu sayede korsan sermaye edinimiyle

palazlanan yeni Türk burjuvazisi, gaspçı devlet ve ganimetten payını alan geniş çevreler o dosyaların açılmasına şiddetle karşıdır. Devletin sembolize olduğu Çankaya köşkü dahi gasp edilmiş bir Ermeni mülküdür. Artık yaygın olarak bilinen bu gerçeğin yanında pek bilinmeyen gasp boyutlarını Sevan Nişanyan şöyle özetliyor:

“Cumhuriyetin ilk iki kuşağında ortaya çıkmış olan servetlerin tamamına yakını, incelenirse, Rum ve Ermeni mülklerinin gaspına dayanır. Buna Koç, Sabancı vs. gibi, 1946 sonrasında Türk kapitalizminin belkemiğini oluşturan isimler dahildir. Daha önemlisi, Atatürk döneminde siyasi iktidara kavuşan Cumhuriyet elitinin neredeyse tümü dahildir. Başta Atatürk dahildir. Düşünün ki Çankaya köşkü sonuçta Kasapyan çiftliğidir. Memleketin dört bir yanındaki ‘Atatürk evleri’nin tümü, bazısı demiyorum HEPSİ, gayri Müslimlerden ele geçirilmiş ganimet malıdır.”¹

Çoklarının zenginlik kaynağını ele verecek olan bilgiler bundan başka soykırım öncesi belli bölgelerin demografik yapısını ortaya koyacak olmasıyla da sakıncalı görülmektedir. Örneğin 2005 yılında Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü kendi arşivinde bulunan Osmanlı dönemine ait belgeleri Türkçeleştirip bilgisayar ortamına aktarmak istediğinde, MGK Seferberlik ve Savaş Hazırlıkları Planlama Daire Başkanlığı tarafından «Osmanlı dönemine ait söz konusu defterlerin içerdiği bilgilerin etnik ve siyasi istismara malzeme olabileceği» gerekçesiyle engel olunmuştur.²

Eski tapu kayıtlarından bu düzeyde korkulması anlamlıdır. Soykırımla varlığına son verilen Ermeni halkının geriye doğru tarihsel izlerini de silmek ve eski Batı Ermenistan gerçekliğini bütünüyle yok saymak temel bir güvenlik önlemi olarak algılanmaktadır. Bu daha devletin kuruluşu öncesinde “misakı milli” tezini savunabilmek için önemsenmiş ve Ermenilere ait Sanasaryan

1 Sevan Nişanyan, Milli Sermaye Ermeni Tehcirinden, *Kızılbaş Dergisi*, Sayı 13.

2 Nuray Babacan, 19 Eylül 2006, *Hürriyet*.

okulunda toplanan Erzurum Kongresi “Ermenilerin bir kültür ve medeniyet yaratamadıkları, dikili bir anıtlarının olmadığı” yalanına sahne edilmiştir.³

Cumhuriyet döneminde kurulan Bölge Müfettişlik raporları ise “Doğuda Ermenilerden boşalan yerlere Kürtlerin yerleşmesi”nden büyük bir tehlike olarak bahsetmektedirler. Adeta “Biz burayı Türkleştirmek için boşalttık, şimdi de Kürtleşiyor, aman dikkat!” uyarısı vardır. Raporlardaki bu endişe Batı Ermenistan’la ilgili Türk devlet aklının nasıl işlediğini gösterir.⁴

Bugün Ermeni soykırımının kabulü Türkiye’yi Ermenistan’a toprak vermeye mecbur etmez; fakat geriye doğru tarih silme, uygarlık çalma ve anayurdu elinden alınmış Ermenilere yabancı muamelesi yapma ayıbını gidermeye davet eder. İnandırıcı gibi değil, ama işte Hrant Dink cinayeti davasında katilleri koruyan mahkeme kararını yorumlarken Cumhurbaşkanı Gül “*Türkiye’de hukukun karşısında herkesin eşit olduğunu, yabancı şirketlere karşı da, yabancı uyruklu insanlara da hep eşit davranmış bir ülke olduğumuzu göstermemiz lazım*” diyerek, Hrant Dink gibi Türkiye Ermenilerinin onuru olan bir kişiliği “yabancı uyruklu” sayacak kadar cahilane bir gaf yapabilmiş.⁵

Demek ki, Kasapyanlar’ın bağ evinde oturmak, “dağdan gelip bağdakini kovan”ların halet-i ruhiyesi içinde böyle üst perdeden saçmalamaya yol açabiliyor. “Ermenilerin bu topraklarda gözü var” diyenlere Hrant’ın iyi bir cevabı olmuştu: “Evet var, ama alıp götürmek için değil, gelip dibine gömülme için.” Aynı problematiğin öteki tarafı için de şunu söylemek gerekir: 1915 konusunda inkârcılıktan vazgeçemeyenlerin toprak çekincesi esasen geleceğe değil, geçmişe ilişkindir. Çünkü tarihsel belleğe kadar yapılmış bir gasptan rücu etmek, tarih yalanlarına son verip ders kitaplarını değiştirmek, geçmiş uygarlıkları dürüstçe

3 Bkz: Sait Çetinoğlu, M. Kemal ve Ermeni Meselesine Dair Naçizane Bir Katkı, 6 Nisan 2012, Gelawej.

4 Recep Maraşlı, yazışma notları.

5 Bkz. 20 Ocak 2012 tarihli AGOS.

tanımak, eski yer isimlerini iade etmek vb, kimilerine toprak iadesinden daha zor geliyor.

Makbul görülmeyen dinin vicdana işlemeyen mazlumlari

Dersim'deki Alevilik ya da Kızılbaşlığın -özünde ne kadar aşağılanan bir şey olsa da- Müslümanlık içinde sayılması fark oluşturan bir diğer etkidir. Öyle ki Erdoğan'ın Dersim'e ilişkin gerçekliği "katliam" boyutunda olsun kabul etmesini sağlayan, İslami gelenekten olması nedeniyle itibar ettiği Necip Fazıl Kısakürek'in *Son Devrin Din Mazlumlari* kitabından okudukları olmuştur. Konuşması içinde verdiği fikir bu olayı hangi mezhepten olursa olsun "Müslümanlara yapılan bir zulüm" gibi değerlendirdiği yönündedir. Bütün tutarsızlığına rağmen hitap ettiği kitlelerin hoşuna gidecek ve belli getirileri olacak bir söylem sayılır. Oysa 1915 ve onunla bağlantılı olayların hedef kitlesi Hristiyan halklar olup, bunların din mazlumlari olarak savunulması Erdoğan'ın geleneğince pek makbul olmadığı gibi bu yoldan etkileyeceği hatırı sayılır bir seçmen kitlesi de yoktur.

Geçenlerde kimlik sorunları üzerine görüş açıklayan Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç şu sözleri sarf etmiş: *"Benim babam Manisa'nın Büyüksümbüller köyünden. Köy Yörük köyü. Yörük olmaktan da her zaman iftihar ederiz... Ama ben İbrahim Çavuş'un oğlu olmasaydım da Diyarbakır'ın Silvan ilçesinin bilmem ne köyünden bir Kürt anne babadan dünyaya gelseydim, ya da Şanlıurfa'da Arap bir anne babanın çocuğu olarak dünyaya gelseydim, ya da Laz, Arnavut, Gürcü anne ve babanın çocuğu olarak dünyaya gelseydim, 'Niye ben özbeöz Türk değilim?' diye üzülmezdim. 'Ya Rab sana hamdolsun, beni Müslüman bir anne ve babadan dünyaya getirdin' derdim."*

Peki acaba Ermeni, Rum, Süryani ya da Yahudi bir anne babadan dünyaya gelmiş olsaydı, o zaman Rabbine ne diyecekti? "Beni neden Müslüman doğurtmadın" diye sitem mi edecekti?.. Hayır, o takdirde öyle düşünemezdi. Ama bu sözleri adeta

onu da mümkün görecektik kadar dinler arası ayrımcılık güdüyor. Üstelik bunu “etnik ayrımcılığa karşı olduğu”nu kanıtlamak isterken yapıyor. Müslüman olmak kaydıyla her etnisiteye aynı bakmayı savunup (o da ne kadar sahiciyse, daha sonraki bir sohbetinde söylediği “Kürtçenin bir medeniyet dili olmadığı” sözünden anlaşılabilir), Müslüman olmayanın ise zaten “Tanrı katında bile makbul olmadığı” zihniyetini devam ettiriyor. Hani bir anlamda “Ne mutlu Müslümanım diyene!” Başbakan Erdoğan’ın da birçok defa “Biz yaradılanı yaradandan dolayı severiz” diyerek “Türk, Kürt, Arap, Laz, Çerkes ayırmadan herkesi kucakladıkları”nı vurgularken bu ülkede en fazla ayrımcılık gören “gayri Müslim”leri tek tek veya toptan olsun zikretmeye tenezül etmemiş olması dikkat çekicidir. MHP lideri Bahçeli’nin “sivil şehitlik” yasasını eleştirirken “Müslümanlık şartı”nı vurgulaması da aynı anlayışın ürünü. Bakış açısı böyle olunca Hristiyanların kırımlara uğratılmış olmasının rahatsızlık yaratmaması eşyanın tabiatına uygundur.

Bu seçici yaklaşım Başbakan’ın Dersim konusunda referans gösterdiği Necip Fazıl Kısakürek ve çevresinin farklı insanlık trajedilerine bakışlarında da görülebilir. Onlar Kemalist rejimin direnç gösteren Müslümanlara zulmünü dava ederken Dersimli Alevilere yapılanları da teşhir amacına hizmet edeceği için bu kapsama dahil etmiş, fakat bir adım öncesinde aynı kadronun İttihatçı sıfatıyla Müslüman olmayan halklara yapmış olduklarını görmezden gelmiş, katledilen ve zulmedilen Hristiyanları din mazlumu saymaktan imtina etmişlerdir. *Vatansız Gazeteci* isimli anı kitabında Doğan Özgüden’in yaptığı birkaç tanıklık bu İslami çevrenin Türkiye ve dünyadaki sol akımlara karşı gaddarlığı da pek rahat vicdanına yedirdiğini, hatta az bularak daha vahşi saldırganlık körüklediğini gösteriyor. 1967’de sosyalist *Ant* dergisinin uğradığı saldırıları kışkırtan Necip Fazıl’ın yönettiği *Büyük Doğu Dergisi*’nde “Moskof lağımının iğrenç farelerine tatbik edilecek muamele, onları, çoktan beri müstemlekeleştirdikleri Tan matbaasından atmak değil, büyük bir kapan içinde

Marmara'ya sarkıtıp boğmaktır” gibi veciz sözler sarf edilmiş. Konumuz açısından daha ibret verici bir örnek aynı ümmetçi geleneğin o zamanki *Bugün* gazetesinde Mehmet Şevket Eygi'nin şu satırlarında okunabilir:

*“Türkiye’de komünizmin himaye edildiğine, islamiyetin ise baltalandığına dair apaçık deliller vardır. Artık müslümanlara düşen vazife, uyanık ve hazırlıklı olmaktır. Önümüzde taze ve ümit verici bir örnek vardır. Endonezya’daki komünist kıyımı. Yüz binlerce komünist öldürüldü. Karada vahşi hayvanlar, denizde balıklar insan etine doydu. Korkunç bir komünist kıyımı oldu. Fakat Endonezya kurtuldu”*⁶

Tıpkı 1915’de korkunç bir Ermeni ve Hristiyan kıyımının olduğu, fakat “Türkiye’nin kurtulduğu” gibi. Soykırım ya da siyasi kıyım türünden büyük insanlık suçlarının böylesine iştahlı savunusunu yapan, bunu kendi hasımlarına reva gören bir zihniyetin, beri yanda kendi dindaşlarına yapılanları teşhir etmesi, bunun içine Dersim gibi ayrıksı bir örneği de katmış olsa bile, vicdani duyarlılık zemininde görülebilir mi? Hayır, vicdanın denek taşı, kendine değil başkasına ve dahası karşıt gruplara yapılan haksızlık ve gaddarlıklar karşısındaki tavidir. Dünyada ve Türkiye’deki sol akımlar da, tüm ezilenlerin her türlü adaletsizlikten nihai kurtuluşunu şiar edinmelerine rağmen, sekter ve despotik eğilimleri ölçüsünde vicdan pusulasını kaybetmiş, kendilerine yapılmasını istemedikleri şeyleri başkalarına yapma tutarsızlığından muaf olmamışlardır. Ama insanlığın vicdanında döne döne mahkûm olan pratikler, gerisindeki zihniyetleri de sorgulatır şekilde çok farklı çevrelerin geçmişleriyle yüzleşmelerini zorluyor. Umalım ki bundan bütün günahkarlar etkilensin, geriye dönüp baktıklarında mahcubiyet duysun ve kendilerinden olmayana karşı katı yüreklilikten sıyrılmaya çalışsınlar.

Bu ülkede Ermeniliğin daha özel bir nefret hedefi olduğunu da unutmayalım. Irkçı duygularla birine hakaret edilmek istendiğinde en tatmin edici küfür olarak ağızlardan tükürüklü “Ermeni...” kelimesi saçılır. Politik arenada hasımlara yapılan Ermenilik ithamı surata atılan kezzap etkisine sahiptir. Bu ayrıcalıklı aşağılanma da sebepsiz değil; bir yere kadar “milleti sadıka” denirken, o köle algısıyla bağdaşmayan ulusal talepler, direnişler görüldükçe “nankör”lükten “hain”liğe suçlama ve sonra da imhaya giriştikçe kendini haklı çıkartmak üzere “her şeye müstehak” ilan etmeyle geliştirilen bir nefrettir bu. Köklerini kazdıktan sonra nesilden nesile daha da kindar biçimde sürdürülmesine gelince, bunun bir tek izahı olabilir; suçluluğun, borçluluğun, hesap verme korkusunun ağırlığı! İşte bu da 1915 deyince öfke nöbetlerine tutulmanın, şizofrenik tepkiler vermenin önemli faktörlerinden birini oluşturur. Geçenlerde “Hocalı katliamını protesto” bahanesiyle Taksim meydanında yapılan ırkçı mitingte Ermeni halkına, Hrant Dink ve dostlarına alenen kin kusulması bu hastalıklı ruhun ulaştığı boyutları gösterdiği gibi, İçişleri Bakanı’nın aktif katılımıyla bir yerde hükümetin tavrı olarak da 1915’in sorgulanmasına karşı tahammülsüzlük ve tehditkârlığı ortaya koymuştur.

Mahçupyan’ın son nokta olarak belirttiği Dersim’in bir “iç mesele” olarak görülmesine karşılık 1915’in “emperyalizm ve Hristiyanlık kabuğu altına alınarak dışsallaştırılmış” olma durumu da dikkate değer bir faktör. Ama yine kendisinin “bu sayede Ermenileri yabancılaştırıp hafızayı ertelemek mümkün oluyor” diye özetlediği üzere, bu sonuncusu daha çok demagojik ve manipülatif işlev gören bir husustur. Nihayeti, 1915 soykırımı da bu ülke içinde yaşanmış, devlet tarafından kendi uyruğuna karşı gerçekleştirilmiş bir olay. Uluslararası yankı ve etkilere konu olması onun içselliğini ortadan kaldırmaz. Ancak 1938’e oranla çok fazla dışa taşmış bir konu olduğunu gösterir. Bu da çok doğal, çünkü savaş dönemi ve hemen ertesi iki rakip emperyalist blok arasında tartışma konusu olduğu gibi, sürülenlerin dışarıya

dağılmasıyla günümüze kadar gelen bir uluslararası adalet arayışına dönüşmüştür. Ermeni diasporasının esaslı bölümü 1915 soykırımının ürünüdür. Bu toprakların yerlisiyken “yabancı” edilmiştir. Bu nedenle Amerika’da, Fransa’da veya Lübnan’da doğup büyüyen Ermeniler için bile o kelime haksızlık iken, daha acısı halen Türkiye’de yaşayan bir avuç Ermeni ve diğer “gayri Müslim” yerliye de yabancı muamelesi yapılıyor. Öyle olunca 1915’in davasını güden Ermeni, Süryani ister dışarda, ister içerde olsun “yabancı” görüldüğü gibi, bu davaya destek çıkan Türk, Kürt ve sair Müslümanlar da “gayri milli” sayılıyor. Harika formül! Uzatmaya ne gerek var, “hepsi emperyalizmin maşaları, hepsi dış mihrak, hepsi piç” deyin gitsin!.. Gerçekliğe en uzak, vicdana en aykırı ve demagojinin de en aşağılığı olan bu yaf-talama, inkârcılığın kemikleştirilmesinde hiç azımsanmayacak bir rol oynamış ve oynatılmaya devam edilmektedir. Soykırım kurbanlarının torunları olan diaspora Ermenilerine ilişkin yaratılan çirkin imaj, edilen aleni hakaret ve küfürler, tarihten bihaber insanların beyninde tiksintiye varan bir allerji yaratarak sonuçta tarihin bu sayfasıyla yüzleşmeye karşı toplumsal refleksi de en bayağısından besliyor.

İnkârcılığa mazeret yapılan dış baskılar ve inkâr yasası

İşin emperyalizmle bağıntılandırılma yönü, üzerine bir kitap yazılacak kadar çok şey söylemeye açıktır, ama en özlü olarak değinmek istiyorum. 1915 soykırımıyla “hal”ledilen Ermeni sorunu çokuluslu bir yarı sömürge olan Osmanlı devleti üzerinde etkisi ve hesapları olan emperyalist devletlerin ilgisiz kalmadıkları bir konuydu. İçerde meramını anlatamayan Ermeni ulusal hareketinin de reform taleplerini dışarıya duyurması, büyük devletlerden destek bulmaya çalışması olağandı. Fakat emperyalist hükümetlerin bu konudaki ilgileri, taraflar arası oynayan ve birbirini çelmeleyen diplomasi numaraları, belki de başka hiçbir örnekle kıyaslanmayacak ölçüde bu sorunu tehlikeli bir çıkmaza sokmuş, nihayeti savaş durumunda Türk milliyetçiliğinin işi

bildiği gibi halletmesine zemin oluşturmuş ve birçok diplomatın “hiç karışmasak daha iyi olurdu” demesine yol açacak şekilde faciayla sonuçlanmasının sorumluluğunu paylaşmıştı. İngiltere, Fransa ve Rusya’nın böyle bir payı varken, Almanya ise doğrudan Osmanlı genelkurmayını yöneten büyük müttefik olarak soykırımın suç ortağıydı.

Savaş sonrası galip devletler tarihte ilk defa “insanlığa karşı işlenmiş suçlar” tanımını yaparak bu olayın yargılanması için İstanbul Hükümetine etki yaptılarsa da, sonradan Ankara’nın direncini dikkate alıp İngiliz esirlerine karşı Malta’daki soykırım suçlularını salıvererek o davanın yüzüstü kalması gibi bir utancı da paylaştılar. Fransızlar Kilikya’da topraklarına geri yerleşme umudundaki Ermenileri kullanmaya çalıştıktan sonra Ankara’yla anlaşıp savaştan çekilirken on binlerce bahtsız göçmeni tekrar kırılma ve sürülme dramıyla yüz yüze bıraktılar. Rusya’da devrim olmuş, Rus ordusu cephelerden çekilmiş, Sovyet hükümeti “Rusya’nın savaş hukukuna uygun olarak işgal ettiği tek yer Türk Ermenistanı’dır” tespitiyle çekilme öncesinde Erzincan’a kadar olan bölgede kırım artığı Ermenilerin güvenliğini temin etmek üzere bir mütareke ve ona bağlı dekretler imzalamıştı. Ama kendi güçlerinin çabucak çekilmesiyle o “güvence”ler kâğıt üstünde kaldı, Karabekir’lerin tüm Ermenileri söküp atma histerisi dizginsiz yeniden harekete geçti. Ankara jeostratejik konumuyla bütün tarafların teveccühünü kazandı. İngilizler Sevr’in, Amerikalılar Wilson prensiplerinin arkasında durmadı. Sonunda Sovyetler dahil hepsinin azami hassasiyet ve bonkörce tavizlerine mazhar olan Türkiye Cumhuriyeti kuruldu.

Ermeni halkının onulmaz trajedisi bir güzel unutulmaya terk edilmişti. Ta ki 1970-80’lerde ASALA o vicdansız suskunluğun merkezlerinde savunulması hoş olmayan silahlı eylemleriyle mazlumların çılgınlığını duyuruncaya kadar. Böylece kulağının üstüne yatmış olanların rahatı bozuldu. Rahatı bozulan yalnız Türk devleti değildi, soykırım muhakemesini utanç verici şekilde yüzüstü bırakmış ve tarihsel sorumluluklarını kostümlerinin

üzerindeki tozlar gibi silkelemiş olan hükümetlerdi. Aynı dönem 50'ye yakın ülkeye dağılmış durumdaki soykırım kurbanlarının yeni nesilleri yetişiyor, bir dizi ülkede eğitimli ve entegre yaşamlarıyla kamuoyuna etki yapma gücünü buluyorlardı. İlk kuşaktan olan, dolaysız tanıklığı bulunanlar o zamana kadar her yerde geniş iletişim sağlayıp yazılı anılar, bilgiler toplayarak yüzlerce kitaplık "huşamadyan" (bellek kütüphanesi) meydana getirmişlerdi. Yeni nesiller dedelerinin ahıyla yetişiyordu. Ermeni diasporası bulunduğu ülkelerin parlamentolarına, politikacılarına bu kor gibi yanan adalet davasının duyurulması, tanınması, kabul görmesi ve Türkiye'yi yüzleşmeye zorlaması için etki yapmamacak da ne yapacaktı? Uluslararası yargı yolunun çetrefilli ve tıkanık görüldüğü durumda ülkelerin yasama organlarında alınacak sonuçlarla belki bir gün o yolu da açmak üzere birikim sağlama çabası bugüne kadar 20'den fazla ülkenin 1915'i resmen soykırım olarak tanımasını getirdi.

Bu hiçbir ülke parlamentosunun ne durduk yerde bahsettiği, ne de rüşvetle verdiği bir şeydir. Politikacılar oya tahvil etmek için sorunlara kulak verip vaatte bulunur. Yerine getirir getirmez, kendi bilecekleri iştir. Seçmenler de böyle olduğunu bilerek yeniden ve yeniden en yakıcı talepleri ile bastırır, bu demokrasinin gereğidir. Bulunduğu her ülkede Ermenilerin bu seçmen kitlesinden, propaganda ve tanıtma etkinliklerinden ve evet lobiye lobi yapma çabasından başka bir silahı olmamış, hükümetlere Türkiye gibi rüşvet dağıtacak zenginlikte bir Ermenistan da bulunmadığı için soykırımı tanıyan parlamento kararları büyük ağırlıkla demokratik kanallardan hayat hakkı bulmuştur. Buna karşılık ABD, Britanya ve İsrail başta olmak üzere bir dizi ülkede halen bunun gerçekleşmesini önleyen Türkiye'nin jeostratejik önemde partnerlik durumuyla beraber rüşvet, şantaj ve sair silahlarını sonuna kadar kullanmasıdır.

Soruna emperyalizm diye bir olgunun var olduğu ve onun yedeğine düşmemek gerektiği açısından bakınca şunu söyleyebiliriz. Evet tutarlı demokratların bunu dikkate almaları gerekir.

Fakat bu emperyalist ülkelerin parlamentoları ve hükümetlerine belli taleplerle etki yapmaya engel değil. Onlar bu gibi konuları kendi çıkarları için kullanabilirler diye geri durmak sorunun uluslararası yankılarını büyütmekten feragat anlamına gelir. Yalnız örneğin Türk devletine etkisi büyük olabilecek ABD'nin ve ikinci dereceden başkalarının seneden seneye 1915'le ilgili tasarıları yasama organlarına getirip tam kabul edilecekken Türkiye'den kendi hesaplarına önemsedikleri bir tavizi koparmaya karşılık geri çekmeleri vb durumlar rahatsız edicidir. Özü insanlık trajedisi olan bir konunun onlar tarafından bayağı koz gibi kullanılmasına özellikle davanın sahipleri tarafından tepki gösterilmesi gerekir. Böyle bir durum her 24 Nisan arifesinde Türk egemenlerinin nefeslerini tutup ABD başkanının ağzına bakmalarını, hop oturup hop kalkmalarını getiriyor. Aslında bu inkârcılığın çekmek zorunda kaldığı bir ceremidir. Onurlu davranış tarihle adam gibi yüzleşip sorunu doğrudan muhataplarıyla çözmek iken, ırkçı-şovenist gurur ve kibirle inkârcılığı sürdürdükçe Obama'nın ağzına bakıp hiç de kendisine hak vermediği halde "soykırım demedi" diye sevinme kepezeliği yaşanmaktadır. Tablonun diğer tarafında mağdurların bu resmî tavırlara fazla odaklanmaları, destek gördükleri noktada o devletlerin geçmiş rollerini unutup övgüler yağdırmaları vb de eleştiriye hak eder. Yine de Türk şovenizminin Ermeni diasporasına emperyalizm konusunda verebileceği bir ders yoktur. Sorunun nihayi çözümü tabii ki ancak taraflar arasında diyalog yoluyla sağlanabilir. Ama onun koşullarını olgunlaştırmanın yolu şimdiye kadar görüldüğü gibi uluslararası yankılardan geçmiştir. Bu kanallar yine değerlendirilirken giderek daha çok sivil inisiyatiflerle doğrudan Ermeniler, Süryaniler ve Türkiye demokratik çevreleri arasında bağların geliştirilmesi, duyarlılığı artırılacak iç kamuoyunun çözüm yolunda kendi devletine etkisinin büyütülmesi önemlidir.

Son dönem çok tartışılan soykırımın inkârına karşı yasalar meselesine gelince; öyle bir yasanın Yahudi soykırımına özel varlığı (Gayssot yasaları) bir dizi Avrupa ülkesinde çoktan beri

ortadayken aynı ülkelerde resmen tanınan başka soykırımlarına da bunun uyarlanması hakkaniyet gereğiydi. Soykırımını mazur gösterme ve savunmaya dönük inkârcılık, mağdurlarını yaralamanın yanında ırkçı tehditkârlığı besleyen özelliğiyle bu tür bir yasal önlemin konusu olduğuna göre bunda tutarlılığın sağlanması önemliydi. Ama bir ülkenin tanıdığı soykırımını bir başkasının tanımaması ya da aynı ülkelerin henüz tanımadıkları benzer nitelikte başka olguların da varlığı nedeniyle AB kapsamında bile bunun her ülkeye uyarlanması ve bütün soykırım mağdurları için tatminkâr olması kolay değildi. Yine de mümkün olduğu yerde, özellikle inkârcılığı agresif boyutlara vardırırlara yönelik genişletilmesi iyi olacaktı. Sonuçta Fransa'da kabul gören uyarlama Türkiye'nin baskıları sonucu geri döndürülmesine rağmen inkârcılık olgusunu daha yoğun tartışması ile yararlı olmuştur.

Bu konunun soykırımlarla da sınırlanmadan, genel olarak insanlığa karşı işlenmiş suçların savunusunu ya da o anlama gelen inkârını kapsayacak şekilde ele alınması daha doğru olur kanısındayım. Ayrı bir yasanın çıkarılamadığı durumda hiç değilse ırkçı nefret suçlarını düzenleyen yasalar içine böyle maddeler eklenmelidir. İfade özgürlüğü bakımından problemli olmaması için ne tür söylemlere suç tanımı yapıldığının iyi formüle edilmesi gerekir. Bu durumda örneğin 1915'te yapılanları savunmamak ve hatta kınamakla beraber soykırım olarak tanımlanmasını kendince doğru bulmayan birinin bu görüşünü ifade etmekte yasayla bir sorununun olmayacağı daha açık anlaşılır olur. Buna karşılık örneğin Talat Paşa'yı bayraklaştıran mitingler ve ırkçı hezeyanlarla "Ermeni soykırımı yalandır" kampanyası yürütmek ya da "Soykırım yapsaydık bir tek Ermeni kalmazdı" gibi argümanlar kullanmak zorlaşır. Yine Sivas katliamı gibi bir olayda "halkı tahrik etmeseydiler..." diyerek yapılanı normal ya da müstehak gösterenler veya bir batı ilinde Kürtlere yönelik linç saldırısını "vatandaş tepkisini gösterdi" diye savunanlar için soruşturma yolu açılır. Böylece soykırım sayılma ve resmen tanınma kaydı olmaksızın, bir etnik, dinsel, sosyal ya da siyasal gruba yönelik

imhacı eylemleri, pogrom, katliam ve zulümleri kamuoyuna açık şekilde savunma, mazur gösterme, inkâr yoluyla suçluları temize çıkartma, kahramanlaştırma, benzer suçların yinelenmesine zemin oluşturma gibi söylem ve fiillere karşı caydırıcılık sağlanabilir.

Bunun en çok gerekli olduğu ülkelerin başında Türkiye gelir. “Türklüğe hakaret” gibi özel bir ceza yasasının bulunduğu bu ülkede diğer kimliklere ve özellikle “iç düşman” olarak bakılanlara hakaretin ve küfürün her türlü serbesttir. Henüz ırkçı nefret suçlarına karşı herkesi eşit şekilde korumaya dönük genel bir yasa bile yoktur. O yüzden mesela “Hepiniz Ermenisiniz, hepiniz piçsiniz” pankartı bile soruşturma konusu olmuyor (Bu makale yayına verilmek üzereyken nihayet o küfürlü tehditli pankartlar için soruşturma başlatılmış, ama bunun geçiştirmeci olacağım tahmin etmek güç değil). 1915 inkârcılığında gemi azıya almak çocuk oyuncağı olduğu için, onu artık “yalandır, olmamıştır” kabuğundan soyundurup “çok iyi olmuş, az bile yapılmış” anlamında çıplak özüyle savunmak ve “Bir gece ansızın gelebiliriz” gibi yeni katliam tehditlerini de savurmak gayet mümkün oluyor. 1915’den gelen ruhla Hrant Dink’i öldürtenlerin tetikçilere klipli methiye şarkıları da yaparak yerdeki cesedin üstünde arsızca ve hayasızca tepinmeleri hiçbir hukuki yaptırıma uğramamıştır. Açıkça görüldüğü üzere, insanlık suçlarında inkârı, övgüyü ve tehditi suç sayan bir yasa yine öncelikle Türkiye’de gereklidir. “Suçu ve suçluyu övmek”, “halkı kin ve düşmanlığa sevk etmek” gibi mevcut maddeler soyut muhtevaları ile mazlum ve mağdur olan kesimleri korumaya değil, tersine onlara karşı devleti kollamaya dönük değerlendirilmektedir. ırkçı bir öze sahip olan 301. madde kaldırılarak bütün kimliklerin saygınlığına vurgu yapan ve sözlü tecavüzlere karşı hepsini ayrımsız korumayı amaçlayan bir yasa uyarlanmalıdır. Tabii ondan da önemlisi yeni anayasanın ırkçı özden arındırılmasıdır. Belki daha daha önemlisi devlet ve yargı adamlarının zihin dünyasında yaşanması gereken arınma.

Konunun insan hakları açısından öncelikle bu yönüyle önemsenmesi gerekirken, sanki Fransa'daki yasa geçerlilik kazansa mağdurlar için yaralayıcı olmayan görüşleri de baskı altına alacakmış gibi soyut bir ifade özgürlüğüne odaklanması doğru değildir. Prof. Baskın Oran, Hrant'ın 2006 yılında konu henüz çok yeni tartışılırken Türkiye'de 301'den yargılanan bir Ermeni aydını olarak ifade özgürlüğünü herkes için tutarlı şekilde savunma anlayışıyla takındığı tavrı referans veriyor, fakat onun artık tartışmaya devam edemez olduğu günümüzde pervasız inkârcılığın kısıtlanması lehine artan duyarlılığı paylaşabilecek olma ihtimalini öteleyerek bir tür haksız mühürlemeye gidiyor, sonra da İstanbul İHD'nin bu temelde geliştirdiği sorumlu tavrı "ciğeri yanmış diasporanın çok tanıdık öğelerini tekrarlamak" şeklinde eleştiriyordu. İHD tuzu kurulardan yana eğilim göstermek yerine ciğeri yanmışlardan yana çıkıyorsa çok doğru yapıyor. Taşıdığı isme uygun kapsayıcı bir bakışla tavır belirlemesi tutarlıdır. Yani insan haklarının farklı öğeleri birbirine karşı gelir gibi olduğu durumda ifade özgürlüğünü ırkçı tehditkârlığın önlenmesinden daha fazla önemsememesi, hele de söz konusu "düşünce ve ifade"ler sokakta sıkılan kurşunların tetikleyicisi oluyorsa onların sınırlandırmasından yana olması çok bilinçli ve yerinde bir tercihtir.

Baskın Oran'ın aynı makalesinde bir kez daha 1915'in soykırım olmadığını vurgulamak üzere yaptığı şu yorum da kendi tuzu kuruluşunun göstergesi olarak ilginçtir: *"1948 BM Soykırım Sözleşmesi tarafından getirilmiş bir hukuk terimi olan soykırım sıradanlaştırılıyor. Çünkü artık bir cins isim. Nasıl Gillette'ten jilet, suni tahta'dan sunta oluşmuşsa. Artık her türlü katliam için kullanılıyor ve terim olarak yozlaştı. Mesela Azeriler, 613 sivilin öldürüldüğü Hocalı katliamına 'Xocalı soykırımı' demek. İsterseniz Google'a 'ağaç soykırımı', 'köpek soykırımı' veya 'balık soykırımı' diye girip bakın."*⁷

7 Baskın Oran, Soykırım: Hukuk Terimi Mi, Cins İsim Mi?, *Radikal İki*, 1 Ocak 2012.

Soykırımı kavramını sıradanlaştıranlar da var. Hocalı örneği gerçekten de öyledir. Ama 1915 için benzer bir imada bulunmak çok abes. Soykırım kavramını uluslararası hukuka kazandıran Rafael Lemkin'in o suça ilişkin maddeler halindeki tanımlamasına bizatihi 1915'i inceleme yoluyla vardığı net olarak bilinen bir gerçek. Her ne kadar o tarihte öyle bir kavram yoksa da 1915 uygulamaları daha sonra o kavramın yaratılmasına referans teşkil edecek kadar soykırım niteliğinde olmuştur. Yukardaki paragrafın asıl hedefi 1915 iken, onu açıkça anmayıp biraz da kıyaslama yapar gibi Hocalı'yı öne sürmek ve daha ötesinde işi köpek, balık muhabbetine dönüştürmek nasıl bir anlayış? Asıl sıradanlaştırma bu değil midir? 1915'de öldürülen 1,5 milyon ne köpekti, ne de balık! Ama o suçsuz canlılarla da dolaylı bir ilgisi vardı olayın. Katliam mahallerinde köpekler, akan ve duran sularda balıklar o yıl insan eti yemekten canavarlaşmıştı. Mucize eseri Der Zor çöllerine ulaşanları bile azaltılmak için kırılan, ateşlere atılan, aç bırakılan ve kendi çocuklarının cesedini yiyecek kadar kahrolası duruma düşürülen Ermeni halkının yaşadıkları hiçbir yönüyle 1948'in maddelerinde tarif edilenlerden eksik değil, fazlaydı. Kasıt unsuru olmadan o kadarı zaten olmazdı. Ama okuduğunu anlama kapasitesinden ve hukuki bilgi birikiminden zerrece kuşku duyulmayacak bir entellektüel olarak Baskın Oran'ın nasıl olup da BM Soykırım Sözleşmesi'ndeki tanımlamayı 1915'e uyduramadığı akıl erdirilmesi güç bir tuhaflık olarak kalıyor. Valerie Boyer'ye "çocuklarını öldüreceğiz" diye mesaj yağdıranların tavrını "kendini haklıyken rezil etmek" gibi yorumlaması da öyle. Oran'ın bu yorumunun esasta tehditkârlığa eleştiri mi, yoksa soykırımı inkâr özgürlüğüne destek mi olduğunu anket konusu yapmak yersiz olmaz sanırım. O "haklı"lık vurgusunun çoğu okuyucu algısında ifade meselesinden öte inkârcı zihniyeti savunmaya ve hatta tehdit mesajını çekenin bile "haklılar safında" olduğunu düşünmeye hizmet edeceği nasıl fark edilemez?..

VI

1915'İN DENEK TAŞINDA TÜRK VE KÜRT SİYASETİ

II. Bölüm

Daha önce bir bölümü yayınlanmış olan makalenin bu son bölümünde ağırlıkla Öcalan ve önderliğindeki Kürt hareketinin bakışı irdeleme konusu olacak. Ama öncelikle yine 1915-1938 bağıntısı ile Türk siyasetinin açmazlarına dair değerlendirmeyi tamamlamaya çalışacağım.

Dersim 38'in 1915'le kopmaz bağları

1915'in Dersim 38'e göre daha fazla çekince yaratma durumunu irdelerken ikisi arasındaki farklılıklardan hareket ettik. Burada ise daha çok benzerlik, ortaklık ve bağıntılarından yola çıkarak iki soykırım arasındaki devamlılığa dikkat çekmek istiyorum.

1937-38 imhası, 1915'in oldukça sınırlı bir alanda, fakat çapına göre muazzam yoğunlukta ve yine düşmanca bakılan dinsel, etnik, kültürel çeşitliliğe sahip halk grupları üzerindeki tekrarıdır. Ermenilerin tehcir ve kırımı için uydurulan “ihamet, isyan, düşmanla işbirliği” suçlamalarına benzer şekilde, Dersim Kızılbaş Zaza-Kürt ve Ermenilerinin imhasında da asılsız bir “isyan” imajı çizilmiş, halkın bölük pörçük meşru savunma niteliğindeki direnişi buna kanıt gösterilmeye çalışılmıştır. Ermeni sorununda özerklik taleplerinden ve reform dayatmalarından kurtulma arayışının topyekûn imha seçeneğini teşvik eden bir

faktör olması gibi, Dersim sorunununda da Osmanlı'dan beri gelen bölge halkının fiilî özerkliğine son verme arzusu önemli rol oynamıştır. 1915'de aydınlar ve ileri gelen şahsiyetlerin ilk elden tutuklanması gibi Dersim'de de seydiler ve aşiret liderlerinin tutuklanmasına önem verilmiş, yine her ikisinde öncelikle silah toplama ihmal edilmemiş, böylece büyük imha sırasında halkın başsız ve direniş gücünden yoksun olması hedeflenmiştir.

Bu benzerlikler bir yana, Dersim uygulamasındaki pek çok şey doğrudan 1915'in tecrübeleriyle hayata geçirilmiştir. İnsanları toplayıp ölüme götürmenin tuzak yöntemlerinden tutalım, işlenen cinayetlerin biçimlerine ve kurbanların trajik öykülerine kadar yığınla benzerlik görülür. Dersim'in kayıp kızları ve kaderleri de 1915'te Ermeni kızlarının başına getirilenlerin küçük çaplı bir tekrarıdır. Benzerlik birbiriyle bağıntısız olgular arasında da görülebilir. Burada ise sıkı sıkıya bir bağıntı var. Anlamak için biraz yakından bakalım:

Fırat'ın iki büyük kolları arasında yer alan Dersim, 1915 Ermeni kırımlarının yoğun yaşandığı kazalar ve kanlı sürgün yollarıyla çevrilidir. Hemen kuzey sınırında Kemah Boğazı büyük sürgün kabilelerinin boğazlandığı bir yer olarak ünlenmiştir. Erzurum, Bayburt, Erzincan taraflarından getirilen Ermenilerin 25 bini burada kırılır. Fırat nehri Eğin, Arapgir, Çemişgezek, Keban-Maden kırımlarını da yüklenerek aylar boyu aşağılara ceset taşır. Dersim'in doğu hatlarında Kiğı'dan Palu'ya, güney hatlarında Çarsancak ve Çemişgezek'ten Harput'a uzanan sürgün yolları aynı şekilde kanlıdır. Murat nehri üzerinde Palu'nun sekiz gözlü tarihî taş köprüsü devasa bir mezbaha gibi işletilir. Kiğı ve Oxu'dan getirilen sürgünlerle birlikte 10 bin kişi de burada kesilmiştir. Harput'ta Dzovk (Gölcük) gölü ve birçok yer benzer katliamlara sahne olur ve burası da "mezbaha vilayet" olarak ünlenir. Devletin elinin erişemediği ölçüde Dersim içlerinden de tehciye çıkarılan ve kırılanlar olur. Gelen felaketin büyüklüğü önceden kestirilemediği için Ermeni halkı gafil avlandığı gibi, Dersimli Kızılbaş dostları da tehcir sırasında onlara sahip

çıkma da çekimser kalırlar. Hatırlatmakta yarar var ki, Taşnak ve Hınçak partilerinin örgütlü olduğu ve öz savunma hazırlıklarının az çok görüldüğü yerlerdeki Ermeni halkının direniş potansiyeli de genellikle harekete geçirilememiştir. Örneğin Dersim'e yakın Palu'nun Havav (Habab) köyü devletin direniş beklediği yerlerden biri iken şaşılacak şekilde pasifize olur. Bunda tehcir planının çok sinsi uygulanmasının rolü büyüktür. Dersim'e yakın diğer yörelerde bir tek Kiğı'nın Xups (Hupus) köyü ve kısmen de Kemah'ın Aşağı Yukarı Pakariç (Pekeriç) köyleri silahlı direniş gösterebilmiştir. Yedi gün boyunca köy etrafında mevzilenerek çatışan Xupsluların önemli bir bölümünün Dersim'den göçle gelmiş Miraklı aileler olması dikkat çekicidir. Pakariç ise daha sonra Berlin'de Talat Paşa'yı cezalandıran Soğomon Teyleryan'ın köyüdür. Ama Dersim-Çarsacak köylerinde tek tek dağa çıkma örnekleri dışında tehciye karşı direniş olmamıştır. Buna karşılık tehciri takip eden aylarda Dersim kaçakların sığınağı haline gelir.

Dersimlilerin büyük çoğunluğu I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusuna asker vermeyip Türk-Rus çatışmasında tarafsız davranmayı ve ancak kendi sınırlarını korumaya yönelik tedbirler almayı benimser. Bunun istisnası olarak, bölgenin daha çok kuzeydoğu hatlarında devlete milis vermekten Ermeni kırımına katılmaya kadar olumsuz rol oynayan aşiretler de vardır. Gül Ağa komutasında Osmanlı ordusuna yedeklenen Balaban aşireti, keza Çarekan, Şavalan, Kureşan, Hormek, Lolan gibi bazıları kısmen de olsa bu kapsamda anılabilir. Erzincan-Tercan arasındaki Balaban yöresi ile Pülümür ve Kiğı'nın büyük Ermeni köylerine yönelik katliamlarda devletin resmî güçleri yanında bunlardan yararlanıldığı anlatılır. Ama, o taraflardan kaçma imkânı bulan Ermeniler dahi Dersim'in iç bölümlerine güvenli bir liman gözüyle bakarlar.

Özellikle geçişi kolay olan güney bölümlerinden Dersim'e firar olayı, para karşılığında kılavuzluk yapanların da olmasıyla kitlesel bir hal alır. Batı Dersim'de Ermenilere sahip çıkmasıyla tanınan etkili kişilerin başında Koçan aşireti lideri İdare İbrahim

gelir. Harput, Arapkir, Egin ve Çemişgezek üzerinden bölgeye giriş yapan göçmenler Hozat ve Ovacık köylerine dağılır. Koçan, Şemkan, Karabalan, Ferhadan, Abbasan, Maksudan, Beytan, Kerikan ve daha başka onlarca aşiretin önde gelenleri ve halk yardımcı olur. Duruma göre ikili davranmış olan Diyar Ağa'nın bile önemli sayıda Ermenileri kendi köyünde sakladığı bilinen bir gerçektir. Güneydoğu Dersim sınırlarında Peri suyunun iki yakasına yayılmış Hizol (İzol) aşiretine bağlı onlarca köy Palu ve Oxu taraflarından perişan halde kaçan Ermenilere kucak açar. Bu mıntıkada sadece Gollanlı Aziz Ağa'nın himayesinde 250 Ermeni bulunduğu tanıklık edenler var. Çarsancak ve Mazgirt üzerinden bir kısmı iç bölgelere geçerek Xıran, Alan, Yusufan, Haydaran, Demenan, Kureşan aşiretlerine ait köylerde barınma imkânı bulurlar.

Bahsedilen dönem Dersim'de büyük bir devrimci kabarış yaşanır. Ermenilerin başına getirileni gören Dersimli Kızılbaşlar kendi gelecekleri için de endişelidir. Savaşın başından beri bekle gör pozisyonunda kalan Dersimlilerin önemli bir bölümü yaklaşan Rus ordusuyla ittifak ihtimalini de gözetererek kendi bölgelerinde kontrolü ele geçirmek üzere silahlı bir kalkışma içine girer. Dersimli Miraklar ve sığınmacı Ermenilerden de katılanlar olur. Mart 1916'dan başlayarak Doğu kesimindeki bir dizi aşiret Mazgirt, Kızılkilise, Pah, Pertek, Peri merkezlerine saldırıp hükümet binalarını ve cephanelikleri ele geçirir. Batıda ise bir kısım aşiret güçleri Hozat'ı kuşatır. Yatıştırma yöntemleriyle sonuç alamayan İttihatçılar Miralay Deli Şevket kumandasında Harput'tan Dersim'e büyük bir askerî taarruz başlatırlar. Onlarca aşiretin direniş güçleri çarpışarak Xuti Dere ve benzeri dağlık alanlara çekilir. Dersimlilerin güçlerini toparlayıp ayaklanmayı sürdürmelerinden çekinen İttihatçı liderler gaddarlığıyla nam salan Deli Şevket Paşa'yı geri çeker ve tekrar sahte vaatlerle avutma taktiklerini devreye sokarlar. 1916 yazında Ruslar Erzincan'ı alınca Ermeni sığınmacıların Mercan dağlarından oraya aktarılma yolu açılır. Aynı zamanda Rus ve Ermeni komutanları

ile Dersim ve Koçgiri Kızılbaş Kürt liderleri arasında görüşmeler olur. Bütün bunlar Türk yetkililerin istihbarat raporlarına girmekte gecikmez.

Tehcir mağduru Ermenilere bireysel planda sahip çıkma örnekleri ülkenin dört bir yanından gösterilebilir. Ender bazı yerlerde aşiret veya sülale halinde, bir ağanın ya da beyin ağırlığını koymasıyla koruyucu davrananlar da olmuştur. Ama bölge olarak kapsamlı korumanın yegâne örneğini verebilen Dersim'dir. İç Dersim'in yarı bağımsız konumu bunun için elverişli bir zemin oluştururken, Kızılbaş-Zaza-Kürt aşiretlerin Ermenilerle görece iyi olan ilişkileri ve mazlumu kayırmaya yatkın hümanist özellikleri çekim merkezi olmasını sağlar. Sığman Ermeniler bir yıl kadar güvendikleri aşiretler arasında korunur, sonra çokları halkın yardımıyla Rus denetimindeki Erzincan'a geçer ve Rusların savaştan çekilmesini takiben Ermeni gönüllü birlikleri eşliğinde Kafkas bölgesine ulaşırlar. Bu şekilde kırımdan kurtulan Ermenilerin sayısı hakkında değişik tahminler yapılıyor. 30-40 bine varan tahminlerin abartılı olduğunu düşünebiliriz, çünkü yakın çevrelerden o kadar Ermeni nüfusun tehcirden kaçabilmiş olması pek mümkün değil. Ama bir kısım Dersimli Ermenilerle beraber 10 bin civarında sığınmacının Kürt aşiretleri arasında korunma bulduğunu söyleyen tanıklara inanmak gerekir. Bunu devletin Dersim raporları da doğruluyor.

1918 yılında 2. Kolordu Komutanı olarak Kâzım Karabekir'in hazırladığı Doğu Bölgesi Raporu'nda Dersim'in bütün önemli aşiret reisleri hakkında fişleme notları yer alır. Çok büyük bölümü devlet için güvenilmez sayılırken en fazla suçlama konusu yapılan fiil 1915'deki "Ermeni kaçakçılığı" olmuştur. Ermenilerin korunması ve Erzincan'a aşırılmasındaki rolünden uzunca söz edilen İdare İbrahim Ağa için sonunda şöyle fetva verilmiş: "*Acımaksızın katli farz olan batı Dersim'in en hain, en şerir ve en şahsiyetsiz bir şakisidir*"⁸ Raporda onlarca aşiretin bir dizi liderleri tehcirden kaçan Ermenilere yardımcı olmalarından

dolayı suçlanmış ve fişlenmiştir. Raporun saydığı aşiret ve şahıs isimleri 1915'e tanıklık eden Ermenice kaynaklardaki isimlerle önemli ölçüde çakışıyor. Bu durum devletin sığınmacı Ermenileri Dersim içinden teslim alamadığı 1915-16 yıllarında yoğun bir istihbarat yaptığını gösteriyor. Hozat Mutasarrıfı Dersim aşiretlerinden "içlerindeki 10 bin Ermeniye teslim etmelerini" iki defa yazılı olarak talep eder, Kormışka köyünde toplanan Batı Dersimli liderler bu çağrıları diplomatik dille olumsuz yanıtlayıp Ermenileri saklamakta kararlı davranırlar. Sonraki gelişmelerden anlıyoruz ki, devlet bunu ilerde hesaplaşmak üzere bir kenara yazmıştır.

1932'deki bir çalışmasında Hasan Reşit Tankut, "*Bugün bile Dersim'de bir Dersimli kadar serbest ve mutlu yaşayan Ermeniler vardır,*" diye yazmakta ve eklemekteydi: "*Bunların akıllıları, hele ağzı söz yapanları Dersim'de Türk düşmanlığını güçlendirmektedir.*"⁹ 1938'de Dersim soykırımının hemen ertesi Kiğı'de bir konuşma yapan General Abdullah Alpdoğan ise şöyle diyordu: "*Daha önce Tunceli'ye yerleşen gizli Hristiyan Ermeniler vardı, bunlar adlarını değiştirmişler ve sanki Türkmüş gibi yaşamışlardı. Dersim isyanında bunların parmağı vardı. Bunlar her türlü anarşinin, kargaşanın, pisliğin içindeydi.*"¹⁰ Esasen incelenirse, 1937'de Seyit Rıza'ları yargılayan mahkemenin iddia-namesi ve dönemin başka belgeleri de yoğun olarak Dersimlilerin içlerindeki Ermeniler tarafından devlete karşı kışkırtıldıkları yolunda söylemlerle doludur.

1937'de Seyit Rıza'nın çadırında ele geçirildiği söylenen Ermenice *inciller*, haçlar ve başka eşyalar Ankara Emniyet müdürlüğünde "suç unsurları" gibi teşhir edildikten sonra gazetelerde "İşte din hokkabazı" manşetleriyle hakaretler yağdırılır. Dökümü yapılan şeyler Seyit Rıza'nın son zamana kadar korumaya devam ettiği Halvori Surp Garabet Manastırı'nın tarihsel değere sahip kültürel varlıklarıdır. Manastırın keşişi ve yakın köylerde

9 H. R. Tankut, 2000, s. 79.

10 Aktaran Hüseyin Aygün, 2009, s. 79.

yaşayan Mirakyanlı Ermeniler Seyid'in samimi dostlarıdır. Ordu Dersim harekâtı sırasında bu tarihî manastırı topa tutar, keşişin oğlunu yakalayıp işkence eder, Seyid'in saklattığı eşyaları ele geçirir, manastırda bulunanları da onun hanesine yazarak teşhir ederler. Seyit Rıza ve arkadaşlarını yargılarken bölgedeki Ermenilerle her tür yakınlık ve ilişkilerini onların "hain Ermenilere alet oldukları" yönünde suçlama konusu yaparlar.

Bu söylemler devletin tehcirden geride kalan Ermenileri bir ölçüde potansiyel tehlike olarak gördüğünü, fakat aynı zamanda bunu abartarak Dersim'i imha eylemine psikolojik dayanak yaptığını düşündürüyor. Yani sadece Dersimlileri "isyana kalkışmış" göstermek yetmiyor, 1915 ve sonrası yapılanları gerekçelendirmek için revaçta olmuş "hain Ermeni" imajını da yeniden ısıtıp öne sürmek gerekiyor, ki hem harekât sırasında askere ayrı bir gaddarlık motivasyonu olsun, hem de Türk kamuoyunun bu ikinci vahşi imhaya alkış tutması daha bir kolaylaşsın...

1915'de Dersim'e sığınan Ermenilerin bir kısmı burada yerli Ermenilere karışarak yaşamını sürdürür. Devlet denetiminin olduğu kasaba merkezlerinde açık kimliğiyle bilinen Ermeniler her yolla rahatsız edilerek göç ettirilir. Denetimin zayıf olduğu köylerde yaşayabilen Ermeniler de göze çarpmamak için Alevi kimliğine adapte olurlar. Ama o trajik süreçlere dair toplum hafızasını silmeye çalışan devlet kendi hafızasını oldukça diri tutmuş, her şeyi kaydetmiştir. Türk Tarih Kurumu eski başkanı Yusuf Halaçoğlu'nun ifşa ettiği üzere devlet tam da Dersim'i imha etmeye hazırlandığı 1935-37 arasında özellikle bu bölgenin Alevi Kürtleri içine karışan "Ermeni dönmeleri"ni ev ev tespit etmiş!.. Bu bilgiyi 1938'in tanıklarından Kırganlı bir yaşlının şu ifadesiyle birleştirin: "Esasta asker Dersim'den silah, vergi, askerlik ve Ermenileri istiyordu"!..¹¹ Düşünebiliyor musunuz? Aradan 20 yıl geçmiş, devlet halen daha tehcirden geriye kalan Ermenilerin peşinde. Ve bu dinmek bilmeyen yok etme histerisi Dersim'in topyekûn mahvedildiği süreçte Ermeni nüfusun belirgin olduğu

11 M. Kalman, *Belge ve Tanıklarıyla Dersim Direnişleri*, 1995, s. 232.

Halvori, Zımek gibi yerleri çok özel hedeflemeyi ihmal etmiyor.

23 yıl arayla iki soykırım travmasını üst üste yaşayan Dersimli Ermeniler iki sürecin iç içe geçen halkasını oluşturur ve o bağı somutlaştırır. Ama aslında o bağ Ermenilerin kendilerinden ibaret değildir. Onların Dersim’de tutunmalarını sağlamış olan Kızılbaş Kürt halkı da iki süreç arasında köprü olmuştur. Ve hiç mübalağasız diyebiliriz ki, Dersim’in öyle muazzam yıkıma uğratılmasında başka şeylerin yanı sıra 1915’te Ermenilerin korunmasına duyulan hınç ve onun hesabını da görme dürtüsü önemli bir rol oynamıştır. Bunu söylemek Dersim’in kendi başına bir hedef olduğunu yadsımak anlamına gelmiyor. Dersim sorunu Osmanlı’dan beri vardı. Temelini de devletin İslami karakterine uymayan kendine has Kızılbaş kültürü ile özerk yaşama arzusu belirliyordu. Cumhuriyetin “laiklik” özenmesi Dersim’e düşmanca bakışın özünde bir şey değiştirmemişti. Kemalist yönetim bir türlü hizaya getiremediği ve “çıbanbaşı” olarak nitelediği Dersim’i toptan imha yoluyla bitirmek için fırsat kolluyordu. Ermeni faktörü olmasa da kendi etnik kültürel yapısı ve itaat etmeyen muhalif karakteriyle Dersimliler hedeflenecekti. Ama belki o takdirde imha eylemleri bu kadar şiddetli olmayabilirdi. Bu anlamda faturayı ağırlaştıran bir rol oynadığını söylemek mümkün.

Dersim “özür”ünü dile getirdiği konuşmasının bir yerinde Başbakan Erdoğan da sözü 1915’e getirmiş, fakat bunu tam tersi anlamda fikirler vermek için yapmıştır: Dikkatle okuyalım: *“Dersim’e yapılan operasyonlar bir isyanın bastırılması olarak zihinlerde ve vicdanlarda meşrulaştırılmaya çalışılıyor. (...) Ama, ilk mecliste Dersim mebusu olarak bizzat Atatürk tarafından davet edilen Diyap Ağa’dan kimse bahsetmiyor. Dersim operasyonları sonucunda tutuklanan ve asılan Seyid Rıza’nın 1915 olayları sırasında işgalci ordulara karşı savaştığından, dönemin valisi tarafından da ‘din ve namusuyla bize hizmet etti’ denerek şereflendirildiğinden kimse bahsetmiyor.”*¹²

Burada “1915 olayları”ndan bahisle verilen bilgi yanlış olduğu kadar gayet de haksız bir ima içermiştir. Birinci olarak Seyid Rıza “1915 olayları sırasında” Erdoğan’ın ima ettiği gibi Osmanlı devletinin yanında değil, onun soykırıma uğrattığı ve kaçanların Dersim’e sığındığı Ermeni halkının yanında olmuştur. İkinci olarak bütün savaş boyunca Dersimlilerin büyük bölümü gibi tarafsızlığını korumuş ve ortaya çıkan durumları esasen kendi halkının bağımsızlığı lehine değerlendirmek istemiştir. Üçüncü ve son olarak, 1915’de değil, ancak 1918 başlarında devlet tarafından kazanılarak kendi kuvvetleriyle Erzincan ve Erzurum üzerine yürütülmüş, fakat bu da “işgalci ordulara karşı” değil; Rus ordusunun çekildiği aşamada zayıf bir güçle kalan Ermenilerin temizlenmesine yönelik olmuştur. Yalnızca bu son durumda, önceki pozisyonunun aksine Osmanlı ordusuna yedeklenmiş olduğu doğrudur. Bu harekâtın ayrıntılarını bilemiyoruz. N. Dersimi bazı Ovacık aşiretlerini yanına alan Seyit Rıza’nın 13 Şubat 1918’de Erzincan merkezini ele geçirdiğini, oradan da Deli Halit Paşa kuvvetleri ile birleşerek Erzurum’a yönelindiklerini ve şehri işgal ettikten sonra Bayburt tarafından gelen Kara Kâzım Paşa’ya bırakarak Dersim’e döndüğünü belirtiyor.

N. Dersimi’nin yazdıklarına bakılırsa Seyit Rıza Erzincan tarafında Kürtlerin can güvenliğinin tehlikede olduğuna dair abartılı söylentiler yoluyla kandırılarak bu harekâta yöneltilmiş. Ancak orada birçok faktör var. Yakın zamanda Ekim Devrimi olmuş, Sovyet hükümeti savaştan çekilme kararı almış, Osmanlı hükümetiyle Erzincan Mütarekesini imzalamış, taraflarca ihlal edilmesi yasak bir güvenlik hattı oluşturulmuştur. O bölgeyi Türk Ermenistanı olarak tanıyan ve göçmen Ermenilerin yurtlarına dönüp savaş sonrası bir referandumla kendi kaderini tayin etmesini öngören Lenin-Stalin imzalı bir dekret söz konusudur. Erzincan merkezli ve Kuzey Dersim’i kapsayan, Ermeni, Kürt, Türk temsilcilerden oluşan bir de Şûra Hükümeti kurulmuştur. Aynı süre içinde Ermeni komutanı Murad Paşa ile Dersim-Koçgiri liderlerinden Alişer arasında gelecek için ittifak arayışı da

olur. Ancak bu çok hayati öneme sahip sürecin değerlendirilmesi karşılıklı güven ve anlayış eksikliği nedeniyle sürüncemede kalır. Nihayet Rus ordusunun çekilmesi gündeme gelince, Dersimliler artık çok zayıf olacak Ermeniler yerine kendi kaderlerini Osmanlı merkezî otoritesine bağlamayı tercih ederler. Bu arada Osmanlı paşalarının yaptığı birçok manipülasyon ve özendirici vaatler de olmuş, sonuçta ikircikli olan Dersimlilerin bir kısmı kazanılmıştır. Aşiretlerin, liderlerin zaman zaman merkezî otoriteye karşı gelip, zaman zaman işbirliğini tercih etmeleri Dersim ve Koçgiri’de sıkça yaşanmış olgulardır.

Çok bilinen bir anektoda göre, Seyit Rıza’nın kirvesi de olan Ermeni komutanı Bogos Paşa ağır yaralı olarak esir düştükten sonra son bir kez kendisini görmek istediğini söyler ve ona şu serzenişte bulunur; “*Kirvem, Ben öleceğim ama yaralarımı göresin diye çağırmadım seni. Yüzüne karşı söylemek istediğim bir sözüm var; yanlış yaptın! Bize yapılanlar yarın siz Kürtlerin başına da gelecektir. Sözümü unutma, siz de sıranızı bekleyeceksiniz!*”¹³

Seyid Rıza’nın hayatındaki en büyük yanlış ve sonradan büyük pişmanlık teşkil ettiğini tahmin edebileceğimiz bu durumun, tarihleri, olguları, hareket saiklerini karıştırma yoluyla bugünden geçmişe bakışta Seyid Rıza ve Dersimlileri Ermenilerin karşısına konumlandırmak için manipüle edilmesi de ayrı bir uyanıklık oluyor. Daha da vahimi Dersim’de yapılanlar için “bir isyanın bastırılması olarak zihinlerde ve vicdanlarda meşrulaştırılmaya çalışılıyor” eleştirisini çok doğru şekilde yapabilen Başbakan’ın, iş 1915’e gelince aynı vicdansız meşrulaştırmayı başkalarına da bırakmadan cansiperane üstlenmesidir.

Burada çok kısa bir özeti verilen o süreç, devletin gözünde Dersim’i düşmanlaştıran olguların 1915’de Ermenileri barındır-

13 Aktaran Recep Maraşlı, yazışma notları (Buraya bir düzeltme notu düşmem gerekiyor. Paragrafın başındaki “Çok bilinen bir anektod” ifadesi yanlış olmuştur. Yazıya gelen tepkilerden anladığıma göre bu pek duyulmuş bir anlatı değil ve o yüzden belki tersine “çok bilinmeyen bir anektod” denmesi gerekirdi).

maktan ibaret olmadığını, bir ölçüde somut sonuçlara da ulaşmış bir siyasi işbirliğini kapsadığını gösterir. Devlet savaşın son aşamasında Seyid Rıza'yı yanına çekmeyi başarmış olsa da, onun sicilini daha babasının günlerinden dost ve kirve olduğu, 1915'de koruyup kolladığı, 1937 öncesi yine iç içe bulunduğu Ermenilerle karalamış, Kızılbaş kimliği ve genel siyasi duruşuyla da hiçbir zaman hoş görmediği için hakaretler ederek idama götürmüştür.

Sonuç olarak her ikisi aynı zihniyetin, aynı geleneğin, yalnızca bir kuşak farkla aynı kadroların eseri olan, aralarında sadece öncü-artçı ilişkisi değil, kesişen fay hatları ve kurbanları itibariyle iç içelik de bulunan 1915 ile 1938, neresinden bakılırsa bakılsın, ya birlikte inkâr, ya da birlikte mahkûm edilmesi gereken ana evlat olgulardır. 1938'in kısmi ikrarından sonra 1915'in şiddetle inkârı artık sürdürülebilir olmayan ahmakça bir direnmeden başka hiçbir şey ifade edemez.

Kürt siyasetinin 1915 karşısındaki çekinceli ve hakkaniyetsiz tutumu

Osmanlı'nın son döneminde reform beklentisi bulunan altı vilayet kapsamındaki Ermenilerin genel çoğunluk oluşturmadıkları doğrudur. Fakat bu durum son yüzyıllarda artan baskılarla göç etme, din değiştirme, katliama maruz kalma gibi etkenlerin ürünü olduğu gibi, çok yerde çoğunluk sayılan Müslüman nüfusun etnik kategorilere ayrılmadan toplu ele alınmış olması nedeniyle gerçekte hiçbir ulusal topluluğun salt çoğunluk oluşturmadığı koşullarda söz konusu edilen bir şeydir. Gerçek şu ki eskiden Ermenilerin nispeten daha yoğun bulunduğu doğu vilayetleri 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı devletiyle sağlanan otonomi anlaşmaları sayesinde Kürtlerin güç kazanması ve güneyden kuzeye doğru yayılmaları sonucu giderek Batı Ermenistan ile Kuzey Kürdistan'm tam anlamıyla iç içe geçtiği, belli sınırlarla ayrıştırılmalarının imkânsız olduğu daha karmaşık bir bileşim arz etmiştir. Nüfus yoğunluğunda yer yer yine Ermenilerin, belki biraz fazlasıyla yer

yer de Kürtlerin, Zazaların birinci sırada geldiği, yanı sıra Türk, Arap, Süryani, Keldani, Nasturi, Ezidi, Rum, Gürcü, Azeri, Çerkes, Laz grupların yaşadığı bir coğrafya olmuştur. Abdülhamit ve İttihatçılar Ermenilere karşı politikalarında Kürtleri “bakın buralar Ermenistan yapılacak” diyerek yanlarına çekmiş, sonra Kemalistler de aynı taktiği izlerken sanki Kürdistan gerçeğini tanıyormuş gibi davranmış, ama bir kere ulus-devlet projesini hayata geçirdikten sonra onun varlığını da inkârdan gelmişlerdir. Böylece uydurdukları “Türkiye Türklerindir” ırkçı yalanı, tabii ki bu topraklarda Kürtlerin hakkını da yok sayma durumundadır. Ama Ermeni soykırımından yüzyıl sonra numunelik Ermeni bulmanın mucizeye dönüştüğü günümüzde bu bölge daha fazlasıyla Kürt olduğu için, Kürdistan gerçeği ister istemez kendini hissettiriyor. Buna karşılık tarihsel Batı Ermenistan’ın yok sayılması yalnız Türk milliyetçilerinin değil, Kürt milliyetçilerinin de işine gelen ve çoklarınca paylaşılan bir inkârcılık oluyor. Abdullah Öcalan önderliğindeki Kürt hareketinin 1915 ve bağlantılı konulara yaklaşımı da sorunlu olup inkârcılığın değirmenine su taşıma özellikleri arz ediyor. Ki bir iki istisna haricinde bunun Kürt ulusal hareketinde baskın bir eğilim olduğunu söylemek mümkün.

1915 konusunda Türk devletine ait çekincelerin bir bölümü, yani onları yaratan sebeplerde beraber olunan kısmı, halen geçmişteki suç ortaklığını sorgulamaktan kaçınan ve bugün yürüttükleri ulusal mücadelenin barışçı bir çözüme ulaşmasını “Cumhuriyetin kuruluş felsefesi”ne uygun adımlar atılmasında gören Kürtlerin de sessizce paylaştıkları bir şeydir. “Bu vatani birlikte kurtardık, biz de bu ülkenin asli kurucu unsuruyuz” söylemiyle Lozan sonrası aldatılmaya sitem eden bu anlayış, bir yere kadar o tarih üzerine uyuşmakta sorun görmüyor ve öz olarak “birlikte başkalarına yapmış olduğumuz adaletsizlik neyse ne, ama siz bize bunu yapmayacaktınız” demeye getirmiş oluyor. Oysa çok bilinen bir anekdotun son sözündeki gibi Kürtlerin asıl kendilerine dönüp “Biz papazı dövdürtmeyecektik” diyebilmeleri gerekiyor. Ermeni ve Süryani kırımlarına yol verildikten, suça iştirak

edildikten sonra, devlet yönetme avantajına sahip Türk egemenlerinin “kurtarılan” bütün topraklara tek başına hükmetme hırsı karşısında zayıf ve güvencesiz kalınması doğal sayılır. Daha sonra Kürt ulusunun statüsüz biçimde yaşadığı siyasi kölelik koşulları, binlerce yıllık kadim komşularının imhasına cevaz veren malum din kardeşliği temelinde güçlü bir yer edinme arayışının hazin sonucudur. O geçmişin günahları sonraki nesillerin ayaklarına pıranga olmuştur. O tarihin lanetini üzerinden atmayan bir hareketin ulusal özgürlük söyleminde tutarlı olması ve demokratik bir gelecek umudu yaratması beklenemez.

26-27 Nisan 2009 tarihli “Kürt-Ermeni-Türk İlişkileri Bağlamında Özür Dilemenin Erdemleri” başlıklı yazısında Garbis Altınoğlu bu konuyu genişçe değerlendirmiş ve Kürt siyasi öncülerine dostane eleştirileri yanında somut önerilerini de sıralamıştı. Burada yazacaklarım belli yönleriyle çakışmakla beraber o makalenin de internette bulunup okunmasını tavsiye ederim. G. Altınoğlu daha sonraki bir yazısında da öz olarak şöyle diyordu: *“Kürt feodallerinin ve halkının önemli bir bölümünün II. Abdülhamit döneminde başlanan ve İttihat ve Terakki döneminde tamamlanan, Anadolu’nun zor ve terör yoluyla Ermeni halkından “arındırılması” ve Türkleştirilmesi politikasına aktif olarak destek vermiş olduğu yadsınamaz bir olgudur. Kürt ulusal hareketi, Kürt halkının suçortağı edildiği bu kanlı uygulamanın dürüst ve içtenlikli bir muhasebesini yapmadığı ve böylelikle kendisini Türk gericiliğine bağlamaya devam eden o lanetli göbek bağına kesip atmadığı sürece asla gerçek ve tutarlı bir ulusal kurtuluş hareketi olamayacaktır.”¹*

Bu nedenle 1915’le yüzleşme Kürtlerin de önemli bir sorudur. Malesef bu yüzleşmeyi hakkıyla yapmaya çalışan Kürt aydınları çok azınlıkta kalıyor. Kürt ulusal hareketi üzerindeki manevi otoritesini sürdüren Abdullah Öcalan, 1915’te Ermenilerin soykırıma uğradığını söylemekle birlikte, bunu adeta ağır

1 G. Altınoğlu, Türkiye’de Ermeni Devrimci Olmak, 20 Eylül 2009, koxuz.org

tahrik karşısında elde olmadan işlenmiş bir suç veya meşru müdafaa pozisyonunda gerçekleştirilmiş bir cinayet gibi tanımıyor ve ortaya çıkan sonucun vebalini neredeyse katilden çok maktüle yüklüyor:

“Ermeniler ve Pontuslar o zamanki emperyalistlere güvenilek onların oyununa gelmişlerdir ve kaybetmişlerdir. Soykırıma uğramışlardır. Çünkü egemen güç olan Osmanlı ‘sen beni öldüreceğine ben seni öldüreceğim’ mantığıyla hareket etmiş ve bu acı tablo ortaya çıkmıştır...”²

Daha yakın bir tarihte de bu görüşünü teyit eden şu kısa eklemeyi yapmıştır: *“Ermeniler katliam ve kıırma uğradılar. Ermenilerin bugünkü durumunda olmalarının nedeni dar Ermeni milliyetçiliğidir... Dar Ermeni milliyetçiliğinin bu durumundan da İngiltere sorumludur. Ermenilerin bugünkü sorunlarını aşabilmeleri için dar milliyetçilikten, dinî milliyetçilikten, Hristiyanlığa dayalı dinî milliyetçilikten de vazgeçmeleri gerekir. Bu onlara kaybettirdi.”³*

Her konuda uzun uzun açıklamaları bulunan Öcalan’ın böylesine önemli bir meselede bu kadarcık soyut ve izaha muhtaç değinmelerle yetinmesi, gerisini okuyanın izanına bırakması manidar bir durum. Burada hangi milliyetçiliğin daha dar veya geniş olduğunu tartışmak anlamsız olur. Türk egemenlerinin de kendilerine yönelttiği “PKK etnik milliyetçilik yapıyor” suçlamasını hatırlatmak yeterlidir sanırım. Her ezilen ulus milliyetçiliğinin doğasından gelen darlıkları, körlükleri ve risk getiren zaafırları olmuştur. Osmanlı imparatorluğunun boyunduruğu altındaki Balkan uluslarının milliyetçi hareketleri de benzer ideolojik formlara sahip oldukları halde koşulların elvermesiyle onlar bağımsızlıklarını kazanmış, en sona kalan ve bağımsızlık talebi de olmayıp özerklik temelinde bir çözümü amaçlayan Ermeni ulusu ise emperyalist

2 A. Öcalan, 23 Haziran 2006 tarihli görüşme notlarından.

3 A. Öcalan, Biz Cumhuriyetten Dışlanan Her Kesimin, Herkesin Partisiyiz, 13 Mart 2011, koxuz.org

savaş koşullarının tufanına getirilip vahşice yok edilmiştir. İttihatçılar Balkan sendromunun bütün hıncını son durumda günah keçisi yaptıkları bu savunmasız halkın başına boca etmişlerdir.

Emperyalizm tarafından kullanılma ithamları çok önceden Ermeni sorununun çözümü için gerekli reformların dış baskılarla gündeme gelmesine karşı geliştirilmiş bir argümandır. Savaşın başından itibaren Ermeni ulusal önderleri tahrik edici olmaktan ne kadar kaçınmış ve kendi cemaatlerinin Osmanlı ordusu hizmetinde seferberliğe uymalarını sağlamış olsalar da, Rus ordusunun öncü birliklerinde Kafkas Ermenilerinin varlığı, başka ülkelerdeki göçmen Ermenilerden oraya gönüllü katılımların olması ve beri yanda çok istisnai örneği gösterilebilecek yerli Ermenilerin onlarla ilişkisi büyük abartılarla hep Osmanlı Ermeni örgütlerine mal edilip bütün bir halkın toptan tehcir ve imhasına bahane yapılmıştır. İttihatçıların savaş arifesi Erzurum'da kongre toplayan Taşnak partisine ileride özerklik sözüyle Kafkas Ermenilerini örgütleme ve Rusya'ya karşı isyan çıkartma teklifinde bulundukları, Taşnaklıların Osmanlı Ermenilerini devlete bağlı tutma dışında bir şeye yanaşmayıp o teklifi reddettikleri de bilinen bir gerçektir. Bu durum daha sonra yöneltlen düşmanla işbirliği suçlamalarının ahlaki zeminden ne kadar yoksun olduğunu gösterir. İki ateş arasında kalmış Ermeni halkının öyle kritik bir süreçte bir ya da iki taraftan "hainlik" ithamına uğrama riski zaten yüksek olup, bunun önlenmesi bakımından Osmanlı Ermenileri arasında büyük çoğunlukla gösterilen duyarlılık ise bahaneler yaratmaya yeminli İttihatçı liderler için bir şey ifade etmemiştir.

Sonuçta kaçınılmaz kader gibi başına çökmekte olan felaket karşısında Ermeni ulusal öncülerinin fark ettikleri ölçüde yapabilecekleri tek şey, meşrutiyetten beri kullanılmamış ve ancak ölüm kalım durumunda öz savunma için tedarik edilmeye devam edilmiş silahlarla halkı direnişe geçirmek, yani tam da tehcirin bahanelerinden biri yapılan Van örneğini izleyerek her tarafta tehcir girişimlerine karşı aktif savunma örgütlemektir. İşte ancak o zaman gelişmeler daha farklı yaşanabilir, tarih bir

milyondan fazla Ermeninin koyun gibi boğazlandığını yazmaz, büyük ihtimalle bunun yarısı kadar katliam yapılamayacağı gibi, komple bir ulusun binlerce yıllık vatanından bir yıl içinde sökülüp atılması da herhalde mümkün olmazdı. Ne yazık ki direniş örnekleri yerel insiyatifin harekete geçebildiği 5-6 yöreyle sınırlı kalmış, savaş öncesi politik etkinliklerde göz korkutabilen Ermeni ulusal öncüleri tehlike ânında uyanıklık göstermeyi ve sıkı durmayı çoklukla becerememişlerdir. İmha planının her yerde gafil avlamayı gözetten sinsi yöntemlerle hayata geçirilmesi de bu zaafiyeti ağırlaştıran önemli bir faktör olmuştur. Olayı bu boyutları ile incelemeyen, çok hayati direnişlerin bile yapılamadığını dikkate almadan, devletin “düşmanla işbirliği” yalanlarına onay verircesine “Emperyalistlerin oyununa gelen Ermenilerin dar milliyetçiliği”ne sorumluluk yüklemek iş değil.

Öcalan’ın bu konudaki kısacık değinmelerinin öz olarak resmî Türk görüşünden farklı olmadığı, böyle olunca adına soykırımı demesinin de tuhafılık arz ettiği ortadadır. Soykırım kavramını anlamsızlaştıran bu görüşünü savaş sonrasına ilişkin şu değerlendirmeleri ile beraber okumak daha açık bir fikir verir:

“Kurtuluş Savaşı dönemi iyi incelenirse, o sürece büyük emperyalist devletlerin tam hâkim olduğu görülür Ortadoğu’nun şekillenmesiyle ilgili plan söz konusu büyük devletler tarafından hazırlanmıştı. Bu söyleyeceklerim Ermeniler tarafından yanlış anlaşılsın. Ben hiçbir halka ve haklarına karşı değilim. Mustafa Kemal’in öncülüğünde Kürtler ve Türkler arasındaki ittifak sağlanmamış olsaydı, Kürtlerin yaşadığı Kürdistan coğrafyası bugün daha çok parçaya bölünmüş olurdu. Bugün doğudaki toprakların çoğu, Erzurum, Van, Diyarbakır gibi iller, Ermenistan sınırlarında kalacaktı... Kürtlere de Şırnak, Hakkâri, belki Siirt illeri verilecekti. Türklere de Konya, Niğde, Nevşehir gibi İç Anadolu’ya sıkışmış küçük bir alan kalacaktı. Bu şekilde oluşacak küçük devletler bağımsız olamayacak, Fransız ve İngiliz emperyalizminin egemenliği altında olacaktı...”⁴

Bu sözlerde yanlış anlaşılacak bir şey yok. Yalnız eksik bırakılmış ve gerçekten yanlış olan şeyler var: M. Kemal öncülüğünde sağlanan ittifakın öncesinde Ermenilerin büyük çapta yok edildikleri, bunu örgütleyen İttihatçı liderlerin de Abdülhamit politikasını izleyip Kürt feodal beyleri ile ittifak yaparak başarılı oldukları gerçeği atlanmış. Bunlar söz konusu edilmeyince 1919 ittifakı temelsiz kalır. Sonra “Kürtlerin yaşadığı Kürdistan coğrafyası” söylemi aynı coğrafyada kanı kurumamış Ermenilerin hakkını inkâr anlamına geliyor. Hakkaniyetli olunacaksa o coğrafya olanca genişliğiyle yalnız Kürdistan değildi, aynı zamanda Ermenistan’dı. Bin yıllardır komşu olan, son yüzyıllarda daha çok karışık yaşayan iki ulusun ve yanı sıra başka halkların ortak yurduydı. Yakın geçmişte araları daha iyi olsa ve politik ittifaka izin verseydi bağımsızlık seçeneğini birlikte hayata geçirip genişçe bir federasyon kurmaları dahi mümkün olabilirdi. Aynı coğrafyada iki kadim komşu olarak neden yakınlaşamadıklarına gelince, bunda dört yüz yıldır Osmanlı’nın müttefiki olarak yerel otorite konumunu sürdüren Kürt feodal beylerinin Ermeni köylüsüne çektiirdiği acılar, İslami bağnazlığın yarattığı antipati ve daha eski birikimler üzerine eklenen 1895 talan, kırım furyasının yaratmış olduğu düşmanlık en önemli faktördü. Ermenilerin altı vilayet kapsamındaki reform taleplerinde bu yerel despotizm ve tecavüzlere engel olacak daha adil bir temsiliyet arzusu başat bir yer tutuyordu. Kürt önde gelenleri ise bölgedeki görece imtiyazlı konumlarını yitirmek istemedikleri ve Osmanlı tarafından dindaşlık temelinde dolduruşa getirildikleri ölçüde o reformlara karşı olmanın yanı sıra, savaş durumunda Ermenileri tasfiye etmeye yönelik devletle aktif işbirliğini de çıkarlarına uygun görecektlerdi. İlişkilerin karakteri böyle şekillendiği için, savaş arifesinde Ermenilerle Kürtlerin kaderlerini her iki halkın Osmanlı boyunduruğundan kurtulması yönünde birleştirmeye dönük bir girişimin pek şansı yoktu ve zaten Ermeni partileri savaş bozgunculuğu anlamına gelecek hareketlerden kaçınmaya dikkat ettikleri için o yönde çağrılar yapmaları mümkün de olmazdı.

Yalnız tehcir ve kırım tehlikesi baş gösterdiğinde yakın çevrelerin Ermenileri savaşta tarafsız duruş gösteren Dersim Kızılbaş Kürtleri ile ittifak yoluyla güçlü direnişler geliştirmeyi deneyebilirdi, ki bunun da politik, örgütsel ön zemini çok yetersizdi. Geçen on yıllar zarfında Ermeni ulusal öncüleri Dersim’le sıkı bağlar kurmanın müstesna önemini kavramaktan uzak kalmışlardı. Ancak tehcirden kaçanların bölgeye sığınmaları ve bir yıl sonra Rusların hâkim olduğu Erzincan’a aktarılmaları sürecinde somut ilişkilerle önemli bir ittifak imkânı doğmuştu. Ekim devrimini takiben Rus ordusunun çekilmesi gündeme gelince doğacak boşluğu doldurmak ve Erzincan-Erzurum hattındaki Ermenilerle Dersim-Koçgiri Kızılbaş Kürtlerinin birliğine dayalı bağımsız bir federasyona hayat vermek mümkündü. Ermeni önderlerin ikna gücüne sahip hakkaniyetli bir ortak gelecek projesi geliştiremedikleri, Kızılbaş Kürt önderlerin de güvensizlik ortamında devreye giren Osmanlı paşalarına aldanarak Rusların çekildiği aşamada devlete yanaştıkları durumda bu tarihî fırsat kaçırılmış oldu. Başarılacak olsa öyle bir oluşum Doğu Ermenistan’la ve daha sonra Sovyetler’le birleşebilir, kim bilir belki diğer Kürt bölgelerinin de bağımsızlığına vesile olabilirdi. Savaş sonrası Paris konferansında Kürtlerin temsilcisi olarak bulunan Şerif Paşa’nın Ermeni temsilcileriyle ortak taleplere imza attığı ve fakat Kemalistlerin Kürt aşiret ve ulemalarını kendi yanlarına çekerek onu desteksiz bırakmayı başardıkları biliniyor. Yaşatılmış soykırımın aralarını daha da bozmuş olmasına rağmen vicdanları rahatlatacak bir yaklaşımla iki halk arasında dostluk ve dayanışmanın geliştirilmesi hepten imkânsız değildi. İşte eğer Dersim-Koçgiri üzerinden daha önce bir yol açılsa ve Müslüman Kürtler içinde feodal tutuculuğun etkisini zayıflatan ulusal demokratik güçler ortaya çıkmış olsaydı farklı seçenekler gündeme gelebilirdi. Bu da hem Ermeniler, hem Kürtler için iyi olurdu. Kaldı ki, daha sonra Sevr Antlaşması’nın öngördüğü Ermenistan ve Kürdistan hayat hakkı bulacak olsa, bu neden Lozan’a göre daha kötü bir şey olacaktı? Onu da anlamak mümkün değil.

İsterse emperyalist devletlerin kendi çıkarlarına elverişli görüp destekleyecekleri biçimde olsun, ezilen ulusların da kendi kaderlerini tayin etmeye hakları vardır. Emperyalistler böl yönet taktığı izliyor diye bir büyük devletin boyunduruğu altındaki halkların ilelebet ona bağımlı kalmasını, hatta isterse köle olmasını savunmak mümkün mü? İşte Kürtlerin son 90 yıl zarfındaki durumu tam da bu sorunun cevabını verir. Sonuçta “küçük devletlerin bağımsız olamayacağı” teziyle göz ardı edilen bir şey de, herkesin hakkını gasp ederek tekrar büyükçe bir devlet olan Türkiye’nin ne kadar bağımsız olabildiği meselesidir.

Eski Türk-Kürt ittifaklarını yenileme arayışı hayra alamet midir?

Öcalan’ın tarihteki Türk-Kürt ittifaklarına bakışı ve günümüz yöneticilerine ‘Demokratik Konfederalizm’ adına Ortadoğu’nun yeniden fethi yönünde akıl verışı daha da vahim sayılır.

Onun 1999’dan beri ısrarla yapmış olduğu önermeler bugün ABD güdümünde Suriye’den İran’a komşu ülkeler başta olmak üzere Ortadoğu’ya müdahale için aktifleşen AKP Hükümeti’ne hiç de ters gelmeyecektir. Hatta bugünleri öngörmüş gibi erken uyarıcılık yaptığından dolayı kendisine bir teşekkür ve karşılığını bulmadığından dolayı da özür borcu doğuracak kadar dışa dönük söyledikleri Erdoğan’ın perspektifine uygundur.

1999’da kendisini yargılayan mahkemeye sunduğu savunmasında Kürt sorununun çözümünün neden çok önemli olduğunu açıklarken Öcalan şöyle diyordu:

“Cumhuriyet tarihinin bu en zor sorunu çözümlendiğinde Türkiye’nin iç barışından aldığı güçle bölgede lider bir ülke olarak hamle gücüne kavuşacağı kesindir. Ortadoğu’da liderlik dönemi Orta Asya’dan Balkanlar ve Kafkaslara kadar etkili olma anlamına gelecektir Demokratik sistemin çözüm gücü, başta barış olmak üzere, birçok çelişki ve sorun olan bu bölgelere haklı bir müdahale ve desteğin verilmesi ve istenmesine de yol

açacaktır.”⁵

O savunmasında Abdülhamit dönemini de içine katarak övgüyle söz ettiği geçmişin Türk-Kürt ittifaklarını 23 Haziran 2006 tarihli görüşme notlarında bir kez daha savunarak şunları söylüyordu: *Tarihte üç kez Türklerle Kürtler stratejik ittifak yapmışlardır. Kurtuluş Savaşı’ndaki ittifakın sonucunda Kürt ve Türk halkının elde ettiği ortak başarısının yanı sıra, Yavuz döneminde ve Alpaslan döneminde de stratejik ittifak yapılmıştır. 1071’de Alpaslan Roma İmparatoru Romen Diyojen’e karşı Kürtlerle ittifak yaparak Anadolu’ya girmiştir... Benzer şekilde Yavuz, Kürt ittifakını sağladıktan sonra Ortadoğu’ya girebilmiştir... Yavuz ittifakı sağladıktan sonra Çaldıran, Mercidabık, Ridaniye savaşlarını kazanarak Suriye, Arabistan, Mısır, yani Ortadoğu’ya egemen olabilmiştir...*”⁶

Ve ardından son zamanlara gelerek çözümsüz kalan Kürt sorununa dikkat çektikten sonra şu önermeyi yapıyordu: *“Bu durumdan ancak Kürt-Türk kardeşliği temelinde bütün Ortadoğu’da ‘Demokratik Fetih’ yapılarak kurtulunabilir. Bu anlamda Erdoğan’ın İspanya Başbakanı ile yürütmek istediği Medeniyetler İttifakı devam ettirebilir ve bununla da sınırlı kalınmamalıdır. Israrla vurguladığım gibi Türk-Kürt ittifakı da sağlanıp Ortadoğu’ya Demokrasi kültürü yerleştirilmelidir. Yavuz döneminde yapılan ittifak ile Ortadoğu feodal bir şekilde fethedilmişti. Yapılacak yeni ve demokratik bir ittifak ile Türkiye demokratikleşebilir ve bu demokrasi kültürü bütün Ortadoğu’ya taşınabilir”*⁷

Henüz kendisi demokratikleşmemiş bir ülkenin, geçmişiyle yüzleşmeden, sistemini köklü şekilde değiştirmeden, zihinleri bile değişmemiş devlet adamlarıyla adına “demokratik” denilecek bir ittifak sonucu o düzeye yükselip Ortadoğu’ya nasıl demokrasi kültürü taşıyacağı merak konusudur. Bugün Suriye üzerine

5 A. Öcalan, 1999 savunmasından.

6 A. Öcalan, 23 Haziran 2006 tarihli görüşme notları.

7 A. Öcalan, a.g.y.

konuşan Türk Dışişleri Bakanı Davutoğlu da kopya çekmiş gibi oralara “demokrasi kültürü yerleştirmek”ten söz ediyor. O kültürün mevcut olduğu ülkelerin bile emperyalist tahakküm politikalarıyla demokrasi ve barış götürmedikleri bilinen bir gerçektir. Öcalan gerçi tahakküm veya hegemonya demiyor, ama demokrasi ile yan yana getirilmesi bir o kadar tuhaf olan fetih kavramını Türk devlet adamlarının pek iyi takdir edecekleri anlamıyla önermesine yediriyor. “Ortadoğu’da liderlik”, “bu bölgelere haklı müdahale” vb. tam da son dönem “insancıl” söylemlerle Batı merkezli olarak yürütülen ve Türkiye’nin içinde yer alarak bölgesel etkinlik gücünü artırmaya çalıştığı politikalara çağrışım yapıyor. Tek eksiği Türk devletinin bu arada kendi Kürtlerini yanına almayı ihmal etmiş olmasıdır.

Özetle Öcalan’ın bu anlayışı, geçmişin kanlı mirasını reddetmeksizin Türk devletinin kuruluş aşamasındaki dışlama tutumundan vazgeçip Kürtleri bir şekilde kendi sistemine dahil etmesi halinde, eski gerici ittifakın bırakıldığı yerden tazeleyerek “demokratik” ambalaj içinde sürdürülmesi ve tekrar bölge halklarının başına musallat edilmesi şeklinde tercüme edilebilecek bir muhteva arz ediyor. Başbakan Erdoğan’ın bir Osmanlı hükümdarı gibi Ortadoğu’ya yeniden hâkim olma hülyasını okşayacak niteliğine rağmen, kim bilir belki de devletin diğer kanadının çomak sokması nedeniyle, hiç değilse şimdilik bu önermenin karşılığını bulmamış olması bir bakıma hayırlı sayılır. Fakat Kürt hareketi bu çizgiyi sorgulamadığı sürece yeni aldatılma ve felaketlere açık olacaktır. Gerçek anlamda Kürt ulusuna özgürlük de getirmeden Kürt sorununu çözüyormuş gibi yaparak sağlanacak bir mutabakatın komşu halklara karşı yeni suç ortaklıklarına vesile olması ve sonra o projelerden Kürtlerin bir kere daha zararlı çıkıp kandırıldıklarına yanmaları işten değildir.

Son Ortadoğu çalkantısı ve Suriye krizine girerken Türkiye’nin halen kendi Kürtlerine bir umut vermemesi ve sınır öte-lerindeki Kürt siyasal statülerinin gelişmesine (Irak bölümünde bağımsızlık, Suriye bölümünde otonomi ihtimaline) karşı aktif

müdahaleci bir siyaset izlemesi bugün için bir Türk-Kürt ittifakını imkânsız kılıyor. BDP Eş Genel Başkanı Selahattin Demirtaş son günlerde Neşe Düzel'e verdiği mülakatta Öcalan'ın Ortadoğu'daki gelişmeleri hükümetten ve devletten çok daha iyi okuduğunu; "Bu sorun Türkiye sınırlarının birliği içinde benimle çözülür, ama Ortadoğu'da işler bölge savaşlarına kadar giderse, o zaman bu iş seni de aşar, beni de aşar" diye sürekli uyardığını, fakat acil çözüm arayışının cevapsız kaldığını, şimdi de savaş seçeneğinde ısrarlı olan hükümetin Suriye durulmadan PKK'yle bir uzlaşma, çözüm yaratmak istemediğini belirtiyor. Buna rağmen diyalog çağrılarını tekrar ederek, Öcalan'ın savunduğu "Ademi-merkeziyetçi yönetim sistemi" çerçevesinde Ankara merkezli özerk bölgeler kurulmasını, her bölgede seçimlerden kim çıkıyorsa o bölgeyi onun yönetmesini öneriyor. Bunun etnik kimliğe dayalı bir model olmadığını, Kürdistan özerk bölgesi istemekten daha farklı ve kabulü daha kolay bir önerme olduğunu söylüyor.

Kürt sorununun barışçıl çözümü için değişik formüller geliştirilebilir, ancak yönetsel kısmından daha önemlisi bunların siyasal muhtevasıdır. Ne tür anayasal haklar ve nasıl bir demokrasi ortamı sağlanacağını somutlamak gerekir. Bu ise nasıl bir tarih muhasebesi yapıldığıyla sıkı sıkıya ilişkilidir. Buna baktığımız zaman yine çok çürük temellere basıldığını görüyoruz. Öcalan'ın M. Kemal'i ve "Cumhuriyetin kuruluş felsefesi"ni kutsayan tarih görüşü PKK-KCK temsilcileri gibi BDP saflarındaki politikacıların da söylemlerine zaman zaman yansıyor. Özgürlük ve demokrasi arayışının tutarlılığı açısından bu tarih perspektifi çok büyük bir handikap oluşturuyor.

Cumhuriyetin kuruluş felsefesine dayalı demokratik çözüm olur mu?

Öcalan İmralı sürecinden de önce devletle uzlaşma arayışlarına girdikçe M. Kemal'in kurucu rolüne ve ilk dönemdeki çizgisine övgüler yapmaya başlamıştı. Hatta Kemalistlerin Kürt sorununda

reformcu bir çizgiye çekilmelerini mümkün görerek 28 Şubat sürecindeki MGK'nın yönelimine bile hayırhah bakıyor ve şöyle diyordu:

*"İşte bugün MGK tıpkı Sivas, Erzurum kongre süreçlerinde olduğu gibi, yeni kurucu bir meclis gibi işlev görüyor. Türkiye çok ciddi bir durumla karşı karşıya. Şimdi bu krizi aşabilir mi? Mustafa Kemal tarzını uygulayabilir mi?.. HADEP'lilere söyleyebileceğim şudur: Gidin, MGK Sekreteryasına söyleyin; siz bize yasal çerçevede politika yapma şansı tanıyor musunuz, tanımıyor musunuz?.. HADEP bir Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti gibi çalışabilir. Batı Çalışma Grubu nedir? Batı Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyetidir.."*⁸

Bugünden geriye bakıldığında bu söylemin çarpıklığı daha rahat anlaşılır, ama o gün için de kurulan paralellik normal değildi. Batı Çalışma Grubu'nun İttihatçı-Kemalist geleneğin izinde olduğu doğru iken HADEP'in ona yedeklenmesini salık vermek tuhaftı. O dönem Öcalan'ın Kemalist kesimden beklentisi karşılık görmedi. 28 Şubatçılar M. Kemal'in başlangıç çizgisini onun arzu ettiği gibi okumadılar, Kürt sorununun çözümü için bir iyi niyet gelişmedi. Öcalan 1925'den itibaren Kürtlere yapılan gaddarlıklar hakkında CHP'nin özeleştirel bir tutum içine girmesini, ciddi bir özür dilemesini bekliyordu, bugüne kadar da olmadı. Aksine o dönemle kısmi hesaplaşmayı gündeme getiren son zaman AKP iktidarı oldu. Fakat o da kendi asıl hedefi için basamak yaptığı Dersim dışında ne genel olarak Kürt katliamlarını, ne de üniter devlet anlayışını karşısına aldı. Kürt kimliğinin inkârını aşmış olmakla övünmesine rağmen AKP de halen onun ulus olarak varlığını ve doğal haklarını kabule yanaşmıyor. Yine de kilitlenmiş olan durumu açmak için cumhuriyetin kuruluşu sırasında var olduğu farz edilen "farklı kimlikleri kapsayıcı" çizgiye dönüş çağrısı yapılıyor. Onun sadece Müslümanlık temelinde kapsayıcı, ama ulusal planda Türklüğe köle edici bir yönelim olduğu halen anlamazlıktan geliniyor.

Daha geçen yıl 23 Nisan tarihli *Yeni Özgür Politika*'da "1920'nin Meclisi Güncellenmeli" başlıklı uzun söyleşisinde KCK Yürütme Konseyi Üyesi Mustafa Karasu da Öcalan'ın perspektifi doğrultusunda şunları söylüyordu:

*"1920 Meclisi çok geniş toplumsal kesimlere dayanmıştır. Kürtleri, Lazları, Çerkesleri, İslamcı kesimleri, hatta emekten yana olan insanları ve her yörenin şimdi 'kanaat önderleri' denen, toplum içinde belli düzeyde etkisi olan kişilikleri içine alması bu Meclis'i güçlü kılmıştır. Bu Meclis'e dayanarak Kurtuluş Savaşı kazanılmış ve yeni Türkiye kurulmuştur"*⁹

Dikkat edilirse o "çok geniş kesimler" içinde Ermenilerin, Rumların, Süryanilerin neden mevcut olmadıkları sorgulanmıyor, böylece "Kurtuluş Savaşı" denilen şeyin zaten onlardan kurtulma davası oluşu da örtülü şekilde onaylanmış oluyor. Devam edelim okumaya:

*"1919-1924 yılları arasındaki toplumsal zihniyet bizim açımızdan önemlidir. Bugün Türkiye'de şovenizm ve Kürtlere karşı düşmanlık geliştirilmiştir. İşte 'herkes Türktür' anlayışı Türk toplumuna da verilmiştir. Ancak 1920'lerde Türk toplumunun aklında 'Kürtleri yok edelim' biçiminde bir yaklaşım söz konusu değildir. Şovenizm 1924'ten sonra Türkiye toplumu içine sokulmuş bir zehirdir. (...) Türkiye'yi bütün etnik topluluklarla birlikte yapma anlayışının bir süre sonra bırakılması, Türkiye'yi halklar mezarlığına döndüren ulus-devletçi anlayışın hâkim kılınmasıyla sonuçlanmıştır."*¹⁰

Demek ki sıra kendine gelinceye kadar başkalarına yapılanların bir önemi yok. 1920'lerden önce Kürtleri değil ama, Ermenileri, Süryanileri, Rumları yok etme anlayışının bal gibi var olduğunu, hem de bu halkları bitirinceye kadar acımasızca hayata geçirildiğini söz konusu etmek sıkıcıdır. Çünkü orada Kürt toplumunun da önemli ölçüde katılımı var. O zaman sadece Türk

9 M. Karasu, *Yeni Özgür Politika*, 23.04.2011.

10 M. Karasu, *a.g.y.*

şovenizmi değil, ama Kürtlerin, Çerkeslerin, Lazların ve başka Müslüman grupların da içine çekildiği Türk-İslam şovenizmidir güdülen. Kürtler İslami fanatizmle yönlendirilmiş ve Hristiyan komşularının malına mülküne konma dürtüsüyle suça ortak edilmişlerdir. Günümüzün “ulusal kurtuluşçu” Kürt önderlerinin bunu kendilerine dert etmeyip 1924’e kadar İttihatçı ve Kemalistleri şovenizmden muaf tutmaları akıl almaz bir pragmatizm örneğidir. Geçmişin günahlarıyla yüzleşmekten kaçınma duygusu bir noktaya kadar Türk egemenlerini de aklamayı getiriyor, hem de çok bariz şekilde. Gerçekte ulus-devletçi anlayışın hâkim kılınması da Lozan’dan önce olmuştur, sonra değil. Sonra olan sadece bu işin rengini iyice göstermesi ve Kürtlerin kafasına dank etmesidir. Fakat Öcalan bir yerde M. Kemal’e sahip çıkmayı ve bugünkü Türk yöneticilerini onun “başlangıç yolu”na sokmayı temel politika olarak benimseyince, sanki Kürtlerin dışlanması 1924’den itibaren ve M. Kemal’in iradesi kırılabilecek bir şey gibi yorumlanmaya başlanmıştır. İyi de, bu tarihten önceleri Türkiye’nin halklar mezarlığına döndürülmüş olmadığını varsaymak nasıl mümkün oluyor? Burada artık yorum hatası değil, düpedüz 1914-23 soykırım ve etnik temizlik süreçlerinin inkârına ortaklık söz konusu. Karasu tarih değerlendirmesinde Türk devletinin büyük kötülüklerini Kürtlere karşı tutumuyla başlattığı için arınmasını da yine orada görüyor:

“Ne zaman Kürt inkârı ortadan kalkar ve Kürtlerin siyasi iradesi- özyönetimi kabul edilirse, o zaman Türkiye demokratikleşme yoluna girmiş olur”¹¹

Bu anlayışa göre 1915 soykırımının inkârı o kadar önemli değil, mihenk taşı gibi görülemez, o yüzleşme yapılmadan da demokratikleşme olabilir sanki!.. Karasu’nun Kürt sorununa odaklanan bu konuşmasında Ermeni soykırımını gözden kaçırdığı, bunun o meseleyi hepten önemsiz görmek anlamına gelmediği düşünülebilir. Ama eğer konuşmanın bütünlüğü ve tarih perspektifi dikkate alınırsa, bunun masum bir unutkanlıktan ziyade genel

bir hesaba katmama ve tercihlili unutma olduğu anlaşılır. Unutmayı tercih edişin nedeni ise Türkiye gibi müstakbel Kürdistan'ın da o sayede genişlemiş olmasıdır. Her şeye rağmen nadir bazı değerimelerde Ermeni-Süryani soykırımının sözü edilebiliyor belki, ama parti programları veya kongre kararları bu konuda hiçbir şey demiyorsa o değerimler de ciddiyetten uzak kalır. Karasu'nun geçen 23 Nisan konuşması şu önermeyle sonuçlanıyor:

“Kürtler 92 yıl sonra bugün Türkiye'nin genel meclisi ve siyasal rejimi açısından 1920 yılındaki kuruluş felsefesine uygun bir meclis olmasını ve o yıllarda kurulan cumhuriyetin yeni koşullarda güncelleştirilerek demokratikleştirilmesini istemektedirler. Eğer 1920'lerde bu birlik sağlanmasaydı Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan hiç kimse söz edemezdi. Gerçek bu ise o zaman bu tarihsel diyalektiğe, Kürt ve Türk ilişkilerine dayanarak ya da onları bugün güncelleştirerek Türkiye'yi yeniden yapılandırmak gerekir”¹²

Döne döne söylenen aynı. “Kuruluş felsefesi” diye baz alınması istenen şey, yok edilen halklar mezarının üstüne ulus-devletin ve Türk kimliğinin inşası değil midir? 1920 Meclisinde Kürt, Çerkes, Laz mebuslara da yer verilmiş olması onların bu planda figüran gibi kullanılıp askerî güçlerinden yararlanılması dışında ne anlam ifade etmiştir? Sonuçta aldanılmış bir görüntüyü gerçek yerine koyup halen bugün de aldatılmaya yatkın şekilde ittifak güncelleme çağrıları neye hizmet edecektir? Bütün bunlar geleceği karartmamak için Kürt aydınları ve halkının kendilerine sormaları gereken sorulardır. 1915'e tutulacak ışık geleceği de aydınlatır, ondan kaçındıkça tarihten ders çıkartılmış olunamayacağı çok iyi görülmelidir.

Kürt aydınları içinde Mete Kalman, Recep Maraşlı, Orhan Miroğlu gibi sayılı isimler bu konuda örnek teşkil eden çok değerli çalışmalar yapmış, kitap ve makalelerinde Kürt ulusal hareketinin 1915'le ilgili yapması gereken tarih muhasebesine dikkat

çekmişlerdir. Bir Türk aydını olarak Kürt sorununa gösterdiği duyarlılıkla tanınan İsmail Beşikçi'nin Ermeni ve Süryani soykırımında Kürtlerin rolünü tetikçilikten ibaret görmesine karşılık, Orhan Miroğlu geçen 24 Nisan vesilesiyle yazdığı makalede bunun pek de öyle basit bir kullanılma olmadığını belirterek, dönemin Kürt feodal beylerinin kendi çıkarlarını da o imhacı yönelimde gördükleri için istekli bir suçortaklığı yaptıklarını, hatta İttihatçıların Süryanilere yönelik somut bir planları yokken fırsattan istifade onları da tırpanladıklarını ortaya koymuştur. Bu açık yürekli yaklaşım sahiplerinin -ki şüphesiz burada anılan isimlerden ibaret değildir- diğer Kürt aydınlarına da örnek oluşturmalarını dileyelim.

Esas sorumluluk devlete ait olmakla beraber, işbirliği yapan Kürt beylerinin siyasi iradesi olmadığını ileri sürmek akla uygun değildir. Yerel planda otonom yetkilerle son derece etkili olan, aşiret alaylarına kumanda eden beylerin ve şeyhlerin elbet kendi iradeleri de olmuştur. Bunun rol oynadığı yer merkezî planlama değildir ama, bölgelerdeki uygulamada bazen öngörülenden de öte inisiyatif kullanmış olmaları ikinci derecede irade ve sorumluluk demektir. Türkler için olduğu gibi, Kürtler için de toptan damgalayıcı ifadeler kullanmak yanlıştır. Sıradan ahali içinden suça bulaşanların az olmaması dahi halkların veya ulusal kimliklerin suçlanmasına haklılık sağlamaz. Çünkü her yerde her katmandan vicdani duruş gösterenler de eksik olmamıştır. Bunu da kurbanlar cephesinden daima gözetilmesi gereken bir duyarlılık olarak belirtmekte yarar var.

Atatürk ne Ermeni ne de Kürt sorununda referans olabilir

Son olarak Ermeni soykırımı konusunda akademik çalışmalarıyla Türkiye kamuoyunun gerçekliği fark etmesine önemli katkılar yapan Prof. Taner Akçam'ın, gerek bu konu gerekse Kürt sorunu üzerine Neşe Düzel'le röportajında dile getirdiği bazı görüşler hayal kırıklığı yaratmıştır. Buna ilişkin Recep Maraşlı'nın "Ermeni Olayı'nda Atatürk Referans Olabilir mi?" başlıklı

eleştirisini çok doğru ve yerinde buluyorum. Maraşlı özellikle Sevr-Lozan karşılaştırması, “Misakı Milli” ve benzeri irdelemeleriyle Türk ve Kürt sol gelenekleri içindeki yanlış tarih algılarının tutarlı bir eleştirisini yapıyor. Akçam’ın da, Öcalan’ın da o algılarla şekillenmiş bakış açıları Kemalizmin hegemonya alanı içinde, Rumluk ve Ermeniliğin tasfiyesini tamamlamaya yönelik “milli kurtuluş savaşı”nı savunur temeldedir. Akçam İttihat ve Terakki’nin 1915 uygulamalarını soykırım niteliğiyle mahkûm etmesine rağmen, 1919-23 sürecinde aynı kadrolarla savunulan ve mühürlenmeye çalışılan şeyin bizatihi o soykırımın kazançları olduğunu göz ardı ederek, buna ve diğer etnik temizliklere dayalı “Misakı Milli”yi meşrulaştırmış oluyor. Böylece İttihatçı-Kemalist hareketin “bölünmez bütünlük” halindeki “Türk yurdu” tahayyülünü onayladığı gibi, İngilizlerin bu şartı en baştan kabul etmeyip Rumlara, Ermenilere, Kürtlere pay ayırmasını olumsuzluyor, 1915 suçlularının muhakemesini bu şartla göze aldığını belirttiği M. Kemal’in Sevr planı karşısında onları da kurtaracak şekilde davranmasını bir yerde mazur göstermiş oluyor:

“Ankara’daki milliyetçi hareket, İttihatçıların, Ermeni soykırımı katillerinin ve suçlularının yargılanmasını, Misakı Milli için ödenmesi gereken bir fiyat olarak gördü ve yargılamayı destekledi. Ama 1920 nisanında Sevr Antlaşması ortaya çıktı. Yani Misakı Milli kabul edilmedi, Sevr, Anadolu’yu parçalara böldü. Sonuçta bugünkü sınırlarımız ancak savaşarak elde edildi. İşte Sevr’le birlikte, Ankara, 1915’in yargılanmasından vazgeçti.”¹³

Akçam’ın bu sözlerinin 1915’e ilişkin bilimsel değerlendirmeleriyle bağdaştırılması gerçekten çok güç. M. Kemal’in kâr zarar hesabıyla bir kısım İttihatçı’nın yargılanmasına yol vermeyi düşündüğü doğru olabilir, fakat Akçam’ın bu yorumu yaparken söz konusu pazarlığı eleştirmemesi ve sonuçta belkemiğini soykırım suçlularının oluşturduğu Kemalist hareketin kazancını sahiplenir gibi konuşması kendisine yakışmamıştır. Onun bugünkü Kürt sorununda da otonomi veya özerklik temelinde bir çözüme

13 T. Akçam-N. Düzel söyleşisi, aktaran ve altını çizen R. Maraşlı.

olumsuz bakması, “kan gövdeyi götürür” şeklinde ürkütücü bir uyarıyla caydırıcı olmaya çalışması, Kürtlerin ulusal farklılıkları temelinde kollektif haklara sahip olmaları gerekmezmiş gibi bireysel haklarla yetinmelerini salık vermesi, Türk egemenlerinin “vatanı ve milletiyle bölünmez bütünlük” söylemine neredeyse dolaysız destek çıkması da hayal kırıcı bir yaklaşımdır. İlginç şekilde bu konudaki önermeleri de son dönem Öcalan’ın yetinmekten yana olduğu en sınırlı ve bireysel haklarla uyuyor.

Ama daha önemlisi tarihsel bakıştaki uyuşmalardır. 1920’de “Anadolu’nun parçalara bölünmesi”ne karşıtlık tıpatıp aynı. Ne de olsa İngilizler emperyalist, onlarla yapılmış bir anlaşmanın kötülenmesi de kolay!.. Ama daha sonra Lozan da onlarla yapılıyor ve hiç de onlara karşı savaşılararak değil! Öyleyse bu neden “iyi” oluyor? Buna ne Öcalan’ın verebileceği bir yanıt vardır, ne de Akçam’ın. Çünkü “emperyalistler daha ufak lokmaları tercih eder, halkların yararına olan büyük olmaktır” gibi bir itiraz soyut kalır. Burada somut olan bir şey varsa, o da Maraşlı’nın çok güzel açıkladığı gibi savaştan önce Hıristiyan halkların da hakkı bulunan toprakları onlardan arındırmaya devam ederek homojen bir “Türk-Müslüman yurdu”na dönüştürme olayıdır. Ki bunun başarıldığı durumda Ermeni, Rum, Asuri delegasyonlarının dışlandığı bir konferans toplanır. Yalnız o değil, Paris’te kabul görmüş olan Kürt delegasyonu da Lozan’da yoktur. Onun yerine “Biz buraya Türklerin ve Kürtlerin temsilcisi olarak geldik” dedikten sonra anlaşma metninde Kürtlerin adını hiç andırmayıp azınlık haklarından bile yoksun kalmalarının temelini atan Türk milliyetçileri vardır. Gerçeklik böyleyken Öcalan’ın bu sürece ilişkin yorumu da tıpkı Akçam’ın 1915 muhakemesi hakkındaki yorumu gibi, M. Kemal’i diğer İttihatçılardan ayırıp aklama ve “aslında onun niyeti farklı olmasına rağmen, İngilizlerin işi bozduğu” şeklinde bir yanılsama oluyor:

“Mustafa Kemal başta Kürtlere özerklik-muhtariyet öneriyordu. İngilizlerin isyanları desteklemesi nedeniyle bunu askıya aldı. Mustafa Kemal o dönemde ulus-devlet değil, cumhuriyet

ve Kürtlere muhtariyet diyordu. İngiliz oyunlarıyla Cumhuriyet, ulus-devlete evirilmiş ve bugüne kadar da bu anlayış nedeniyle savaş devam etmektedir.”¹⁴

Maraşlı haklı olarak 1915 anlaşmazlığının çözümü için “Atatürk’ün izinden gitmeyi” tavsiye eden Akçam’ı eleştiriyor. “Doğrusu bu bana, Türkiye’nin yaşadığı bütün sorunları ‘Atatürk’ün yolundan sapmış olmakla’ açıklayan tipik Kemalist görüşü anımsattı. Ya da bürokrasiyi bir şeyler yapmaya cesaretlendirmek için Atatürk’ün hemen her konuda söylediği bir iki sözü öne çıkararak referans haline getiren Kemalist sol ilerlemecileri... Bu tavrın ‘Cumhuriyetçi’ler dışında artık rağbet görmediğini sanıyordum: Akçam’ın “fazahat”la ortaya çıkması oldukça düşündürücü. Acaba ‘resmî Atatürkçülük’ ve ‘sol Kemalizm’ versiyonlarından sonra şimdi de liberal bir Neo Kemalizm yorumuyla mı karşı karşıyayız?” diyor.¹⁵

Yukarda okunan Öcalan’ın ve Karasu’nun sözleri, ki aynı şekilde günümüzün Türk politikacılarına “M. Kemal’in başlangıç yolu”nu gösterme durumundadır, bunu da o eğilimlerin Kürt versiyonu sayabiliriz herhalde. Ama bunların hiçbiri hiçbir sorunun çözümüne gerçekten referans olamaz.

İttihatçı zihniyetle 1915’siz hesaplaşma da olamaz

Son ayların tartışmaları içinde Başbakan Erdoğan bir yerde sözü “İttihat ve Terakki zihniyeti”ne de getirerek daha önceleri “CHP zihniyeti”ne yaptığı eleştirileri onun eski köklerine uzatmayı denedi. Ama ilginç bir şekilde yine M. Kemal’i eleştiri kapsamı dışında tuttuğu gibi asıl İttihat ve Terakki iktidarına ve onun eseri olan 1915’e hiç değinmedi. Bunu neye yormak gerekir? Öncelikle ipuçlarını görmek üzere Erdoğan’ın o konuşmasındaki vurgularına bakalım:

14 Öcalan, Görüşme Notları, *Özgür Politika*, 8 Nisan 2009.

15 R. Maraşlı, Ermeni Olayı’nda Atatürk Referans Olabilir mi? 03.04.2012-Gelawej

“İttihat ve Terakki zihniyeti, Gazi Mustafa Kemal’in de şiddetle karşı çıktığı bir zihniyettir. Bu zihniyet, Osmanlı Devletinin çok hızlı ve acı bir şekilde dağılmasını sağlamıştır. Atatürk’ün müsamaha göstermediği İttihat ve Terakki zihniyeti, ne yazık ki vefatının ardından yeniden iktidar fırsatı bulmuş ve Türkiye’ye ağır faturalar ödetmeye devam etmiştir. İşte Dersim, 27 Mayıs darbesi, 12 Mart, 12 Eylül, 28 Şubat, bu zihniyetin eseridir. Kürt meselesinden tutunuz, faili meçhullere; edilgen dış politikadan tutunuz, kötü ekonomiye; derin yapılardan, çetelerden tutunuz, bürokratik oligarşiye kadar bu ülkenin birçok meselesinin altında, işte bu köhne, bu çarpık zihniyet yatmaktadır...”¹⁶

Gerçekte İttihat ve Terakki’nin mazisi 150 yıl geriye gitmez, 1908’den önce Jön Türklerin örgütlenme sürecini de hesaba kat-sak çok çok 120 yıl eder. Ama Jön Türklerin düşünceleri farklı kanatlarla bir evrim yaşamış ve onlardan biri olan İttihatçıların daha sonra bir geleneğe dönüşüp kendi isimleriyle anılan zihni-yeti özellikle iktidara geldikten sonra kendini göstermeye başla-mıştır. Bu anlamda ancak 100 yıllık bir maziden söz edebiliriz. Irkçı, yayılmacı, etnik tasfiyeci, gaspçı, despotik ve darbeci yön-leriyle belirginleşen bu zihniyet en yıkıcı rolünü de 1915’de oy-namış, yüzyılın ilk soykırımını hayata geçirip Nazilere de ilham kaynağı olmuştur. İttihat ve Terakki’nin kendi iktidar sürecinde işlediği bu en büyük suçu görmezden gelip Cumhuriyet tarih-inde o gelenekten beslenenlerin darbe ve kırımlarını söz konusu etmek nasıl bir tarih muhakemesidir? Sonra M. Kemal bu zih-niyyetin nesine müsamaha göstermemiştir acaba? Bu aklamaya bakılırsa, Erdoğan’ın birçok defa yerdiği CHP’nin tek parti dik-tatörlüğü ve kanlı icraatleri kimin işidir?..

AKP’nin tek parti dönemine dair esas rahatsızlığı İslami kesimin siyasal alandaki baskılanmasıdır. Bu açıdan bakılınca Erdoğan’ın M. Kemal’e sahip çıkıp onun karşısına aldığı bir kı-sım İttihatçıyı olumsuzlaması kendisiyle çelişir. 1926’da “İzmir suikasti” davasıyla kimisi asılıp kimisi Kemal’in ölümüne kadar

siyasi yasaklı kalan şahsiyetler görece dinsel muhafazakarlığa sahip muhaliflerdi. Bir makalesinde bu çelişkiye işaret eden Yetvart Danzikyan'ın dediği gibi *“Burada Erdoğan'ın resmî görüş-ten vazgeçmeme ve 'merkezî otorite'yi sahiplenme adına fikir-daşlarını harcadığını görüyoruz.”*¹⁷

AKP geleneğinin CHP ile ideolojik uyumsuzluk noktasını dikkate alırsak, onun Kemalizmi eleştirmesi, İttihatçılığı eleştirmesinden daha anlamlı olurdu. Fakat Kemalizm ya da Atatürkçülük doğrudan M. Kemal'in adım taşıdığı ve onun dokunulmazlığına riayet gerektiği için, ideolojik karşıtlığın ifadesinde güçlük çekilmektedir. Erdoğan bu güçlüğü bir yere kadar “CHP zihniyeti” diyerek aşmaya çalışmışsa da, yeterli olmadığı açıktır. Bu noktadan bakıldığında işi “İttihatçılık” eleştirisine dönüştürmenin, yine Kemalizm diyememekten dolayı onun yanından ve arkasından dolanma tercihiyle ilgili olduğunu düşünmek yanlış olmaz. Zira Kemalizm İttihatçılığın bir sonraki aşamada üstlendiği misyona uyarlanmış versiyonundan başka bir şey değildir.

İttihatçıların Adriatik'ten Çin Seddi'ne Turan İmparatorluğu hayalleri parçalanınca, son kale olarak gördükleri Küçük Asya'da homojen bir ulus ve üniter devlet oluşturma hedefi öne çıkmış, buna da esasen Sarıkamış yenilgisinin hemen ardından Ermenileri imha planıyla girişilmiştir. Bu koşulların ürünü olan Kemalizm, M. Kemal önderliğinde TC'ni kuran ve yeni kimlik inşasına girişen kadroların, Avrupa'daki faşist akımlarla da etkileşimleri sonucu ırkçı-monolitik-otoriter esaslar üzerinde şekillendirmiş oldukları bir ideolojidir. Bu topraklarda kökleri kazınan Hristiyanların zenginliklerini yağmalama yoluyla palazlanmış kır ve kent yeni üst sınıfları ile savaş sonrası kuruculuk içinde büyük imtiyazlar edinmiş asker-sivil bürokrasinin ortak çıkarlarını gözetten bir düşünce sistemi diyebiliriz. Bu sosyal temelleri ve tarihsel geleneğine uygun olarak, politik-kültürel yaşamda her türlü çok renklilik ve çok sesliliği yadsıyan, devleti uç boyutta kutsayan, iliklerine kadar militarist, darbeci ve entrikacı

bir karaktere sahip olmuştur. En rafine haliyle 1930'ların CHP çizgisinde görülür. Günümüze kadar o gelenekten türeyen, bir kısmı Atatürk'ün tasfiye ettiği silah arkadaşlarının dinsel muhafazakarlık yönleriyle harmanlanarak görece farklı şekillenen ve zamanla kendilerince sağ sol liberal çehreler de kazanan çizgiler, halen çok esaslı ortak paydalara sahipler. Mazisi en yeni olan AKP'nin karma yapısı da bu çerçeve içindedir. Adına yeşil sermaye denilen son kuşak Anadolu zenginlerinin etkinliği nedeniyle bir parça İslami yönü ağır bastığı için eski geleneksel Kemalist elitlerin "irtica" yaygaralarına maruz kalıyor. Ne olduğu belirsiz "laiklik" eksenli suni tartışmalar bu iki kanat arasında abartılı bir gerginliğe yol açıyor.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren devletçi gelenek bu temelde bir ayrışma yaşadığı ve günümüze kadar iktidar kavgalarında manipülasyon işlevi gören abartılarla bir "laik-İslamcı" karşıtlığı süregeldiği için hesaplaşma boyutunu anlamak mümkün. Ama "milli meseleler" söz konusu olunca bugüne kadar AKP dahil hangi partinin geçmişteki CHP ve onun mirasçısı olduğu İttihat ve Terakki'den farklı bir çizgi izlediği sorulsa verilecek cevap koca bir hiçtir. AKP'nin bir damarının da İttihat ve Terakki döneminde muhalif olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na dayandığını düşünecek olsak bile, onun 1915 cürümleri nedeniyle sonradan İttihatçıları eleştiren ve yargılayan kesiminin değil, Küçük Asya'yı Hristiyanlardan arındırma yönüyle İttihatçıları destekleyen kesiminin takipçisi olduğunu söylememiz gerekir. Türk ulus-devleti sonuçta ezici çoğunluk haline getirilen çeşitli etnik gruplardan Müslümanların Türk sayılması üzerine kurulduğu için Türk milliyetçiliğinin dine en mesafeli kesimleri bile inanç alanında Sunni İslamın ayrıcalıklı konumunu gözetmiş, 12 Eylül döneminde olduğu gibi "laikliğin yılmaz savunucusu" ordu eliyle Kürt hareketine ve sola karşı İslami akımların yayılmasının açıktan teşvik edildiği durumlar bile görülmüştür. Türkiye'de Müslümanlara Hristiyanlık telkin ettikleri iddiasıyla 2000'li yıllarda "misyoner"lere karşı yürütülen kampanyaların başını

Kemalist ulusalcıların çekiyor olması da ilginçtir. CHP ve ordu kurmaylarının 28 Şubat süreci ve sonrasında “irticayla mücadele” kisvesi altında yürüttükleri bütün çaba, güçlenen “Anadolu sermayesi” karşısında Kemalizm zırhına bürünmüş geleneksel büyük sermaye ve imtiyazlı bürokratik kast olarak kendi üstünlüklerini korumak veya yeniden tesis etmek olmuştur. AKP’nin de buna karşı mücadelesi kendi alanını genişletmeye dönük olmakla beraber, yaptığı kısmi reformlar topluma bir parça nefes aldırılmış, fakat Kürt sorunu başta olmak üzere ciddi ve kanayan konulara derman olmadan tıkanmaya başlamıştır.

Son üç yıl zarfında Ergenekon, Balyoz vb. davalarla kendi iktidarını güvenceye almaya çalışan Erdoğan’ın, konumunu sağlamlaştırdığı ölçüde belli yönleriyle Kemalizmin ideolojik tahakkümünü de kırmak üzere tarihsel eleştiriye girmesi, 28 Şubat’tan beri kendi geleneğini hedefleyen darbelerle hesaplaşma yönünde adımlar atması, bir nebze tutarlı görünme ihtiyacıyla yüzeysel şekilde 12 Eylül’ü de içine katmasına rağmen demokrasi adına pek de umut verici olamayan tutarsız bir hat izlemektedir. Türk-İslam hâkimiyetine dayalı devletin üniter, ırkçı ve inkârcı yapısını kıskançlıkla koruyan, askerî vesayet yerine MİT-Emniyet takviyeli cemaatin vesayetini geçiren, KCK davalarıyla 12 Eylül’ün ruhunu yaşatan, milliyetçi yönü yine eksik kalmayacak şekilde daha dindar gençlik yetiştirmeyi hedefleyen ve ekonomik gücü arttıkça Ortadoğu’da yayılcı hegemonik siyaset izleyen bir çizgidir. Böyle bir yönelimin tarihle ciddi bir yüzleşmeye girmesi tabii ki beklenemez. Dolayısıyla “İttihatçı zihniyet”e eleştiri yağdırması tutarlı değildir.

Yine de bunu bir tür kendi tarih yazımını gündeme sokma ve yavaş yavaş resmî tarihi bu temelde revize etme çabası olarak görmek gerekir. Siyasal literatürde yaygın olarak ismi 1915 soykırımıyla özdeşleşmiş bulunan İttihatçı zihniyeti şimdiye kadar hiç zikretmemişken şu kritik aşamada vurgulamaya ihtiyaç duyması, bu konuda artık sürdürülemez olan katı inkârcılığın değişime zorlanmasıyla da bir şekilde ilgili olmalıdır. Çaresiz kalınan

bir noktada samimiyetten uzak ve içerikten yoksun bir özürle kurtulmaya çalışma seçeneği, ne kadar hafifletmek istese bile İttihat ve Terakki'nin siyasi sorumluluğunu bir ölçüde belirtmeye kendini mecbur bırakacağı için, şimdiden o isimle arasına bir mesafe koyması akıllıca sayılır. Öyle ki yarın o noktaya gelindiğinde Başbakan'ın ağzından kamuoyunun duyacağı ilk İttihatçı eleştirisi olmasın ve aşırı şok etkisi yapmasın! Aynı konuşmasında, herhalde “şu 1915'e sıra neden gelmiyor?” diyecek olanları peşinen yanıtlama ihtiyacıyla olsa gerek, şöyle bir vurguyu da ihmal etmemiştir: *“Bazıları meselelerinin çözümü konusunda son derece sâbırsız. Bu kişiler, ‘karanlık her olay ânında aydınlansın, her reform ânında yapılsın, Türkiye bir gecede değişsin’ istiyor. Beyler... Biz burada, 150 yıllık köhne bir zihniyetle mücadele ediyoruz. İliklerimize kadar işlemiş, devletin bütün kılcal damarlarına kadar ilişmiş bir zihniyetle mücadele ediyoruz. Biz, İttihat ve Terakki zihniyetindeki CHP'ye, İttihat ve Terakki'nin izindeki MHP'ye, Doğu ve Güneydoğu'nun CHP'si olmaya özenen bir BDP'ye rağmen bu mücadeleyi yürütüyoruz...”*

Hem nalına hem mihına vurmak iyi de, sonuç ne gösterecek bakalım? Durum hiç de kolay aşılabacak gibi görünmüyor. 1915'in gündeme geldiği en son zamanlarda bile keskin inkârcı karşılıklar vermekle bu alandaki işini zorlaştırmış olan Erdoğan'ın büyük bir handicap yaşadığı ortadadır. Bu nedenle öyle içeriksiz bir İttihatçı zihniyet eleştirisi yapmakla kalıyor ve belki tam olarak ne adım atacağını da bilemeden bu yöntemlerle nabız yokluyor. En son bu 24 Nisan vesilesiyle AKP'li İstanbul milletvekili İsmet Uçma kendi şahsı adına Ermenilerden özür dilediğini belirttiikten sonra eklemiştir: *“Ben Ermeni vatandaşlarımıza, Ermeni dostlarımıza reva görülen şeyin, ‘soykırım’ değil, ‘soy sürgün’ olduğunu düşünüyorum. Soykırım yapılmak istenseydi, İspanyolların ve Portekizlilerin Güney Amerika yerlilerine, Amerikalıların Kızılderililere, Almanların Yahudilere karşı kullandığı imha metotları uygulanırdı.”*¹⁸

Acaba bu vekil bir şey araştırmış da mı böyle mukayese yapıyor? Ermenilere yapılanların o saydıklarından eksiği neymiş? Yoksa vekil beyefendi “Türkler soykırım yapmak istese bir tane Ermeni kalmamış olması gerekirdi!” mantığını mı işletiyor? Öyle değilse bile, biz böyle lakayt özürü ne yapalım? Sanki bu çıkış şahsi özür dilemek için değil de, hükümetin yakınlarda gelişti-receği bir tavır için şimdiden soykırım yerine geçirilecek tanımı pişirmek için yapılmış gibi. Fakat sonunda açıkça ve dürüstçe 1915’te yapılanın soykırım olduğu kabul edilmedikçe Ermeni halkının ve demokratik çevrelerin bu bayatlamış yemeklere kar-nının tok olacağı iyi bilinmelidir.

Son sözü 1915’in canlı tanıklarından, o tarihte 15 yaşlarında olan ve binlerce Ermeninin Palu köprüsü üzerinde nasıl kesildi-ğini anlatan Mesrop Grayyan’a bırakıyorum. Soykırımının 50. yılında yayınlanmış kitabında, henüz o zamanlar dünyada çıt çık-mazken, bu konu unutulup gidecekmiş karamsarlığı çökerken, adeta 100. yıla doğru dünya aleme “Alma mazlumun ahını, çıkar aheste aheste!” dediarteceğini hissederek şöyle yazmıştır:

“Son olarak izledim o kanlı köprüyü, Surp Krikor Lusavoriç kilisesini, hafsalamda iyi kötü izler bırakmış bütün o mevkileri... Heyhat! Rüya değildi gördüklerim, safı acı gerçeklik, yüreğimin çok taze yaralarını tekrar kanatmaya gelen...”

“Ben burada tekrar ediyorum ve çok eminim; O gün gecik-meyecek, Türkiye günü gelip oturacak sanık sandalyesine! Adil bir mahkeme yargılayacak onu; adaletsizlik sütununa çivileye-cek ve işlediği büyük cürümlerin karşılığını mutlaka ödetecektir ona!..”¹⁹

28 Nisan 2012

19 M. Grayyan, *Palu Yaşamından Alınmış Tasvirler, Anılar, Nazım ve Serbest Sayfalar*, 1965, Antilias-Lübnan, s.531-533.

VII

1897 XANASOR OLAYI, 40 BİNLİK UYDURMA VE GERÇEKLİK

Günümüzün çözüm arayan Kürt sorunu, tarihin “halledilmiş” sanılan, fakat inatçı bir adalet davasına dönüşerek yaşayan Ermeni sorunuyla kopmaz bağlar içindedir. Yüzyıl önce aynı coğrafyada bir özgürlük mücadelesi boğulmuş, bir halk topyekûn boğazlanmıştı. Onun hayaleti bugünkü sorunun her iki tarafını da bunaltma durumunda. Ondan kaçış yok, tavırsızlık da olmuyor.

Dolayısıyla Türkler gibi Kürtler arasında da farklı eğilimler kendini daha net göstermeye zorlanıyor. Kimi cesaretle, kimi utangaç ve ikircikli yüzleşmeye yanaşırken, kimileri de buna set çekmek üzere yüzünü berkitip inkârcılığı tahkim ediyor. Resmî Türk tezlerine çok benzer söylemleri Kürt ulusalcı çevreler içinde duymamız bu bakımdan şaşırtıcı olmuyor. Ama bir de bol sıfırlı rakamlarla karşı atak yarışına girenleri var ki, bu kadarı da olmaz dedirtiyor.

Rusyalı Kürt gazeteci sıfatıyla yazan Aziz Mamoyan’ın²⁰ “Doğruları Görmek Lazım” başlıklı makalesinde²¹ yürüttüğü fikirler ve ortaya attığı spekülâtif Xanasor iddiası bu karakterdedir. İddiayı ondan aldığı gibi hiç sorgulamadan yayan başkaları da var. Tarihi tersyüz eden politik yorumlarına geçmeden önce uçurdukları o balona bir iğne batırmayı elzem görüyorum.

20 Yazar bu isim dışında Ezîz ê Cewo ismiyle de anılmaktadır.

21 Makaleyi okumak için bkz: www.mezopotamya.gen.tr/srove-yorum/kurt-ermeniliskilerine-tarihsel-bir-bakis-h1711.html

Makalesinde Kürtlerin de Ermeniler tarafından katliam gördüklerini vurgulamak üzere Xanasor olayını örnek gösteren yazar, 25-27 Temmuz 1897 tarihinde 250 kişilik Ermeni fedai grubunun tam 40 bin Kürdü katlettiğini ileri sürüyor. Üstelik bunu kendi tasavvuru filan değil, bizzat Ermenilerin itirafı gibi gösteriyor: *“Bu üç günlük savaşın sonunda Mazrik Aşireti yok edilmiş, 40.000 kadar insan öldürülmüştür.”* Bu cümlemin peşine parantez açıp hangi internet sayfasından aldığına dair bir güzel referans da vermiş. Öyle ki, kimsenin şüphesi olmasın!..

“Ermeni fedailerin 40 bin Kürdü katlettiği” nereden çıkıyor?

Bir Kürt gazeteci dostumun görüş almak için ilettiği yazıyı okuyunca, önceden bilgi sahibi olmamakla beraber, muhtemel bir intikam saldırısının Halaçoğlu tarzında şişirilmiş olacağını düşündüm. Verilen rakamın mantığa hiç mi hiç sığmadığını söyleyerek işin aslını araştırma sözü verdim. Xanasor saldırısı ne üzerine yapılmış, nasıl yaşanmış, sonuçları ne olmuş, net bilgiler var mı, nasıl değerlendirmek gerekir?.. Bunları aşağıda konu etmek üzere, önce katliam bilançosu diye verilen rakama bakalım:

Xanasoru konu eden ne kadar kaynağa baktımsa orada öldürülen Kürtler için verilen bir sayı göremedim. Hiçbir internet sayfasında da “40.000 kadar insan öldürülmüştür” ibaresine rastlayamadım. Nihayet yazarın referans verdiği adrese girince karşıma çıkan Ermenice yazıda gördüm ki 40.000 rakamı Kürtlerin ölü sayısı olarak belirtilmiyor. Evet yazıda geçen böyle bir rakam var, ama neyle ilgili? Mazrik aşiretinin genel nüfusuyla!.. Doğru dürüst anlaşılması için söz konusu yazıdan o rakamın geçtiği cümleyi Türkçe aktarıyorum:

“40 bin kişilik Kürt Mazrik aşireti eliyle yapılan 1896 Van katliamı, Ermenilere karşı Kürtler tarafından gerçekleştirilen ihlalleri doruk noktasına ulaştırdı”²²

Görüldüğü gibi Mazrik aşiretinin genel nüfusunu ifade eden bir rakamdır bu. Xanasor olayında Mazrik aşiretinin hedeflendiğini okuyan yazar, o anlatımlarda hiç ölü sayısı belirtilmezken “aşiretin gücünün kırıldığı”, hatta “aşiretin silindiği” türünden ajitatif söylemlere bakarak “ha eğer öyle diyorlarsa, aşiretin nüfusu da 40 bin denildiğine göre, ben bu sayıyı katliam bilançosu olarak gösterebilirim” uyanıklığına başvurmuş olmalı. Eğer alıntıda tahrifat yapmadan “bakın Ermeniler böyle böbürleniyor, kim bilir kaç binini kırmışlardır” gibi bir vurgu yapsaydı, biz onun ajitatif söylemden istifade okuyucunun hafsalasına büyük rakamlar sıgdırmak istediğini düşünür ve bu kadarıyla eleştirirdik. Fakat burada onu aşan bir şey var. Yok “öyle bir kastım olmadı, bilerek tahrifat yapmadım” diyecekse, iki metin arasında bariz olan farkın hangi “yanlışlık”la nasıl gerçekleşmiş olabileceğini açıklaması beklenir.

Aynı rakamı Mamoyan’ın yazısından alan Xerzî isimli başka bir Kürt yazar da, Ermeni Kürt ilişkilerine değindiği kendi makalesinde kullanmış.²³ O da gerçekliğinden şüphe duymamış gözüküyor. Dahası İddiayı perçinleyecek vurgular eşliğinde veriyor. Sanki az çok bilinmesine rağmen kimilerince görmezden geliniyormuş gibi bir hatırlatma havası içinde asıl mesajlarını da yediriyor: *“Hanasor (Xanasorê) Ermeni Eylemi bu halkları birbirine karşı kışkırtma amaçlı yapılan provokasyonlara en güzel örnektir. Nedense milliyetçi Ermeniler ve onların mağduriyet ve mazlumiyetlerini sebep göstererek Kürtleri tarihin en barbar milleti olarak göstermekten imtina etmeyen bazı Kürtler bu acı olayı bilmemekte, daha doğrusu hatırlamak istememektedirler... Taşnak Partisi tarafından hayata geçirilen bu eylemde en az 40 bin Kürt katledilmiştir... Malesef bu tip kanlı olaylar halkların arasındaki mesafenin gitgide açılmasına ve düşmanlıkların artmasına sebep*

23 Xerzî, Geçmişten günümüze Kürt-Ermeni ilişkileri ve 1915 tarihsel kopuşunun günümüze yansımaları: (<http://www.mezopotamya.gen.tr/drok-tarih/kurt-ermeniliskileri-1915-ve-ozur-meselesi-h1716.html>)

olmuş, ilerde yaşanacak olan çok daha büyük kıyımların altyapısını oluşturmuştur Bu asla inkâr edilemeyecek tarihî bir olgudur ”

1915 için özür dileyen Kürtleri caydırmaya dönük yazısında Xerzî'nin en sarsıcı kozu oluyor “40 binlik Xanasor katliamı”!.. 1915'ten önce böyle kim bilir daha ne kadar saldırıyla Ermeniler Kürtleri tahrik etmiş, sonra da eğer daha fazlasını görmüşlerse şikâyet etmeye hakları yoktur demeye getiriyor. Birazdan göreceğiz, Mamoyan'm da benzer sözleri var. Fakat önce şu devasa rakamı kendi akıl ve hafsalalarına nasıl sığdırdıklarını sormak gerekiyor. Telaffuz ettikleri ölü sayısı, Türk ordusunun on binlerce askeri, onlarca topu, yüzlerce makineli tüfeği, zehirli gazları ve savaş uçaklarıyla iki yıl boyunca operasyon yaptığı Der-sim'deki soykırım kurbanlarının toplam sayısına eşit neredeyse. Hafif silahlarla donanmış birkaç yüz Taşnak fedaisinin iki günlük saldırısı sonucunda böyle bir bilançoya ulaşılmasının maddi açıdan olanaksız olduğunu bilecek kadar hesap da mı bilmiyorlar?

İkisi de merak edip Xanasor'un ne büyüklükte bir yerleşim olduğuna bakmamış anlaşılan. Mazrik aşiretinin genel nüfusu belirtildiği gibi 40 bin olsun diyelim. Peki bu aşiret kaç köyde yaşıyordu, en büyük yerleşim noktasında kaç nüfus olabilirdi? Bunlar akla gelecek basit şeyler değil mi? Diyelim siz aşiretin köyler ve yayla yerlerinde dağınık yaşadığını dikkate almıyor, fedailerin saldırdığı Xanasor isimli yeri de -mümkün değil ama varsayalım ki- bir şehir sanıyorsunuz. Peki öyleyse, 250 kişilik fedai grubunun 40 bin kişilik şehir halkını komple katletmesi nasıl mümkün olacaktı, bunu da mı tuhaf görmediniz? Böyle devasa bir rakamın tuhaflığını hissetmek için insanın ille kimlik olarak suçlanan taraftan mı olması gerekir?.. Aşağıda görüleceği üzere, Xanasor denilen yer Mazrik aşiretinin çadırlardan oluşan bir yerleşim alanı. Olay tarihi haziran sonu olduğuna göre yayla yeri de olabilir. Kimi kaynakta 250, kiminde 300 çadırlık bir oba olduğu belirtiliyor. Her çadırdan birkaç kişi kurban edilmiş olsa bilanço ne olabilir siz hesap edin. Sonuçta sayı az da olsa

katliam katliamdır, ama keyfince sıfırlar ekleyip dudak uçuklatmaya çalışmak niye? Mamoyan hileli aktarma yaptığı kaynakta değilse bile aynı olayı konu eden başka internet sayfalarında 250-300 çadırdan bahsedildiğini görebilirdi.

Dürüst olmayan başka bir husus, bu saldırının sanki durup dururken ve rastgele bir Kürt yerleşimine yapılmış gibi yansıtılmasıdır. Hemen öncesinde Vanlı Ermenilere yaşatılan katliamları ve bunlarda Mazrik aşiretinin rolünü görmezden gelerek, bu saldırının (çok kötü de olsa) bir misilleme olduğunu saklayarak yazarın vermeye çalıştığı imaj “Kürt-Ermeni ihtilafını yaratanın saldırgan ve katliamcı Ermeniler olduğu”dur. Yalnız bu kadar da değil, o buradan 1915’e de uzanarak bakın nasıl bir öncelik-sonralık ya da etki tepki tablosu çiziyor.

“Bu ortaya çıkan sayı tarafların savaşta verdikleri kayıp sayısı değildir. Ayrıca makalede anlatıldığına göre iki Ermeni papaz da silahlı gruplarla beraber bu eyleme katılmıştır Xanasorê’ye yapılan saldırının, 1915 yılı trajik olaylarından 18 sene önce icra edildiğine dikkat edelim. 1915 yılına gelindiğinde Kürtlerin yeni bir kuşağının yetiştiğini de anlayalım. Ermenilere karşı nefret duyma sebebi olan, Ermeni fedailerinin eylemlerinin hatıralarından gücünü almış bu Kürtlerin bir bölümünün, devletin Ermenilere karşı faaliyete geçirdiği cezalandırma operasyonlarında yer almış olabilecekleri kabul edilebilir. Xanasorê Eylemi, Ermeni militanlar tarafından yapılan tek kanlı saldırı değildir...”

1915’te devletin Ermenilere yaptığı katliamları “cezalandırma operasyonları” olarak nitelemek de neyin nesi? Bu aslında yazarın nerede durduğunu ele veren daha da büyük bir ayıp. Ama asıl üzerinde durmak istediğim şu “hatıralardan gücünü alma” meselesi. Eğer ki yazar Xanasor olayının yaşandığı Van-Vasporagan çevresinde daha sonraları vuku bulan şeyler için böyle bir bağ kurmakla yetinseydi biraz makul gözükebilirdi, ama 1915’te Ermeniler yalnız Van’da değil her yerde katledildi ve çok uzak bölgelerde katliama katılan Kürtler muhtemelen

Xanasor'un adını bile duymuş değildi. Bunun tek Ermeni saldırısı olmadığını söyleyerek bir iki başka olay anmaya çalışmak da durumu kurtarmaz. Çünkü gerçekten Ermenilerin o dönem fedai grupları sınırlı yerlerde, az sayılarda olduğu gibi, esas aktiviteleri de Ermeni köylüleri korumaya ve gerektiğinde direniş için örgütlemeye dönüktü. 1908'e kadar faal olup sonra demokratikleşme umuduyla dağılan fedai gruplarının saldırı eylemleri çok nadir olmuştur, o da halkın başına bela kesilen zorbalara karşı. Xanasor saldırısı büyüklüğüyle ve sivillerin bulunduğu bir yerleşimi hedeflemesiyle müstesna bir örnek sayılır. Benzeri daha küçük başka örnekler varsa bile yaygın olduğunu söylemek mümkün değil. Ermeni halkı ise, köylüsü ve kentlisiyle gayet barışçı bir mizaca sahip olup genelde kendine yönelen saldırılara karşı koymaktan bile acizdi. Tam burada Mamoyan'ın hiç sözünü etmeden geçtiği 1894-1896 kırımlarını hatırlatmak gerekir.

Özellikle 1895'in son üç ayı içinde Abdülhamit'in yönlendirmesi ve bağnaz kitlelerin kışkırtılmasıyla Ermeni halkına karşı furya halini alan pogrom tipi saldırılarda Trabzon, Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakir, Mamuret ül Aziz, Sivas, Adana, Halep vilayetleri kapsamındaki irili ufaklı 40-50 kent ve yüzlerce köy harabeye çevrilmiş, toplam 300 bin Ermeni kurban edilmiştir. Çok yerde ordu birlikleri ve Hamidiye Alayları'nın da doğrudan rol oynadığı bu katliamlar Ermeni halkının hafızasında "önceki kırım, talan" olarak yer etmiş, Hamidiyeli Kürtlerin öne çıktığı yerlerde ise Kürtçe olarak "Fermanê Kurdan" diye anıldığı bile olmuştur. Et-ki-tepki meselesinde asıl dikkate değer olan Xanasor'dan önceki bu süreçtir. Xanasor eylemi bu sürecin son halkasındaki 1896 Van katliamından hareketle örgütlenmiş ve aşağıda görüleceği üzere tam onun birinci yıldönümüne denk düşen günlerde yapılmış. Şu halde, 18 yıl sonraki soykırımla bunun bağına kuran yazar, hemen bir yıl önceki Van katliamıyla bağına neden kurmuyor?

Parmakla işaret ettiği şeye bakın; Xanasor eylemine katılan iki de papaz varmış. Peki o papazlar neden katılmış olabilir acaba? Hemen önceki yıllarda Ermenilere yapılan saldırıların

papazları vahşice hedeflemesinden olamaz mı mesela? 1894-95 Ermeni katliamlarıyla ilgili uluslararası bir raporun Van vilayeti bölümünde yazılanlara bakalım: Hepsini aktarmak uzun olur, ama orada isimleriyle anılan 12 kazanın 100'den fazla köyünde özellikle kilise ve manastırlara yönelik saldırıların yapıldığı, çoklarının yağma ve tahrip edildiği, başta papazlar olmak üzere Ermeni halkının terör yoluyla İslama geçmeye zorlandığı anlatılıyor. Birinde verilen ayrıntı; “Serp Manastırı başkanı Papaz Bedros’un önce dili ve başka uzuvları kesildi. Bu kesme doğrama işi papazın ölümüyle bitti...”²⁴. Demek ki varmış bir hikmeti papazların da fedai olmasının!..

Xanasor Seferi’nin zemini, muhtemel oluş biçimi ve adil yaklaşım

Ermenice tarih kitapları ve internet sayfalarında “Xanasori Arşavankı” (Xanasor Seferi) diye anılan saldırı eylemi, öncesiyle birlikte şöyle anlatılıyor:

Abdülhamit yönetimi 1894-95 katliamları ardından Ermenilerin gücünü korumakta olduğu Van bölgesine odaklanır. Van’da ilk önce kurulmuş olan Armenagan partisi genişçe örgütlüdür. Taşnak ve Hınçakların da belli bir gücü vardır. Vanlı devrimciler sınırın İran tarafına düşen Salmast ve Xoy bölgelerindeki Ermenilerle sıkı ilişki içinde olup, o taraftan silah-cephane ve insan desteği alırlar. Salmast ile Van arasında yaşayan Asuri, Ezidi ve Şiilerle birlik geliştirmeyi de düşünürler. Anlaşmanın en zor olduğu kesim Sunni Kürtlerdir. İki bölge arası geçişlerde onların müdahalesiyle karşılaştıkları olur. Hamidiye Alayları’nda örgütlenen Kürtler Abdülhamit’in bölgedeki vurucu gücü olarak katliam tehdidini sürdürmektedir.

24 Ermeni Katliamları Raporu 1894-1895, *İstanbul’da Görevli Altı Büyükelçiliğin Ortak Hazırladığı İstatistik*, Hazırlayan P. F. Charmentant, Peri Yayınları, İstanbul 2012, s. 82-84 (Manastırın isminde geçen kelime Serp değil, aziz anlamında Surp olmalı).

2 Haziran 1896 günü Van şehrinde mollaların kışkırttığı Müslümanlar saldırıya geçer. Bir hafta boyunca bir dizi Ermeni mahallesi ateşe verilir. Surp Hagop kilisesine sığınanlar orada katledilir. Şehirdeki üç Ermeni partisinin temsilcileri birleşik direniş örgütler. Türk ve Kürt silahlı grupları sürekli takviye edilirken Ermenilerin cephanesi tükenmeye başlar. Van'daki İngiliz konsolosu ve başkaları müdahale eder. Şehirdeki Ermeni devrimcilerin uzaklaşması şartıyla kırımın önleneyeceği sözü verilir. Birkaç günlük istişareden sonra devletle varılan anlaşma gereği Ermeni temsilcileri kendi askerî güçlerini İran'a geçirmek üzere Varaka dağına çekerler.

Armenagan temsilcisi Avedisyan öncülüğünde yaklaşık 1000 kadar genç, çoğu silahsız olarak İran'a geçiş yaparken konaklamak istedikleri Xanasor düzündeki Partoğimeos manastırı yakınlarında kuşatılır, yüzlercesi orada katledilir. Ancak 30-40 kişi Salmast'a geçebilir, bir kısmı da Van-Vasपुरagan çevresine geri çekilir. Taşnaklı Bedo ile Hınçaklı Mardig'in 83 silahlı kişiden oluşan birleşik grupları da aynı yolda kuşatılır ve gün boyu çatışarak şehit düşerler. Devrimcilerin uzaklaşması ardından şehirde konsolosların varlığı sayesinde başka saldırı olmaz, fakat uzaklaştırılan gençlerin toplu kırımı büyük bir travma oluşturur. Halkın devrime olan inancı sarsılır. Van'da ciddi bir karamsarlık baş gösterir.

Salmast tarafında bulunan devrimciler Taşnaklı Nikol Duman öncülüğünde toplanıp bir karşı atak yapmayı kararlaştırır. Kışı geçirdikten sonra değişik bölgelerden silahlı güçlerini birleştirir ve geçen yıl gençlerin katledilmesinde rol oynayan Mazrik aşiretine saldırı hazırlığı görürler. Şeref Bey'in yönetimindeki bu aşiret Hamidiye Alayları'nın aktif bir unsuru ve sınır bölgesinde denetim aracı olduğu için onun gücünü kırma, Kürtleri sindirme ve devletle işbirliğinden caydırma amacı da güdülür. Başarılı olursa Van Ermenilerinin ruh halini değiştireceği ve devrimci harekete desteğin tekrar güçleneceği umulur.

Kimi kaynaklara göre 250, kimine göre 350-400 kişilik bir saldırı gücü oluşturulur. Bu sayı fedai eylemlerinde daha önce

hiç kaydedilmemiş ve sonraları da görülmeyecek büyüklüktedir. Xanasori Vartan (Sarkis Mehrabyan) komutasında hareket eden birlik Osmanlı-İran sınırını oluşturan Araul dağının kıvrımları içine konumlanır. Dağın eteğindeki Xanasor düzlüğü Mazrik aşiretinin yayla yeri ya da göçebe yerleşim alanıdır. 250-300 çadırdan oluşan Mazriklerin obasına karşı 25 Haziran 1897 sabahı şafak sökmeden saldırıya geçerler. Kara çadırlar içinde dikkat çeken üç beyaz çadır vardır, bunların Şeref Bey'e ait olduğu tahmin edilir.

Ansızın yapılan baskına uykuda yakalanan ve şoka uğrayan aşiret mensupları, anlatıldığına göre direniş gösteremez. Panik halinde kaçışma başlar. Fedailer ellerine geçen erkekleri öldürür ve bir hayli kan dökerler. Söylenen işte bu kadar. Yapılan kısa tasvirlerde olayın bu sıcak safhasına ilişkin somut ayrıntılara rastlamıyoruz. Kürtlerden ne kadar insan kırıldığına dair sayı belirtilmiyor. Yalnız kadın ve çocukları öldürmeme yönünde ciddi özen gösterildiği vurgulanıyor. Şeref Bey'in ise "kadın elbisesi giyerek kaçmayı başardığı" ileri sürülüyor. Bunun aşağılama amaçlı bir yakıştırma olduğunu düşünebiliriz. Kimi kaynaklar olayın o sabah sınırlı saatler içinde yaşandığını belirtirken, kimisi 25-27 Haziran arası üç gün sürdüğünü kaydediyor. Muhtemelen saldırı birinci günde olup bitmiş, sonraki günler ise grup çekilmesini tamamlamıştır. Çünkü olay üzerine çevreden başka aşiretlerin yetişmesine kalmadan grubun Salmast istikametine çekildiği, yalnız 20 kadar kayıp verdiği belirtiliyor.²⁵

Şüphesiz bunlar muğlak bilgilerdir. Ayrıntılı tasvirlerin olmaması düşündürücü. Bu durum ajitatif söylemlerde verilmek istenen imajı zedeleyecek şeylerin varlığıyla açıklanabilir. Zira öyle bir toplu saldırı, her ne kadar devletin vurucu gücü olan bir aşirete karşı düzenlenmiş olsa da, aşiret silahşörlerinin aileleriyle

25 Olayla ilgili anlatımlar birçok internet sayfasında var, çok benzer olmaları nedeniyle hepsinin hareket noktası Rupen'in aşağıdaki hatıra kitabı olmalı. Burada hepsinden ortak bir derleme vermeye çalıştım.

iç içe uyku halindeyken yapılması nedeniyle, kurunun yanında yaşı da yakmanın kaçınılmaz olduğu bir şeydir. Kadın ve çocuklara dokunmama prensibinin bu tür bir eylemde sıkı sıkıya gözetilmesi hiç kolay değil. Saldırılan çadırlarda cinsiyet ve yaş ayrımını titizlikle yapabilmenin zorluğu bir yana, karşı koyan herkesin şiddetten payını alacağı aşikârdır. Doğrudan silahların hedefi olmayanlar bile aile fertlerinin katlini görmekle dehşet yaşamış olmalıdır. Yetişkin erkek nüfusun dahi çatışma alanı dışında ayrımsız hedeflenmesi savunulamaz, çünkü aralarında masumların olması her zaman mümkündür. Xanasor saldırısı kaba- ca tarif edildiği gibi yapılmışsa, katliama katliamla yanıt verme anlamına gelir. Belli ki burada intikamcı bir zihniyetle hareket edilmiş ve güç gösterisiyle karşı tarafı sindirme amaçlanmıştır. Ermeni halkını motive etme amacıyla gerçeğin üstünde bir başarı tablosu çizildiğini de düşünmek mümkün. Saldırı sırasında aşiret mensuplarının kaçışına dair vurgular bu açıdan abartılı olabilir. Silahlı aşiret mensuplarının hiç karşı koyamadıklarını tasavvur etmek mümkün değil. Fırsat buldukları ölçüde çatışmaya da girdiklerini düşünürsek, olayın birkaç cümleyle özetlendiği kadar basit olmadığını tahmin edebiliriz.

Ermeni tarih yazımında Taşnak çizgisine bağlı olan ya da yakın duranlar bu eylemi büyük bir devrimci atılım ve parlak bir başarı gibi savunurken, farklı görüş açılarından bakanlar ise kendi halkına yarardan çok zarar getiren maceraperest bir girişim olarak eleştirmişlerdir. Örneğin Taşnak önderlerinden Rupen hatıralarında, bu eylemin güce tapan Kürtleri daha çekingen ve tarafsız davranmaya sevk ettiğini, hatta bazılarının daha dostane yanaşmasına bile vesile olduğunu söylerken,²⁶ Sovyet Ermenistanı tarihçilerinden H. M. Boğosyan onun bu görüşüne katılmayıp daha sonraki tarihlerde Kürt aşiretlerinin Sasun ve başka yörelerdeki Ermenilere nasıl saldırdıklarını hatırlatıyor. Xanasor eyleminin yaşandığı yıllarda onu eleştirenler olduğuna da dikkat

26 Rupen, *Hay Heğapoxagani Mı Hişadagnerı* (Bir Ermeni Devrimcinin Anıları), 2. cilt, Tahran-1982, s. 45.

çekiyor. Türk yönetiminin baskısıyla İran hükümetinin de Ermenilere karşı önlemler aldığını, Salmast ve Ağbag'da Ermeni nüfusun çok mağdur edildiğini belirtiyor.²⁷

Bu tartışmalarda eylemin insani yönden sorgulanması görebildiğimiz kadarıyla eksik kalmıştır. Ermeni halkına yaşatılan büyük acıların böyle bir karşı atağı doğurmuş olması, yani mağdur taraf olarak hesap sormanın gözlerdeki meşruluğu bu eksikliğin doğal bir zemini olabilir. Ermeni halkının kökünü kurutan soykırım gerçeği karşısında Türk devleti gibi Kürt siyasi kurumlarının da ciddi bir tarihsel yüzleşmeden kaçınıyor olması, Ermeni tarafının kendi payına muhasebe yapma duyarlılığını zayıflatan bir diğer büyük faktördür. Yine de bu duyarlılığı gösterenler hiç yok değil. Aziz Mamoyan'ın kendi makalesinde sözünü ettiği tarihçi, akademisyen Stepan Boğosyan'm eleştirel yaklaşımı bunun bir örneğidir.

S. Boğosyan, Şeref Bey yönetimindeki Mazrik aşiretinin Ermeni halkına yönelik katliam ve talanları nedeniyle hedef seçildiğini doğrulamakla beraber, Xanasor eyleminin oluş biçimini yukardakinden farklı olarak şöyle tasvir etmiştir: *"Ermeni grupları Xanasor düzündeki Mazriklerin konak yerini kuşatıyor ve çadırlar üzerine ateş açıyorlar. Kürtlerin yerleşimi işgal ediliyor, fakat anlaşılıyor ki aşiretin reisi kendi askerî bölüğüyle uzaklaşmayı başarmış. Böylece yapılan sefer kendi hedefine ulaşamıyor. Dahası atılan kurşunlarla ölen Kürt kadın ve çocukları da oluyor. Nedeni çok basit, çünkü geceydi ve kime ateş ettiğini seçebilmek mümkün değildi. Eylemin başarısız görüleceği belliydi... Fakat hayır, Taşnaktsutyun başarısız kalmış olamazdı! Ve Xanasor seferi Ermeni halkının özgürlük savaşındaki en parlak sayfalardan biri ilan edildi. Dahası bu deneyim savaş koşullarında hümanist duruşun sembolü yapıldı. Hatta 'Ermeni fedaisi kadın ve çocuklara ateş etmiyor' dizeleriyle bunun şarkısını yaktılar."*²⁸

27 H. M. Boğosyan, *Vaspuragani Batmutyunits* (Vaspuragan Tarihinden) 1850-1900, Yerevan-1988, s. 289.

28 *Çorrort İşxanutyun*, No: 439, 2 Aralık 2003.

Buna karşılık Boğosyan'a açık mektup yazan Vazken Ğazar-yan ise onun eleştirel yaklaşımına teessüflerini belirttikten sonra soruyor: *"Eğer gerçekten iddianızı temellendirecek kanıtlarınız varsa buyurun bari o yararlandığınız kaynakları belirtin, isterse Türk kaynakları olsunlar..."*²⁹

Bu yazışmalardan anlaşılacağı üzere olayın aslı oldukça kalın bir sis bulutu arkasında kalmış ve doğru dürüst ne yaşandığım ortaya koyacak yazılı şeyler bulma ihtimali de çok zayıftır. Böyle olması yine şaibeli bakmaya hak verir. Çünkü eğer şarkılara konu edildiği gibi övünç duyulacak bir muhtevada yaşanmış olsaydı, eyleme katılmış fedailer veya onlardan dinleyen Ermeni aydınları olayın ayrıntılı bir öyküsünü herhalde yazarlardı. Ayrıntılı yazımından kaçınılan şeyler genelde iyi olmayan hatıralardır. Ama öte yandan eylemin bilançosu çok ağır olsa bunun da sözlü Kürt edebiyatına yansması ve daha sonra Kürt/Kürdistan tarih yazımına girmesi beklenirdi. Ermenileri suçlamak için koz arayan Osmanlı makamları ise yazılı raporlarında işlemeyi ihmal etmezlerdi. Bir de bu alanlara bakmak lazım Xanasor'un boyutunu anlamak için.

1894-96 katliamlarına misilleme niteliğindeki Xanasor olayı gibi, 1915 soykırımı ardından Ermeni gönüllü gruplarının yer yer Türk ve Kürt köylerine yönelik intikam saldırıları da olmuştur. Boyutlarının çok çok abartılıyor olması ayrı mesele, fakat az da olsa katliam niteliğine bürünen misillemelerin yanlışlığını görmek, tespit edilebilen bu tür olguların vicdani muhasebesini çekincesiz yapmak gerekir. Bunları istismar etmeye çalışanlar varsa etsin, açık yürekli davranış genel plandaki haklılığın daha net görünmesini sağlar. Ermeni halkı bütün o süreçlerin tartışmasız en büyük mağdurdur. Önceki gerginlik ve çatışmalar içinde kendi öncülerinin payı ne olursa olsun, nihayetinde hiçbir şeyin mazur gösteremeyeceği canavarca bir imha planının tek taraflı kurbanı olmuştur. Buna karşı direnişleri asla suçlanamayacağı gibi, katliama dönüşen intikam hareketleri bile kendine yapılanlarla

aynı kefeye konulamaz. Evet, Taşnakların şaibeli Xanasor eylemini halen yıldönümlerinde kutluyor olmaları bu açıdan eleştiri hak eden bir durum. Fakat bunu “canilerin kahramanlaştırılması” gibi bir klişeyle ayıplamak da ölçüyü kaçırmak olur. Biliyoruz ki o eyleme kalkışan fedailer Kürt halkının düşmanı ya da kana susamış caniler değildi. Toplu yerleşim alanına baskın vermeleri, muhtemelen hedeflerini izole durumda yakalama güçlüğünden ve hesap sormanın halk arasındaki yakıcılığından ileri gelmiştir.

Ulusal gerilla hareketlerinde devrimci eylem çizgisi dışına çıkan bu tip saldırılar, hatta daha kötülerini yakın dönemlerin de gerçeğidir. Hatırlayacak olursak, PKK’nin kendi halkından olan koruculara karşı eylemlerinde de zaman zaman toplu katliam tabloları ortaya çıkmış, birkaç yerde korucu ailelerin evleri ateşe verilip kadın, çocuk dahil 30-40 kişi öldürülmüştü. Sonra Öcalan bu eylemleri Botan bölgesinde feodal intikamcı anlayışla hareket ettiğini söylediği bir komutanın sırtına yıkmış ve “Kör Cemal pratiğini mahkûm ediyoruz” demişti. Ama yıllar sonra Dersim’de de katliam dahil halka ve diğer devrimci güçlere karşı zorbalık yapıldı, bu da önceki gibi merkezî politikanın bir ürünüydü, ama geri tepince bu defa da günah keçisi Doktor Baran oldu. Demek istediğim, ulusal hareketlerin sakat anlayışları ve zararlı pratikleri çok yerde görülmüştür. Taşnak ve Hınçak partilerinin haklı ulusal mücadeleleri içinde de yer yer çığıından çıkan, vicdanları yaralayan şeylerin olması doğaldır. Ama onları bire bin katarak suçlayıp, PKK’nin benzer işlerine gelince laf söyletmeyenler gerçekte yalnız kendi çifte standartlarını teşhir etmiş olurlar.

Söz konusu iki makalenin Kürtler arasında 1915 muhasebesinden kaçınmayı telkin eden mesajlarını ve ardındaki zihniyeti de eleştirmek gerekiyor. Onsuz bu konu tamamlanmış sayılmaz. Ancak fazla uzatmamak için o irdelemeyi sonraya bırakıyorum. Yakında ayrı başlıkla sunmak üzere...

VIII

1915 SOYKIRIMI, ALET EDİLEN KÜRTLER VE TARİHSEL MUHASEBE ETİĞİ

Geçenlerde Ezîz ê Cewo (Aziz Mamoyan) isimli yazarın 1897 Xanasor olayı hakkında yaptığı tahrifatı deşifre eden bir makale yazmıştım¹. Onun ve Xerzi isimli fikirdaşmın öncesiyle birlikte 1915'e dair tarih yorumlarını ayrı olarak eleştireceğimi belirtmiştim. Bu arada Cewo'nun cevabı geldi.² Yaptığı tahrifatı inkâr edemezken yine de kaçamak şekilde savunmaya ve haksız zeminde baskın gelmeye çalışıyordu. Asıl konuya geçmeden buna tekrar değinmek zorundayım.

Cewo'nun cevabı ve tekrar Xanasor tartışmasına dair

Ortaya çıkan durum tamamen önceki yazımda belirttiğim gibi. Yani yazar referans verdiği Ermenice kaynakta Mazrik aşiretinin genel nüfusu olarak belirtilen 40 bin rakamını o eylemde öldürülen aşiret mensuplarının sayısı gibi göstermiş ve bu hilesinin açığa çıkması halinde diğer Ermenice metinlerde geçen “aşiretin imha edildiği”ne dair ajitatif sözleri öne sürerek durumu idare edebileceğini düşünmüştür. İkinci yazısında kendini savunmasını buna dayandırıyor zaten. Yaptığı izahat şöyle:

1 <http://www.gelawej.net/index.php/hovsep-hayreni/8861-2013-02-26-01-06-23.html>

2 <http://www.mezopotamya.gen.tr/srove-yorum/ezz-cewonun-hovsep-hayreniye-cevabi-h1753.html>

“Xanasor Ovası’nda Mazrik Kürt Aşireti’nin, Ermeni fedai-leri tarafından imha edildiklerini okuyunca (bu eyleme katılanlar bizzat kendileri rapor vermişlerdir), doğrusu kaç kişi olduklarını merak ettik. Bir başka Ermeni kaynağında baktık ki, 40.000 kişi imiş. Bu sayı bizden kaynaklanmamıştır, bunu bizzat Ermeniler yazmışlardır. Eğer bu doğruysa da onlarıdır, yalansa da! Bilenler bunlardır. Biz de bunları makalemizde yazdık.”

Evet, Cewo burada önceki hilesini daha ince bir şekilde sürdürmekten başka bir şey yapmıyor. Muğlak ifadeler kullanarak o kaynaktaki 40 bin rakamını Xanasor’un nüfusu gibi yansıtıyor. Bütün aşiret yalnızca Xanasor’da yaşıyormuş ve bir çırpıda hepsi katledilmiş gibi bir imaj veriyor. Halbuki aynı kaynaklar olayın geçtiği yaz ortası Xanasor düzündeki yerleşimin 250 ya da 300 çadır olduğunu belirtmekte. Altını çizerek tekrar ediyorum: 40 bin rakamının sözü edilen olayla ve olay yeriyle ilgisi yok. Geçen yazımda o rakamın geçtiği cümlelin aslını Türkçeye çevirip nasıl bir tahrifata uğratıldığını göstermiştim. Orada önceki yıl Van katliamına karışan Mazrik aşiretinin toplam nüfusundan söz ediliyordu, Xanasor’daki nüfustan değil. Kaynağın linkini de vermiştim, isteyen ayrı bir tercüman yardımıyla kontrol edebilir. Cewo’nun ikinci yazısında yapması gereken şey, ortaya konulan gerçekliği kabul ederek, yanıltmış olduğu okuyuculardan özür dilemekti. Ama kendisi bu asgari dürüstlüğü göstermediği gibi, *“şayet Ermenice bilmeyen biri sorsaydı.., okuduğunu anlamamıştır derdik”* şeklinde bir pişkinlikle beni yalancı çıkartmak istemiş.

Ardından *“ölülerin sayısını tartışmak yakışmaz”* gibi bir ahlak dersi de verdikten sonra, *“İster 40.000’den az olsun, ister bazı bilançoların bir yerinde geçtiği gibi, sadece aşiretin erkekleri öldürülmüş ve bu sayı 10.000 olmuş olsun (her ne kadar akıllardan uzak bir ihtimal olsa da!). İster daha da az olsun! Ne demek bu, az mı? O zaman onların katli haklı mı olacak?”* diye soruyor. Gerçekten vicdani davranmayan ve işi bezirgân pazarlığına döken kim? Ben Xanasor isimli yerleşimin kaç hanelik olduğunu

gösterip mantıki düşündürme dışında, yaşayan ve ölenler üzerine sayı tahmini yapmaktan bile kaçınmışım. Ama madem kendisi ısrar ediyor, bu arada rastladığım Türkçeye çevrilmiş bir Rus askerî kaynağının verdiği bilançoyu aktarayım. Şöyle deniyor:

*“1897 yılı Haziran ve Temmuz ayları Van’da çok heyecanlı geçti. 22 Temmuz 1897 tarihinde bir Ermeni komitacısı (kastedilen fedai grubudur) Van’ın Başkale ilçesinin doğusunda bulunan Selmas (Salmast) civarındaki Merziki (Mazrik) aşiret başkanının bulunduğu köye baskın düzenlediler. Aşiret başkanı olan Şeref beyin kendisi de yaralandı. Köyde bulunan insanlardan kadın erkek olmak üzere 150 kişi öldürüldü.”*³ Parantezler bana ait. Burada ismi geçmeyen köy Xanasor oluyor.

Aynı kitapta olaydan 4-5 yıl sonra (1901-1902 yılları itibariyle) Van ve Bitlis vilayetlerinde Hamidiye aşiret alaylarına ait bilgiler de veriliyor. Buna göre 20 nolu alay, ki Şeref Bey kumandasında Merziki aşiretinden oluşuyor, üç bölük halinde 372 süvariye sahipmiş.⁴ Yine aynı kaynak söz konusu aşiretin meskun olduğu Ağbak/Elbak (bugünkü Başkale) kazasının 148 köyünde üç ayrı aşiretin yaşadığını yazıyor. Buna göre ortalama bir aşirete 50 köy düşer. Kazadaki Kürtlerin toplam nüfusu 2.708 hane gösterilmiş (10’ar kişiden 27 bin olsun diyelim). En büyük köy 70 haneyi geçmiyor. Xanesor isimli iki ayrı köyden birinin 8, birinin 29 hane olduğu yazılı.⁵ Ermenice kaynakların 250-300 çadır şeklinde bahsettiği yerleşim, yaz dönemi yaylacılar tarafından kurulan büyük bir oba olabilir. Mazrik aşiretinin 40 bin kişiden oluştuğu doğru olsa bile bu nüfusun onlarca köy ve yayla yerlerinde dağınık yaşadıklarını düşünmek gerek. Bir tek Xanasor’a yapılan baskınla öyle on binlerin, hatta binlerin katledilmiş olamayacağı açıktır. Olaydan sonraki yıllarda bu aşirete ait Hamidiye alayı da var olmaya devam etmiştir. Ama Cewo gene de

3 Mayevsriy V. T., *19. Yüzyılda Kürdistan’ın Sosyo-Kültürel Yapısı, Kürt-Ermeni İlişkileri*, Sipan Yayıncılık, 1997, s. 162.

4 Mayevsriy V. T., *a.g.e.*, s. 198.

5 Mayevsriy V. T., *a.g.e.*, s. 273-277.

istiyorsa Taşnakların “Mazrik aşireti imha edildi” lafına sımsıkı sarılarak en üst sınırdan ölü bilançosu yarıştırmayı sürdürebilir.

Cevabındaki çeşitli vurgularıyla benim o tarz bir eylemi savunduğumu ve kurban sayısı az olan katliam önemsizdir demeye getirdiğimi ima etmiş. Öyle bir anlayış gütmediğim yazdıklarımla ortada. Devrimci eylem çizgisinden saparak masum insanlara zarar verilmesini hem o dönem, hem bugün, hem Taşnak fedai-leri, hem PKK gerillaları açısından tutarlı şekilde eleştirmiştım. Şaibeli Xanasor eyleminin halen övgüyle anılmasını kınayan tarihçi Stepan Boğosyan’a hak vermişim. Cewo’nun Boğosyan’ı kendi görüşüne dayanak yapması ve beni onunla karşıtlık içinde göstermesi hiç dürüst bir yansıtma değil. Kendisi o saldırıya zemin oluşturan Hamidiye Alayları’nın kıyıcı rollerini yok sayarak dönemin Ermeni ulusal hareketini asıl saldırgan pozisyonda tanı-tıyordu. Buna ilişkin itirazımı dikkatten kaçırmaya çalışmış. Baş-tan sona yazdıklarımı anlamazlıktan gelmiş. Tekrardan kendi ön-ceki makalesinin neredeyse bütün paragraflarını aktarmış. Oysa eleştiriye cevap vermek istiyorduysa onun içeriğine bakarak tar-tışması beklenirdi. Gerçekler kimin hoşuna gitmiyor, tarihi çar-pıtan ve kafa bulandırmaya çalışan kimdir, yazılanların karşılıklı değ-erlendirmesi üzerinden bunu artık okuyucuya bırakıyorum.

40 binlik katliam yalanını içeren iki makalenin ortak amacı, tarihteki Kürt-Ermeni geriliminin esas sorumluluğunu Ermeni tarafına mal etmek, karşılıklı çatışma tezlerinin altını doldurmak, Ermeni soykırımını önemsizleştirmek ve orada kullanılan Kürt-leri “birkaç hain”den ibaret gösterip toplumsal geçmişini basitçe temize çıkartmaktı. Yazdıklarından hareketle bu noktalara değ-in-mek istiyorum.

Soykırımda kullanılan Kürtlerin iradesi ve sorumluluğu hiç yok muydu?

Cewo soykırım suçunun ancak devletler tarafından işlenebile-ceğini belirterek “*devlet statüsünde olmayan milletler ve din-sel topluluklar arasında vuku bulan çatışmalar için (soykırım*

kavramının) kullanılamayacağı”nı söylüyor. Biz de “soykırımını yapan Kürtlerdir” demiyoruz. Fakat düzenleyici ve asli fail olan devletin yanında, suça iştirak eden/ettirilen sivil grupların ikincil rolünden söz ediyoruz. Yazar ise kategorik olarak böyle bir şeyi dışlayıp “topluluklar arası çatışma”dan dem vuruyor. 1915’te Ermeniler ile Kürtler arasında karşılıklı yaygın çatışmalar oluyormuş da bunlar Kürtlerin soykırıma katıldıklarına yoruluyormuş gibi... Hatırlanacağı üzere Türk inkârcıları da tek taraflı bir şey olmadığını, “karşılıklı boğazlaşma” ya da “mukatele” yaşandığını ileri sürmekte. Oysa gerçek olan Türk hükümetinin Ermeni meselesinden köklü şekilde kurtulmak üzere savaş ortamını fırsat bilerek Ermeni ulusunu imhaya yönelmesi ve bunu ülke genelinde organize etmesidir. Bunun araçları olarak resmî kolluk kuvvetleri ve Teşkilatı Mahsusa çeteleri yanında Kürt aşiretlerinin milis gücünden geniş ölçüde yararlanmış oldukları da sır değil. Yöre yöre soykırım tanıklıkları içinde isimleri ve somut fiilleriyle anılan çok sayıda örnek var. Ermeni tanık ve yabancı gözlemciler bir yana, kendi babalarından ve dedelerinden dinledikleri çok çarpıcı yığınla öyküyü anlatan, yazıya döken vicdan sahibi Kürtler de var. Cewo gibi inkârcılar bu olguların soykırıma katılım ve hatta alet olma şeklinde bile tanımlanmasına ateş püskürüyor. *“Bir şekilde bu olayların içine çekilen insanlar ve dinsel topluluklar bu olayların ortağı olarak adlandırılmazlar”* diyor. Yani demek istediği; soykırım gibi bir suçun bütün sorumluluğu yalnızca devlete ait olabilir, toplumsal kesimlerin suç ortaklığından asla bahsedilemez! Bunu desteklemek için de şöyle bir mazeret ileri sürüyor: *“Bu olaylara karışanların büyük bir bölümü korkutularak, tehdit edilerek, kendilerinin ve yakınlarının hayatlarını koruyabilmek maksadıyla karıştılar, ama suçlu iktidar ile işbirliğine giren bazı kesimlerin kendi halklarına karşı olan tavırları da aynı şekilde insanlık dışı olmuştur.”* Nedense başkalarına yaparken çok masumane, ancak kendi halkına da yapınca insanlık dışı oluyor. Sanki eline hançer verilen her Kürdün kafasına da silah dayanmış, ya öldürür ya da ölürsün denilmiş.

Maddi teşviklerle harekete geçirilme, katliam karşılığı ödüllendirilme, serbest yağma talan, dinsel fanatizm ve ilkel güdüler söz konusu değilmiş...

“Kürtlerin soykırıma katıldığı” şeklinde genellemeci ifadeler de sorunlu olmakla birlikte, açılımı yapılıncaya anlaşıldığı gibi kastedilen bütün Kürt toplumu değil, gerçekten iştirak etmiş önemli bir bölümdür. Koruyucu davrananların hakkını teslim etmek kaydıyla, soykırım sürecinde Türk devletiyle suç ortaklığı yapmış Kürt toplum liderlerinin sorumluluğunu dile getirmek yanlış değil, objektif bir muhasebe gereğidir. Asıl sorumluluğun İttihat Terakki hükümeti ve devlet aygıtına ait olduğunu kim inkâr edebilir? Bunun tartışmasız olduğu bir genel değerlendirmede katılımcı Kürt liderlere yüklenen sorumluluğun ikinci dereceden olduğunu anlamak zor olmasa gerek.

Devletin yanında toplumsal sorumluluğu paylaşan Türk, Çerkes, Laz, Arap ve sair sivil gruplar, yer yer bunlardan karışık oluşturulan çete veya milisler de olmasına rağmen, yardımcı olarak neden sadece Kürtlerin rolünden söz ediliyor diye sorulabilir. Böyle bir itiraz çok yersiz de sayılmaz. Sivil grupların sorumluluğunu inkâr etmek yerine, farklı ağırlıklarla da olsa toplumsal yüzleşmeyi suça bulaşmış her kesimden beklemek gerekir. Nitekim son zamanlar Çerkeslerin rolüne dair değerlendirmeler de okunabiliyor. Kürtlerin yalnız olmadığı doğrudur. Ama sivil saldırganlık kapsamında en çok onlardan söz edilmesinin toplumsal hafıza ve yazılı kaynaklarda ciddi dayanakları var. Bu durum, tehcir yollarının da geçtiği geniş bir alanda Kürtlerin hem daha yoğun, hem de özerk denebilecek şekilde katliam ve soygun için seferber edilmiş olmalarıyla açıklanabilir.

Özerk hareket, yani kısmen kendi başına saldırı insiyatifi pek çok yerde gözlemlenmiştir. Aşiret yöneticilerine fiilen tanınan bu serbestliğin devlet güçlerine binen yükü hafifletmek kadar, sonunda inkâr edilemeyecek katliamların suçunu Kürtlerin üstüne atma niyetiyle de ilgili olduğu açıktır. Kurbanların gözünde Kürtleri çağrıştıran ve kabaca onlara mal edilen bazı saldırıların başka

sivil gruplara ait olması da mümkündür. Ama yapılan tanıklıklar-
da Kürtlere atfedilen şeyler o kadar çok ki, bir kısmı öyle olsa bile
onların ismini çıkaracak kadar bir saldırı yoğunluğunun olduğu
inkâr edilemez. Bunun önde gelen itici etkeni ise Ermenilerin
malına mülküne konma arzusu ve talana özellikle yol verilmesi
olmuştur. Yoksa Türk yöneticilerinin “buralar Moskof’un eline
geçecek, Ermenistan yapılacak, siz kırmazsanız onlar sizi kıra-
cak” yollu körüklemeleri masum insanlara karşı o kadar vahşeti
mobilize etmeye yetmezdi. Şüphesiz bu da etkindir. Dinsel fana-
tizm ve cihat çağrıları da rol oynamıştır. Abdülhamit zamanından
beri çıkarlarını Osmanlı’yla ittifakta gören, daha önce Hamidiye
Alayları’nda örgütlü olarak benzer roller oynayan önemli bir ke-
sim vardı ki, bunlar zaten final aşamasında da işbirliğine gönül-
lü olmuşlardır. 1895-96 saldırılarına direniş gösteren, tek tük de
olsa misilleme yapan, toprak gaspları ve benzeri sonucu komşu
Kürt köyleriyle davalı olan kimi yörelerdeki Ermenilere 1915’te
bu husumetlerin de hıncıyla vahşi saldırılar yapılmış, bazı Erme-
ni köylerini tehcir etmeye bile gerek kalmadan komşu köyler ve
aşiret güçleri gönüllü taşeron gibi imha işini üstlenmiştir.

Kürt beylerinin son dönem otonomi türünden resmî bir statü-
ye sahip olmadıkları doğrudur. Ama bu durum yerel planda fiilî
bir ağırlıkları olmadığı anlamına gelmiyor. Osmanlı hâkimiyeti-
ne girdikleri Yavuz Selim döneminde Batı Ermenistan ve Kürdis-
tan’da elde ettikleri otonom yetkiler yaklaşık 300 yıl sürmüştü.
19. yüzyılın ilk yarısında II. Mahmut’un merkezileşme hareke-
tiyle bu statü sarsılmış ve Tanzimatla resmen de kaldırılmış ol-
masına rağmen nüfuzlu beylerin fiilî etkinliği devam ediyordu. O
dönem bağımsızlık eğilimi taşıyan Bedirhan Bey’in ayaklanması
büyük bir askerî seferle bastırılarak Kürtlerin imparatorluktan
kopma ihtimali önlenmiş oldu. Daha sonra gelişmekte olan Er-
meni ulusal hareketine karşı ihtiyaç duyulunca, Abdülhamit tara-
findan ittifak tazelenen Kürt beylerine yerel konumlarını tekrar
güçlendirme imkânı tanındı. Daha birinci kırımdan önce toprak
gaspları ve türlü çeşit zorbalıkla Ermeni köylülerini bezdirip göçe

zorluyorlardı. Bu zeminde gelişen direnişleri ve reform taleplerini bastırmanın da mızrak başı durumuna gelmişlerdi. Hamidiye Alayları'nda rütbeler verilen, yerel idarelerde önemli mevkilere getirilen liderleri, bugünkü korucu aşiret reisleriyle kıyaslanmayacak düzeyde itibar görmekteydi. Yani verili durumda resmî bir statüden yoksun olmalarına rağmen, Ermeni sorunu halledildikten sonra onu da elde edecekleri umuduyla Kürtlüğü temsilen fiilî ittifak halindelerdi. Bunu günümüzün Kürt siyasetinde öne çıkanlar, en başta Abdullah Öcalan “tarihteki Türk-Kürt ittifakları” diye savunmakta ve en son M. Kemal’le sürdürülürken Lozan sonrası bitirilen o ittifakı yeni toplumsal güçleriyle tekrar sağlamaya çalışmaktalar. Dolayısıyla o günkü Kürt toplum liderlerinin siyasi iradeleri olmadığını ileri sürmek makul bir itiraz değil.

Kendi bölgelerindeki etkin konumları ile Kürt yığınlarını da ayartarak Ermeni ve Süryanileri kırıp maddi zenginliklerini gasp eden, kendilerine tanınmış serbestlik içinde daha fazlasını elde etmek üzere şevkle insiyatif gösteren aşiret reisleri, şeyhler, ağalar ve gulam başları tabii ki iradi bir suç ortaklığı içindelerdi. Cewo bundaki bilinç unsurunu göz ardı ettirmek için cahillığe vurgu yapıyor: *“Okuyamadıkları ve bu sebeble aydınlanamadıklarından, organize hareket etmekten yoksun ve cahildiler ve bu yüzden başkalarının elinde silah olma durumunu yaşadılar, Osmanlı Devleti tarafından provokasyonlarla oyuna getirildiler”* diyor. Cahillik belki körü körüne kullanılmayı kolaylaştıran bir faktördür, ama içlerinde tahsilli olarak İttihatçı kulüplerine kayıtlı liderler bulunduğu gibi, okumamış olanların kendilerine oynatılan rolü hiç idrak edemez olduklarını düşünmek de yanlıştır.

Bunun karşıtı olarak, en yoğun örneği Kızılbaş kültürüyle Dersim’de görülen, ama Sunni Müslüman bölgelerde de yer yer rastlanan koruma, kurtarma pratikleri vardı. Bunlar da okul yüzü görmemiş olduklarına göre, demek ki asıl faktör vicdandı. Devlet tarafından teşvik edilenin aksine duruş göstermek, dahası cezalandırılma riskini göze alarak vicdani davranmak herkesin harcı değildi. Bir aşiretin ya da köyün toplu kucak açtığı durumlarda

bunu sağlayan da yine oradaki yönetici şahsiyetlerin eğilimleri oluyordu. Akıma karşı durma dirayetini gösteren Kürtler, devletin kıyıcı milis anlamında en fazla kendilerine rol biçmesi nedeniyle diyebiliriz ki, başka tehcir bölgelerinde komşularını saklayan Türklere ve diğer unsurlara göre daha zorlu ve onurlu bir rol oynamışlardır. Kürt halkının 1915 muhasebesi tabii ki bu onurlu tarafını da kapsayacaktır. Tablonun ağırlıklı bölümü kullanılma ve suç ortaklığı olduğundan dolayı Kürt toplumu adına gösterilmesi beklenen samimi yüzleşme ve özür, aynı zamanda yüz ağartıcı bölümüyle gurur duymaya engel değil. Bunun hakkını teslim edecek olan ise her şeyden önce o değerli dostluğun anılarına sahip ve dedelerinin minnet duygularını bilen Ermenilerdir. Yazılı Ermenice tanıklıklar içinden kırım öyküleri yanında sığınma, korunma ve kurtuluş anılarını da derleyen biri olarak diyebilirim ki, dürüst bir muhasebe bu olumlu tarafın çok daha iyi hissedilmesini de sağlayacaktır.

Hangi etnik gruptan olursa olsun, ne yaptığının farkında olarak insanlık suçlarına iştirak eden sivil unsurlar, sıradan kişiler de toplumsal sorumluluğun parçası sayılır. Ama somut bir ilişkisi olmadığı halde, devletin dayattığı askerlik hizmeti veya memurluklarda bulunduğundan dolayı hiç kimse otomatikman öyle bir suçun vebalini paylaşmış olmaz. Cewo soruyor: *“Ermeni soykırımı zamanında Osmanlı imparatorluğu kurumlarında, bu insanlık dışı sisteme hizmet eden Ermeni halkının üyeleri yok muydu, Ermeniler Osmanlı ordusunda askerlik yapmış (bazıları rütbe ve mevkiler de elde etmiş) değil mi?..”* Evet ama ne ilgisi var? Bunlar soykırım fiilinden bağımsız ve her zaman olabilecek konumlardır. Mukayese edilecek şeyler değil. Bir kısım mevki sahipleri de dahil o süreçte tüm Ermeniler canice hedeflendi. Çanakkale’de vatan hizmeti yaptığını zanneden Ermeni subayı ya da doktoru, o sırada kendi ailesinin tehcir edildiğinden bihaberdi. Amele taburunda taş kırılan Ermeni askeri de iki gün sonra kuytu bir vadide katledileceğini bilmiyordu. Buna karşılık tehcir bölgelerinde insan kasaplığı yapan veya talanla işgal

eden kişiler ne yaptığını biliyordu. Şahsi sorumluluk açısından eğer izan sahibiyse, verilen görev gereği bir tehcir kafilesini yürüten, fakat elinden geldiğince insani davranış göstermeye çalışan jandarma çavuşunun hakkını da teslim edebilirsiniz. Sorun insanların nerede bulunduğuyla değil, hangi koşullarda nasıl davrandığıyla ilgilidir. Bunu doğru değerlendirmek kaydıyla, tabii ki Ermeni soykırımının toplumsal sorumluluğunu paylaşan Ermeniler de gösterebiliriz. İlk elden tutuklanan aydınları ihbar etmiş kişiler, vb...

Ama yazarın *“her milletten hainler olabilir, Kürtlerden neden olmasın?”* vurgusuyla başlayıp, *“Hainler ve suçlular kendi halklarından değildir”* diye bitirdiği mantık yürütme neyi anlatmış oluyor? Sonuçta böyle bir yaklaşım, Kürtlerin o süreçteki ağırlıklı rolüne dair tartışmada işi her zaman her milletten olabilecek kadar “hainler”in rolüyle geçiştirmek ve daha önemlisi kimler suç ortaklığı etmişse Kürt halkı dışında değerlendirip onun toplumsal geçmişini basitçe temize çıkartmaktır. Hainlerin, canilerin belli bir halka ya da ulusa ait sayılamayacağı mantığıyla bakarsak, o kimlikle anılan topluluğu salt masumlardan ve kahramanlardan oluşan kutsal bir varlığa dönüştürmüş oluruz. Bu da özünde “ecdadıma laf söyletmem” diye yırtman Türk politikacılarının kutsal kimlik tahayyülünden farklı bir şey değildir. Bu mantıkta birleşenlerden bir kısmının ataları devletli, bir kısmının ki devletsiz olsa ne fark eder? Sonuçta suçlu olanları kendi kimliğinden yalıtmak mümkünse devletli olanları da, hatta devletin kendisini de yalıtırsınız, olur biter. Hiçbir ulusal topluluğun da tarih muhasebesine gerek kalmaz. Yaşasın suçluların kimliksizliği!..

Oysa tarihteki olumlu rolleriyle hatırlanan insanlar gibi, olumsuz örnekler de kimliklerinden ayrı düşünülemez. Bunu söylemek ile kimliğin kendisini damgalamak arasında fark var. Kimlikleri aşagılamak, mensuplarını topyekûn kötülemek özenle kaçınılması gereken bir şeydir. Bir ulusal topluluğun kritik bir süreçte ağır basan rolüne ilişkin olumsuzlama ise aynı şey değil. İnkâra gelmeyen insanlık suçları ve bunlar sayesinde elde

edilmiş çıkarların yaygınlığı, herkesin dedesini aynı kefeye koymak anlamına gelmeyen kollektif bir sorumluluk doğurur. Bunun karşısında “sonraki kuşaklar öncekilerin yaptıklarından sorumlu tutulamaz” diye kayıtsızlığı savunmak o utancı sürdürmeye hizmet eder. Gelecekte onurlu bir konum, ancak ve ancak geçmişin lanetli rollerini mahkûm etmekle kazanılabilir. Soykırım sürecindeki kurtarıcı örneklerle gurur duymanın tutarlı bir şey olması da o hesaplaşmanın hakkıyla yapılmasına bağlıdır.

Hangi yaklaşım halkların samimi dostluk ve barışına katkı yapar gerçekten?

Soykırım ve Kürtlerin rolü tartışmaları Kürt aydınları arasında daha çok “Evet soykırım oldu ama bunu Türk devleti organize etti, suça bulaşan Kürtler karar alıcı değillerdi; bazı tetikçilerden dolayı Kürt ulusu adına sorumluluk kabul etmek doğru değildir” şeklinde bir savunma hattı üzerinden karşılanmakta. Ama bunun yanında “en iyi savunma saldırıdır” mantığıyla Türk inkârcılarına özenen suçlayıcı bir çizginin de geliştiği görülüyor. Bu doğrultuda yazanlar “Ermeni çete ve örgütleri de dönem dönem Kürtleri katletti; dış güçlerin kışkırtmasıyla karşılıklı çatışmalar yaşandı, olan bitende Ermenilerin de büyük sorumluluğu var” demekten tutalım, onları öncelikli saldırgan ve daha büyük suçlu ilan etmeye kadar vardırıyorlar. Kürtler ile Ermeniler arasında yaşananları böylece bulandırıp en hafifiyle eşitlemekten başka, devletin o süreçteki yönelimini de her iki halka karşı dengeli göstermeye çalışarak “1915’te yalnız Ermeni ve Süryaniler değil, Kürtler de kırım ve tehcire uğratıldı” diyorlar. Kitap ve makalelerinde daha önceleri de bu tezi işleyenlere rastlamak mümkün. Bunlardan bazılarını (Jwaideh, Torî vb.) geçen yılki bir yazısında Garbis Altınoğlu eleştirmişti.⁶ Son zaman Cewo ile Xerzî’nin yorumları benzer şekilde. Sorunun tarihsel evrimine dair görüşlerini sonraki

6 www.koxuz.net/anasayfa/2012/08/01/kurt-ulusal-hareketi-ve-gecmisle-yuzlesmenin-dayanilmaz-agirligi-4/

başlıklarda ele almak üzere 1915'e nasıl baktıklarını görelim. Cewo bunu şöyle özetliyor:

“Osmanlı İmparatorluğu’nda soykırım politikası sadece Ermenilere değil, Kürtlere de uygulanmıştır. Elbette ki o zaman katledilmiş Kürtlerin fotoğraflarını çekecek veya olayları detaylarıyla yazacak olan kimseler yoktu (...) Evet, o zaman yaşananların hepsinin toplamı bir trajedidir. Ama o trajediyi sadece Ermeniler değil, Osmanlı İmparatorluğunun tüm halkları yaşamıştır Bütün halklar eziyet görmüş ve bu insanlık dışı siyaset sebebiyle büyük darbeler yemişlerdir.”

Böyle dümdüz eşitledikten sonra Ermenilerin soykırıma uğramış olmasının hiçbir özelliği olamaz elbet. Aynı dönem Süryanilerin, daha geç Pontus Rumlarının ve son olarak da Der-simlilerin soykırıma uğratıldığı gerçeğini ayrı tutarak söylemek gerekirse, yazarın özelde Kürtleri ve genelde eziyet gören herkesi içine katarak yaptığı tasvir tam anlamıyla soykırım kavramını sulandırmaktır. 1915’de yaşanan durum bütün halkların paylaştığı ortak bir trajediye, neden yalnız Hristiyan halkların kökü kurmuştur?.. İşte eşitlemecî bayların unuttuğu küçük ayrıntı!..

Bu yorumcuların hepsinden daha eski ve hepsinin az çok gıdasını aldığı bir de Dr. Nuri Dersimi örneği var ki, o Kürtlerin yalnız devlet tarafından değil, hatta daha fazlasıyla “Rus ordularına öncülük eden Ermeniler tarafından” kırıldığını ileri sürmüştür. Onun *Hatıratım* isimli kitabının “Ermeni Meselesi” başlıklı bölümü 1915 soykırım tarihini tam anlamıyla tepetakla eden bir muhtevaya sahiptir. Kürt siyasi çevreleri içinde halen oldukça itibar edilen bir tarihsel figür olması nedeniyle, Dersimi’nin bu konuda çizdiği tabloyu daha ilerde özel bir başlık altında irdelemeyi gerekli görüyorum.

Soruna bu yorumcular gibi yaklaşanlar, Kürt halkının geçmişle doğru dürüst yüzleşmesi yolundaki dostane çağrılarını ona düşmanlık gibi görme ve gösterme durumundalar. 1915’den 1923’e kadar Hristiyan halkların kanlı tasfiyesini sürdüren Türk-Kürt ittifakını bugün bile savunuyor olmak, geçmişte suç ortaklığı

yapanları “birkaç hain”den ibaret sayarak reddetmiş görünmenin tutarsızlığını açıkça ele veriyor. Tutarlı Kürt demokratlarının tarih muhasebesi özellikle dönemin işbirliği siyasetini kapsamalı, kadim komşuları olan halkların köklerini kazıyan süreçteki kendi liderlerinin devlete yardımcı rollerini ve bununla sağladıkları kirli çıkar ve avantajları sorgulamalıdır. Cumhuriyet tarihinde Kürtlerin uğradıkları baskı, zulüm, katliam ve mağduriyetlerin eleştirisini açık alınla yapmak ve önceki haksızlıkların mağduru halklarla samimi dostluk geliştirmek bu temelde olabilir.

Cewo gibilerin bu tür önermeleri “soykırında Kürtlerin suçlanması” şeklinde niteleyip Kürt ve Ermeni halklarının dostluğuna hizmet etmediğini söylerken, şişirilmiş rakamlarla karşı suçlamalar yapmaktan geri durmamaları ve buna rağmen halklar arasında asıl dostluk ve birlik isteyen kendileri olduğunu söylemeleri ayrı bir tutarsızlık örneği. Cewo baştan sona misilleme havasındaki yazısını sonunda şöyle bağlıyor: *“Bugün, bu acı ve kederli tarih, halklarımız arasında nefreti tırmandırma amaçlı kullanılmamalıdır. Tekrardan Kürtleri ve Ermenileri karşı karşıya getirmek isteyen bazı güçlerin oyununa gelmemek adına tarihten dersler çıkarmalıyız. Yüzyıllarca beraber yaşamışız, şimdiden sonra da komşu olacağız, bu yüzden halklarımızın barış, huzur ve dostluk içinde yaşamaları için her şeyi yapmalıyız. Kürtler ve Ermenilerin çelişki ve çatışmalara ihtiyacı yoktur. Gücümüz birleşmede, uzlaşmada ve dostlukta saklıdır.”*

Bu şekilde istenen tabii ki açıkyürekli bir yakınlaşma değil. Yüzyıllarca beraber yaşanan alanlarda bugün Ermeni halkının esamesi bile okunmazken, sanki Kürtler gibi yerli yerinde duruyor ve komşuluğu sürdürme imkânı varmış gibi dizilen bu sözler, adalet ve rehabilitasyon olmaksızın tarihsel hafızadan sıyrılma telkini yanında buram buram inkârcılık kokuyor. Hele bir de “nefreti tırmandırma amaçlı kullanılmamalı” dediği tarihten hileli karşı salvolar yapma çabasını düşünürsek en sondaki “güzel” temennilerinin kulakları okşama gücü bile olmuyor.

IX

YÜZYILIN GERİSİNDEKİ ERMENİ DENEYİMİYLE KÜRT SORUNU VE ÇÖZÜM SÜRECİNE BAKIŞ

*29-30 Haziran 2013 tarihinde düzenlenen Brüksel
Demokrasi ve Barış Konferansı'na Belçika Ermeni
Demokratlar Derneği adına sunulan tebliğ:*

Değerli dostlar,

Belçika Ermeni Demokratlar Derneği adına bu önemli konferansa katılıp dostane görüşlerimizi paylaşmaktan mutluluk duyuyor, hepinizi en içten duygularımızla selamlıyoruz.

Dört ayrı yerde yapılan konferansların Brüksel ayağı özellikle diaspora kesitlerini kapsadığından ve Kürtlerle aynı coğrafya çıkışlı Ermeni, Süryani göçmenlerin Avrupa'da önemli bir ağırlığı bulunduğundan dolayı, söz konusu kimliklerin temsiline daha ciddi bir kontenjan ayrılması arzu edilirdi. Bunun eksikliği, ülkede son derece küçük azınlıklara indirgenmiş olan bizlerin diaspora kapsamında bile aynı azınlık algısıyla hesaba katıldığını göstermesi bakımından üzücüdür.

Konferanslara az da olsa bu kimliklerin dahil edilmesi, sürecin başında Öcalan'ın Ermeni, Rum ve Yahudilere ilişkin yansıtmış olduğu negatif mesajları bir parça dengelemenin aracı olabilir. Ancak yapılan başka açıklamalarla bu etkiler nötralize edilmek istenmesine rağmen, tarihe farklı bakıştan ileri gelen ciddi bir problemin olduğu, vicdani duyarlılığın eksik kaldığı açıktır. Bu nedenle güven sorunu devam ediyor.

Kürt sorununda barışçı demokratik bir çözüm hepimizin arzusudur. 30 yıllık savaşın yıkım ve acılarını geride bırakacak bir sonuca ulaşılmasını gönülden temenni ederiz. Ancak başından beri gerek işleyiş tarzı, gerekse politik muhtevasıyla sürecin gidişatı pek ümitli bakmamıza izin vermiyor. Açıkçası girilen yönelimi benimseme durumunda değiliz. Yine de eleştirel görüşlerimizle dostane etkiler yapma açısından, bir düşünce platformu olarak gördüğümüz bu konferansa katılmayı önemsiyoruz. Öncelikle konferansın işlevi meselesine değinerek, sürecin devamında işleyişin değişmesine dönük öneride bulunmak isteriz.

Her şeyin MİT-Öcalan gizli görüşmelerinde döndüğü, anlaşma noktalarını kimsenin bilmediği bir tuhaf prosedür işliyor. Savaşın doğrudan tarafı olan PKK yöneticilerinin beyanları bile “hariçten gazel okuma” gibi tınlıyorsa, “daha geniş çevrelerin sürece katılım araçları” diye düzenlenen bu konferanslar müzakereye ne derece etki yapabilir? Bildiğimiz kadarıyla bunların hükümetçe muhatap alınma durumu yoktur.

Diyarbakır’daki konferans, sonuç bildirgesinin 12. maddesinde kendi oluşturacağı bir komiteye “demokratik müzakere sürecinin etkili organı olma misyonu”nu yüklemiş, fakat bunun gerçek bir işlevsellik kazanma şansı gözüküyor. Çünkü her şeyden önce Konferans kendini devlete muhatap aldırma çabasında değil. İşte 13. madde; “Türkiye halklarını bu konferansta açığa çıkan iradeyi tanımaya, esas almaya ve Türkiye Cumhuriyeti devletini Kürt halkının haklarını tanıması için baskı kurmaya” çağırmakta. Yani doğrudan hükümete seslenmek yerine, ona baskı yapsın diye garip şekilde “Türkiye halklarına” hitap edilmiş. Bunun anlamı Öcalan’ın Kürtler adına tek irade olduğu mevcut durumu zorlamadan müzakereye dolaylı etki yapmak ve sürecin gidişatına “çoğulcu” bir imaj vermek olabilir.

En son görüşmede Öcalan “İkinci aşamanın başladığını” belirtirken “devlete önerilerimizi sunduk” diyor. “Umarım dikkate alırlar” diye de ekliyor. Açıkçası durum halen bütünüyle devletin keyfiyetinde. Sunulduğu söylenen önerilerin neler olduğu da

belli değil. Eğer barış sürecini izole durumdaki tek bir lider değil de Kürtler adına bir heyet yürütüyor olsaydı, talepleri kolektif olarak belirlenir ve de herkes tarafından bilinirdi. Görüldüğü gibi burada PKK, KCK ve BDP dahil Kürt siyasi yapılarının çözüm için iradelerini konuşturmaları söz konusu değil. Bu ana akım kendi iradesini Öcalan'ın temsil ettiğini söylese bile Kürtlerin diğer örgütleri ve bağımsız aydın çevreleri dışlanmışlık hissederek. Nerde kaldı sürece katılımı arzu edilen başka etnik ve dinsel grupların görüşleri?..

Bu konuda daha ciddi bir girişim olması için Diyarbakır'da kinden farklı olarak biz buradaki konferansın doğrudan Türk hükümetine çağrı yapmasını ve *“Çözüme yönelik müzakerenin her iki taraftan siyasi sorumluluk sahibi heyetler arasında şeffaf şekilde yürütülmesi”* talebinde bulunmasını öneriyoruz. Böyle bir istem öncelikle devlet adına halen MİT'in devrede olması-na itiraz ve hükümeti sorumlu davranmaya davet anlamına gelir. Kürt tarafını ya da Kuzey Kürdistan halklarını temsil edecek heyetin nasıl seçileceği de ayrı bir sorundur. Bunun için mümkün olduğunca adil bir çoğulculuğun gözetilmesini, hiçbir çevrenin vitrinlik durumda kalmamasını arzu ederiz.

Sürece gösterilen ağırlıklı politik yaklaşıma gelince; tarihe bakıştan tatalım sorunun günümüzdeki tanımlanmasına ve çözüm önerilerine kadar esaslı sorunlar içeriyor; özgürlük söylemiyle ciddi çelişki ve handikaplar arz ediyor. Bize göre en vahimi tarihteki gerici ittifakların olumlanarak bugüne emsal gösterilmesidir. Fetihlerden soykırımlara kadar Kürtleri kullanıp kendine köle etmiş Türk devlet geleneğinin “akıllı” olmakla övülmesi, “Ortadoğu’da hamle gücü”, “demokratik fetih” gibi söylemlerle yeni Osmanlıcı şahlanışlara gaz verilmesi ve son yüzyıllık feci aldanmaya rağmen o lanetli ortaklığın bir şekilde yenilenmek istenmesidir. Çokça tekrarlanan “Kurtuluş savaşını birlikte verdik” deyişinde kimlere karşı nasıl bir gururlanma olduğunun umursanmaması, kadim Hristiyan halkları yok etme üzerinde vücuda getirilen Türkiye Cumhuriyeti'nin ve ilhakçı “Misakı milli”nin

meşru gösterilmesi, nihayet Kürt sorununa çözüm isterken bile “Türklerle beraber asli kurucu unsuruyuz” denilen bu devletin “kuruluş felsefesi”ne uygun formül aranmasıdır. Bütün bunlar ve benzeri argümanlar üzerinde çok ciddi düşünülmesini istiyoruz.

Bugün Kürt ulusal sorununun yaşandığı coğrafyada yüzyıl önce başat durumdaki Ermeni ulusal sorunu halkımızın imhası yoluyla “hal”ledilmiş oldu. Eğer, iki ulusal sorun 19. yüzyılda eşzamanlı gelişse ve iki halkın benzer taleplerle dayanışma ortamı oluşsaydı, gelişmeler çok farklı olabilirdi. Balkanlarda bir dizi ulus bağımsızlığını kazanırken Osmanlı’nın doğu bölümünde aşağı yukarı aynı toprakları paylaşan Ermeniler ile Kürtlerin de o boyunduruktan kurtulması mümkündü. Ama ancak ve “olmazsa olmaz” denebilecek şekilde birlik sağlanması kaydıyla. Ne yazık ki bunun koşullarını zorlaştıran pek çok nesnel etken mevcuttu. İki komşu halkın tarihsel ilişkileri, mevcut sistem içindeki konumları, sosyal, ekonomik, kültürel farklı gelişmişlik düzeyleri, ulusal uyanış süreçleri, devletle uyuşan ve zıtlaşan yönleri, dinsel aidiyet ve birbirine bakışları, önderlik ve iç örgütlülük durumları gibi yığınla doğal faktör yanında yaşanan siyasi gelişmeler ve dış aktörler rol oynuyordu. Bu verili koşulların dezavantajlarını aşacak bilinç ve irade bazı istisnalar hariç her iki halkın öncüleri arasında zayıf kaldığı için ortak kurtuluş çabası gelişemedi. Değişik zamanlarda farklı karakterleriyle kendilerini gösteren Ermeni ve Kürt hareketleri bu durumda devlet tarafından birbirine karşı getirilmeye müsait oldu. Ermeni sorunu daha erken gündemleşip reform talepleriyle devleti zorlayınca Abdülhamit’ten İttihat Terakki’ye Türk yönetimleri öncelikle ondan kurtulmak üzere Kürtlerin desteğini alacak politikalar izledi. Sonuçta Ermeni halkı yok edilirken Kürtlerin payına da sürgit devam edecek esaret düştü.

Bugün bazı Kürt aydınları yüzeysel bakışla tarihteki o başarısızlığın sorumluluğunu tek taraflı olarak Ermenilere mal etmekte. Öyle ki, bazen resmî Türk tarihiyle çakışacak ölçüde dönemin Ermeni ulusal hareketini kötülemeye ve sonunda adeta Ermeni

ulusunun yok olmasını bile onun kendi günahlarıyla açıklamaya çalışanlar var. Soykırımda kullanılan Kürtler adına tarihle yüzleşmeye açık olmayanlar bu konuda Türk inkârcılığıyla paralel davranıyor. Bazıları ona bile rahmet okutacak şekilde “asıl Ermenilerin katliam yaptığı”nı ileri sürmekle meşgul. Konu Kürtlük olunca o inkârcılıktan şikâyetçi iken burada el ele verilebilmesi oldukça hazin bir durum.

Osmanlı devletinin Sünni-Müslüman kimliğiyle Şii İran’a karşı ittifak yaptığı Kürt beyleri 300 yıl kadar genişletilmesine hizmet ettikleri devlet sınırları içinde yalnız Kürdistan’a değil Ermenistan’a da otonom şekilde hükmetmişlerdi. Bunun avantajıyla Kürt nüfusu Ermenistan içine yayılmaya başlamış ve Ermeniler tersine dış hatlara dağılır olmuştı. Yine de Yukarı Fırat havzası, Ararat ve Van Gölü çevreleri başta olmak üzere çok yerde Ermeni nüfusu yoğundu. Ama daha gelişkin bir toplum olmasına rağmen, kendi tarihsel yaşam alanında ikinci sınıf kalma ve çifte boyunduruk taşıma durumu Ermeni halkının aleyhine işlemeye devam ediyordu.

Kürt beyliklerinin otonom statüsü II. Mahmut’un merkezileşme hareketiyle sarsılınca 19. yüzyıl ilk yarısında yer yer Kürt mirlerinin eski statüyü tahkim ya da kopuş eğilimli ayaklanmaları zuhur etti. Katı aşiret yapısının devam ettiği Kürt sosyal gerçekliği içinde henüz ulusal bilinç nüveleri oluşmamış ve bu ilk isyanlar kendi alanında birkaç aşiretten küçük krallık kurmaya yönelen mirlerin feodal karakterli kalkışmalarıydı. Osmanlı devletinin Kürt beyliklerini zayıflatan hareketleri İstanbul’daki Patriklik’ten doğudaki taşra halkına kadar çoğunlukla Ermenilerin pasif desteğini alıyordu. Çünkü o beyliklerin yerel zorbalıkları başta köylü sınıfı olmak üzere bölgedeki Ermeni halkını çok mağdur etmişti. Bu durum Osmanlı merkezî sisteminden bağımsız değilse de, Ermeniler devletin artık herkese eşit olacağını vadettiği kanun, nizam hâkimiyetinden yana tavır alıyordu. Arından Tanzimat ve İslahat’ın sağladığı kısmi haklarla bazı milli kurumlara kavuşan Ermeni halkı, eğitim seferberliği yanında

batıdan gelen düşünce akımlarıyla da aydınlanma yaşadı. Bunun sonucu ulusal bilinç gelişirken Osmanlı devleti içinde Ermeni sorunu hissedilir olmaya başladı ve 1877-78 Osmanlı-Rus savaşının bitiminde uluslararası anlaşma metinlerine girdi.

Lakin Berlin Anlaşması'nın ilgili maddesinde sorunun “doğu vilayetlerindeki Ermeni halkını Kürt ve Çerkes saldırılarından koruma ihtiyacı” şeklinde tanımlanması, esasta merkezî sistemiyle devletin boyunduruğunu gizleyen ve söz konusu halkları Ermeniler aleyhine körüklemeye hizmet eden bir şeydi. Abdülhamit bunu ustalıkla kullandı. 1895'te Avrupa devletlerinin dayattığı 6 doğu vilayeti kapsamındaki reform planını kabul etmeye mecbur kaldıktan hemen sonra bu vilayetler ve daha geniş çevrelerinde devlet güçleriyle koordineli sivil güruhları ve Hamidiye Alayları'nı seferber ederek üç ay boyu yayılan vahşi pogrom saldırıları yaşattı, onlarca şehir ve yüzlerce köyde toplam 300 bin Ermeni katledildi. Buna ilaveten güvensiz ortamın dayattığı göçler sonucu söz konusu alanda Ermeniler daha azalmasına rağmen, hiçbir etnik unsurun salt çoğunluk oluşturmadığı bir gerçeklik içinde göreceli olarak yer yer birinci, yer yer ikinci sırayı tutuyordu. Fakat milleti hâkime denilen Müslümanlar etnik gruplara ayrılmadan toplu bir kategori halinde sayıldıkları için Ermeniler her yerde azınlık, Müslüman blok çoğunluk görünüyordu.

Günümüzde halen o dönemin bu özelliğini göz ardı eden Türk tarih yazıcıları “Müslüman çoğunluk, Ermeni azınlık” tekerlemesini sürdürürken, bazı Kürt tarih yazıcıları ise “Kürdistan'ın her yerinde azınlık olan Ermenilerin çoğunluk oluşturan Kürtleri tasfiye etmek istedikleri” yönünde haksız ve mesnetsiz yorumlar yapmakta. Bugün artık Ermenilerin hiç noktasına gelmiş olması tarihsel inkârı kolaylaştıran bir durumdur. Öyle ki yalnız soykırım arifesine değil, Ermenilerin büyük ağırlık oluşturduğu yüzyıllar öncesine atıfta bulunurken bile onları hesaba katmama ve eski Pers-Yunan kayıtlarından Osmanlı belgelerine kadar yeri olan Ermenistanı yok sayıp bugünkü gibi boydan boya bütün doğuyu Kürdistan sayma ayıbı işlenebiliyor. Bu durum bir

yönüyle soykırımın sonuçlarından istifade etme olayıdır. Kürt aydın ve siyasetçileri sorunun böyle etik bir boyutu olduğunu da görmeli ve soykırım öncesi Osmanlı'nın doğu vilayetlerinden bahsederken Batı Ermenistan-Kuzey Kürdistan bileşkesi olduğu gerçeğine saygılı bir dil tutturmalılar.

Bugün Kürt ve Alevi sorunlarında çözüm için reformlar bekleniyor. 100-130 yıl önce de Ermeni reformları konuşuluyordu. Gerçi adı öyle çıkmış, hatta Ermeni özerkliği diye algılanmış, fakat yalnız Ermenilere değil, hiç değilse anadilde eğitim ve kamu hizmetleri yönüyle Kürtlere de hak tanıyan bir muhtevası vardı. Özerk bölgede Türkçenin yanında Ermenice ve Kürtçe de resmî dil hüviyeti kazanacaktı. Bundan başka yerel yönetimlerde Müslümanlar ile Hristiyanların eşit temsili, güvenlik birimleri ve mahkemelerin yine bu temelde yeniden yapılandırılması öngörü-lüyordu. Ulusal demokratik talepler Ermeni halkından gelirken, Kürt halkı ümmetçi anlayışla uyuşturulmuş olarak kaldığı için bu reform planının görünür öznesi olamamıştı. Ermeni öncüleri bu eksikliği önemseyip onları özellikle dahil etmeye çalışmı-ydı. Böyle bir çaba Kürtlerin reformlara karşı getirilme ihtimalini de önleyebilirdi. Dahası reform konuları kapsayıcı şekilde bütün önemli etnik ve dinsel grupların temsilcileriyle beraber ele alınsa farklı gelişmeler olabilirdi. Ama işin garibi reform planını gö-rüşen uluslararası heyette Ermeni temsilcisi bile bulunmuyordu. Soruna müdahil olan devletlerin kendi çıkarlarına endeksli ve Türk yönetimiyle anlayış içinde kotarmaya çalıştıkları bir konuy-du. Yine de bu reformları gündeme getiren esas olgu ya da en yakıcı sorun, o zamana kadar yüzde yüz Müslümanlardan oluşan yerel idare koşullarında Hristiyan halkların yaşadığı mağduriyet-ler olduğu için onlar lehine bir parça pozitif ayrımcılık yapılması anormal değildi. Müslüman unsurlar için korkulacak bir tarafı da yoktu. Buna rağmen özellikle Kürtlerin karşı duruşunu sağlamak isteyen Türk yönetimi bunu "Ermenilerin haksız üstünlük çabası" olarak gösteriyor ve çoklarını ayartıyordu. Tarihten bakiye kalan bu yanlış imaj halen Kürtler arasında etkilidir. Bugün de o reform

projesine değinirken “Kürt milleti Ermenilere esir olacaktı” diyebilenler var. Oysa her iki ulus için asıl esaret Osmanlı-Türk boyunduruğuydu. Öngörülen muhtevasıyla sağlanacak bir özerkliğin yalnız Ermeniler için değil, Kürtler için de önceki durumdan daha iyi olacağı; feodal beylerinin sahip olduğu avantajları biraz kısıtlamaya karşılık halkının ulusal kültürel haklardan yararlanarak gelişmesine imkân sağlayacağı açıktı. Ermeniler adına öngörüldüğü için projeye karşı çıkartılan Kürtlerin alternatif bir önerileri bile yoktu. Daha farklı ulusal demokratik istemleri olsa, kökten karşı çıkmak yerine o projeye müdahil ve ortak olmayı deneyebilirlerdi. Tanzimat sürecinde kısmen gösterdikleri kopuş eğilimini Abdülhamit’le ittifaklarından beri terk etmiş ve kaderlerini Osmanlı devletine bağlamışlardı. Bazı Kürt ayaklanmaları yine olmasına rağmen çoğunluğu halifeye bağlılık gösteriyor, özerk statü ve ulusal demokratik haklar için Kürt talepleri yükselmiyordu.

1908’in getirdiği anayasa Ermenileri çok umutlandırdı. Fakat daha sevinç nidaları kesilmeden 1909 Adana kırımı yaşatıldı. Sonraki yıllar, hürriyet, eşitlik, adalet adına erken çiçeklenen umutları dolu vurmuş gibi kırıyordu. Bugünkü PKK hareketinden pek farklı olmayan Taşnak partisi ve daha solda olan Hınçak’lara bağlı Ermeni fedailer 1908 Anayasası’na güvenerek dağdan inmişlerdi. Osmanlı meclisinde mebusluğa geçen eski fedailer bile vardı. Taşnak’ların Abdülhamit istibdadına karşı Jön Türklerle kurduğu ittifak, iktidara yerleşen İttihatçı takımının verdiği kötü sinyallere rağmen devam ediyordu. Yılan hikâyesine dönmüş Ermeni reformları nihayet 1914 baharında dış baskıya dayanamayan hükümet adına sadrazamın imzasıyla kabul edilmiş göründü. Ama heyhat, üçüncü defa yaratılan umut bir kez daha boşa çıktı ve savaşın tanıdığı fırsatla bu son kez Ermeni halkının topyekûn fermanına dönüştü. Sonrasını hepiniz biliyorsunuz. Acı bir gerçek olarak bu finalde Kürtler çoğunlukla devletin yanına çekilebildi ve yoğun şekilde tetikçilik rolüyle suça ortak edildi. Bununla birlikte 1895 kırımlarında olduğu gibi Ermenilere sahip çıkan,

koruyan, kurtaran Kürtler de az değildi. Bu süreç asli sorumlusu olan Türk devletinin hesap vermesi yanında, günümüzün Kürt toplumundan da vicdani muhasebe ve özür bekliyor.

Önce Ermeniler, sonra Kürtler için bütün acıklı sonuçlarının görülmesi ardından o tarihi geri döndürüp yeniden yaşama imkânı olsaydı eğer, iki toplumun da öncüleri çok farklı davranır, büyük bir hassasiyet ve özveriyle ortak kurtuluş için aralarında konsensüs sağlamaya çalışırlardı sanırız. Ermenistan-Kürdistan ikilemi içinde birbirine karşı gelmenin de alternatifi vardı. Nüfus dengelerine göre hakkaniyetli bir düzenlemeyle ilkin ortak özerklik, sonra imkân bulunabilirse bağımsız federatif birlik gözetilebilirdi. Fakat o dönem yaşayanlar olacakları kestirmekten uzak oldukları ölçüde bu yönlü bir iradeyi geliştirecek bilinç ve dirayetten de yoksun kaldılar. Her iki tarafta sağduyulu, uzak görüşlü kişilerin zaman zaman aralarında birlik oluşturmaya dönük telkin ve çağrıları olmasına rağmen bunlar günün çelişkileri ile önyargılara çarptı, yaygın bir kanaat ve güçlü pratik girişimlere yol açamadı.

Biraz uzun oldu, ama anlayışınıza sığınarak bu acı tecrübeyi kendi kavrayışımızla özetleyip paylaşmak istedik. Bugün de Kürt sorunu yanında bir Alevi sorunu var. Demokratik platformda ortak ve dayanışmacı olabilecek iki kesimi birbirine karşı getirmek isteyen egemen güçlerin çabaları ortada. Bunun için siyasal tarihimizin doğru özümSENmesi çok önemli. Ayrıca Ermeni sorunu bütünüyle geride kalmış değil, bir adalet sorununa dönüşmüş olarak bu ülkenin önünde duruyor. Buna isterseniz tarihin hayaleti de diyebilirsiniz. İttihatçılar Ermeni halkını fiziken yok ederek sorunu hallettiklerini sandılar. Uzun yıllar küllenmiş olarak kaldı, ama sonunda mezarından çıkan bir hortlak gibi Türkiye'nin üstüne çökmeye başladı. Yalnız o değil, Süryani, Pontus, Koçgiri, Dersim ölü ruhlarıyla sökün ediyor. Ortaya çıkan bu uğultu mazlumların ahıdır. Bugünkü canlı sorunlar bunlardan bağımsız ne düşünülebilir, ne de çözülebilir. Bu ülkenin ihtiyacı ilk peşin büyük bir yüzleşmedir.

Diyarbakır konferansının sonuç bildirgesi bugün Kürdistan coğrafyasında yaşayan farklı etnik ve dinsel kimlikleri sayarak bunların “devlet politikaları ve yol açtığı yanlış bilinç” nedeniyle önemli zorluklar yaşadıklarını belirtiyor. “Tüm bu geçmişle yüzleşerek yeni eşit bir yaşam kurmak gerektiği”ni söylüyor. Bu oldukça muğlak, ne demek istediği anlaşılmayan, adeta Türk egemenlerini kızdırmamak için lafı yuvarlayan bir ifadedir. Kast edilen soykırımlar değilse neyle yüzleşilecek? Cümlelerin devamında “20. yy. boyunca tekleştirici politikalar nedeniyle kendi topraklarından kopmuş kesimleri geri dönmeye çağırırız” denilmiş. Yine aynı kaçınma. Bu defa suçun adı “tekleştirici politika”! Tamam o da topraklarından koparma işlevi görmüş, ama köklerini kazırcasına yok eden asıl soykırım suçudur. Şeylerin adını olduğu gibi koymaktan kaçınılmamalı. Biz Brüksel konferansının aynı zamanda diaspora kesitlerini birleştiren özelliğine dikkat çekerek, bu konferansın sonuç bildirgesine *“Türkiye’nin başta 1915 Ermeni-Süryani soykırımı olmak üzere, yakın tarihindeki bütün insanlık suçlarıyla yüzleşmesi ve mağdur halkların adalet beklentisine yanıt vermesi”* için açık net çağrı yazılmasını talep ediyoruz. Geri dönme çağrısının da öylesine, havada hoş bir seda bırakacak hafiflikle yapılması anlamlı değil. Hiçbir politik hukuki zemin, toplumsal psikolojik atmosfer yaratmaya çalışmadan öyle “geri gelsinler” çağrısını geçenlerde devletin Kültür Bakanı da yapmıştı. Aradaki farkı görebilmek gerekir. Ülkede en büyük nefret konusu olan Ermeni ve Hristiyan karşıtlığının giderilmesi, ideolojik iklimin değişmesi gerçi zaman gerektirir. Ama zihniyet devrimi diyebileceğimiz bu olayın yaygın toplumsal yüzleşmeden daha etkili bir aracı yoktur. Bu nedenle, Ermeni-Süryani ve diğer diasporalardan dönüşleri ciddi olarak özendirebilmenin de ilk adımı 1915 soykırımının açık seçik tanınmasıdır. Vatandaşlık hakkından dedelerinin topraklarında yeniden ev kurmaya akla gelen formüller ancak böyle resmî bir kabul üzerinden gündeme getirilebilir.

Neden özellikle 1915 soykırımının tanınması? Çünkü bu, büyüklüğü ve cezasız kalmasıyla sonraki bütün toplu imha suç-

larını da teşvik etmiş bir olaydır. Aynı zamanda modern Türkiye Cumhuriyeti'nin temel harcı!.. Onun hesabını vermedikçe bu ülke hiçbir zaman uygar olamayacaktır. Geçmişte bu konular sol cenahta bile “tarihe mal olmuş haksızlıklar” diye küçümseniyor, yapacak bir şeyin olmadığı anlayışı güdülüyordu. Oysa adaleti sağlanmayan yakın dönemin büyük trajedileri yaşamaya devam ediyor ve herkese sorumluluk yüklüyor. Sözü edilen bin yıl önceki haksızlıklar değil, henüz 100'ncü yılına ulaşan, kurbanların torunlarını halen mağdur eden, çok boyutlu toplumsal etkileri süren bir olay. Gelişen Türk kapitalizmi bu tasfiyeler sonucu gasp ve talana dayalı korsan birikim ürünü olmuştur. Bakın Gezi Parkı ve Taksim çevresinde gasp edilmiş Ermeni mezarlığının tarihi ortaya çıktı. Diyarbakır surları dibine vurulan kazma, kefensiz ve toplu gömülmüş yüzyıllık insan kemiklerini açığa çıkartmıştı. Nereyi kazsanız bir Ermeni eserinin izleriyle karşılaşacaksınız. Birçok kamu binası, kiliseden çevrilmiş cami, eski villa, Kürdistan'da pek çok ağa konağı, devlet ve özel şahıs çiftlikleri, hatta devletin simgesi olan Cumhurbaşkanlığı köşkü Ermeni kırım ganimetidir. “Soykırım kabul edilirse Ermeniler tazminat ister” diyorlar. İstenecek tabii ki; kimsenin şahsi çıkarına değil, mağdur edilmiş halkın kolektif yararına tahsis edilmek üzere bunu talep etmek adaletin gereğidir. Ama en önemlisi, bugün Roboski için söylendiği gibi, bu büyük suçun da davasını gütmek bizler için namus meselesidir!..

Kürt sorununun gerçek çözümü de buna bağlıdır. Zira 100 yıl uzayan çözümsüzlük, tam da Kürtlerin Ermeni sorununda kanlı çözüme alet edildikten sonra aldatılıp dünyanın en beter kölelik konumuna mahkûm edilmesinin ürünüdür. Beşikçi Hoca'nın çok yerinde tanımıyla “sömürge bile olamayan Kürdistan” bu tarihin acısını çekiyor.

Diyarbakır konferansından çıkan bir diğer karar “Kürdistan halklarının kendi kaderini tayin hakkının sadece Kürdistan halkının kararına ve onayına bırakılması konferansımızda ortaklaşılacak bir ilkedir” şeklinde. Yine çok muğlak ve kafa karışıklığı

yansıtan bir ifade. Bir yerde halklar, bir yerde halk... Kapsayıcı olmaya çalışırken bu defa ulus tabirini kullanmaktan imtina eden tuhaf bir durum yansıtılmış. Oysa Kürtlerin ulus niteliğini belirtmek Kürdistan’da yaşayan diğer kimlikleri dışlama anlamına gelmez ve Kürt ulusunun kendi kaderini tayin hakkını dosdoğru savunmak gerekir. “Kürdistan’ın bir statüsü olmadan Kürt sorununun nihai olarak çözülemeyeceği” vurgusu, “hiçbir statü gerekmez” anlayışına itiraz olarak olumludur.

Bizler bütün samimiyetimizle Kürt halkının yanındayız. Özgürlük mücadelesinde başarılar kazanmasını arzu ediyoruz. Fakat hiçbir statü istemeyen anlayış köleliğin devamına razı gibidir. Bu konudaki farklı önermelerin ve özgün kimliklerin müzakere sürecinde temsil edilmelerini diliyoruz.

Bitirirken, dinleyen herkese teşekkür ve saygılarımızla, konferansın sonuç bildirgesine konmasını önemle talep ettiğimiz iki kısa önermeyi tekrar edelim:

1- Çözüme yönelik müzakerenin her iki taraftan siyasi sorumluluk sahibi heyetler arasında şeffaf şekilde yürütülmesi.

2- Türkiye’nin, başta 1915 Ermeni-Süryani soykırımı olmak üzere, yakın tarihindeki bütün insanlık suçlarıyla yüzleşmesi ve mağdur halkların adalet beklentisine yanıt vermesi.

Hovsep Hayreni - Bogos Mouradian

Brüksel, 29 Haziran 2013

SOYKIRIMLA SİLİNER BATI ERMENİSTAN'IN TARİHSEL GERÇEKLİĞİ İNKÂR EDİLEMEZ!

Belçika Ermeni Demokratlar Derneği adına katıldığımız Brüksel Konferansı'nda yüzyıl önceki tarihin dersleriyle mazlum halklar arası birlik ve dayanışmayı teşvik eden mesajlar vermiştik¹. 1915 öncesi Batı Ermenistan-Kuzey Kürdistan bileşkesine atıfta bulunan ve Kürt aydınlarından o tarihsel gerçekliğe saygılı yaklaşım talep eden bir cümlemiz, daha sonra *Radikal* yazarı Ayşe Hür'ün yaptığı değinme² vesilesiyle, hem kendisine hem bize yönelik haksız suçlamalara yol açtı. Konferans tebliğimizi belki de hiç okumamış bazıları, o sözleri “gelecekte Kürtleri kovma yoluyla büyük bir Ermenistan kurma arzusu”na yordular. Ve tam da duyarlılık beklentimizin tersine etik ölçüleri hiçe sayarak tarihsel Batı Ermenistan gerçekliğini inkâra devam ettiler. O coğrafyada Kürtlerin “hancı”, Ermenilerin “yolcu” olduğunu söyleyecek kadar alaya aldılar tarihi.

Bu tür eleştiri yapanlardan biri, daha önceki bir yazımda inkârcı yaklaşımlarına değinip geçtiğim, asıl eleştirisini sonraki bölüme bıraktığım Xerzî Xerzan isimli yazar. “Ayşe Hür'ün Cehaleti ve Tarih Çarpıtmaları” başlığı altında ölçsüz suçlamalar

1 <http://www.gelawej.net/index.php/dosyalar/166-hukuk/11093-2013-06-30-22-43-11.html>

2 Ayşe Hür, Hele Kurulsun Ermenistan, Kürtlerden Tek Kişi Kalmaz, 14 Temmuz 2013, *Radikal*.

yürütmüş³. Bu konularda “cehaletini gidermesi” için ona altı ay önce kendi yazdığı bir makaleyi tavsiye ediyor. Xerzi’nin o makalesini ben çoktan okuyup yazılı eleştirisini de hazırlamış, fakat henüz yayınlamamıştım. Şimdi bu yeni yazdıklarına yanıt verdikten sonra onu da ayrı olarak sunacağım.

Bir başka “eleştiri” sahibi Şakir Epözdemir, Ermenistan-Kürdistan ihtilafı üzerine daha berbat fikirler yürütmüş.⁴ Bu zatı muhterem de Ermenileri kendi anavatanında “işgalci” gösterip Kürtlerin Alpaslan komutasında Türklerle birlikte “haksız işgal-lere son verdikleri”nden dem vuruyor. Bir de onun atıfta bulunduğu Ahmet Kahraman’ın “Ayşe Hür Tarihi” başlıklı yazısı var⁵. Ahmet Bey’in yazdıkları gerçi diğerlerinden daha usturupludur, ama o da hakkaniyetten uzak ve tarihsel Batı Ermenistan’a dair dikkat çektiğimiz inkârcılığı örtülü olarak paylaşma durumunda.

Yeni Özgür Politika’nm bir diğer yazarı Yusuf Serhat Faik (Serhat Bucak), hemen konferans sonrası yazdığı “Brüksel İz-lenimleri” makalesinde, onca olumlu mesajlarımızı es geçerek şöyle diyordu: “*Ermeni katılımcı Hovsep Hayreni’nin sunumunda diaspora Ermenilerinin hiddeti, Öcalan’ın ilk BDP heyeti ile görüşmesinde dile getirdiği bir cümleye yönelik tepkisi vardı.*”⁶ Serhat Bey anlaya anlaya bir tek bunu anlamış ve Türk medyasından devraldığı allerjik üslupla yalnız böyle bir cümle yansıtmış! Canı sağolsun. Konferansta pek çok Kürt katılımcı yaptığımız sunumu olumlu karşılamış, tebrik etmişti. Eleştiri noktalarını yanlış algılayan ve inceden sitem eden bazıları ise konuştuğ

3 <http://www.mezopotamya.gen.tr/drok-tarih/ayse-hurun-cehaleti-ve-tarih-carpitmalari-h1905.html>

4 <http://www.kovarabir.com/sakir-epozdemir-ermen-i-demokratlar-dernegi-baskani-hovsep-hayreni-ve-ayse-hur/> (Not: Yazarın benim için kullandığı dernek başkanı sıfatı doğru değil-HH)

5 <http://www.yeniozgurpolitika.org/index.php?rupel=nivis&id=4205>

6 <http://www.yeniozgurpolitika.org/index.php?rupel=nivis&id=4129>

daha iyi anlayıp en azından yaklaşımın dostane olduğunu teslim ettiler.

Konferansta çeşitliliğin daha çok bir imaj olarak önemsenmediğini hissetmekle beraber farklı görüşlerimizle katkı yapmanın yararlı olduğunu gözlemledik. Ana akım Kürt basınında eleştirel yaklaşımların geriye itilip “sürece destek” beyanlarının öne çıkarılması problemliydi. Bunu da bizimle röportaj yapmış muhabirlerle diyalog içinde gidermeye çalıştık. Sonuçta biraz gecikmeli de olsa görüşlerimiz doğru şekilde yer buldu. Bunun için Fırat Haber Ajansı'ndan Ali Güler'e ve yaptıkları geniş röportajı eksiksiz yayınlayan⁷ *Yeni Özgür Politika*'dan Nihal Bayram ile Rıza Aydoğdu'ya teşekkürü borç biliyoruz.

Burada eleştirisini yapacağım yazıların (Xerzi ve Epözdemir'in) hasmane ruhunu, konferansta hiç değilse bizim görüştüklerimizden kimsede görmedik. Uç noktalardaki bu görüşlerle tartışırken onları paylaşmayan kimselerin üzerlerine alınmamaları gerektiğini özellikle belirtmek isterim.

Ayşe Hür'e ölçsüz suçlama ve istismar edilen hatalar

Bize yapılan haksız yüklenmeye geçmeden, bu yazıların ilk muhatabı olarak Ayşe Hür'e söylenenlerin ölçsüzlüğüne değinmem gerekir. Xerzi onun son birkaç yıldır “*resmî ideoloji karşıtı (...)* duruşunu terk” ederek “*tüm enerjisini (...)* mazlum bir halk olan Kürtlere yönelt”tiğini söylemekte. Dönemin yerli, yabancı gözlemcilerinden yaptığı aktarımlarda geçen sözleri (hangisinin ne kadar haksız olduğu ayrı mesele) sanki de o söylemiş gibi “*Kürtlere hakaret edercesine kullandığı tabir ve sıfatlardan dolayı kendisine saygı duymakta zorlanıyoruz*” diyor. Son yazısında referans verdiği üç kişiden ikisinin Hristiyan misyoner, birinin de Ermeni Cismani Meclisi oluşunu onun ‘kötü niyet’inin kanıtı olarak değerlendiriyor. “*Misyonerlerin...*

7 Soykırım hâlâ devam ediyor; <http://www.yeniozgurpolitika.eu/index.php?rupel=nuce&id=22630>

Hıristiyan olmayan milletlere bakış açıları herkesçe bilinmektedir” diyerek, aslında onlara ilişkin Türk-İslam şovenizminin çizdiği ve bugün bile cinayetlere vesile ettiği subjektif imajı güçlendiren bir vurgu yapıyor. Onların gerisindeki devletlerin politik amaçları ne olursa olsun, pek çok misyonerin kendi inançlarını yaymaya çalışırken hümanist duygularla hareket edip savaş ve barış koşullarında gönüllü insani yardım faaliyeti yürüttüklerini hatırlatmak gerekir. Bu faaliyetleri içinden yapmış oldukları gözlem ve tanıklıklar da o duygudan bağımsız değildir. Ama bakın Xerzi onların tanıklığını neye benzetiyor: *“O yıllarda vücuda gelmiş olayları misyonerlerin ağzından anlatmak, tarihin gördüğü en büyük soykırımlardan biri olan Ermeni soykırımını, o soykırırmda bizzat rol almış ‘7 gâvur öldürene cennet kapıları ardına kadar açılır’ diyen bağnaz ve radikal sözde bir müslüman din adamının ağzından dinlemekle eşdeğer değil midir?”* Sanıyorum izan sahibi bir okuyucu için bunda yoruma gerek yok.

Diğer eleştiriciler de Ayşe Hür’ün tarih yazılarını “montajcılık” filan diye karalıyor. Ama acaba hoşlarına gitmeyen bu konulara girmese öyle mi diyecek, yoksa takdir mi edeceklerdi? Önceki yazılarını takdirle karşıladıkları Xerzi’nin “resmî ideoloji karşıtı duruş” sözünden anlaşılıyor. Peki Kürtlerin o resmî ideolojiyle dirsek temaslarını da eleştirince o duruştan ayrılmış mı oluyor Ayşe Hür? Çok değişik konularda kısa kısa ve haftalık periyodlarla yazmanın, derinleşme, özümseme ve doğru analiz bakımından büyük bir dezavantaj olduğunu belirtmek gerekir. Önemli bir tarihsel kesitin karakteristik yönlerini bir sayfalık bir yazıda özetlemek de ayrı bir zorluktur. Kendisi bu makaleleri, geniş kitleler için kolay okunacak türde ve farkmdalık yaratmaya yönelik olarak yazıyor. Toplumsal sorgulayıcılık ve demokratik bilinç geliştirmeye katkıları inkâr edilemez. Bu olumlu yönü yanında sakıncalarını dile getirmek farklı, itibarsızlaştırmaya dönük kulplar takmak ve hele de düşmanca niyetler yüklemek farklıdır. Ahmet Kahraman daha sonraki bir yazısında “tepki”nin dozunu arttırarak şu yakışsız ve ürkütücü sözleri sarf etmiş:

“Bugünün son notu, aklen ilgisiz, ilintisiz, mantıken birbirinden uzak olayları ardı ardına monte edip, bundan tarih çıkaran Ayşe Hür’e dair. “Kürtlerin tepesinde bela olmaya bir tek sen eksiktin” dedirten Ayşe Hür’e...”

Ayşe Hanım’ın yazdıklarında hatalar doğal olarak var. Şimdi eleştiri konusu edilen makalesinde benim de katılmadığım şeyler olmuştu ve bunları kendisine belirterek görüşlerimi paylaştım. Yanlış yansıyan noktalardan biri “1894 Sason Olayları” başlığıyla işlenen bölümde geçiyordu. Orada Sasun’dan başlayıp yayılan “toplumlar arası çatışma” tabiri akla genel bir Kürt-Ermeni boğazlaşması getiriyor, sonraki yıllar ve alanlar belirtilmediği için de neyi kastettiği muğlak kalıyordu. Gerçekte Sasun Ermenileri kendi hakları için birkaç yıl yerel ağalara ve merkezî otoriteye karşı direniş gösterdikten sonra 1894’te Türk ordusu ve Kürt aşiret güçlerince katliama uğratılmıştı. Başka alanlarda yaşananlar ise bu lokal olayın bitmesinden bir yıl sonra gündeme gelmiş yaygın pogromlardı. Abdülhamit’in, kabul etmek zorunda kaldığı Ermeni reform tasarısını uygulamamak için Ermeni halkına yaşattığı organize katliam, talan, yakma, yıkma ve din değiştirtme olaylarıydı. Bu saldırıların ağırlıklı bölümü 1895’in son üç ayında, bir kısmı ise 1896 yazı ve güzünde cereyan etmiş, onlarca şehir ve yüzlerce köyü yarı harabeye çevirmişti. Avrupalı gözlemcilerin 100-150 bin, Ermenilerin 300 bin ile ifade ettikleri ölü sayısı bütün bu süreçte bir tür Cihat gibi Ermeni halkına estirilen terör ve pogromların toplam bilançosuydu. Ancak yazısında Ayşe Hür bunlara atıfta bulunmadığı için (gerçi fark edince internet versiyonunda bir küçük ilaveyle eksikliğini gidermeye çalışmış, ama) okuyucunun o rakamı 1894 Sason katliamıyla ilgili sanması, politik yaklaşımla isteyen de istismar etmesi mümkündür.

Nitekim Xerzi bu noktayı yakaladığı gibi, hatalı bir özetleme diye eleştirmek yerine şöyle yüklenmiş: “*Sason olaylarında telaffuz ettiği 300 bin ölü ve ona yakın rakamlara ise söyleyecek bir şey bulamıyoruz... Bugün bile toplam nüfusu 10 bini geçmeyen (...) Sason’da nasıl 300 bin kişi ölüyor, o da başka bir muamma...?!’*”

Aslında Xerzi o rakamların Ermeni kırımları tarihinde neyi ifade ettiğini biliyor olmalı. Çünkü önceki bir yazısının kaynakçasında “1894-96 Ermeni Katliamları ve Charmetant Raporu” mevcut. Eğer onu gözden geçirmişse, Ayşe Hür’ün zikrettiği rakamların yalnız Sasun değil, onu da kapsayan iki yıllık bir süreç ve 11 vilayet gibi geniş bir alanla ilgili olduğunu anlamış olması gerekirdi. Gerçekten hiç çağrışım yapmadı mı kafasında, yoksa anladığı halde anlamazlıktan gelerek daha farklı suçlamayı mı tercih etti? Bu da kendisinin izah edebileceği bir muamma.

Ayşe Hür’ün yazısındaki bir başka hatalı değinme, 1896 Van katliamlarına karşılık Taşnaklı fedailerin yaptığı 1897 Xanasor misillemesiyle ilgili. Bu olayı “Ermeni çetecilerinin gece yarısı kör ateşinde sadece kadınlar ve çocuklar öldü, çünkü Şeref Bey ve adamları baskını haber alıp kaçmıştı” diye özetlemesi yanlış. Orada yapılan eylemin kör bir intikam olduğu ve sonuçta katliama katliamla cevap verme anlamına geldiği doğrudur. Fakat sadece kadın ve çocukların öldüğü doğru değil. Taşnaklar tersine saldırıda kadın ve çocuklara dokunulmadığını ileri sürmektedir. Eylemin oluş biçimini değerlendirdince bunun fiilen mümkün olmadığını, ölenlerin kadın erkek, çoluk çocuk karışık olması gerektiğini anlıyoruz.

Öte yandan bu olayı öncesinden kopuk ve abartılı şekilde konu edenlerin amacına da dikkat çekmek gerekiyor. Bunlardan birisi de Xerzi’nin kendisiydi. Fikirdaşı Cewo’nun Ermenice kaynakları tahrif etme yoluyla uydurduğu akıl mantık çatlatan “40 bin Kürt katledildi” iddiasına dört elle sarılmış, bunu yaparken “Xanasor denilen yer köy müydü, kasaba mı, çadırlardan oluşan bir oba mı, çokçası kaç kişi yaşıyordu?” diye hiç sormamıştı. Şüphe etmek ve sormak aklına mı gelmemişti, yoksa işine mi? Şimdi Sasun konusunda Ayşe Hanım’a referans gösterdiği Mayevsriy’in kitabından bir de Xanasor olayının bilançosuna baksın bakalım, ne görecektir? Sasun direnişini bastırma sırasında katledilen Ermeni sayısını Fransa’nın Diyarbakır konsolosu 7.550 olarak rapor etmiş, Osmanlı heyeti ise 200-250 ölü göstermiştir.

Elbette Osmanlı az gösterecek, çünkü kendi ordu harekâtının sonuçlarıdır. Mayevsriy de resmî açıklamadan hareket ederek öyle küçük bir rakam vermiş. Xerzi bunu güle oynaya kabul ediyor. Ama aynı Mayevsriy 1897 Xanasor olayının bilançosunu da 150 olarak kaydetmiş. Bu da devletin resmî açıklamasına bağlı olmalı. Fakat burada katliam Ermenilerin işi, hedef olan da Hamidiye saflarındaki bir aşiret olduğuna göre devlet bilançosu olduğundan az göstermez; tersine fazla göstermeye çalışır, değil mi? Şu halde, asıl hayretle karşılanacak şey kendi ortak olduğu 40 binlik Xanasor iddiası iken, neden geriye bakıp bunu sorgulamıyor?

Olayın duyarlılık gerektiren diğer yönüne gelince; Taşnakların o olayı zafer gibi kutlamalarını öğrendiğimiz zaman -ki buna vesile olan Cewo'nun yazısıydı- biz de konuyu irdeleyip vicdani temelde mahkûm eden tarihçi Stepan Boğosyan'a hak verdik ve sürdürülen ayıbı kınadık. Gerçi o kutlama marşlarında "Ermeni fedaisi kadın ve çocukları esirger, korkma bacım" gibi sözler geçiyor, ama tasavvur edilen ile gerçeklik bağdaşmadığına göre bunu mazur görmemiz söz konusu olamaz. Tarihte bu eylemi yapanlar "katliamlara uğratılan Ermeni halkının hesap sormaya kadir olduğu"nın göstergesi olarak savunmuş, "aşiretin erkeklerini yok ettik" diye propaganda etmişler. Zamanla milliyetçi yönü daha sivrilen Taşnak partisinin takipçileri o "zafer" efsanesini hiç sorgulamadan sürdürüp bir geleneğe dönüştürmüşler. Şüphesiz ki bu fanatizmle mücadele görevi demokratik duyarlılık sahibi Ermenilere düşer. Bunun için bizim de Ermenice makale ve çağrı yazılarıyla etki yapmamız gerekiyor. Ama bunun Xerzi tarafından tasavvur ediliş biçimi hakkaniyetli değil.

Daha önce belirtmiştim; Ermeni fedailerinin Xanasor eylemi, 90-100 yıl sonra PKK grupları tarafından korucu köylerine yapılan bazı kör intikam saldırılarından farklı değildir. Bir defada 30-40 kişinin evler içinde çoluk çocuk öldürüldüğü olmuştur hatırlanırsa. Bunlar eleştirildiği zaman "Bu savaştır, kurşun adres tanımıyor, kurunun yanında yaş da yanabilir" gibi yanıtlar veriliyordu. Xerzi tarihteki Xanasor olayını karakter olarak bunlarla

benzeştirme yerine, soykırım süreçlerinin katil ve talancılarıyla mukayese ediyor. Ayşe Hür'e yönelttiği soru ve yaptığı vurgular şöyle: *"Kürtlerin hangisi, kendi içlerinden çıkmış menfaatperest ve katillerin yaptıkları katliamı milli bayram olarak kutlama utanmazlığını göstermiştir bugüne kadar...?! Tek bir örnek gösteremezsiniz, aksine burada dikkat çeken olgu, Kürtlerin kendi içlerinden çıkmış olan katiamcıları ve servet düşkünlerini haklı olarak dışlamaları ve eleştirmeleri iken, radikal Ermenilerin ise kendi içlerindeki bu tip insanları Ulusal Kahraman olarak nitelendirmeleri ve adlarına marşlar bestelemeleridir."*

Altım çizdiğim kelimelere dikkat. Burada Kürtler içinden gönderme yapılan tipler Ermeni-Süryani kırımlarında sahneye çıkan ve gerçekten de servet düşkünlüğüyle cinayetin en adisini işleyenlerdir. Peki Xanasor'da Ermeni fedailerinin hareket saikleri bu muydu? Onlar en az PKK gerillaları kadar kendi halkının özgürlüğü için savaşan devrimcilerdi. Vanlı Ermenilerin katlinden sorumlu gördükleri aşiret güçlerini sivil halktan izole hedeflemek yerine toplu yerleşim alanında hedeflemekle büyük bir yanlış ve kötülük yapmışlardı. Sonuçta bu da bir katliamdı. Ama hareket saikleri Xerzi'nin gösterdiği gibi değildi. Bu anlamda yukardaki sorusu yanlış olduğu gibi, Kürtlerin katliam yapan kimseyi ulusal kahraman yapmadıkları savı da doğru değil. Örneğin yakın tarihteki ilk toplu katliamları Nasturilere yaşatan Bedirhan Bey genelde nasıl tanımlanıyor? ya da 1908 Dersim harekâtı ve sonra da Ermeni soykırım sürecindeki rolü bilinen Hamidiye Alayları'nın ünlü komutanlarından Cibranlı Halit Bey?..

Kürtler bu coğrafyada hancı, Ermeniler yolcu muydu?

"Batı Ermenistan-Kuzey Kürdistan tanımına gelince" diyor Xerzi, *"Herkes istediği gibi düşünür (...) Ama gerçek tektir. En azından tarih biliminde bu böyledir"(!)*. En azından ne demek? Herhalde tarih bilimini matematikle karıştırmış. Ardından şöyle açıklıyor o tek gerçeği: *"Kürtler 5.000 yıldan fazla bir süredir Kürdistan coğrafyasında yerleşiktirler. Mitannilerden bu yana,*

Nairiler, Xaltılar (Urartu), Medler, Med-Pers Konfederasyonları, Partlar vb. birçok organizasyonlarda bazen başat, bazen de arka planda kalarak, ama hepsinde varlıklarını hissettirerek yaşamışlardır. (...) Kürtlerin kadim coğrafyası olan Mezopotamya ve çevresi, işgalci ve istilacılar için hep cazip olmuştur. Ama hancı yolcu ilişkisinde hancı olan Kürtler, her zaman kendilerini ve özellikle dil ve kültürlerini korumayı bilmişlerdir. Bu uzun süre zarfında yolcu rolüne sahip olan bu işgalcilerin sadece isimleri ve nesepleri değişmiştir, baki olan sadece Kürt Halkıdır Bu tüm bilim dünyasınca da böyle kabul edilmektedir.”

Gördünüz mü neymiş? Mezopotamya ve çevresinde (saydığı eski uygarlık isimlerine bakılırsa o çevre kuzeye doğru bütün dağlık bölgeleri de kapsıyor) Kürtler 5 bin yıldan beri yerleşik esas unsur, bütün başkaları gelip geçici işgalci güçlermiş. Asurileri ve Ermenileri de bunlar arasında anlamamız gerekiyor. “Baki olan sadece Kürt halkı” vurgusu bunu ima etmek içindir. Devamında yine “*bilimsel çalışan herkesin kabul ettiği gerçek*” (!) diyerek şöyle eklemiş: “*Kürtler tarihin hiçbir döneminde hiçbir kavmin toprağını işgal ve istila etmemişlerdir Her zaman savunma pozisyonunda kalarak, ülkelerini korumaya çalışmışlardır.*” Bu söylemi kendi tezleriyle çelişiyor. Mesela yazar Medleri Kürtlerin atalarından saydığına göre, Kuzeybatı İran’da ortaya çıkan Medya’nın bir dizi güçlü devleti yıkarak Hint Denizi’nden Akdeniz’e ve Kızılırmak’a kadar yayılmasını neyle açıklıyor?

Devam edelim okumaya: “*Kürtler, ne Trakya’dan, ne Frigya’dan, ne Avrupa’dan, ne Kafkaslar’dan, ne de Orta Asya stepplerinden bu ülkeye gelmemişlerdir, buranın en eski ve en kadim halklarından bir tanesidirler.*” Trakya-Frigya Ermeniler için vurgulanmış. Bununla anlatılmak istenen “Türkler 1.000 yıl önce gelmişlerse, Ermeniler de 2.500 yıl önce gelmiş, ne fark eder daha eski olmaları, kökleri burdan değil” oluyor. Son cümlesinde, daha önceki altını çizdiğim tanımlarla çelişki de var, ama Kürtler dışında “en eski ve en kadim” olarak kimleri gördüğü yine muamma. Her halükârda Ermenileri bu sınıfa sokmak istemediği belli.

Ermeniler kendi dillerinde kendilerine Hay derler. Bu bakımdan M. Ö. 15-13. yüzyıllar arası Hitit kayıtlarının çokça sözünü ettiği komşu Hayasa krallığı (ki anılan kentleri Yukarı Fırat çevrelerine aittir) Ermeni halkının bölgedeki bilinen en eski öz kaynağı sayılıyor. Armen (Ermeni) isminin kaynağı Herodot'un bazı değinmelerinden hareketle Trakya çıkışlı Frig boylarından biri diye tahmin edilmekle beraber, bu ismi Urartu devletinin kurucu kralı Aram'la ilişkilendiren görüşler de var. Halen tartışmalı olan konuda Ermenilerin Urartu yıkılırken bu bölgeye geldikleri görüşüne karşı, başından beri Urartu'nun konfederatif yapısı içinde Ermenilerin etkin olduğu görüşü güç kazanıyor. Buna göre daha önceki Hayasa'nın mirası Urartu'ya intikal etmiş, göçle gelenler ise Yukarı Fırat ve Dicle kaynaklarında Hayasa ve Nairili kavimlerle kaynaşarak Ermeni halkının oluşumuna eklemlenmişlerdir. Urartu'nun yıkılışı ardından ortaya çıkan ilk Ermeni krallıklarının Medz Hayk (Büyük Ermenistan), Pokır Hayk (Küçük Ermenistan) gibi isimlerle kurulmuş olması bu görüşün lehine bir olgudur. Hayasa ismindeki -sa, -asa tamlaması Hititçede peşine eklendiği kavim ve Tanrı isimleriyle bağıntılı yurt belirtir. Bunun birçok örneği var. En önemlisi de Hititlerin başşehri Hattusa'nın kendi kimlikleri olan Hatti ve -sa'dan oluşmasıdır. Hayk ismindeki "k" de Ermenicede aynıdır. Eski dilde hem çoğul eki, hem yurt belirten bir tamlama. Daha sonra İrani etkiyle -stan benimsenmiş ve modern Ermenicede Hayk'ın da yerini Hayastan almıştır. Uzun sözün kısası, Hayasa'dan Hayk'a, Hayk'tan Hayastan'a uzanan yerleşik Ermeni tarihi yazılı kayıtlarla 3.500 yıl eder. Öncesi meçhul, ama kadim yerleşik ve otokton bir ana damara sahip olduğunu söylemek için bu kadarı yeterli.

Xerzi'nin Kürt tarihine gelince, o kadar çok eski uygarlığı Kürtlere mal eden yazar, bilinen kimliğiyle Kürt halkının ne zaman ve nerelerde belirginlik kazandığına değinmiyor. Bunun bilimsellik bir ilgisi yok. Halkların tarih sahnesine çıkmaları bir evrim işidir. O evrim içinde pek çok eski kavimlerin rolü vardır. Diller ve etnik kimlikler, bir taraftan ana grupların ayrışması, bir

tarafından da çeşitli kavimlerin birleşmesi ve etkileşmesiyle oluşmuştur. Bu anlamda Ermeni halkını oluşturan en önemli kaynaklardan proermeniler diye söz etmek gibi, Kürt halkını oluşturan en önemlileri için de prokürtler demek mümkündür. Ama buna eski dönemlerin akla gelen bütün kavim ve uygarlıklarını katıp karıştırmak itibar edilecek bir şey değil. Mukayese etmek gerekirse, Nairi ve Urartu konfederasyonları içinde proermeniler unsurların prokürt unsurlardan daha önemli bir yer tuttuğunu söyleyebiliriz. Buna rağmen o uygarlıkları Ermeni diye tanımlamak da doğru olmaz. Mezopotamya'da varlık göstermiş kimisi daha eski ve daha geniş alana dağılan bir dizi uygarlığı Kürt saymak ise ondan da subjektif ve zorlama olur.

Bugünkü dört parçalı Kürdistan haritasının tarihte aynı genişlikle, hele de 5.000 yıl gerilere uzanan bir karşılığı yoktur. Hatta 500 yıl önce bile demografik-etnolojik gerçeklik öyle değildir. 16. yüzyıl doğu sancaklarına dair Osmanlı tahrir defterleri çoğu yerde Hristiyanların yarıdan fazla nüfus oranına sahip olduğunu gösterir, ki bunun çok büyük bölümü de Ermenilerdir. Kürt halkının çekirdeği olarak Kardaka/Karduhi/Karduk isimlerini alırsak, hatta kökleri onlara dayanabilir diye eski Guti'leri de hesaba katarsak, bu halkın esas oluşum alanı Zagros dağları çevresidir. Med İmparatorluğu birçok İranî kavmin birliğinden oluşmuştur. İçinde Kürtlerin, ya da o zamanki Kardukların önemli bir etkinliği olabilir, ama bu devletin uzun sürmeyen ömründe yayıldığı alanları genelde Kürt yurdu saymak mümkün değil. Sonraki yüzyıllarda Ermenice haritaların Gortuk ya da Gorcayk diye gösterdiği bölge (Zap Suyu ile Dicle arası) ve Zagros çevreleri, yani bugünkü Türkiye-Irak-İran sınırlarının kesiştiği hatlar yine Kürtlerin esas yoğunluk alanları olmalıdır. Araplar ile Türklerin istila dönemleri arasında kurulabilen Kürt beylikleri yine buralarda, Musul'da ve Amid-Meyafarkin bölgesinde ortaya çıkmıştır. En erken 12. yüzyılda Selçuklu hükümdarları tarafından kullanıldığı görülen Kürdistan ismi de zaten bu çevreleri ifade eder.⁸

Daha yukarıları M.Ö. 6. yüzyıldan beri komşu halkların yazılı kayıtlarıyla Ermenistan olarak bilinir. (Perslerde Armina, Yunanlarda Armenia vb...) O tarihten itibaren Ermenilerin bazen bağımsız, bazen yarı bağımlı siyasi birliklere sahip oldukları alan aşağı yukarı eski Urartu sınırları ile örtüşür. En eskilerinden başlayarak coğrafyacılara da bu dağlık alana Ermeni Platosu demiştir. Kısa bir dönem II. Dikran'ın yayılmacı savaşları ile geniş imparatorluk hüviyetine ulaşması hariç, kendi doğal sınırları içinde küçülüp büyüyen, bir yerde sönüp bir yerde canlanan krallık ve prenslikleri görülür. Pers ile Selefki, Part ile Roma, Sasani ile Bizans arasında çoğu zaman el değiştiren ve parçalı da olsa, her hükmedenin kendi dilinde Ermenistan'a karşılık gelen isimlerle andığı bir ülkedir. Arap istilasını altında yine yaşayabilen prenslikleri olmuş, Türk istilacıları en son ayakta olan Pakraduni krallığını yıkmıştır. Selçuklular, Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenler, Osmanlılar da sırasıyla hâkim oldukları bu alanı Ermenistan olarak anmış, bazıları kendine Şah-ı Armen sıfatını bile vermiştir.

Ermenilerin kendi öz tarih kaynakları ise, özgün alfabelerini yaratmalarından beri (son 1600 yıl boyu) yazılmış sayısız klasikleriyle, her döneme, her yüzyıla ve Ermenistan'ın her bölgesine daha ayrıntılı tanıklık eder. Kürtlerin kendi tarihleri üzerine oldukça geç yazdıkları *Şerefname* dışında bir klasik eserlerinin olmayışı modern zamanda yazılanların öz kaynaklara dayanması açısından önemli bir fark ve dezavantajdır. Sözlü tarih malesef yazılısı gibi olmuyor. Şimdi yazılmaya çalışılan Kürt tarih tezleri antik dönem ve ortaçağla ilgili öz birikimden oldukça yoksun. Öyle olunca gerideki tarihte kendi köklerini keşfetme imkânı daha zayıf kalıyor ve milliyetçi tarih yazımı en uzak geçmişe kadar o coğrafyada olup biten her şeyi, kurulup yıkılan bütün uygarlıkları kendine mal etmenin açgözlü uğraşısıyla daha uyduruk şekilleniyor. Bunun diğer yönü de, aynı coğrafyada rakip gördüğü ulusun tarihini inkâr etmedeki fütursuzluk oluyor. Ama

hiç değilse Kürtlerin klasiği *Şerefname*'ye bakılırsa Ermenistan gerçekliği şimdiki gibi inkâr edilme durumunda değil.

Şerefname'de Osmanlı-Kürt ittifakının yapılış koşulları ve gelişmeler aktarılırken şöyle deniyor: “*Dostlarının üstüne titreyen ve düşmanlarını yerle bir eden bu hükümdar, Kürdistan Emirlerinin talebine uyarak, Acemistan (İran) topraklarına ege-men olmak amacıyla Ermenistan ve Azerbaycan üzerine yürüyüşe geçti...*” Bu pasajı aktaran Sait Çetinoğlu, bir parantez açarak “*Ermenistan’a yürüme sözüne okuyucunun dikkatini çekmek isterim*” diyor ve “*Osmanlı’nın egemenliğinde Kürtlerin Ermenistan’ı fethettiğini söyleyebiliriz*” diye ekliyor¹. Bunu da Ayşe Hür’le tartışmasında onu “*Sait Çetinoğlu’nu bile okumuyor ve bilmediği konularda en yetkin isimlerden bile faydalanmıyor*” diye suçlayan Xerzi’nin dikkatine sunmak gerekir.

Şüphesiz bir etnisitenin ismiyle anılan ülkeler yalnız onun yurdu değildir. Tarihte hiçbir ülke nüfus olarak homojen, hiçbir halk da soy olarak katışıksız olmamıştır. Ermenistan içlerinde Medler, Persler, Partlar döneminden İranî gruplar ve tabii ki Kürtlerin ataları da bulunmuştur. Nasıl ki Asuri-Süryani, Gürcü-Kartveli, Yunan-Pontus, Tsani, Yahudi ve eski Hitit halkları eksik olmamışsa... Bütün bu renklerin Ermeni kültürü içinde eriyenleri de olmuştur. Ama Kürtlerin Ermenistan içlerine nüfuz etmeleri esasta Arap ve Türk istilalarına paralel ve onlarla din ortaklığının imkân verdiği bir gelişmedir. Yine de Doğu Torosların kuzeyinde çoğalmaları daha geç, Osmanlı devletine savaş hizmeti karşılığı elde ettikleri beylik alanları sayesinde mümkün olur. Doğal göçlerle gelen ve boş alanlara yerleşenler de olmuştur. Hepsine işgalci diyemeyiz. Gelip yerleşmenin zorbalık ve gasp yoluyla olduğu veya başlangıçta öyle değilken zamanla güç toplayarak yerli halkı kovmaya dönüştüğü ölçüde işgalci karakter taşıdığını söyleyebiliriz. Tarihsel Ermenistan’ın Kürdistan’la iç içe geçmesi böyle tedrici bir yayılma ve demografik değişimin ürünüdür.

1 Sait Çetinoğlu, Emir Bedirhan’ın Cizre-Bothan Direnişini Doğru Okumak 1-2.

Nihayet soykırımla Ermeni halkının yok olması Batı Ermenistanı tamamen Kürdistan'a dönüştürünce, artık o uzun tarihsel gerçekliği inkâr etmenin yolu da ardına kadar açılır.

İşte bizim konferansta bir küçük paragrafla değindiğimiz istismar olayı bununla ilgilidir. Bu açık kapının gamsızca kullanılmasıdır. Xerzi de bu kapıdan girdiği gibi, “biz hancı siz yolcu” şarkısıyla dalgasını geçiyor. Sormak lazım, oralarda hancılık taslamak için gösterebileceği kaç tane tarihî eser, Kürt damgasını taşıyan kaç önemli uygarlık kalıntısı var? Camilerin, köprülerin, hanların mimarları, Kürt beylerine ait konakların ustaları kimlerdi? Oralarda daha düne kadar gösterilebilen asırlık ceviz ağaçları, dutluk ve üzüm bağları bile Ermeni işiydi. Bakın Türklerle ortak fetihler ve sağlanan avantajlar bir yana, Ermenilerin yok edilişinden önceki son 50 yıl zarfında yapılan gasplar bile kendi başına çok şey anlatır. Başta Kürt ağaları olmak üzere Müslüman zorbalardan Vilayet-i Sitte kapsamında Ermenilerden gasp edilen toprak ve mülklerin miktarı 26.185 tarla, 2.591 ev, 1.066 değişik yapı, 1.190 bağ bahçe, 2.007 çayır, 460 mera sayılıyor ve bunların toplam genişliği 1.030.000 hektar ölçülüyordu². Soykırım sonrası paylaşılan ganimetler bu hesabın içinde değil ve zaten onların haddi hesabı da yok!..

Ermeniler kendi vatanında işgalci, 1071'de gelen Türkler ise kurtarıcıymış!

Yukardaki noktayla bağlantılı olarak bir de Şakir Epözdemir'in yakınmasına değinelim. “*Neden Kayserililere pastırmayı, Maraşlılara dondurmayı, Afyonlulara kaymaklı şekerini öğrettiniz de biz Kürtlere bir şeyler öğretmediniz?*” diyor. Muhakkak Kürtlerin de öğrendikleri şeyler olmuştur. Hiç değilse göçebe aşiretler

2 Hamo K. Vartanyan, “*Arevmıdahayeri Azadkrutyun Hartsı yev Hay Hasaragagan-Kağakagan Hosankneri XIX Tari Verçin Karortum*” (19. Yüzyıl Son Çeyreğinde Batı Ermenilerinin Kurtuluş Sorunu ve Ermeni Sosyal-Siyasal Akımları), Yerevan, 1967, s. 99.

çiftle çubukla tanışmıştır. Başka alanlara gelince, bir yazısında Tarık Ziya Ekinci, Ermenilerin ziraattaki yerini inkâr ederek onları neredeyse sadece zanaat ve ticaretle uğraşır gösterdikten sonra şöyle demişti: “Kürtler Ermenilerin yaptıkları mesleklerle ilgilenmeyi kendilerine yediremiyor, bunu aşağılık bir uğraş sayıyorlardı.” Şakir Bey buradan bir sonuç çıkartabilir mesela. Zanaat ve sanat gibi insanı insan yapan uğraşları “aşağılık” nitelerek, kedinin erişemediği ciğere mundar demesi gibidir.³

Şakir Epözdemir bir soruyla başlamış ve yine o soruyla bitirene kadar tarihin canına okumuş. İddiasına göre Ermeniler “hile ve desise (entrika) ile sahiplendikleri Kürdistan topraklarını” 1020’de Bizans’la trampa etmişler. Kastettiği Vaspuragan toprakları (Van gölünün doğu çevresi) Urartu’dan veya hemen sonrasında beri kesintisiz orada yaşayan Ermenilerin ve son dönem etkin olan Ardžruni naxararlığının (beylik, prenslik) elindeydi. Türklerle Bizans arasında durumunu güvensiz bulan Vaspuragan kralı Senekerim Bizans’la anlaşarak önemli bir nüfusla Sepas-dia (Sivas) bölgesine yerleşir. Yazarın iddiasının aksine bu alan boşaltmanın daha sonra Kürtler tarafından doldurulmaya hizmet ettiğini söylemek mümkün. Van çevresindeki Ermenilerin orayı uzak tarihte Kürtlerden ve hele de Kürdistan’dan aldıklarını söyleyebilecek hiçbir veri yoktur.

Bu noktada “işgalci Ermeniler” diye kastettiği, herhalde ki Urartu’nun ardından Medler’in hâkimiyet döneminde ortaya çıkan Yervantuni (Orontes) isimli ilk özerk Ermeni yönetimidir. Medler önceleri Kuzeybatı İran’da oluşmuş bir güç iken eski Asur ve Urartu’yu yıkarak bu topraklar üzerinde yaklaşık 100 yıl sürecektir bir hâkimiyet kurmuşlardır. Medler içinde Kürtlerin ataları etkin bir unsur olabilir, nasıl ki Urartu içinde Ermenilerin ataları olmuşsa. Fakat eski Urartu topraklarını Kürtlere ait göstermek hiç

3 Bütünü için bakınız: Toros Sarian, Tarık Ziya Ekinci’nin ‘Tarihî Sosyolojik İnceleme’inde Ermeni İmajı, 4 Ekim 2011, HYPER-LINK “<http://www.gelawej.net/index.php/joomla/joomla-overview/yazarlar-arsivi.html>” *gelawej.net*

mümkün değil. Bu açmazı gidermek için yazar Urartu'yu da Kürt uygarlığı sayıyor. Ermeniler içinse şöyle bir tablo çiziyor: *“Trakya tarafından göç edip Kürt Haldi/Halti/khalti devletinin ve Med İmparatorluğunun himayesine girdikten bir müddet sonra Meka-donlar ve Romalılar bölgeye hâkim olunca hemen akrabalıklarını öne sürüp sarmaş dolaş olmaya başladılar ve daha önce Kürtler onları himaye mi etmiş, onlara devlet mi kurdurmuş, onlara Rewan düzlüğünü tahsis ve hibe mi etmiş, onlarla dindaş, dost ve komşu mu olmuş, hiçbir şey akıllarının ucundan geçmedi.”*

Yazarın Kürt Haldi dediği Urartu devletidir. Buna göre Kürt Medler, Kürt Urartu'yu yıkmış oluyor. Eskisi ve yenisiyle bütün o bölgeleri Kürdistan saymanın uyduruk tarihi böyle yazılıyor. Ermeniler ise bütünüyle Trakya'dan gelip Kürtlerin himayesi sayesinde buralara yerleşebilmiş, fakat daha sonra Batı'dan gelen istilacılarla işbirliği yaparak Kürtlere sırt dönmüş nankör bir millet oluyor!.. Rewan (Yerevan) düzlüğünü de Kürtler hibe etmişmiş! Hatta başka bir yerde daha da ileri giderek *“Ermenilerin zaten Kürtlerin kendi rızalarıyla onlara verdiği Yerivan ya da Rewan'dan başka toprakları yoktu ki”* diyor. Tabii, Yezinga'nın Xarpert'in, Muş'un düzlüğünü de Kürtler vermiş olmalı!.. Urartu döneminin Ereuni şehrini de Kürtler kurmuş olmalı! Şakir Bey Yerevan'ın “belirme, görünme” anlamında Ermenice bir sözcük olduğunu bilir mi? Nahçıvan'ın aslının Ermenice Naxiçevan olup Nuh tufanına atıfla “ilk inilen yer, ilk konaklama” anlamına vaftiz edildiğini de bilmez. Ama yazısının sonunda eski yer isimlerinin çok değişik alternatifleri olduğuna değinerek, *“Bir yerin, bir merkezin otantik ve tek ismi yok mu? Hayır, Kürdistan'da yok. Araplar geldi değiştirdi, Ermeniler geldi değiştirdi, Türkler geldi değiştirdi”* diyor. Bunu söylerken örnek olarak andığı “Serékanîyé, Kanyaxezalan, Resulayn, Ceylanpınar” çeşitlemesi. Orada Ermeni ismi yok, ama nerelerde varsa onların da eski Kürt toprağı olduğunu ima ediyor. Sevan Nişanyan'ın *Adını Unutan Ülke/Türkiye'de Adı Değiştirilen Yerler Sözlüğü*'nde değişik dillerden eski yer isimlerinin dağılımını gösteren haritalar

var. Orada Ermenice isimlerin daha çok doğu illerinde, Kürtçe isimlerin daha çok güneydoğuda yoğunluk arz ettiği görülür. Ermenice isimlerin büyük çoğunluğu o yerleşimleri ilk kuranların verdikleri isimlerdir. İki halkın yaşam alanlarının kesiştiği ve Kürtlerin nispeten geç yerleştikleri hatlar için tersine, bazı Kürtçe isimlerin daha eski Ermenice isimleri dönüştürme yoluyla ortaya çıktıklarını da söyleyebiliriz. Bunun pek çok örneği var.

Yervantuni Ermeni özerk krallığının eski Urartu alanında Medlerle anlaşmalı şekilde kurulmuş olması yukardaki bir yığın illüzyona dayanak yapılmış. Bu süreçte istilacı olan Medlerdi. Onlar başka ele geçirdikleri yerler gibi Urartu alanında da geniş toprakların kontrolünü sağlayabilmek için yerel valiler atamaya ihtiyaç duymuşlardı. Tarihteki bütün hızlı büyüyen imparatorlukların ortak özelliğidir bu. Onlardan sonra gelenler de (Persler, Romalılar ve başkaları) aynı alanda yine Ermeni hanedanlık evlerine dayandılar. Dışardan hâkim olanların (Partlar gibi) kendi soylarından atadıkları kralları da oldu, ama bunlar dahi bölgede baskın olan Ermeni kültürüne adapte oldular, xınamilik bağlarıyla Ermenileştiler. Şakir Bey M.Ö. 333'te Romalılar tarafından işgal edilen bölgeyi yine Kürdistan sayıyor. Ondan 70 yıl önce *Anabasis*'i yazan Ksenofon'un Karduk'tan yukarı dağlık bölgeleri Ermenistan olarak andığını yine umursamıyor. Daha sonrası için ise şöyle yazmış:

İslamiyet Erzurum ve Kars'a Miladi 640'ta dayandıktan sonra, Kürtler ilk olarak doğru bir karar alıp Müslüman olunca talih yüzlerine güldü. Çünkü Ermeni yöneticilerin Mezopotamya, Kürdistan, Kafkasya, Anadolu ve Kilikya toprakları üzerindeki bütün kabadayılıkları ve çalımları Romalıların, Bizanslıların ve özellikle Hristiyanlık dininin sayesindeydi. Eğer Kürtler tez davranıp Hristiyanlığı kabul etse ve Bizanslılarla sıkı bir ilişkiye Ermenilerden önce girebilselerdi, meydan Ermenilere kalmayabilirdi.(...) İslam Orduları 640 yılında Kürdistan'ı baştan başa işgal etti. Bu koca toprakları kimlerden aldı? İşgalcilerden aldı. Daha önce 972 yıldır bu topraklar Roma, Bizans, Ermeni, Gürcü ve Hristiyan

dinine mensup “keysfillelerin” işgalindeydi. (...) Kürtler kendi topraklarına sahip çıkmaya başladılar ve Alpaslan o dönemde İslam Halifesi tarafından komutan olarak seçildi. Hristiyanlara karşı İslam kuvvetlerini başta Merwani Kürt devleti olmak üzere diğer Kürdistan Statüleri tarafından da desteklendi ve Romalıların Milattan önce 333 te işgal ettiği Kürdistan toprağının geri kalan kısmı da 1404 yıl işgalden sonra kurtulmuş oldu.(...) İki- de bir Kürtler: ‘Türklerle Anadolu kapılarını açtık’ demelerine karşın, biz İslam olarak kuvvetlerimizi birleştirerek Malazgirt’te 1404 yıldır devam eden haksız işgallere son verdik derim.”

Bravo! Hele son sözleri Türk Tarih Kurumu’ndan madalya almayı bile hak eder. Baksanıza, İslamın kılıcının değdiği her yeri anasının ak sütü gibi helal sayıyor. Roma ve Bizans’a Ermeni ve Gürcü gibi yerli halkları da katarak hepsini ortak işgalci gösteriyor. Orta Asya’dan akınlarla gelmiş Türkleri ise kurtarıcı!.. Anlaşılan, nerede ve kim olursa olsun, Hristiyanlık=İşgalcilik, İslam=Kurtarıcılık formülüyle bakıyor tarihe. Bu kadar saçmalığın neresine laf yetiştirelim?

Her şeyden önce, Roma ve Bizans’ın işgal ettikleri yerler daha çok Ermenistan’dı. Kürtler o dönem Hristiyan olsaydı bile Doğu Toroslar’ın kuzeyinde önemli bir varlıkları olmadığı için Ermeni naxararlarından daha tercihli bir dayanak olmaları mümkün olmazdı. Ermeniler Roma’dan sonra değil, kendi krallıkları ile daha önce Hristiyan olmuşlardı. Halk olarak Ermenilerden de önce Hristiyanlığı benimseyen Süryaniler vardı, ama onlar da Kürtler gibi daha güneyde bulundukları için yukarı bölgelerde yerel otorite olamadılar. Bizans döneminde Hristiyanlık Ermenilere de çok avantaj sağlamadı, 6. yüzyılda Justinianos’un düzenlemeleri Ermenistan’ın kendi naxararlarıyla özerk yönetim imkânlarını budadı. Bu uygulama 1300 yıl sonra II. Mahmut’un merkezileşme hareketiyle Kürt beyliklerinin budanmasına benzerdi. Osmanlı’nın Bizans mirasından çok şeyleri devralmış bir imparatorluk geleneği olduğunu düşünürsek, II Mahmut’un merkezileşme ve Tanzimat uygulamasının bir Justinianos taklidi

olduğunu da söyleyebiliriz. Fakat iki otonomi sürecini karşılaştırmak gerekirse, Bizans dönemi Ermeni prensleri daha önceden de Ermeni nüfusun yoğun olduğu bölgelerde varlık göstermişken, Osmanlı dönemi Kürt beyleri Şii İran'a karşı savaşta etkin rol oynamaları sonucu yalnız daha güneydeki Kürt bölgelerinde değil, kuzeye doğru ağırlıkla halen Ermeni olan bölgelerde de yerel otorite oldular. Mesela Pahahovid yöresini ele geçiren Cimsit Bey "Palu fatihi" ünvanıyla orada otonom hükümet sahibi oldu.⁴ Bu süreç Kürt nüfusun kuzeye yayılmasını, Ermeni nüfusun göçlerle dağılmasını ve Batı Ermenistan'ın tedrici şekilde Kuzey Kürdistan'la iç içe geçmesini sağladı. Osmanlı'nın son dönemi o bölgeler net sınırlarla ayrıştırılamayacak kadar iki vatanın birleşimine dönüşmüştü. Ancak soykırım Ermeni halkının kökünü kurutunca bütün o bölgeler demografik olarak dört başı mamur Kürdistan oldu.

Yukardaki sözlerin diğer acınacak tarafı, işgalci imparatorluklarla dinsel temelde ittifak ve yerel imtiyazlar sağlamayı bir yandan (başkası için) ayıplarken, bir yandan (kendi milleti için) kıskançlıkla savunmasıdır. Roma-Bizans zamanında Ermenilerin başka halklara "kabadayılık ve çalım"larından söz ediyor. Bunu ne tür tarihî verilere dayandığı belli değil. Osmanlı döneminde Kürt beylerinin Hristiyan komşularını yıldıran zorbalıklarına ise hiç değinmiyor. Oysa bunun yığınla somut görüngüsü ve ayrıntılı belgeleri var. Ermeni köylüsü onların elinde zar ağlıyor, çareyi göç etmekte buluyordu. Ama hayır, Şakir Epözdemir'in tarihi bambaşka. Tıpkı "eşsiz Türk-Osmanlı hoşgörüsü" gibi, aynı İslam kültürüyle yoğrulmuş Kürt yöneticileri de Ermenilere "unutulmaz bir cennet" yaşatmış. Bakın ne diyor?

"Şimdi radikal Ermenilere soralım 1020'de mi Ermenilerin ekonomik durumları iyiydi veya 1820 de mi? Eğer 1820 de yani 800 yıl sonra Kürdistanlı Ermeniler daha müreffeh ve

4 Feyzullah Demirtaş, *Mirdasi Hükümdarları, Palu-Egil Hükümetleri ve Çermik Beyliği ile Hakkâri Hükümdarları*, İstanbul 2007, s.42-43.

daha huzurlularsa biliniz ki Kürdistan yönetimlerinin sayesinde bu zenginliğe ve refaha kavuşmuşlardır Kürdistanlı Ermenilerin bunca vatan hasretini çekmelerinin nedeni de, Kürdistan'da kendi vatanlarındaymış gibi bu 800 yıl boyunca askerlik yapmadan ve hiçbir kargaşayla karşılaşmadan huzur içinde ticaret, sanat ve ziraat sektöründe çalışarak, inanç ve eğitim haklarını kullanarak insan gibi yaşamalarındandır.”

Evet, bunlar ciddi ciddi yazılmış. Fakat tam tersi gerçekliği anlatmaya yarayan bir tür mizah olarak da okunabilir. 800 yıl boyu hiç kargaşa bile görmeden, tam huzurlu, “gel keyfim gel” bir yaşam!.. Düşünün ki, Türk-Tatar-Moğol akınları bile etkilememiş, Celali kargaşalıklar, Yeniçeri zulümleri, savaşlar, kıtlıklar bile hanelerine uğramamış. Çünkü Kürt beylerinin azizler gibi koruyucu kanatları altındalarmış. Üstelik orası kendi vatanları olmadığı halde, bir gün olsun sığıntı hissi yaşatmayan âlice-nap beyleri sayesinde neredeyse “kendi vatanları gibi” ısınmış da, ezelden beri Kürdistan olan o yerleri Ermenistan zannetmeye bile başlamışlar. İşte Kürdistan’a Ermenistan denmesinin ol hikâyesi bu imiş!.. Dünyada bunun kadar eğlenceli bir tarih ne duyulmuş, ne okunmuş olmalı.

İlgisiz emeller yüklemek değil, söyleneni anlamaya çalışmak gerekir

Son olarak dikkat çekmek istediğim, her iki yazarın bu tartışmayı yürütürken, zerre kadar bizim meramımızı anlamamış görünecek, kendilerince birtakım “emeller” yüklemeleri ve yazılarının son sözlerini üst perdeden “uyarı”larla bağlamalarıdır. Biz, eğer dürüst olunacaksa, tarihten bahsedilirken o toprakların bütünüyle Kürdistan değil, bir tarafıyla Ermenistan ve son dönem için daha çok ikisinin bileşkesi bir ortak vatan olduğu kabul edilmeli demiştik. Buna karşılık Şakir Bey’in efelenmesi şöyle: “*Ermenilerin Dernek Başkanı da buraya Kürdistan demeyin diyor.. Görmüyor musunuz? Kardeş kardeşi birkaç balya ot için öldürüyor. Sen bu halkı buradan çıkarıp adına Ermenistan koyacaksın.*

Bu kıyamette olmaz beyim!..” Ve son söz olarak da söylediği şu: “Biz hâlâ kapkaranlıkta iken başta Ermeniler olmak üzere bütün dünyanın bu mazlum halktan yana olması gerekirken, eski yanlış ve gerçekten hem hayali ve hem de tehlikeli senaryoların sinyallerini almamız çok kötü bir talihsizliktir.”

Daha önce yazısını irdediğimiz Xerzi daha da sert gürlemiş: *“Yumuşak koltuklarda, fildişi kulelerde, Avrupalarda yaşayarak, Ermenistan’daki açlığa ve sefalete gözlerini kapayarak, Kürdistan’daki acılara sırtını dönerek, yüzyıllık macera dolu hayallere saplanmış şekilde yaşayarak, ne Kürtlere, ne de Ermenilere bir katkınız olabilir. Bu mazlum halkların üzerinden ellerinizi ve emellerinizi çekiniz. Binlerce yıllık Anadolu ve Mezopotamya coğrafyası tüm otokton halkların ortak vatanıdır ve bu her ne kadar inkâr etseniz de böyledir!”*

Bakın hele, kim neyi inkâr ediyormuş? Yukardan beri hancı yolcu tekerlemesiyle Ermenilerin o topraklarda yerli ve otokton OLMADIKLARINI anlatmaya çalışan, 5000 yıldır bütün o bölgeleri komple Kürdistan sayan yazar, son cümlesinde savurduğu tehdite makul bir görünüm vermek için “ortak vatan” vurgusu yapıyor. Hatta başka halkların da otoktonluğunu kabul ediyormuş gibi... Öyle ise sorun nedir? Bizim savunduğumuz o değil mi zaten? Kıyamet kopartılan çağrımız, Osmanlının son döneminde iç içe geçmiş olan Batı Ermenistan-Kuzey Kürdistan gerçekliğine saygılı olunması, tarihten söz ederken buna uygun tanımlar yapılmasıdır. Siz buna saygılıysanız o zaman neye çatıyorsunuz? Yukardaki sözlerin her cümlesi birbirinden vicdansız ve salt kindarlıkla söylenmiş şeyler. Kim fildişi kulelerde yaşıyormuş? Sefalet ve acılara göz kapadığımızı nerden çıkarttınız Xerzi Bey? Siz bizi ne sanıyorsunuz? Başka yazdıklarımızı da mı okumadınız? Biz yalnız Ermeni soykırımının değil, Dersim’in de, Zilan’ın da, Maraş’ın, Sivas’ın ve Roboski’nin de davacısıyız. Türk haberlerini izlerken adaletsizliğin, pervasızlığın her türüne karşı öfkeleniyor, Kürtlerin haklarını tanımamaya dönük siyaset manevraları karşısında Kürt politikacılarının köpürmediği kadar köpürüyoruz.

Biraz da sizlerin inkârcılığı kızdırıyor bizi. Ve işte bu yüzden tartışıyoruz. Kürt halkıyla bir sorunumuz yok, haklı mücadele-siyle dayanışma içindeyiz. Kimseyi yerinden yurdundan sürmek aklımızdan geçecek şey değil. Kimsenin üzerinde elimiz ve eme-limiz de yok. En az sizin kadar özgürce konuşma, acımızı dillen-dirme ve silinmek istenen tarihimizi savunma hakkına sahibiz. Buna karşı kabadayılığın ne anlamı var, ne de etkisi olabilir.

02.08.2013

1915 VE ÖNCESİ: KÜRT TARİH YAZIMINDA İNKÂRCI EĞİLİMLER ÜZERİNE

I. Bölüm

Daha önceki bir yazımda 1915 soykırımına alet edilen Kürtler açısından tarihle yüzleşme gereğine karşı Eziz e Cewo'nun ileri sürdüğü argümanları eleştirmiştim.⁵ Konuyu tamamlamak üzere aynı anlayıştan yazarların 1915'te yaşanan durum, öncesindeki gelişmeler ve Kürt-Ermeni ilişkilerine dair yorumlarını da irdedeleyecektim. Bunu önceki yazımın ikinci bölümü olarak düşünüyordum, fakat kapsamını dikkate alarak şimdi ayrı bir başlıkla sunmayı tercih ediyorum.

Soykırım gerçeğini bulandıran, tersyüz eden, sorumluluğunu yok edilmiş halkların kendilerine yükleyen Türk tarih tezleri herkesin malumudur. Bunların Kürt versiyonu diyebileceğimiz yorumlar ise yakın zamana kadar birkaç eski örnekle sınırlı olup pek yaygın bilinmiyordu. Ancak soykırımda kullanılan Kürtlerin rolü konuşuldukça milliyetçi savunma refleksleri bu alanda yeni ürünler veriyor. Bazıları Türk inkârcılarına rahmet okutan karşı ataklara geçiyor. İki defa uğraşmak zorunda kaldığımız muazzam abartılı Xanasor iddiası tamamen bu zeminde ortaya atılmıştı.⁶

5 http://www.gelawej.net/index.php?option=com_content&view=article&id=10175:2013-05-10-08-39-46&catid=215:hovsep-hayreni&Itemid=236

6 http://www.gelawej.net/index.php?option=com_content&view=article&id=8861:2013-02-26-01-06-23&catid=215:hovsep-hayreni&Itemid=236

Verilen ana fikir “Ermenilerin sanıldığı gibi masum olmadıkları ve imha edilmelerinde bir kısım Kürtlerin rolü olsa bile, önceden husumet yarattıkları için vebalinin yine kendilerine ait olduğu” yönündeydi.

Êziz ê Cewo’nun Xanasor iddiasını kullananlardan Xerzî, daha gerilere uzanarak yaptığı tarih muhasebesinde iki halk arası gerginliklerin esas sorumluluğunu başından itibaren Ermeni tarafına mal etme yoluyla bu kanaati güçlendirmeye çalışıyor. Xerzî’nin “Kürt-Ermeni İlişkileri, 1915 ve Özür Meselesi” başlıklı makalesi, günümüzde bir ulusal özgürlük mücadelesinden yana görünürken, tarihteki bir benzerini boğmaya çalışanlarla zihinsel planda ne kadar uyuştuğunu göstermesi bakımından ibret vericidir.

Eskilerden Nuri Dersimi’nin Türk ordusu içinde etkilendiği İttihatçı bakışla Kürt milliyetçiliğini harmanlayarak yazdıkları, Ermeni ulusal hareketine karşı gösterilen bu çarpık ve insafsız yaklaşımların besleyici damarlarından biri sayılır. Fakat onun “asıl Ermeniler Kürtleri katletti” yolundaki karşı iddiaları çok dayanaksız olduğu için aynı doğrultuda yeni arayış sürdürenler yabancı kaynaklardan işlerine yarayacak veriler bulmaya ağırlık vermektedir. Aso Zagrosi, böyle bir “cevher” olduğu inancıyla Rusçadan çevrilen biri Kürt (Kamil Bedirhan), biri Rus (Prens Şachovski), iki müttefik şahsiyetin Ermeni aleyhtarı soyut ve abartılı iddialarını yakın bir zamanda yazdığı üç ayrı makalesinde tekrar tekrar kullanmıştır. Nuri Dersimi’nin gerçekliğe aykırı katliam rakamlarını da bu şüpheli anlatımlara ekleyerek hepsini “belgeli gerçekler” gibi gösterme çabasıdır.

Bütün bunları sırasıyla ele alıp değişik kaynaklar ışığında çok yönlü değerlendirmeye çalışalım. Aynı zamanda Kürt-Ermeni ilişkilerinin soykırım öncesi yüzyıllık seyrine Ermeni tarihçilerinin nasıl baktıklarını da konu edelim ki, hangi yaklaşımların daha milliyetçi ve tarafgir, hangilerinin daha hakkaniyetli olduğu anlaşılsın; karşılaştırmalı bir muhakeme içinde en adil sonuçlara okuyucular kendi akıl ve vicdanlarıyla varabilsin.

Konuya girmeden özellikle bir şeyin altını çizmek istiyorum. Bu tartışmaları yürütmemin önde gelen amacı, Kürt halkı arasında geçmişten beri önyargılara konu olan Ermeni ulusal hareketinin ve genel anlamda pek bilinmeyen ihtilaflı tarihsel süreçlerin daha doğru algılanmasına hizmet etmektir. Bu aynı zamanda günümüzün özgürlük, adalet ve demokrasi sorunları etrafında halklar arası dostluk ilişkilerinin eski acı tecrübelerden öğrenerek daha bilinçle örülmesi için yararlı olabilir. Ancak içeriğe önem verilmeden, salt polemik yürütme durumuna bakılarak, bu tür yazıların yersiz gerginlik körüklediğini düşünmek de mümkündür. Bu hisse kapılma durumundaki arkadaşlara, bunları hiç yazmamanın daha iyi olmayacağını, ancak somut bilgilere dayalı olgun tartışma ve adil yaklaşım temelinde düşündürücü olma yoluyla olumlu dönüşümlere vesile olunabileceğini hatırlatmak isterim.

Soykırım Öncesi Yüzyıllık İlişki ve Gerginliklere Dair Xerzi'nin Muhasebesi

İlgili makalesinde⁷ öncelikle 19. yüzyılın ilk yarısındaki Osmanlı merkezileşmesine karşı Kürt ayaklanmalarını konu eden Xerzî, Ermenilerin bunları desteklemediğine dikkat çekerek, iki halk arasında artan mesafenin gittikçe gerginliklere ve çatışmalara dönüşmesini esasta Ermeni tarafına, özellikle de onun şehirli kesimine yüklüyor:

“93 Harbine kadar Ermeniler bu isyanları daha çok uzaktan seyretmekle yetinmiş ve özellikle şehirlerde yaşayan orta ve üst sınıf Ermeniler, daha çok Osmanlı'nın tarafında yer alarak “Milleti Sadıka” teriminin Osmanlı'da daha da kuvvetlenmesine sebep olmuşlardır. Bu tavırda Kürt Beylerinin gayri Müslim topluluklara yönelmesinin de etkileri olduğu göz ardı edilmelidir. Toplumlar arası çelişki ve her iki toplumda da bulunan fanatikler, beraber hareket etme tavrının sergilenmesine engel

7 (<http://www.mezopotamya.gen.tr/drok-tarih/kurt-ermeniliskileri-1915-ve-ozur-meselesi-h1716.html>)

olmuşlardır. Ama en önemli etkenin, şehirli Ermeni nüfusun bu hareketlere, rahatlarının bozulmaması için uzak durmaları olduğu söylenebilir” diyor.

Kürt beylerinin Osmanlı merkezileşmesine direncini Ermeniler neden desteklemedi?

Kürt feodal beylerinin yerel otoritesi yüzyıllardır Ermeni halkının zararına işlemiş olmasına rağmen, bunu sürdürme çabaları Ermeniler tarafından niçin ya da hangi güvenle desteklenecekti? Konuyu bu açıdan değerlendirmeyen yukardaki görüş Ermenilerin uzak durma nedenini anlama ve açıklamaktan uzaktır. Düşünüldüğünün aksine Kürt beyliklerinin gücünün kırılmasına o dönem şehirliden çok doğu vilayetlerindeki Ermeni köylüsü sevinmişti. Bir örnek olarak, Çarsancak beylerinin elinde zar ağlayan Ermeni köylülerinin, 1830’lu yıllarda Xarpert (Harput) ve çevresindeki beyleri asıp kesen Reşid Paşa’yı nasıl “kurtarıcı” gibi karşıladıklarına dair yaşlı maraba Giro Kehya’nın anlatımları ilginçtir.⁸ Benzeri duygular pek çok yörede paylaşılmıştı. Çünkü o yerel zorbalar kırsal alanda Hristiyan reayayı keyfinin istediği gibi kullanıyor ve canından bezdiriyordu. Yoksul Kürt köylüsü de mağdur olmakla beraber, Hristiyan reaya sınıfı daha aşağı serflik koşullarında yaşıyor, daha katmerli sömürülüyor ve pek çok fiili saldırı karşısında daha savunmasız bulunuyordu. Bu nedenle Ermeni halkı derebeylerin kanunsuz hâkimiyeti yerine devletin getireceği nizamdan yana bir tutum içindeydi. Müslüman beylerin yaşattığı mağduriyet ümmetçi Osmanlı sisteminden bağımsız bir olgu değilse de, Tanzimat’ın bu sistemi iyileştirme vaatleri Hristiyan halkların devlete daha hayırhah bakmasını getiriyordu.⁹

8 Antranik, *Dersim Seyahatname*, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 41-49.

9 Ayrıntılı tasvir ve analizler için bkz: Arsen Yarman, *Palu-Harput 1878, I. cilt, Adalet Arayışı*, Derlem Yayınları, 2010.

Bu etkenlerden yoksun olarak çizilen “rehavet” tablosunun olan biteni gerçekçi bir şekilde yansıttığı söylenemez. Xerzî, özgürlükçü bir ulusal hareket geliştirecek aydınlanmadan o zamanki Kürtlerin çok uzak olduklarını ve ayaklanan kimi liderlerinin Ezidilere, Nasturilere katliam yaptıklarını da belirtmesine rağmen, onları sırf Osmanlı’dan kopuş eğilimine girdikleri için dönem itibariyle Ermenilerden bir adım ileride gösteriyor. Ermenilerin “milleti sadıka” diye nitelenmesine de bu açıdan vurgu yapıyor. Yakın zamana kadar Kürt beyleri Osmanlı sultanlarına Ermeni elitlerinden daha az sadık değildi oysa. Son durumda otonom beylik düzenleri sarsıldığı için isyankâr olmuşlardı. 19. yüzyılın birinci yarısında gerçekleşen ilk Kürt ayaklanmaları böyle bir zeminde, ulusal bilinci gelişmemişken bağımsızlık arzusu kamçılanan feodal beylerin, kendi çıkarları hesabına bir tür ölüm kalım meselesi gibi zorlanarak giriştikleri politik egemenlik mücadeleleriydi. Şüphesiz diğer bağımlı uluslar gibi Kürtlerin de, nasıl bir önderlikle olursa olsun, bağımsız bir devlet kurmaya yönelmeleri meşruydu. İlk ayaklanmaların veya Osmanlı askerî seferlerine karşı direnişlerin olduğu yerler (Süleymaniye, Revanduz, Hakkâri, Sincar, Harzan, Cizre, Botan) Kürt halkının köklü tarihsel geçmişi ve mevcut demografik ağırlığıyla da öz Kürdistan kapsamına giren yerlerdi. Ancak kuzey çevrelerden desteği istenen Ermenilerin o harekette kendileri için daha iyi bir gelecek düşünebilmeleri zordu. Bundan başka, o sıralar henüz Ermeni ulusal hareketi doğmamış ve Batı Ermenistan ile Kürdistan’ın Ermeni halkı birkaç küçük dağlık yöre dışında genellikle silahsız olduğu için, ortak bağımsızlık yönünde geniş bir güçbirliğinin pratik koşulları da son derece zayıftı.

Yine de örneğin en güçlü çıkışı yapan Cizre-Botan merkezli Bedirhan Bey’in hareketi dar bir alanda bile bağımsızlık elde edebilse (ki hedefi Diyarbekir’den Muş’a, Bitlis’e, Van’a ve Urmiye’ye kadar hükümranlılık kurmaktı), bu durum Osmanlı’nın doğu bölümünde başka çözümleri tetikleyip, hem Kürtlerin hem Ermenilerin kaderini daha farklı şekillendirebilirdi. Öyle bir

kopuştan sonra hiç değilse geri kalan bölgelerdeki Kürtlerin daha sonra gelişen Ermeni hareketine karşı kullanılma riski zayıflar ve muhtemelen Hristiyan halklara 1915 boyutunda bir felaket yaşatılamazdı. Fakat 1830 ila 1840'lı yılların atmosferi içinde Ermeni toplum temsilcilerinin bunları tasavvur edebilmeleri mümkün değildi. Kürt beyliklerine ilişkin genel duyguları negatif olduğu ve güven duymadıkları için, Bedirhan Bey'in kuracağı yönetimde Ermenilere yer vermeyi vaat etmesi bile (ki özellikle ekonominin yönetimi için bunu öngördüğü anlaşıyor) şüpheyile karşılanır ve çokları doğal olarak öyle bir riske girmek istemezdi. Sonuçta Bedirhan Bey'in ayaklanmasına onun etki alanında bulunan yakın çevrelerin (Bohtan, Moks, Şatah) yarı bağımsız Ermeni aşiretleri katılmış, buna karşılık Vaspuragan bölgesinin bazı Ermeni grupları ise Osmanlı ordusuna yardımcı olmuşlardı. Birbirine karşıt vaziyet alma durumları Kürtler arasında da görülmüş, örneğin Diyarbekir tarafındaki aşiretler harekete destek olmadığı gibi, Muş'tan Bitlis'e kadar nüfuzu bulunan Modikan aşireti reisi Mirza Bey tersine Osmanlı yanında yer almıştı¹⁰.

Yani eğer o ayaklanmanın desteksiz bırakılması ve/veya karşısına geçilmesi yanlırsa, bunu öncelikle Kürt toplumunun kendi içinde sorgulamak gerekir. Ancak daha sonra ve ona güven verebilir olduğu ölçüde Ermeni toplumu açısından sorgulanmasının bir anlamı olabilirdi. Yoksa öyle “şehirli Ermenilerin rahatlarını bozmak istememeleri” gibi bir genellemeyle Van'dan İstanbul'a bütün Ermeni halkının şehirli nüfusunu daha sonraki Kürt-Ermeni gerginliğinin sorumlusu saymak gülünçtür.

Xerzî'nin özellikle konu etmemiş olmasına rağmen biz burada Ermeni toplumu için bir muhasebe noktası olarak, dönemin Ermeni cemaat lideri Patrik Madteos Çuhacıyan'ın politik tutumunu eleştirebiliriz. Onun Kürt beyliklerine karşı Osmanlı askerî seferlerini hararetle desteklemesi, taşradaki ruhani öncülöklere ilettiği yazılı yönergelerle tüm Ermenileri bu tavırda

10 Garo Sasuni, *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni-Kürt İlişkileri*, Med Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 78-81.

bütünleşmeye çağırması ve sonunda da Osmanlı'nın zaferini kutlaması çok talihsiz bir tutumdur. Kaleme aldığı metinlerde Kürtlere ilişkin kullandığı dil oldukça rencide edici, Sultan Abdülmecid'e ise kilisenin olağan iltifatları ötesinde yaranmacı olmuştur¹. Sultan ile paşalarının Kürt beylerini dize getirmedeki amaçları sanki doğuda Ermeni halkını korumak ve ona özgürlük getirmekmiş gibi, olmadık payeleri bahşetme yoluyla Osmanlı'ya yapılan övgüler, Ermeni halkım boş hayallerle avuturken, muhakkak ki ilerde Kürtlerin Ermenilere karşı duygularını da olumsuz etkilemiştir. Bunu o dönem patrikliği fazlasıyla denetleyen İstanbul'daki "amira"lar (saraya yakın Ermeni aristokrat burjuva) sınıfının etkisinden bağımsız düşünmek mümkün değil. Doğudaki Ermeni halkının şehirli ve köylüsüyle Kürt ayaklanmalarına mesafeli duruşu ise eski beylik düzeninden gördüğü mağduriyet nedeniyle daha farklı değerlendirilmelidir. Ermeniler arasında o dönem yaygın olarak paylaşılan şey, Tanzimat reformlarının yarattığı aldatıcı umut ile devletin merkezî düzenini yeğlemek olmuştur ki, bunun Kürt-Ermeni gerginliğini körükleme anlamında suçlanacak bir durum olmadığını belirtmek gerekir.

Ermeni ulusal hareketine yakıştırılan karakter ve gerçeklik

19. yüzyılın ikinci yarısı ise Ermeni halkının, henüz Kürtlerde görülmeyen bir ulusal uyanış ile özgürlük mücadelesine yöneldiği dönemdir. Xerzî bu durumu şöyle tanımlıyor: "*Milleti Sadıka payesinin verilmesinde en önemli rolü oynayan Osmanlı devlet kademesindeki elit ve nispeten daha zengin olan Ermeni önde gelenlerinin çocukları ve onlarla beraber aynı okullarda okuyan orta sınıf Ermenilerin çocukları arasında zaman içerisinde bir özgürlük fikri gelişmeye başlamıştı. (...) Bu lokomotifin itici güçlerinden biri olan din faktörünü de buraya eklememiz gerekir. Özellikle Ortodoks Ermeni Kilisesi'nin ve papazlarının dinî fanatizmi de kullanarak bu sürece katkı yaptıkları tarihî bir gerçektir. (...)*"

1 Garo Sasuni, *a.g.e.*, s. 84-85.

Başlangıçta haklı olan bu düşünceler, zamanla din faktörünün de devreye girmesiyle, yüzyıllarca beraber yaşadıkları halklara doğru evrilmeye başladı. Bu halkların en önemlisi de en yakın komşuları olan Kürt halkı idi.”

Yapılan bu tasvir somut bilgiden yoksun ve keyfi bir yakıştırma ürünüdür. Ulusal özgürlükçü fikirler yalnız Osmanlı başkentinde ve özellikle de elit kesimin çocukları arasında değil, daha erken olarak Rusya’da (özellikle Tiflis, Eçmiyadzin, Moskova Ermeni okullarında) yetişen ve genelde varlıklı da olmayan aydınlar arasında gelişmiştir. Xaçadur Abovyan, Mikail Nalbantyan, Rapayel Badganyan, Raffi, Krikor Ardzruni, Kapriel Sundukyan, Berc Broşyan, Ğazaros Ağayan ve başkaları 19. yy. ilk yarısı ve ortalarından itibaren eserler vermiş Kafkas Ermenilerinin öncü yurtsever, devrimci ve demokrat aydınları olup, görüşleri Tiflis üzerinden Batı Ermenistan’ın Erzurum-Van çevrelerini de etkilemiştir. Osmanlı Ermenilerinden bunlara paralel fikirleriyle erken ürünler veren, kimisi Venedik ve Paris gibi dış merkezlerde eğitim görmüş olan Dzerents, Mıgırdiç Beşiktaşlıyan, Madteos Mamuryan, Harutyun Sıvacıyan, Hagop Baronyan, Bedros Turyan, Arpiar Arpiaryan gibi yazar, şair ve yayıncılar da Ermeni ulusal hareketinin doğuşu aşamasında etkili olmuşlardır. Bu önemli kalemlerin bir araya geldiği süreli yayınlardan Moskova’da *Hüsisapayl* (Kuzey Parıltısı), İstanbul’da *Yeprad* (Fırat) ve *Meĝu* (Arı), Tiflis’te *Mışag* (Çiftçi), İzmir’de *Arevelyan Mamul* (Doğu Basını), yine İstanbul’da *Arevelk* (Doğu) ve *Masis* ilerici fikirlerin yayılmasına hizmet etmiştir. Aynı dönem başka bazı aydınlar ve çıkarttıkları süreli yayınlar ise muhafazakar görüşleriyle bunların karşısında yer almış, aralarında şiddetli tartışmalar yaşanmıştır.² Xerzî’nin ima ettiği Osmanlı devletiyle içli dışlı “elit”lerin tarafı işte bu karşı cephe olmuştur. Onların eğitim gören çocukları arasından tek tük

2 Prof. M. K. Nersisyan, *Hay Joĝovırti Badmutyun, Hinakuyn Jamanagerits Minçev Mer Oreri* (Antik Dönemlerden Günümüze Ermeni Halkının Tarihi), Yerevan, 1985, s. 284-296.

devrimci saflara meyledenlerin olması bu gerçeği değiştirmez. Yukarda anılan isimlerin pek çoğu eğitimlerini maddi güçlükler içinde kendi emekleriyle sürdürmeye çalışmış orta halli ve yoksul aile çocuklarıdır. Biyografileri bulunup okunabilir.

Osmanlı Ermenileri arasındaki ilk gizli ulusal devrimci örgütlenmeler ise, çelişkilerin daha keskin olduğu doğu vilayetlerinde kendini gösterir. 1868'de Erzincan Ermenileriyle Dersim Kürtlerinin ortaklaştığı bir Ermeni-Kürt Ulusal Kurtuluş Komitesi ve silahlı gücü *Xol* (Kol) kurulur. 1872'de Van'da *Miutyun i Pirgutyun* (Kurtuluş Yolunda Birlik), 1881'de Erzurum'da *Başdban Hayrenyats* (Anavatan Savunucusu) gizli örgütleri oluşur. Sonuncusu özellikle 1878'de vaat edilen reformların hayal kırıklığına dönüşmesi üzerine, Ermeni halkının alışılmış göç eğilimini önleme ve kendi vatanında haksızlıklara direnerek yaşama ısrarının ürünüdür. Bu örgütlerin saflarına katılanlar genellikle yoksul köylüler ve zanaatkârlar olmuştur. 1883'e kadar yüzlercesi tutuklanır ve yargılanır.³

İlk Ermeni partisi olarak bilinen Armenagan da 1885'te Van'da kurulmuştur. Düşünsel öncüsü olan Mıgırdiç Portugalyan 1876'dan beri burada öğretmenlikle beraber eğitsel, kültürel birlikler kurulmasına önayak olur. Bunlar ulusal kurtuluş propagandasının ocaklarına dönüşür. Bölge halkının büyük saygı duyduğu yurtsever ruhani lider Xrimyan Hayrig daha erken (1858-64 arası) çıkarttığı *Ardziv Vaspuragani* (Vaspuragan Kartalı) dergisiyle ulusal uyanışa önemli katkı yapmıştır. Portugalyan sık sık Tiflis'e giderek *Mışag* (Çiftçi) dergisinin editörü Krikor Ardzruni ile görüşmelerde bulunur. Düşünsel olarak onun yanında Rafael Badganyan ve Raffi gibi devrimci yazarlardan yoğun etkilenir. 1880'lerden itibaren özellikle Raffi'nin devrimci roman kahramanları Ermeni gençlerin ilham kaynağı olmuştur. 1885'te Van

3 Hamo K. Vartanyan, *Arevmıdahayeri Azadakrutyan Hartsı yev Hay Hasaragan-Kağakagan Hosankneri XIX Tari Verçin Karortum* (19. Yüzyıl Son Çeyreğinde Batı Ermenilerinin Kurtuluş Sorunu ve Ermeni Sosyal-Siyasal Akımları), Yerevan, 1967, s. 104-122.

valisi Hasan Paşa hem Portugalyan'ı, hem Xrimyan Hayrig'i İstanbul'a sürer. Portugalyan oradan kaçıp Marsilya'ya gider ve *Armenia* isimli Ermenice dergiyi çıkartmaya başlar. Aynı yıl Van'daki öğrencileri onun izinde "Armenagan" platformunu kurarlar.

1887'de Cenevre'deki Kafkas çıkışlı Ermeni öğrenciler tarafından kurulan "Heğapoxagan Hınçakyan Gusaktsutyun" (Devrimci Sesleniş Partisi) de bir yanıyla Portugalyan'ın Avrupa'da yaydığı fikirlerden etkilenmiştir. Diğer yanıyla bu parti Rus Marksisti Plehanov'la ilişkili olarak Marksizmi savunur, ki daha sonra Sosyal Demokrat Hınçakyan ismini alacaktır. 1890'da Tiflis'te kurulan "Hay Heğapoxagan Taşnaktsutyun" (Ermeni Devrimci Federasyonu) ise, isminden anlaşılacağı üzere değişik görüşlerden devrimcilerin bir tür cephe örgütü gibi kurulur. Onda da sosyalizm ile milliyetçiliğin sentezi vardır. Ama özellikle Rusya'daki Narodnik (halkçı) devrimcilerden etkilenmiş olup zamanla Hınçaklara göre daha milliyetçi bir çizgiye oturur. Her iki parti dışarda kurulduktan sonra Osmanlı başkenti ve taşra merkezlerinde örgütlenmeye koyulur. Hınçaklar ilk dönem etkin olup Kumkapı ve Babıâli gösterisini, Sasun ve Zeytun direnişlerini örgütler, daha sonra bir ayrışma sonucu zayıflamaya başlar. Liberal kanadının oluşturduğu "Veragazmyal" (Yeniden İnşa) örgütü ileride kurulan "Sahmanatragan Ramgavar" (Anayasal Demokrat) partiye katılır. Zaman içinde dağılan Armenaganların da Hınçak, Taşnak ve Ramgavar'lara katılan üyeleri olur. 1895 sonrası asıl güçlenen Taşnak partisidir. Hınçakların programındaki "bağımsız ve birleşik Ermenistan" hedefine karşılık, daha milliyetçi bilinen Taşnakların Osmanlı ülkesinde özerklikten öte bir amaç ilan etmemiş olmaları ilginçtir. Rusya'nın ve Avrupa devletlerinin Hristiyan bir halk olarak Ermenilere sahip çıkmalarını isteme, onların müdahalesine bel bağlama durumu -zaman zaman ikiye bölünmüş siyasetlerini eleştirmekle birlikte- bu partilerin her birinde az çok görülmüştür. Ama dinsel fanatizm yakıştırması hiçbiri için doğru değil.⁴

4 Bkz: Anaide Ter Minassian, *Ermeni Devrimci Hareketi'nde Milliyetçilik ve Sosyalizm (1887-1912)*, İletişim Yayınları, 2012.

Ermeni ulusal hareketinin itici güçlerinden biri olarak kiliseyi işaret eden ve oradan da dinsel fanatizm yakıştırmasını yapan Xerzî, ya bir şey bilmeden duydukları ile yazıyor, ya da işine gelmeyen bilgileri öteleyip keyfince bir ideolojik imaj çiziyor. Gerçekte Ermeni kilisesinin İstanbul'daki yönetici kuruluşu patriklik ve yakın olduğu muhafazakar burjuva çevreler, zaman zaman reform taleplerine aracılık etmekle beraber yukarda gördüğümüz ulusal örgütlenmelere ve onların reform için olsun devleti zorlayan hareketlerine karşıydı. Devletten beklentilerini rica minnet Babiâli'ye iletme dışında bir etkinlikleri yoktu. Halka yakın bazı rahip ve papazların direnişten yana tavırlarını ayrı tutarsak, kilisenin Ermeni halkına verdiği daha çok pasifizm, itaat duygusu ve kanaatkârlıktı. O yüzden devrimci hareketin öncüleri yüksek ruhani sınıfını eleştiriyordu. Örneğin Raffi *"Birgün Ermenilerin Tanrısı, yıkılan Ermenistan'ın ve kanı akıtılan evlatlarının intikamını isterse ulusal düşmanlarımızdan, ilk sorumlu olarak görmemiz gereken bizim kilise adamlarımızdır. Onlar halkın yüreğini gömdüler, yiğitliğini çaldılar, bütün yaşamsal güçlerini öldürdüler ve Hristiyanlık sabrı adına köle olmayı öğretiler"* diyordu.⁵ Mübalağalı olması bir yana, bu eleştiri, devrimci ulusal öncülerin kiliseyle nasıl bir uyuşmazlık içinde olduklarını göstermesi bakımından çarpıcıdır.

Ermeni ulusal kimliğinde Hristiyanlığın belirleyici bir yere sahip olması, yüzeysel yaklaşımla Ermeni ulusal hareketinin de bu temelde geliştiğine yorulabiliyor. Böyle kanaat belirtenlerden biri de "ana akım" Kürt hareketinin lideri Abdullah Öcalan'dır. O da dönemin Ermeni ulusal hareketini "dar milliyetçilik"le suçlarken daha özelde "dine dayalı milliyetçilik" vurguları yapmıştır. Ama karşılaştırmak gerekirse Öcalan'ın yaklaşımı, Xerzî ve onun gibi düşünen bazı Kürt yazarlarının iddiaları yanında daha yumuşak kalır. Xerzî'nin Ermeni ulusal hareketine bakışı neredeyse Türk şovenizmiyle paralellik arz ediyor. O bunun Rus emperyalizmi tarafından güdümlenen bir milliyetçilik olduğunu,

din faktörüyle onların emellerine alet olmak dışında bir işlev göremeyeceğini vs. tıpkı Türk tarih tezlerinden tanışık olduğumuz klişe ifadelerle vurgulayıp duruyor. Ama sonuçta yazdığı şey o tezlerin tıpatıp aynısı değil, Kürt milliyetçi bakışıyla dizayn edilmiş değişik bir versiyonudur. Dolayısıyla “Ermenilerin yönelimi” konusunda şöyle bir görüş şekillendirmiş:

Sasun Direnişi’ni suçlama mizansen

“...özellikle Taşnak ve Hınçak Partileri bu amaç doğrultusunda, esas yönelmeleri gereken güç olan Osmanlı’yı daha sonraya bırakarak, kendilerine en büyük engel olarak gördükleri Kürtleri bu devletlerin yardımıyla tasfiye etmeyi ve öncelikle onların güçlerini kırmayı hedef edinmişlerdir. Bu amaç doğrultusunda içlerinden seçtikleri devrimci kadroları Kürdistan’a göndererek, öncelikle burada ses getirecek eylemlerle olaya uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmeye çalışmışlardır İlk eylem yeri olarak da Kürtler ve Ermenilerin yüzyıllar boyunca barış ve huzur içerisinde yaşadıkları, elbirliğiyle Osmanlı’nın girmesine asla izin vermedikleri Sason bölgesini seçmişlerdir...”

Buradan yavaş yavaş 1891-94 Sasun direnişini suçlamaya giriş yapılıyor. Sasun bölgesi ve o dönem Ermenilerin Kürtlerle iç içe yaşadığı her yer Kürdistan’a ait gösteriliyor. Bir kısmı Batı Ermenistan ya da bütün o alanlar artık Ermenistan’la Kürdistan’ın ayrıştırılması güç bir bileşkesi değilmiş gibi... Fakat Ermeni partileri oraları Ermenistan yapmak için “Kürtleri tasfiye etmek” istiyorlarmış. Bunun için öncelikle Sasun’u hedeflemiş ve karışıklık çıkartmak üzere dışardan adam göndermişler. Okuyan Ermenilere karşı infiale sevk edecek mizansen yazı boyunca eksik değil. Bundan sonra olayların gelişimi de büsbütün taraflı ve yanlış yansıtılıyor. Güya o devrimciler Ermeni halkını Kürtlere saldırmaya teşvik etmiş, hatta katliam yapmışlar. Sonuçta Kürtler kendini savunma amacıyla çatışmalara girmiş, karşılıklı kayıplar olmuş, Osmanlı ordusu uzun süre seyirci kaldıktan sonra mecburen müdahale etmiş, ortalık kan gölüne dönmüş (özellikle

hangi tarafın kırıldığı belirsiz bırakılıyor) ve Ermenilerin yarattığı bu çatışma ortamı devam ederek sonraki yıllarda daha büyük karışıklıklara yol açmış!.. Böyle bir sunumla Ermeni direnişçileri haksız ve saldırgan taraf konumuna yerleştiren yazar, sonraki yıllarda Ermenilere yapılan yaygın katliamları da katliam saymıyor. Sasun'daki haklı ulusal köylü direnişini bir Osmanlı resmî sözcüsüne yakıştır biçimde şöyle suçluyor:

“Burada önemli olan nokta, Sason Halkı'nın huzur ve barış içerisinde süren hayatının Damadyan ve Murad gibi aslen Sasonlu olmayan ve dışarıdan gönderilen milliyetçi Ermeniler tarafından bozulmasıdır... Buradaki esas amaç halklar arasında düşmanlık tohumları ekilerek, gelecek yıllardaki toplu bir başkaldırının temellerini atmaktır.”

Bugün de “cennet yurdumuzdaki huzur ortamını bozmak için nifak tohumları eken bölücü terör örgütü” gibi suçlamalar yaygın olarak yapılmıyor mu? Kendini ulusal özgürlükçü sayan yazar, günümüzün Kürt hareketine yapılan benzer ithamlara bu bakış açısıyla ne cevap verebilir acaba? Son otuz yıldır süregelen durumu düşünelim; nasıl ki beyaz Türkler bunca Kürdün neden dağa çıktığını bile anlamazlıktan geliyorsa, şimdi bu direnişin taraftarı olan Kürt yazar da yüz küsur yıl önce Sasun'da Andok dağına çıkan köylüleri ve fedailik yapan devrimcileri anlamak istemiyor. Hangi huzur ortamı varmış acaba? 1860'lardan itibaren bütün o kırsal bölgelerdeki Ermenilerden İstanbul'daki cemaat liderlerine sayısız şikâyet mektupları gidiyor, yapılan toprak gaspları, zorbalık ve tecavüzlerin önüne geçilmesi için Babıâli'yi zorlamaları isteniyor, fakat bunların hiçbir etkisi olmuyordu. Osmanlı devletinin eski Kürt beyliklerini ortadan kaldırması ve Tanzimat-İslahat yenilikleri Hristiyan halklar için özünde çok şey değiştirmemişti. Eski mirlerin ya da büyük beylerin yerini daha küçük aşiret reisleri, şeyhler ve ağalar alıyor, eski mir-i arazilerin veya devlet adına işletilen toprakların yerini de 1858 tarihli arazi kanununun istismarı yoluyla hileli tapular ve gasp edilmiş Hristiyan mülkleri dolduruyordu. Ermeni köylüsü yine

devletin yanında Kürt feodal beylerinin de ezdiği, şüphesiz kendi tefecilerinin de soyduğu, bütün bölgenin en fazla mağdur edilen kesimiydi. Başkaldırma nedenleri çok yerde geçerliyen genelde çaresiz kalıyordu. Sasun'da direniş geleneğine sahip olan köylülük haksız vergileri reddederek mücadeleye başlamış, Kürt aşiretlerinin saldırı tehditi karşısında ise savunma için dağa çıkmıştı. Ciddi nedenleri olmadan bir iki devrimcinin binlerce köylüyü direnişe sevk etmesi mümkün müydü? Bu basit mantık sorusunu bile umursamayan yazar, Osmanlı bakışıyla adına "ayaklanma" denilen Sasun direnişini adeta durduk yere bir kalkışma ve özellikle Kürtlere karşı provokatif bir girişim olarak mahkûm etmeye çalışıyor. Hemen ardından tam da böyle bir basitliği başkalarına mal ederek ayna karşısında kavga eden biri gibi davranıyor: "*Yapılan yorumlar, Kürtlerin hiçbir sebep yokken, saldırıya geçtikleri ve sivilleri katlettikleri şeklindedir.*"

Ermeni tarihçilerin Sasun için öyle anlaşılmaz bir tablo çizdikleri yok aslında. Katliamı esasta Kürtlere mal ettikleri de doğru değil. Oradaki katliam (1894) üç yıllık direnişi ezmek için büyük güçlerle nihai saldırıya geçen Müşir Zeki Paşa komutasındaki Osmanlı 4. Ordusu'nun eseri olmuş, yanı sıra Hamidiye Alayları'nda örgütlü Kürt aşiretleri de rol oynamıştır. Durumu incelemek için Avrupa'dan heyet gelince Abdülhamit yönetimi bütün sorumluluğu Kürtlerin üstüne yıkmaya çalışır. Buna karşılık Ermeni temsilcileri "katliam yapanların Kürtlerden ziyade Osmanlı askeri olduğuna" tanıklık ederler.⁶

Onu izleyen iki yıl boyunca Ermeni halkına karşı her tarafta bir Cihat gibi örgütlenen pogrom tipi katliamların ise provokasyon anlamında Sasun'daki gibi mazeretleri bile olmamıştır. Fakat Xerzî onları da yine Sasun'un doğal sonucu sayıyor. Bu anlama gelmek üzere "*Sason olayları, Kürt-Ermeni ilişkilerinde bir kırılma noktası olmuştur. Halklar arasındaki nefret giderek*

6 Vahan Bayburtyan, *Kırderi, Haygagan Hartsı yev Hay Kırdagan Haraperutyunnerı Badmagan Luysi Nerko* (Tarihin Işığında Kürtler, Ermeni Sorunu ve Ermeni-Kürt İlişkileri), Yerevan-2008, s. 159.

çoğalmış ve yakın bölgelere de sirayet etmiştir” diyor. Öyle ise 1895-96 yılları yaşanan katliamlar karşılıklı mı olmuş acaba? Bu can sıkıcı konuda bir şey diyemediği için olsa gerek, o dönemi atlıyor. Daha sonra o katliamlara misilleme olarak yapılan ve onlarla mukayese edilemeyecek olan Xanasor eylemini Cewo’nun uyduruk rakamıyla ortaya atıp bir kere daha Ermenileri asıl kışkırtıcı ve saldırgan taraf konumuna yerleştiriyor. Dönemin en kıyıcı gücü olan Hamidiye Alayları’nın kuruluş amacı ve fonksiyonlarını elden geldiğince hafifleterek, Abdülhamit’in Ermenileri tırpanlama yolunda Kürtleri kullandığı gerçeğini de sulandırıyor. *“Hamidiye Alayları sadece Ermenilere karşı değil, belki de daha yoğunluklu olarak isyan eden Kürtlere karşı kullanılmıştır”* diyor. Gerçekte bu örgütlenmenin Kürtlere dair işlevi onları tekrar sıkıca devlete bağlamak olmuş, yani Abdülhamit doğuda imparatorluktan kopma ihtimali bulunan iki milletten birini yanına çekip disiplin altına da alarak daha öncelikli hedef olarak gördüğü diğerine karşı onun askerî gücünden yararlanmıştır. Xerzî sonunda *“bu alayların da Kürt-Ermeni çelişki ve düşmanlığının oluşumuna verdikleri büyük katkı inkâr edilmemelidir”* diyor ama, genel değerlendirmede Ermeni örgütlerine yüklediği sorumluluk her halükârda daha ağır görünüyor.

Taşnakların ittifaklarını eleştirmede tutarsızlık ve çifte standart

Buraya kadar yazarın verdiği ana fikir, “eğer Ermeniler önceleri Osmanlıya sadık olarak Kürt ayaklanmalarına karşı vaziyet almasalar, sonra da Rusların desteğiyle Kürtleri tasfiye etmeye dönük kışkırtıcı eylemlere girişmeseler, Kürtlerin onlara karşı kıyıcı rollere girmeleri hiç söz konusu olmazdı” şeklinde özetlenebilir. Hatta “yine de Kürtlerin fazla kıyıcı olmadıkları, ne yaşandıysa karşılıklı yaşandığı, fitili ateşleyenin ise her zaman Ermeniler olduğu” düşüncesi işlenmektedir. Bu yaklaşımlarda iki komşu halkın tarihsel ilişkileri, mevcut sistem içindeki toplumsal ekonomik konumları, kültürel durum ve ulusal uyanış süreçleri, devletle

uyuşan ve zıtlaşan yönleri, önderlik ve iç örgütlülük durumları, birlikte kurtuluş fikrine yakınlık uzaklıkları ciddi bir inceleme-ye tabi tutulmuş değil. Osmanlı'nın dağılma döneminde başka uluslar bağımsızlıklarını kazanırken, doğu bölümünde aynı coğrafyayı paylaşan Ermenilerle Kürtlerin dayanışma içinde ortak kurtuluşu hedefleyememiş olmaları nedendir? Bunun koşulları ve tarafların rolleri üzerine derinlikli düşünüldüğü hiç söylene-mez. Yüzeysel bakışla yapılan baştan sona taraflı değerlendirmeler, yer yer resmî Türk tarihiyle çakışacak ölçüde dönemin Ermeni ulusal hareketini kötüleme ve sonunda adeta Ermeni ulusunun yok olmasını bile onun kendi günahlarıyla açıklamaya dönüşmüştür. Nihayeti 1915'e yaklaşırken de bu yazarların dikkat çektikleri şey, "Taşnakların önce İttihat ve Terakki'yle ittifak yapmaları, sonra ise Rusya'ya güvenerek kışkırtıcı olmaları"dır.

Taşnakların izlediği politikalar şüphesiz eleştirilebilir. 1908 öncesi Jön Türklerle ittifakları Abdülhamit istibdadına karşı anlaşılır iken, daha sonra iktidarda gerici yüzünü gösteren İttihat ve Terakki'yle ittifakı sürdürmeleri ahmaklık olmuştur. Ama soykırım arifesinde tam tersine kışkırtıcı olduklarını söylemek hakkaniyetli değil. Dünya savaşıma girilirken Taşnak partisinin Osmanlı şubesi oldukça temkinli davranmış, Ermeni halkının seferberlik emirlerine uymasını istemiş, Rusya ile işbirliği yapmaktan özellikle kaçınmış, Erzurum milletvekili Karekin Pastırmacıyan (Armen Garo) ile Van milletvekili Vahan Papazyan dışında lider kadrosundan tehcir öncesi Rus saflarına geçen kimse olmamıştır. Rus ordusuna bağlı Ermeni gönüllü birlikleri önceleri o devletin tebası olan Ermenilerden ve kısmen de başka ülkelerdeki göçmenlerin katılımından oluşmuştur. Osmanlı Ermenilerinden katılımlar ise esasen tehcir ve kıyımların başlaması üzerine gelişir. Osmanlı tarafında Taşnaklar dahil Ermeni ulusal öncülerinin kışkırtıcı olmama hassasiyeti, çoğu yerde istense harekete geçirilecek direniş potansiyeli var iken ondan bile kaçınmayı getirmiş, bu nedenle istisnai yerler dışında tehcir ve kıyımlar engelsiz yapılabilmektedir. Ermeni siyasi öncülerinin asıl büyük

zaafim bu noktada tespit etmek, yani imha tehlikesini sezme ve yaygın direniş örgütlemeye gevşek kalmalarını eleştirmek gerekir. Sonuçtan bakışla o hassasiyet hiç işe yaramamış olduğuna göre, keşke Osmanlı Ermenileri suçlanmayı hak edecek şekilde Ruslarla işbirliğini daha baştan açıkça tercih etseymiş demek dahi mümkün. Doğrusu, reform beklentilerinin boşa çıktığı ve lokal kırımların yaşandığı yıllar boyunca Batı Ermenistan halkının bir bölümü içten içe Rusya'nın müdahalesini de arzu etmiş, fakat dünya savaşı patlak verdiğinde "hainlik" suçlamasına fırsat verilmemesi için fiilî işbirliğinden özenle geri durulmuştur. Aksi yöndeki iddia, Türk tarafının tehciri gerekçelendirmek için yaptığı kasıtlı bir saptırmadır. Tarihi kendi açılarından benzer şekilde okutmaya çalışan Kürt milliyetçileri de bu haksız ithama dört elle sarılıyor.

Nedense Ermenilerin Rusya veya İngiltere'den bir şeyler ummaları her zaman bağışlanmaz suç oluyor da, Kürtlerin bu tarz girişimleri olduğunda başka türlü oluyor. Xerzî I. Dünya Savaşı'nın başında İttihat Terakki'nin içerdeki asıl hedefinin Ermeni halkı olduğunu göz ardı ederek, onun "Kürtlerden kurtulma planları yapmaya başladığını", bunu sezinleyen Kürt liderlerinden bazılarının Rus ve İngiliz desteği arama çabalarının "Ermeniler tarafından engellendiği"ni ileri sürüyor. Farz edelim ki öyle olsun, o takdirde Kürtler için normal saydığı dış desteği Ermeniler için neden suç sayıyor? İşte, o bölgeler bütünüyle Kürdistan'mış, Kürtler her yerde çoğunlukmuş, Ermeniler azınlık olmalarına rağmen bölgeye hâkim olup nüfus dengesini tersine çevirmek istiyorlarmış da, o yüzden tasvip edilemezmiş!.. Bu gerekçeler, ki doğru da değil; yüzyıllardır Batı Ermenistan'da imtiyazlı konumlarıyla yayılan, Ermeni köylülerini mağdur ederek göçe zorlayan Kürt yerel otoritelerinin kendi anlayış ve arzularını gizlemek üzere ileri sürülmüş tutarsız bahanelerdir. Sözü edilen Kürt liderlerinin tersi yönde üstünlük arayışları yoksa, ortak kurtuluş için Ermenilerle adil bir plan etrafında birliği neden gözetmediklerini sormak gerekir. Savaş arifesinde Rusya ile işbirliği arayan

Abdürrezak Bedirhan Bey Van'daki Rus Konsolos yardımcısı Olferov'la görüşmesinde “Şüpheli Ermeniler yerine Kürtlerin komşuluğu Rusya için daha elverişlidir” diye telkinde bulunur, o da bunu benimseyerek hükümetine iletir, fakat Rus hükümeti Kürtleri Ermenilere tercih etmez.⁷ Bu bilgi Xerzî'nin iddiasının tam tersi bir yoruma da imkân veriyor. Yani Ruslarla işbirliği konusunda asıl Bedirhan Bey'in Ermenileri ekarte etmek istediği söylenebilir.

Kürtleri savaşta herkesten masum ve Ermeniler eliyle onlar kadar da mağdur gösteren savunma

Devamında Kürtlerin Osmanlı ile ittifakının savunulma tarzı ise daha da ilginç: “Kürtlerin yeminli Hristiyan düşmanları oldukları ve Osmanlı'yı destekledikleri propagandası istedikleri sonucu vermiş ve Kürtler bu kurtlar sofrasında yalnız kalmaya mahkûm edilmişlerdir... Çaresizlik ve antipropagandalarla ittifaksız bırakılan Kürtler, emperyalizmin üzerinde en çok durduğu topraklarını ve namuslarını korumak amacıyla Osmanlı'nın yanında saf tutmuş, deyim yerindeyse denize düşerken yılana sarılmıştır Burada önemli bir etken olan din faktörü de unutulmamalıdır. Halifenin ordusunda kafirlere karşı savaşmak propagandası etkili olmuştur. Aynı tavrı Ermeni Ortodoks Kilisesi'nde de görmek mümkündür. İşte tam da bu ortamda, kılıçlar karşılıklı olarak bilenmiş ve binlerce yıllık komşuluk ve dostluğun yerini düşmanlıklar almaya başlamıştır...”

Buna göre Kürtlerin önde gelenleri de Ermeniler gibi Rus ve İngiliz desteğiyle bir kurtuluş ararken, Ermenilerin çelme takması ve o Hristiyan devletlerin de zaten güvenmemesi sonucu Osmanlı'nın kucağına düşmüş oluyorlar. Gerisi ise “Rusların öncü kolu olarak Ermenilerin Kürt katliamlarına girişmeleri” şeklinde resmediliyor. “Daha savaşın başlarında Rus Orduları Van ve

7 Stepan Boğosyan, *Kırderi yev Haygagan Hartsı* (Kürtler ve Ermeni Sorunu), Yerevan, 1991, s. 212.

Bitlis yörelerine inmeyi başarmıştır. Kendilerine destek veren Ermeni çeteleri ise Rusların işgal ettikleri bölgelerde sivillere geniş çaplı saldırılarda bulunmaya başlamışlardı. Bu hareketlerinin sebebini tahmin etmek zor değildir. Bilindiği gibi Kürt nüfusu her zaman Kürdistan'da çoğunluğu oluşturmuştur. Ermeni çetelerinin amacı bu orantıyı Ermeniler lehine çevirmek ve böylece amaçladıkları Büyük Ermenistan için nüfus avantajlarını kendi lehlerine çevirmektir..." deniyor.

Bir defa Rus ordularının Van ve Bitlis yörelerine ulaşmaları savaşın başlarında değil; Van'a girmeleri 1915 Mayısı, Bitlis ve çevrelerine ise 1916 baharıdır. Van'da direniş gösteren şehir halkı Rusların bölgeyi ele geçirip sonra çekilmeleri üzerine yığınlarla Kafkas bölgesine kaçmış, Bitlis, Muş ve çevre kazalardaki Ermeniler ise çoğunlukla tehcire bile çıkarılmadan yerinde katliama uğratılmıştır. Bu katliamları örgütleyen vali, kaymakam ve komutanların harekete geçirdikleri Kürt aşiret güçleri de olmuştur. Doğu cephesinde Rus ordularına destek olan Ermenilerin de ele geçirilen yerlerde çeşitli gaddarlıklar yapmış olmaları mümkündür. Fakat belirsiz genellemeler yerine bu tür olayların nere-lerde ne zaman cereyan ettiklerine bakılırsa, bunların daha çok Ermeni tehcir ve kırımlarından sonra girilen yerlerde ve öç alma dürtüsüyle işlenmiş suçlar olduğu anlaşılır. Öyle büyük çapta sivil katliam yaptıklarını öne sürebilmek için ise somut verilerle konuşmak gerekir. Yoksa bir inandırıcılığı olamaz. İnandırıcı olmayan iddiaya bir de "Büyük Ermenistan için nüfus avantajı" gibi tahmini sebepler uydurmaya çalışmak, 1915'in tablosunu tersyüz etme isteğinden başka bir şeyle açıklanamaz.

Xerzî bu konuda Abdürrezak Bedirhan'ın ve Hasan Hışyar Serdi'nin tanıklığından söz ederek kuzeylerde katledilenler dışında 1 milyondan fazla Kürdün de Rus ve Ermeniler önünden kaçıp güney bölgelere göç ettiğini, "yollarda soğuk, hastalık ve Ermenilerin saldırıları yüzünden bu bir milyonun üzerindeki nüfusun ancak %10'u bu tufandan kurtulabildiği"ni ileri sürüyor. Buna göre doğu vilayetlerinde henüz Ermeni tehciri başlamadan

önce Rusların eline geçen ve hatta geçmeyen yerlerde Ermeniler Kürtlerin yaklaşık bir milyon nüfusunu katletmiş oluyor!.. Düşünebiliyor musunuz? Daha sonra Ermenilerin başına geleni neredeyse eşit ölçüde onlar Kürtlere çoktan yapmışlar bile. Üstelik tanık gösterilen kişilerin bunları “bütün ayrıntılarıyla yazdıkları” söyleniyor. Öyle ise nerede o ayrıntılar? Hangi yörelerde ne tür saldırılar tespit edilmiş? Özellikle de güneylere kaçan Kürtleri, Türk ordusunun ve Kürt aşiretlerinin denetimindeki o hatlarda hangi silahlı Ermeniler nasıl katledebilmişler? Bu sorular yanıtsız kalıyor.

Nihayet konu Ermenilerin tehcir ve kırımlarına geldiğinde ise Xerzî *“Ermeni çetecilerin ve Rus ordusunun günahının sivil Ermenilere çıkarılması”*ndan söz ediyor. Lakin *“göç ettirilen Ermenilerin büyük çoğunluğu yollarda katledildi”* derken yukardaki gibi saldırı öznelerini de anmıyor. Böyle bir resmedişe bakılırsa önce Ermenilerin Kürtlere, sonra da Türklerin Ermenilere soykırım uyguladığını söylemek mümkün. Sonuçta “Kürtler en az Ermeniler kadar mağdur ve bütün taraflar içinde en masum olan kesimdir” demeye geliyor. Haksızlık etmemek için, yazarın bütün sivil kurbanları masum gördüğünü belirtelim. Fakat Ermenilerin yöneticilerini ve Rus safındaki savaşçı kesimlerini ilk katliamcılar olarak suçlarken, Kürtlerin Osmanlı safında kıyım yapan kesimlerini anmaktan imtina ediyor. Daha sonra ise, İttihatçıların bu soykırımı Kürtlerin üzerine yüklemek istediklerini, 1916 tarihli bir Ermeni gazetesinin buna dikkat çektiğini belirterek, Kürtlerin yardımcı anlamda olsun bir rolü ve sorumluluğu bulunmadığını ima ediyor. Şüphesiz Türk devletinin asli sorumluluğunu Kürtlerin üstüne yıkmaya çabası göz yumulacak bir olgu değil. Ama bu haksız gayreti teşhir etmek, devletle suç ortaklığı yapan yerel güçlerin payını hiçe indirmeyi de gerektirmiyor.

Sonuç olarak Xerzî’nin yaptığı muhasebe denemesinin özü, daha önceki Kürt-Ermeni gerilimiyle beraber 1915’in de vebalini asıl kurban olan Ermenilerin boynuna yüklemek şeklinde özetlenebilir. Yazısının girişinde *“Ermeni Soykırımı konusunun her*

zaman olduğu gibi yine gündeme gelmesi, özellikle Kürtlerin, bu kırım da iddia edilen katkıları sebebiyle, payı olanlar adına özür dilemeleri ve bu konunun tartışmalara sebep olması yüzünden, bu konuya katkı sunmaya, olayların gelişimini, tarihsel boyutunu ve Kürtlerin özür meselesinin gerekçelerinin ve sebeplerinin neler olabileceğini yazmaya karar verdim” demesine rağmen, yaptığı açıklamalarla aslında Kürtlerin özür beyan etmelerinin büsbütün gereksiz olduğunu anlatmaya çalışmış gibidir. Bu yaklaşım ve sonraki bölümlerde göreceğimiz benzerleri, hakkaniyetli muhasebe çabalarının zayıf kaldığı durumda, Türk toplumundaki gibi resmî bir görüş oluşturmaya doğru ilerleyebilir. Bunun ne kadar paradoksal ve zararlı olacağının iyi anlaşılması dileğiyle...

08.09.2013

1915 VE ÖNCESİ: KÜRT TARİH YAZIMINDA İNKÂRCI EĞİLİMLER ÜZERİNE

II. Bölüm

Nuri Dersimi'nin Ermeni Meselesine Hükümranların Gözlüğüyle Bakışı ve Tepetakla Ettiği 1915 Tablosu

“Ermenilere soykırım yapılmadı, asıl onlar soykırım yaptı” diyen Türkler bu konuda yalnız değil; Halaçoğlu’nun Kürt versiyonu olarak anılmayı hak eden isimler var. Girişte belirttiğim gibi bunların öncülerinden biri, Kürt ulusal hareketinin pek itibar ettiği eski figürlerden Nuri Dersimi’dir. O Türk ordu ve istihbaratı ile Kürt hareketleri arasında ikili oynadığı¹ yıllardan sonra Dersim

1 Nuri Dersimi’nin yaşam öyküsü, içinde bulunduğu kurum ve çevreler, I. Dünya savaşındaki asker konumu ve İttihatçılarla yakınlığı, sonra bir yanda Türk ordu ve istihbaratı, diğer yanda Koçgiri ve Dersim Kızılbaş Kürtleri ile eşzamanlı ilişkileri, tutukluluk, mahkûmiyet, serbest bırakılma ve iki defa Ermenilerden boşalmış manastır çiftliklerinin kendisine hediye edilmesi, 1926 Dersim-Koçan direnişini kanla bastıran harekâtın içinde binbaşı olarak bulunup aynı zamanda direnişçilere yardımcı olma hikâyesi, 1937-38 Dersim soykırımı arifesinde Suriye’ye çıkış, “Dersim Generali Seyid Rıza” adına sahte bildiri yayınlama gibi dikkat çekici durumları ve çok yerde kendi kendini ele veren çelişkili anlatımları dikkate alındığında, ikili oynamış bir kişilik olduğuna kanaat getirmemek mümkün değil. Onun yazdığı iki kitap içindeki çelişkileri, kaçamak, şüpheli ve açık verici yönleri irdeleyen Sait Çiya, yazılı ve sözlü başka kaynaklarla karşılaştırmalı olarak

soykırımına girişilirken kaçıp gittiği Suriye’de Ermenilerin 1915 hatırasına yazdıkları kitaplarla tanışır. Türk devletinin insanlık suçlarını ortaya koyan bu tanıklıklarda Kürtlerin de rollerine değiniliyor olması kendisini kızdırır. Buna karşı etkili bir savunma ihtiyacıyla *Hatıratım* isimli kitabının içine “Ermeni Meselesi” başlıklı özel bir bölüm katar. Orada bir dizi hayali vahşet tablosu çizdikten sonra, kaynağının, aslında bildiğimiz dezinformasyon oyunları ile Türk genelkurmay daireleri olduğunu da açık eden şöyle bir bilanço verir:

“Gerek bizzat gördüğüm ve gerekse bazı Kürt subayları aracılığıyla temin ettiğim, gerekse bazı Türk harbiyesiyle ilgili dairelerdeki dosyalardan öğrendiğim ve aldığım bilgi üzerine ve özellikle Cemal Paşa’nın anılarında açıklanan yazı ve istatistiklerden, savaşın başlangıcı olan 1914 yılından 1919 yılı sonuna kadar Kürdistan’da yapılan zararın büyük çoğunluğu Kürtlerden olmak üzere 1,5 milyon insan mağdur olmuştur. Bu zararın çoğu Ermeniler tarafından bilfiil işlenmiş olan cinayetlerden ve katliamlardan ileri geldiği kesin olarak anlaşılmıştı”!..²

Yazarın eski dilde olan kitabı günümüz Türkçesine çevrilirken bazı kelimelerin karşılıkları pek isabetli verilmemiş. Yukardaki “zarar” ve “mağdur” sözcükleri orijinal metinde “zayıat” ve “zayi” olarak geçiyor, ki bunlarla kastedilen can kayıplarıdır. Sonraki sayfalarda daha açık iddia etmek üzere; *“Erzurum, Van, Bitlis ve diğer doğu illerinin Ruslar tarafından istilası sırasında (...) Ermeniler tarafından bu bölgede sakin olan Kürtlerden öldürülen ve miktarı 1,5 milyonu aşan katliam”*dan dem vurur³. Bunlardan bizim anladığımız, Ermeni halkının 1,5 milyon kurbanlarını aynı rakamlı karşı suçlamayla eşitleme gayretkeşliğidir. Şunu da unutmayalım; Ermeni halkının verdiği o kadar kurban

büyük ölçüde deşifre etmiş; “Baytar Nuri’nin Örtülü İtirafı” başlıklı yazısında ayrıntılarıyla ortaya koymuştur (Bkz. *Kızılbaş Dergisi*, Ağustos 2011, sayı 5, sayfa 20-27).

2 M. Nuri Dersimi, *Hatıratım*, Doz Basım-Yayın-1997, s. 47.

3 M. Nuri Dersimi, *a.g.e.*, s. 65.

doğudan batıya bütün Osmanlı vilayetlerinde devlet gücüyle topyekûn hedeflenmesinin sonucudur. Kürtler ise yalnızca doğunun çatışmalı yerlerinde sayıları birkaç bini geçmeyen Ermeni gönüllü grupları tarafından öyle muazzam ölçüde katledilmiş varsayılıyor. Acaba o yıllarda bahsini ettiği üç vilayetin toplam Kürt nüfusu ne kadardı? Cephelere giden ve dönmeyenleri de düşünün. Bu hesaplara savaştan sonra bölgedeki Kürt varlığı nasıl açıklanabilir? Üstelik yazar, Ermeni tehcirinin o katliamlara karşılık yapıldığını ve ölen Ermenilerin daha önemsiz sayıda (600 bin) olduğunu savunuyor. Bu noktaya tekrar dönmek üzere, Ermeni sorununun daha önceki süreçlerine dair yazdıklarını görelim:

Husumet yaratan hep Ermeniler olmuş!

Hatıratım kitabının “Ermeni Meselesi” bölümünde Dersimi, öncelikle doğu vilayetlerindeki Ermenilerin Kürt derebeyleri tarafından mağdur edilmelerine dair şikâyetleri sorguluyor. Öyle bir olgunun varlığını örtülü şekilde inkâr ederek, gerek Ermeniler, gerekse yabancılar tarafından dile getirilmesini “Kürtlere karşı cephe oluşturma” maksadına yoruyor. Ayrıca “19. asır başlarında II Sultan Mahmut Han, Ermeniler hesabına doğuda Kürdistan derebeylerine şiddetli darbeler vurmuş ve Ermenileri memnun etmek istemişti” diyerek, Osmanlı devletinin kendi çıkarları gereğince yaptığı askerî seferleri bile Ermeni istekleriyle açıklamaya çalışıyor.

Bu konuya daha önce değinmiştim. Dönemin Ermeni Patrikliği’nin itaatsiz Kürt beylerine karşı Osmanlı saldırganlığını desteklemiş olduğu acı bir gerçektir. Doğudaki Ermeni halkının eski beylik düzeninden çektiği bütün sıkıntılara rağmen, devletin kanlı operasyonlarına arka çıkılması tasvip edilemez bir tutumdur. Fakat devletin yüz binlik ordu gücüyle Ermeniler hesabına hareket ettiğini varsaymak bütünüyle akla ziyan bir yorum.

Yazar devamında “İşte bu gibi nedenlerle Kürtler de Ermenilere karşı savunma durumunu almaya mecbur kalmış ve

korunma tedbirleri düşünmeye başlamışlardı. İşte o andan itibaren Kürtlerle Ermeniler arasındaki dostluk ve sevgi bağları sarsılmaya yüz tutmuştu.” diyor. Kürtler için “korunma tedbirleri” diye bahsettiği şey, eski beyliklerin yitirilmesinden sonra devletin göz yumduğu zorbalıklarla yeni feodal tahakküm çabaları ve özellikle Abdülhamit zamanında Ermeni ulusal taleplerine karşı devletle ittifak tazeleyerek kısıyıcı roller oynama durumudur. Bunu biraz aşağıda “*Kürtlerin cehaletleri yüzünden aldanarak, Ermenilere karşı ancak kendini savunma kabilinden saldırmaları*” şeklinde mazur göstermeye çalışıyor. Daha sonra bu tanımıyla çelişecek şekilde “*kanlı sultanlara hizmet eden asalak aşiret liderleri*”nden söz ediyor, fakat bu defa da onları Kürt milletinden ayrı tutmaya özen gösteriyor.⁴ Nihayet olaylardan söz etmeye başladığında bu türden bir somut örnek zikretmiyor ve aslında kanlı sultanlara hizmet edenleri de “Ermeni saldırganlığına karşı meşru savunma” konumunda değerlendirdiği anlaşıyor. Aşağıda bunun örneklerini görmek mümkün.

Kürtler aleyhine zehir saçtığı söylenen Ermeni yayınları

Yaptığı değerlendirmelerde sık sık Ermeni partilerinin Kürtlere karşı kindarlığından söz eden Dersimi, buna bir örnek olarak “*Ermeni Taşnaklar’dan yazar Rafi, Kürtler aleyhinde kitap yayınlamıştır Hand, Gayzer, Celalettin vb. gibi Ermeni basını Kürtler aleyhinde zehirler saçmaktadır*” diyor.⁵

Raffi’nin ölüm tarihi 1888. Taşnak Partisi bundan iki yıl sonra kurulmuş. Yazarın düşüncelerinin partiyi kuranlara ve sonrakilere etki yapması bir yana, kendisinin Taşnaklı olması imkânsız. Cümlelerin kuruluşundan (bu belki günümüz Türkçesine çevirenin hatasıdır) Ermeni basın organları gibi okunan isimler ise Raffi’nin eserlerinden bazılarıdır. Onlarda “Kürtler aleyhinde zehirler” saçıldığını söylemek de ancak içeriğinden bihaber önyargılı duyumlara dayalı konuşmakla mümkündür.

4 M. Nuri Dersimi, *a.g.e.*, s. 38-40.

5 M. Nuri Dersimi, *a.g.e.*, s. 41.

Kürtlerle en çok ilgili olan *Celalettin* isimli kısa romanını alalım mesela: Orada 1877-78 Osmanlı-Rus savaşının başlarındaki gerçek olaylardan bir kesit sunuluyor. Savaşın başında Osmanlı Şeyhülislamı “gâvurlara karşı Cihat” ilan etmiş, Van Gölü’nün doğusunda Kürtlerin lideri Şeyh Celalettin de bu çağrıya uyarak kendi güçleriyle Bayazıd’a doğru dalga dalga akınlar yapmış; yolları üzerinde bulunan Ağbak’ın 24 Ermeni köyünü 15 gün boyunca talan etmiş, sakinlerini kılıçtan geçirip bir kısmını da esir almışlar. Kurtulanlar ise kaçıp İran tarafına sığınmış. İşte onlardan alman bilgiler temelinde yazılan bir roman. Eğer orada Şeyh Celalettin, Ali Xan ve oğulları gibi İslami fanatizmle katliam ve işkenceler yapan kötü kahramanlar Kürt ise, onlara baskın verip yaralıları kurtaran romanın iyi kahramanı Mısto da Ezidi inancından bir Kürt’tür. Saldırı dalgası Parteğimeos Vank’a (manastır) ve yanındaki köye ulaşırken manastır rahibi Yeğiazar Vartabed’i uyarıp korunmaları için yardımcı olan Omar (Ömer) Ağa da Kürt’tür.⁶

Öte yandan Raffi’nin eserlerinde çıkarıcı, sömürücü, devlete yaltaklanan Ermeni tiplerin eleştirisi de eksik değil. Kürtlerin toplum olarak geri yönlerine, soygun talan gibi yaygın alışkanlıklarına ilişkin “yabani”, “haydut karakterli” gibi hoş olmayan bazı genellemeleri dışında, yaptığı kınamaların adresleri bellidir. Ama zaten asıl rahatsızlık nedeni o somut rollerin ortaya konması oluyor. Bu açıdan bakıldığında Teşkilatı Mahsusa çetelerinin insanlık suçlarını konu eden bir anlatım için “Türkler aleyhinde zehirler saçıyor” demek ile yukarıda söylenenin bir farkı yok.

Dersimi daha ilerde 1915’in tanıklığını yapan kitaplara da çatarak aynı suçlamayı yapıyor. İsmi ve yazarını belirtmediği 1959 tarihli bir kitap için şöyle yazmış: “*Diyarbakirli Cemilpaşazade Mustafa Bey’in milis kumandanlığı sıfatıyla Ermenilere yaptığı zulümden söz edilerek, Kürtlerin Ermenilere karşı sözde reva gördükleri katliamdan gerçek dışı bir tarzda zehirler*

6 Raffi, *Yergeri Liyagadar Joğovadzo, Çorrort Hador, Vibagner* (Toplu Eserleri, Dördüncü Cilt, Kısa Romanlar), Yerevan, 1984.

saçılmakta”⁷. Oysa Diyarbakir’de yapılan katliamlar çok açıktır. Bahsi geçen milis kumandanı dahil birçok şahsiyetin oynadığı rolü 1919 tarihli Tomas Mıgırdiçyan’ın raporu dışında Naci Kutlay gibi Kürt aydınları da ortaya koymaktadır.

Abdülhamit reformlara karşı durmakta ne kadar haklıymış meğer!

Aynı yerde Nuri Dersimi, Ermeni halkının ulusal demokratik mücadelesini ve reform taleplerini de suçlayıcı bir dille konu ediyor. Daha 1862 Zeytun isyanından başlayarak bütün Ermeni halk hareketlerini Rusların teşvikiyle açıklıyor. Esas hedefinin de Kürtler olduğunu ileri sürüyor. *“1877-1878 Rus ve Türk savaşı esnasında gerek Rusya’da, gerekse doğu illerinde bulunan Ermeniler, Kürtlere çok büyük saldırıda bulunmuşlardır”* diyor.

Bu hiç inandırıcı bir iddia değil. Osmanlı bölümündeki Ermeniler içinden Rus ordusunu kurtarıcı olarak gören ve destek çıkanlar olmuşsa da, bunların özel olarak Kürtleri hedefleme niyeti ve büyük saldırı yapacak güçleri olmamıştır herhalde. Devamında *“Bulgarlar bağımsızlıklarını kazandıktan sonra artık Ermeniler tam bir bağımsızlık için İstanbul Patrikhanesi vasıtasıyla açıktan açığa çalışmaya başlamışlardı. Hatta Bulgar bağımsızlığından sonra Ermeniler hakkında bir özel maddeyi de Ayastefanos Anlaşması’na ilave etmeyi Ruslar aracılığıyla sağlamışlardı. Bu madde Berlin Anlaşması’ndan ithal olunmuştu”* diyor.

Bu da abartılı ve yanlış bir yansıtmadır. Gerçekte Ermenilerin Ayastefanos Anlaşmasına konmasını istedikleri şey, doğu vilayetlerindeki Ermeni halkının güvenlik sorunu başta olmak üzere mağduriyet koşullarını giderici reformlar ve Müslüman halklarla eşit olarak yerel yönetimlerde temsil edilmelerini sağlayacak bir özerklikti. Nuri Dersimi bu konularda o kadar üstünkörü kalem oynatmış ki, Ayastefanos ile Berlin anlaşmalarının sıralamasını da birbirine karıştırmış. Birincisi olan Ayastefanos’ta Osmanlı

devletinin muhatabı yalnızca Rusya olup, reform uygulama alanında onun bir süre asker bulundurarak garantörlük yapması söz konusuydu. Bu önlem Osmanlı yönetimini gecikmeden reform adımlarını atmaya mecbur edebilirdi. Fakat İngiltere ve Avusturya'nın Balkanlar üzerindeki çıkarları hesabına itiraz ettikleri o anlaşma Rusya'nın oluruyla geçersiz sayılıp aynı yıl Berlin Kongresi'nde altı büyük devletin (İngiltere, Rusya, Avusturya, Almanya, Fransa, İtalya) taraf olduğu yeni bir anlaşma imzalanınca durum değişti. Rusya başka tavizler yanında Erzurum, Bayezid ve Alaşgerd'deki askerî güçlerini hemen çekecek, aşağı yukarı aynı muhtevada kaleme alınan Ermenilere ilişkin reformların uygulanmasını ise artık hiçbir yaptırım şartı olmadan altı büyük devlet ortaklaşa denetleyecekti. Böylece görünüşte Ermenilere "hamilik" yapan devletler bayağı çoğalmış oluyor, fakat gerçekte sorun uluslararası diplomasinin basit bir oyun kartı haline geliyor ve Osmanlı devleti sözde yükümlü olduğu reformları istediği kadar savsaklama şansına kavuşuyordu.

Yani sonuçta ortaya çıkan durum hiç de öyle Dersimi'nin yansıttığı gibi, Ermenilere bağımsızlık yolunu açacak türden değil, tam tersiydi. Ama kendisi, o gevşek reform sözleşmesinin Ermeni halkı tarafından zorlanmasını dahi haksız bularak Abdülhamit'in ayak diremesini olumluyor: *"Ermenilerin kendilerinden sayıca çok fazla olan Kürtleri yönetimleri altına alacak şekilde bir Ermenistan'ın kurulması konusunda ısrar etmeleri üzerine, Rusya'nın zorlamasıyla Avrupa devletleri tarafından 1880'de Babiali'ye Ermeni reformu konusunda bir nota verilmiş, fakat Abdülhamit Avrupa devletlerini susturmayı başarmıştı"* diyor.

1894-1896 sürecinde kıyıcı olan da sanki Ermeniler!

Ona göre 1894-96 arası 300 bine varan Ermeni kırımları da söz konusu değildir. Veya sonunda Ermeniler katledilmişse kendi tahrik etmeleri sonucu olmuş sayılır. Bunu *"Ermeni ihtilalcileri Van, Muş, Kiğı dağlarında fedailer oluşturarak, karşılıklı sevgi ile bir arada yaşamakta olan iki unsuru birbirlerinin kanına*

susamışçasına birbirleri aleyhine davranmaya kışkırtmış, Kürdistan'ı kana boyamışlardı (...) Fakat Ermenilerin azınlıkta bulunmalarından dolayı Kürtler galip gelmişlerdi” diye savunur⁸. Böyle bir savunmayı o kırımların örgütleyicisi olan Abdülhamit bile yapamamıştır zamanında. Ermenilerin Kürtler gibi yaygın silahlı güçlere ve birkaç yer dışında savaşçı geleneğe de sahip olmadıklarını hatırlatmak gerekir. Öyle zayıf bir konumdayken Kürtlere ve devlete savaş açar gibi saldırmış olmalarına inanmak mümkün mü? Gerçi buna da “Ermeni milliyetçileri, Batılı devletlerin dikkatini çekip müdahalesini sağlamak için mahsus kışkırtıcı hareketler yaparak kendi halklarının kıyımına sebep olmuşlardır” şeklinde kılıf uydurmaya çalışanlar var. Ama olgulara bakılınca mızrak çuvala sığmıyor.

Talat Paşa'nın bile yeltenemediği suçlamalar

Nuri Dersimi, 1908 Meşrutiyet ilanından sonraki Ermeni hareketini ve demokratik taleplerini de aynı şekilde suçlamaya devam ediyor. Doğuda Ermenilerle Kürtler arasındaki arazi meselelerinin incelenmesi için İttihat ve Terakki'nin göstermelik bir komisyon kurmuş olmasını dahi tepkiyle karşılıyor. *“Sonuç olarak bu politikalar terk edildi, ancak meşrutiyet idaresinden bir hayli hak elde eden Ermeniler, sürekli ve hatta açıkça çalışmalarına devam etmekten asla vazgeçmiyorlardı”* diye ekliyor. Oysa meşrutiyetin ilk başta yarattığı iyimserliğe rağmen elde edilen önemli hiçbir kazanım olmamıştı. Mücadelenin devamını “aşırılık” gibi gösteren yukardaki sözler dönemin Dahiliye Nazırı Talat Paşa'nın tutumunu andırıyor. Aynı mantıkla bugün de Kürtlere “Birçok hak tanındı, daha ne istiyorsunuz?” denildiğini hatırlatmakta yarar var.

Hepsi bu değil. Dersimi, o yılların Türk basınından izlediği biçimiyle adım adım Ermenileri suçlamaya devam ediyor. Adana'daki 1909 Ermeni katliamı için *“Anlatıldığına göre olay*

Adana Ermeni Patriği Mosyö Muşakın'ın emriyle Ermeniler tarafından başlatılmıştı” diyor. Burada ismini anmadan referans verdiği kaynak, olayın sorumluluğunu Ermenilere yıkma çabasındaki Cemal Paşa'nın yazdıklarıdır. Sonra Abdülhamit'ten beri yüzüstü kalan reform taleplerinin yeniden yükseltilmesini Ruslarla anlaşmalı gizli bağımsızlık planlarının sahneye konulması şeklinde yorumlayarak şöyle devam ediyor: “*Nihayet 22 Mayıs 1913'te Rusya Dışişleri Bakanlığı, Ermeni reformu için Türkiye'den şiddetli isteklerde bulunmuştu. Bundan cesaret alan Ermeniler aynı tarihte İstanbul'da çok büyük milliyetçi gösteriler düzenlediler ve Ermeni alfabesinin bilmem kaçınıcı yıl dönümünü kutladılar.*”⁹

Bu yaklaşımla Dersimi bir bakıma Talat Paşa'yı bile geride bırakmıştır. Zira milliyetçiliğin paravanı gibi gösterdiği kutlamalar, Ermeni kültür tarihinin büyük dönüm noktalarıyla ilgili olup, devlet adamlarının da katıldığı yasal bir zeminde gerçekleşmiştir. Ne olduğunu anlamak için Pars Tuğlacı'nın o yıla ait basın derlemelerinden şu haberi okumak yeterli: “*Ermeni harflerinin icadının 1500 ve Ermeni matbaacılığının 400. yıldönümü*¹⁰ *dolayısıyla Dersaadet-Kumkapı Surp Asdvadzadzin (Meryem Ana) Kilisesi'nde, Gedikpaşa'da, Pera'daki Petits Champs Tiyatrosu'nda, Taksim Bahçesi'nde (Jardin), Kadıköy'de düzenlenen ve 20 bine yakın kişinin izlediği parlak kutlama törenlerinde önemli devlet adamları ve görevlileri, yalnız hazır bulunmakla kalmayıp, Ermeni alfabesi anısına halka açık yerlerde düşünce ve duygularını sözle dile getirerek törenlere katıldılar. (24-26 Ekim 1913)*”¹¹. Haberin devamında törenlere katılan devlet erkânından

9 M. Nuri Dersimi, *a.g.e.*, s. 50-51.

10 Ermeni alfabesinin icadı miladi takvimle 405, Ermeni matbaacılığının ilk eseri de 1512 yılına aittir. Birinin 1500., diğerinin 400. yıldönümlerinin 1913'te birlikte kutlanması muhtemelen hazırlık çalışmalarının zaman alması sonucudur.

11 Pars Tuğlacı, *Tarih Boyunca Batı Ermenileri*, Cilt 3, 1891-1922, Pars Yayınları, 2004, s. 601.

isimler sayılıyor, ki bunlar arasında Dahiliye Nazırı Talat Bey'in kendisi de var. O bile kutlamaları "milliyetçilik"le suçlamaya ve önlemeye çalışmamış, ama kırk yıl sonra olayı hatırlayan Dersimi tam bir siyasi gösteri gibi ve bayağı çekemezlik içinde yansıtıyor.

"Kürt milleti için esaret" olacağı varsayılan Ermeni reformlarının gerçek muhtevası

Bundan sonra tekrar Ermenilerin talep ettiği reformlara değinen yazar, bunları "Kürdistan'da haksız üstünlük" çabası olarak tanıtır. 1914'te hükümetin aşağı yukarı aynı muhtevasıyla kabul etmek zorunda kaldığı 1895 tarihli memorandumun maddelerini aktardıktan sonra; *"İşte bu projeye göre Kürt bölgeleri tamamiyle Ermenilerin idaresi altına giriyordu. Kürt milleti de Ermenilere esir olacaktı"* diye yansıtır¹². Ermenilerle Kürtlerin iç içe yaşadıkları yerlerde her ikisinin de yararlanacağı dengeli bir özerklik yerine Kürt beylerinin fiilî imtiyazlarını sürdürecekleri eski sistemden yana konuşur.

Oysa o ümmetçi sistem içinde Kürtlerin ulusal kültürel haklarına dair bir şey yoktu. "Esaret" diye tanımladığı reform planı ise eğitimin milli dillerde yürütülmesini, dolayısıyla Kürt okullarının da açılmasını öngörüyordu. Reform kapsamına giren altı şark vilayetinde Türkçenin yanı sıra Ermenice ve Kürtçenin de resmî dil olarak işlev kazanması, devlet daireleri ve mahkemelerde kullanılması mümkün olacaktı. Yerel idare meclislerinin başlangıç olarak eşit sayıda Müslüman ve Hıristiyan üyelerden oluşması öngörülüyordu. Zamanla nüfus sayımlarının gösterdiği reel oranlar dikkate alınacaktı. Polis ve jandarma kuvvetleri ile mahkeme heyetleri de eşit ağırlıklı oluşturulacaktı. Vali, mutasarrıf ve kaymakamların seçiminde ayırım yapılmayacak, bu yetkililer hangi dinden olursa yardımcıları diğer dinden olacaktı. Reform kapsamındaki altı vilayet (Erzurum, Van, Bitlis,

Diyarbakir, Harput, Sivas) bir büyük eyalete çevrilecek, bunun başına ise yerli Hristiyan ya da Avrupalı bir genel vali getirilecekti. Sonradan Trabzon da ilave edilerek yedi vilayetten iki eyalet düzenlenip başlarına birer Avrupalı genel müfettiş tayini benimsenmişti.

Bu formülün yeterince adil olmadığı söylenebilir. Eşit sayılar yerine nüfus oranları ölçüsünde temsil, ayrıca dinsel olmaktan çok ulusal aidiyetlere göre bileşim veya dinsel açıdan heterodoks (Kızılbaş, Ezidi vb.) cemaatleri de dikkate alan bir yaklaşım gibi pek çok noktadan tartışma yürütülebilir ve yürütülmesi de gerekirdi. Fakat belirtmekte yarar var ki, bu reformları gündeme getiren esas olgu ya da en yakıcı sorun, o zamana kadar yüzde yüz Müslümanlardan oluşan yerel idare koşullarında Hristiyan halkların çok mağdur olmasıydı. Özellikle Ermeni köylüsünün Müslüman ağalar ve beyler elinde çektiği sıkıntı, maruz kaldığı zorbalık ve haksızlıklar reform taleplerini en baştan bir güvenlik ihtiyacı olarak gündeme getirmişti. Abdülhamit döneminde bu talepler savsaklandığı gibi, kırımlar ve göçe sevk edici koşullarla Ermeni nüfus daha da azaltılmış, ayrıca idari sınırlar Müslüman ağırlığını pekiştirecek yönde tekrar tekrar değişime uğratılmıştı. Bütün bunlar dikkate alındığında Hristiyanlar lehine pozitif ayrımcılık yapmayı gerektiren bir durum olduğu inkâr edilemez. Özerk bölgenin başına Avrupalı Hristiyan bir genel vali/müfettiş getirilmesi de bu aşırı güvensiz ortam nedeniyle düşünülmüş bir formül olmalıdır.

Bu formülleri şekillendiren Ermeni ulusal öncüleri değildir. Reform talebi Ermeni halkından gelmesine rağmen onun kapsam ve biçimini belirleyen komisyonlarda Ermeni temsilci bile bulunmamıştır. Daha en baştan Berlin Anlaşması'nda yer verilen ifadelerle sorunun "Ermenileri Kürt ve Çerkeslerden korumak" şeklinde konulması büyük bir talihsizlik olmuştur. Bunu tercih eden Osmanlı ve Batılı müzakereciler Ermeni halkının şikâyetlerini önemser gibi gözükürken, aslında devletin sorumluluğunu gizlemiş ve söz konusu toplulukları daha fazla Ermenilere karşı

körüklemiş oluyorlardı. Nitekim onu izleyen yıllarda Abdülhamit Kürtleri “bakın Ermeniler size karşı tedbir istiyor” diye kışkırtacak ve geliştirdiği tepkileri de reform yapmamak için kullanacaktı. Ermeni-Kürt ilişkilerini inceleyen bütün önemli Ermeni araştırmacılar bu yaklaşımı Avrupalıların ortak olduğu bir oyun olarak eleştirir.¹³

Sorunun o şekilde konmasına Ermeni kurumlarının itirazı olmamışsa bu da bir zaaf ve oyuna gelme sayılır. 1860’lardan itibaren doğu vilayetlerinden İstanbul’daki Patriklik ve Ermeni Milli Meclisi’ne gelen sayısız şikâyet içinde Kürt ve Çerkes grupların fiilî saldırıları önemli bir yer tutmasına rağmen, bunlar devletin düzeninden kaynaklı ve onun göz yumması ile devam eden şeyler olduğuna göre; güvenlik sorununun tek tek fail gruplara işaret edilmeden, “milleti hâkime” (Müslüman kesim) karşısında dezavantajlı Hristiyan unsurların korunma ihtiyacı olarak formüle edilmesi doğru olurdu. Böyle bir yaklaşım “kanun önünde eşitlik” getirdiği söylenen Tanzimat ve Islahat düzenlemelerinin kâğıt üzerinde kalmasına da ciddi bir itiraz teşkil ederdi. Yerel yönetimlerde hemen hiç yeri olmayan Hristiyanların adil ölçülerde temsil edilmelerini istemek bu durumda daha net anlaşılır ve ihtilaflı gruplara karşı tersinden hâkimiyet kurma gibi yanlış yorumlara pek imkân vermezdi. Buna ilaveten reformların somut bir tasarıya dönüştürülmesinde çeşitli kimlikleri kendi önerileriyle katılmaya teşvik etmek gerekirdi. Doğu vilayetlerinde Ermeni nüfusuyla aşağı yukarı eşit (kimi yerde daha fazla, kimi yerde daha az, fakat genellikle ilk iki sırayı paylaşır durumda) ağırlığı olan Kürtlerin, oluşturulacak bir özerklik içinde kendilerini görmeleri çok önemliydi. Bunun olmadığı durumda, reform projesi her ne kadar “Ermenistan” adında bir özerklik önermese de, işin rengini öyle göstermek ve Kürtleri o projeye karşı çevirmek kolaydı.

13 Vahan Bayburtyan, *Kırderi, Haygagan Hartsı yev Hay Kırdagan Haraperutyunneri Badmagan Luysi Nerko* (Tarihin Işığında Kürtler, Ermeni Sorunu ve Ermeni-Kürt İlişkileri), Yerevan 2008, s. 123-125.

İşte Nuri Dersimi'nin sonradan durumu değerlendirirken bile yaptığı şey, o dönem reformları önlemek için Kürtler arasında pompalanan havayı gerçekliğin yerine geçirmek oluyor. Böylece o “Kürt bölgeleri tamamiyle Ermenilerin idaresi altına giriyordu” derken, iki türlü yanıltmaya başvurmuştur. Birincisi o bölgelerin aynı zamanda Ermeni bölgeleri oluşunu yadsıma; ikincisi projenin öngördüğü dengeli Müslüman-Hıristiyan temsiliyetini dikkatten kaçırma durumudur. Önceki yüzyıllar zarfında Kürt beyliklerinin daha yoğun Ermeni nüfus üzerindeki tahakkümünü sorun etmezken, onun tersine bir tahakküm getirmeyen yeni projeyi “Kürtler için esaret” diye nitelemesi gerçekten çok ilginç. Öngörülen muhtevasıyla sağlanacak özerkliğin, hiç değilse getireceği demokratik haklar bakımından yalnız Ermeniler için değil, Kürtler için de önceki durumdan daha iyi olacağı; feodal beylerinin sahip olduğu avantajları bir parça kısıtlamaya karşılık halkının ulusal kültürel haklardan yararlanarak gelişmesine imkân sağlayacağı açıktı. Özerk bölgede Türkçenin yanında resmî dil statüsü hem Ermenice, hem de Kürtçe için yenilik olacaktı. Anadilde eğitime gelince, bu Ermenice için zaten on yıllardan beri mevcut ve iyi kötü her bölgede sayıları artan okulları ile işlerlik halindeyken, asıl o güne kadar mevcut olmayan Kürtçe eğitim için yepyeni bir başlangıç anlamına geliyordu. Üzerinden yüzyıl geçti; o günkü reform planının havaya uçurulmasından sonra Kürtler öyle bir başlangıç şansına bir daha hiç erişemedi ve halen de (son 30 yıllık silahlı mücadelenin ardından “barış ve çözüm süreci” diye umutlandırıldığı aylardan sonra bile) anadilde eğitim için zar ağlatılıyor. 1895 ve 1914'ün sabote edilmiş reform projelerinde açıkça yeri olan Kürtçe eğitim hakkı, 2013'ün şu kasvetli günlerinde hükümetin hokus pokus açacağı “demokratikleşme paketi”nden yine çıkmayacak gözüküyor.

Kendi üstünlük arayışını açık eden bir hayıflanma

Aslında bu paradoksu bütün olumsuz yargılarına rağmen Nuri Dersimi'nin kendisi de görmüştür. Öyle ki, “Kürt milleti Erme-

nilere esir olacaktı” dedikten hemen sonraki paragrafında şu fikri yürütmekten kendini alamıyor: “Şayet söz konusu bu proje uygulansaydı, Kürtler hakkında bir taraftan da hayırlı olurdu kanaatindeyim. Çünkü bu projenin 16. faslının 1.2.3. bentlerinde zikredildiği üzere öncelikle eğitim milli dil üzerinde yürütüleceği için, başlangıçta bu maddeye istinaden Kürt okulları kurulacak ve büyük önem taşıyan Kürt kültürü günden güne gelişecek ve felaketimizin büyük nedeni olan cehalet bir derecede ortadan kalkacaktı.” Hatta özerk bölgenin Rus nüfuzuna girme ihtimali için de öyle kötü konuşmazken, şu cümlesiyle asıl karşıtlık noktasını göstermiş oluyor: “Diğer taraftan Kürdistan’da azınlıkta bulunan Ermenilere karşı da doğal olarak kültür konusunda ilerlemekte olan Kürt milleti, ilmi, edebi ve coğrafi noktalara dayanarak öz vatanlarını korumayı, savunmayı başaracaktı”¹⁴

İşte bütün mesele!.. Yazar demokratik anlamda her iki halk için yararlı olacak hakları birlikte daha da genişletme ve ortak vatanlarında özgürce beraber yaşama koşullarını geliştirme anlayışı yerine, inkârcı ve hasmane sözleriyle asıl kendi üstünlük arayışını ortaya koyuyor. “Kürdistan’da azınlıkta bulunan Ermeniler” vurgusu “Ermenilerin haksız üstünlük kurmak istedikleri” fikrini vermek içindir. “Kürdistan mı, Ermenistan mı?” tartışmasında iki tarafın da kendine yontucu davranmış olduğunu söyleyebiliriz. Ama eğer salt o günkü demografik dengelere değil, tarihsel gerçeklik ve yakın dönemlerin zora dayalı değişim boyutlarına da bakarsak, Ermenilerin o alanı Batı Ermenistan saymaları, Kürtlerin Kuzey Kürdistan saymalarından daha geçerli dayanaklara sahipti. Osmanlı hâkimiyetinin başlarında Ermeni nüfusun mutlak çoğunluğa sahip olduğu sancaklar, kazalar hiç az değildi. Doğu bölgelerine ait 16. yüzyıl tahrir defterlerinin dökümü yapıldıkça bu durum net olarak görülüyor. Bölgede devletin İslam unsurunu kayıran politikaları, Kürt beyliklerinin sahip olduğu avantajlar ve bir dizi mağdur edici olaylar sonucu Ermeni halkı zorunlu göç etme, din değiştirme ve kimlik yitimiyle azalırken, Kürt nüfusu

güneyden kuzeye doğru daha fazla yayılma ve onların yerini doldurma durumunda olmuştur. Göçebe aşiretlerin tarım alanlarını gasp ederek yerleşik Ermeni köylülerini yerinden etmeleri de eksik olmamıştır. Bu erken değişimler bir yana, en son reform meselesi gündeme geldikten sonra ilgili alanda Ermeni halkını eritmek için yapılanlar ve sonuçları da büyüktür. İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin verileriyle 1882'de Osmanlı Ermenilerinin toplam nüfusu 2.660.000 olup, bunun 1.630.000'i Vilayet-i Sitte (altı doğu vilayeti) içinde yaşıyordu. Aynı Patrikhane'nin 1912 yılı sayımında ise bu altı vilayetin Ermeni nüfusu 1.018.000'e düşmüş, yani 30 yılda 612.000 azalma olmuştu. Bu durum özellikle 1894-96 kırımları, din değiştirmeler ve sonraki yıllar boyu kalanları göçe zorlayıcı aleyhte uygulamaların ürünüydü.¹⁵

“Ermenilerin azınlık olduğu”ndan bahsedilirken dikkatten kaçırılan şu durumu da belirtmek gerekir. Ümmete dayalı Osmanlı sisteminde bütün Müslümanlar tek bir millet gibi ele alınıyor ve nüfus sayımlarında blok olarak Müslüman kategorisi her yerde çoğunluk oluşturuyordu. Hristiyan halklar ise hem etnik, hem de mezhepsel aidiyetlerine göre ayrı ayrı tasnif edilerek sayıldıkları için en ağırlıklı oldukları vilayetlerde bile “azınlık” görünmeye mahkûm oluyorlardı. İşte Ermeni halkının tarihsel anavatanı olan bölgede o güne kadar eritilmiş haliyle bile azımsanmayacak olan yoğunluğu, öyle bir istatistik sistemine ek olarak rakamlar üzerinde oynama yoluyla da resmîyette kuşa çevrilmekteydi. “Azınlık” sayılan Ermeniler karşısında “çoğunluk” görünen Müslümanları Kürt, Türk, Çerkes, Arap ve diğer etnik gruplarıyla ayrı ayrı say-salar, hiçbiri kendi başına salt çoğunluk olmayacağı için, yalnızca göreceli çokluk azlık durumlarından söz etmek mümkün olabilecekti. Dolayısıyla o karmaşık yapıya uygun bir düzenleme gerekirdi. Ermenistan ve Kürdistan coğrafyalarının artık fazlasıyla iç

15 Hamo K. Vartanyan, *Arevmıdahayeri Azadakrutyan Hartsı yev Hay Hasaragagan-Kağakagan Hosanknerı XIX Tari Verçin Karortum* (19. Yüzyıl Son Çeyreğinde Batı Ermenilerinin Kurtuluş Sorunu ve Ermeni Sosyal-Siyasal Akımları), Yerevan, 1967, s. 202.

içe geçmiş olduğunu gözeten ortak bir özerklik ve ardından da federatif bağımsızlık amacı güdülebilirdi. N. Dersimi söz konusu süreç için böyle makul fikirler yürütmezken, Batı Ermenistan'ı yutup hazmedecek bir Kürdistan tasavvuru yapmıştır. Kürt halkının eğitim yoluyla gelişmesini bile bu perspektifle önemseyemediği anlaşılıyor.

Savaşta öncelikle Ermenilerin Kürtleri kıldıklarına dair hayali atıflar

Nihayet reform hikâyesini büsbütün sona erdiren savaş dönemine gelince, yazarın kanıtlamaya çalıştığı şey, bu defa reform projesi yerine artık doğrudan Rus ordusuna dayalı olarak, yine “Ermenilerin Kürtleri tasfiye etme girişimleri” oluyor. Konunun başında kısaca değindiğimiz bu süreçle ilgili çizdiği tabloya daha yakından bakalım:

“1914 yılında Dünya Savaşı başlamıştı. Ben doğu cephesinde Erzincan’da görevliydim. Olup bitenlerle yakından ilgilenmeyi kendime görev saymıştım. Kürtler’in Ermeniler’e karşı gösterdiği iyilik dolu hizmetlerine karşı Ermeniler’in Kürtler’e karşı reva gördükleri zulümden söz edelim” diye bir giriş yaptıktan sonra kendi gözlem alanının çok uzağındaki Bitlis taraflarından “Ermeni mezalimi” tasvirlerini -bizzat görmüş veya yakından duymuş gibi- sayıp döküyor. Sonra nispeten yakın bulunduğu yörelere gelerek şöyle sürdürüyor: *“1915’te Ruslar Pasinler’i işgal edince Muş, Gumgum (Varto), Gêxi (Kiğı), Palu bölgelerindeki Ermeniler, açık olarak isyan ettiler ve çeteler halinde Kürt köylerine saldırmaya başladılar.”*¹⁶

Bu iddia kesinlikle gerçek dışıdır. Ermenilerin anılan yerlerde hiçbir isyan hareketi olmamıştır. Kiğı ve Palu çevrelerinde yaşanan gelişmeleri bu bölgelere ait Ermenice kaynaklardan ayrıntılı şekilde incelemiş biri olarak biliyorum ki, bir tek Kiğı’nın Xups köyü dışında tehciye karşı direniş gösteren bile

olamamıştır. Muş'ta, Varto'da yine isyan yoktur. Bölgede bulunan Taşnak liderleri pasif bir bekleyiş içinde kalır. Ancak Muş şehri askerî ablukaya alınıp tutuklama ve katliamlar başlatılınca bazı mahallelerde silahlı direniş gösterilir. Bunlar da ima edildiği gibi 1915'in ilk aylarında değil, Mayıs ve Haziran aylarında yaşanmıştır. Muş ovasının Ermeni köyleri çoğunlukla ateşe verilerek suretiyle sakinleri katledilir. Ruslar burayı ele geçirdiklerinde bir tek Ermeni bulamazlar. Ama o sıralar Türk ordusunun bir subayı olarak soykırım mekanizmasının içinde bulunan Baytar Nuri, sonra da Türk özel harp cihazının yalanlarıyla haşır neşir olarak hazırladığı inkârcı tarih tezinin Kürt versiyonunu şöyle sürdürüyor: *"Savaş devam ettiği sürece Ermeni silahlı güçleri Kürtlere, Kürt köylerine, kadın ve kızlarına merhametsizce saldırarak yüz binlerce Kürd'ün kanının dökülmesine neden oldular. Bu savaş esnasında Ermeniler'in Kürdistan bölgesinde işledikleri suçlar haddini aşmış ve birçok Kürt ocağı sönmüş ve bu vahşi zulümlerden evlatlarını kaybeden anneler, kocalarını ölmüş gören gelinler karalar giyinmişlerdi. Babaları Ermeniler tarafından öldürülen binlerce öksüz Kürt yavrusu harabe damların duvarları önünde aç ve çıplak dilenmiş ve açlıktan ölmüşlerdi. Bu zulüm 1917 yılı 18 Aralık tarihinde Erzincan'da Rus ordusuyla Osmanlı ordusu arasındaki anlaşma imzalanıncaya kadar bütün şiddetiyle devam etti..."*¹⁷

Nasıl oluyor da 1915 yaz aylarından sonra Ermeni nefesinin bile kalmadığı yerlerde Kürtlere karşı aralıksız "Ermeni vahşeti" sürüyor? Bunun gerçeğe ve mantığa aykırılığını bizim söylememize gerek yok, kendisinin *Kürdistan Tarihinde Dersim* isimli diğer kitabında o yıllara dair yazdıkları daha farklıdır ve kendi kendini tekzip eder. Gerçi Ermeni halkının imhasını orada da pek konu etmemiş, ama hiç değilse katliam ve tehcirden kaçan Ermenilerin Dersim'e sığınmalarını, sonra Erzincan'daki Rus ve Ermeni güçleriyle Dersimli Kürtlerin ittifak arayışlarını anlatırken gerçeğe yakın bir tablo çizmiştir. Ermeni gönüllü birlikleri orada

hiç de “Kürtlere saldıran caniler” değil, hatta Dersim açısından kendi ifadesiyle “kardeş” güçlerdir. Rusların çekilmesi ardından Erzincan’daki Ermeni güçlerinin Kürt köylerine saldırma hikâyesi bile o kitapta çok şaibeli, esasen Dersim’i kendi tarafına çekmek isteyen Türk tarafının yaydığı bir tehlike söylentisi olarak geçer. Seyit Rıza’nın bu şekilde dolduruşa getirilip Erzincan ve Erzurum’a kadar Türk kumandanı Deli Halit eşliğinde sefere sürüklenmesini de hayıflanacak bir durum olarak ve “derin acı” duyduğunu belirterek anlatır.¹⁸

Evet, orada “keşke dost ve kardeş Ermenilerle Dersim Kürtleri anlaşabilse ve ortak düşmanları olan Türk devletinden bağımsızlıklarını kazanabilselerdi” havası hâkim. *Hatıratım* kitabındaki özel bölümde ise tam tersi. Öyle ki burada uydurduğu yalanlara Şeyit Rıza’yı da ortak ederek, onun Erzincan’dan bir vahşet tablosunu “hüngür hüngür ağlayarak anlattığı”nı söylüyor. Devamla Kars yönünde çekilmeye devam eden Ermenilerin daha ne vahşetler yaptıklarına dair, hiçbir yer ve şahıs ismi, hiçbir kaynak belirtmeden tüyler ürpertici sahneler döktürüyor ve yine “yüz binlerce Kürdü yaktıklarını” öne sürüyor. “1918 yılının son aylarında Kürdistan’da dehşetli bir açlık baş göstermişti. Bu da Ermeniler’in yaptıkları zulümlerden ileri geliyordu. Ermeni zulmü Kürdistanı her türlü tarımcılık faaliyetinden yoksun bırakmış, memleketi harabeye çevirmişti. İşte bu nedenle 1919 yılının ilk baharında güçten düşen birçok Kürt açlıktan öldü” diyerek, 1915’te Ermeni çiftçi ve zanaatçısının yok edilmesinden beri yaşanan genel ekonomik çöküntünün vebalini yine tam tersi iddialarla Ermenilere yüklüyor.¹⁹

18 M. Nuri Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Zel Yayınları, 1994, s.80-84.

19 M. Nuri Dersimi, *Hatıratım*, s. 46.

Kürtlerin göz ardı edilen rolü ve keyfince yarıştıran rakamlar

Ermenilere yapıları bir yerde güçbela ifade edebilen yazar, basite aldığı bu olguda ise Kürtlerin bir sorumluluğu bulunmadığına vurgu yapıyor: *“Savaş sırasında Türkiye Hükümeti 1915’de bir kanun yayınladı ve bu kanuna göre Ermenilerin Mezopotamya’ya göç ettirilerek savaşın sonuna kadar orada iskân edileceklerini bildirdi. Sonuç olarak bu kanun, Ermenilerin katliamını öngören gizli emirlerle uygulamaya kondu. Adana-Halep üzerinden Mezopotamya’ya gönderilmelerine karar verilen Ermeniler, yollarında Türk teşkilatı tarafından imha edildiler.”* diye özetliyor. Yollarda imha işinin özellikle Kürtlere havale edilmiş olduğunu göz ardı etmek için tehcir güzergâhlarının yalnız Kilikya tarafındaki küçük bir bölümünü söz konusu edip, Batı Ermenistan ve Kürdistan içinden geçen çok sayıdaki ana arterlerini ve daha kanlı olan bölümlerini dikkatten kaçırıyor. Neden yalnızca Türk teşkilatı dediğine açıklık getirmek ister gibi *“Çünkü”* diyor *“İttihat ve Terakki Cemiyeti mülkiye memuruna bu konuda gerekli talimatı vererek haricen de Ermeni katliamını Kürtlere yükleyecek yüz bin türlü hile ve yalanlara başvurmaktan da geri durmamıştı.”*²⁰

Hemen sonra Ermeni sürgünlerini de, kırımlarını da dengelemek, hatta katbekat onlara fark atmak üzere şöyle hayali mukayeseler yapıyor: *“Rus istilası esnasında Ermeni zulüm ve cinayetlerinden kurtulmak için Diyarbekir üzerinden Halep ve Adana yoluyla Konya’ya ve Erzurum-Erzincan’dan Sivas’a sığınmış olan zavallı Kürt göçmenlerinin gösterdikleri manzara, Ermeni göçünden daha az kötü değildi. Fakat dünya kamuoyu bu konuda Kürtler için hiçbir şey yazmadı. Tersine Kürtler’in aleyhinde raporlar verildi. Kürtlerin felaket ve sefaletini edebi bir dille tasvir etme gereğini Alman ve Amerikan misyonerleri vicdanlarında hissetmediler. Doğu Anadolu illerinden 1,5 milyon Ermeni göç ettirildiğini ve bunlardan 600.000 Ermeninin yollarda katliama*

maruz kaldığını yazan Avrupa barbarları Erzurum, Van, Bitlis ve diğer doğu illerinin Ruslar tarafından istilası sırasında yukarıda belirtildiği üzere Ermeniler tarafından bu bölgede sakin olan Kürtlerden öldürülen ve miktarı 1,5 milyonu aşan katliamdan bir nebze olsun söz etmediler” diyor.

İşi bir de böyle serzenişe dökünce daha inandırıcı olacağını sanmıştır. Fakat gerçekten de bir tuhaflık yok mu bu işte? Ermenilerin iki buçuk katı katledilmiş varsayılan Kürtler için neden hiçbir yerli yabancı gözlemci bir şey yazıp çizmemiş? Peki ya kendileri? Onlar da eğitim düzeyinin düşüklüğünden dolayı yazamamış denebilir mi? Böyle denilip geçilemeyeceğini, zira o gün değilse bir kuşak sonra yetişenlerin pekâlâ yazabilecek olduğunu yazarın kendisi de aklından geçirmiş olmalı ki; daha geçerli (!) bir başka gerekçe gösteriyor: *“Şimdiye kadar Kürt aydınları tarafından Ermeni zulmü hakkında bir kitap ya da broşür yayınlanmadı ve yazılmak istenmedi. Çünkü özellikle Ermenilerden zulüm gördüklerinden şikâyet etmek, ağlamak ve sızlanmak için yazılar yazmak, yayınlar yapmak onların yaratılışlarına aykırı bir davranış olur. Böyle bir şeyi kendilerini aşağılayacağını düşünerek, tenezül etmemişlerdir!..”*

Bu da son derece enteresan. Böylece söz konusu boşluğu bir “yüce gönüllülük” nişanesi olarak gösterip Ermenilerin yazılı hafızalarını ise “düşkünlük” anlamında yeriyor. Halbuki Kürtlerin “yaratılışına aykırı” dediği şeyi, kendisi uyduruk ve mesnetsiz biçimlerde olsun pekâlâ yapabilmiştir. Ermeni tanıklıkları için “kendini acındırma” veya “kin nefret dökme” dediği durumda kendi yaptığının nasıl bir şey olduğunu hiç sorguladığı da olmamıştır. Buna rağmen şu tip uyarılarla “kardeşlik ve birlik” isteğinden dem vurması ise kitabın en samimiyetsiz yönünü oluşturuyor:

“Ermeni aydınları bugüne kadar Erzurum’un, Bitlis’in, Van’ın, Diyarbakir’in, Elaziz’in, Dersim’in Ermenistan olabileceği hayalinden vaçgeçtiklerini ispat ettikleri takdirde vatan-daşları ve ırkdaşları olan Kürtlerle dostça bir hayat geçirmeye başlamış olurlar kanaatindeyim. Aksi takdirde arada bulunan bu

nefretin devamı her iki unsurun gelecekte felaketine yol açacaktır. Üzücü durumların ortaya çıkmasını önlemek için öncelikle Kürtler aleyhine yazılmış olan gerek eski ve gerekse yeni kitap ve yayınların Ermeni aydınları tarafından yakılmak suretiyle tamamen ortadan kaldırılması ve bizzat Türkler tarafından her iki kardeş unsurun arasına saçılmış olan bu uğursuz ayrılık tohumundan ötürü bir unutkanlık perdesi çekilmesi gerekmektedir.. Dileğimiz her iki kardeş ve mağdur unsur arasında gerçek ve samimi bir ittifak kurularak, geçmişin tamamen unutulmasına çalışmak; her iki milletin yeni nesillerinin ruhuna birlik ve kardeşlik hissini perçinlemekten ibarettir”²¹

Dostluğun yolu her şeyi unutmaktan değil, adil bir muhasebe ile helalleşmekten geçer

Kürt siyasi çevrelerinde halen oldukça itibar edilen bu tarihsel figür ile İttihatçı Türk geleneğinin zihniyet parametrelerindeki çakışmalar kolayca fark edilebilir. Soykırımdaki kollektif sorumluluk paylarıyla yüzleşmeyi asla istemeyenler Ermeni halkının kayıtlı belleğine ateş püskürüyor, inkâra sığınıyor, karşı suçlama için yalanlar üretiyor ve en sonu çıkış yolu olarak da “karşılıklı topyekûn unutma”yı dayatıyorlar. Bugün de böyle tehditvari yaklaşımlarla kardeşlik dostluk lafı edenler var. Eğer ki öyle daha iyi kardeş olunuyorsa, kendilerine karşı yapılan onca inkârcılık ve haksızlıkları sineye çekerek Kürtler de Türklerle “bin yıllık kardeşlik”lerini pek güzel yeniden yaşayabilir, tadını çıkarabilirler demektir. Ama görüldüğü gibi öyle olmuyor. Vicdani olmayan yaklaşımlar sonuçta kulağa hoş gelen temennilerle de bitse gönülleri kazanamıyor.

Dersimi son sözlerinde samimi olsaydı, adını andığı yörelerde Ermeni halkının binlerce yıllık mirasına saygılı bir üslupla konuşur, artık oralarda Ermeni varlığının kalmamış olmasına dair üzüntü belirtir, oraların tekrar Ermenistan olabileceği hayalinin

zaten gerçekleşmeyeceğini bilerek o hayalden “vazgeçtiklerini ispatlama” gibi inadına duyguları örseleyici ultimatolar vermez, tersine soykırım öncesi karışık nüfuslarıyla Ermeniler ve Kürtlerin ortak vatanı olan o yörelerde bir gün yeniden beraber yaşama arzusunu dile getirirdi. Yine “Kürtler aleyhine yazılmış” dediği kitap ve yayınların bizzat Ermeni aydınları eliyle yakılmasını (!) istemek yerine, “gerçekten haksızlığa varan veya genelleştirici olan ithamların özeleştirisini yapsınlar” gibi nispeten aklı başında çağrılar yapmaya çalışırdı. Ama zaten öyle bir şeye yüzünün tutması için önceki sayfalar boyunca Ermeniler aleyhine kendi yaptığı muazzam iftiraları yapmamış olması ve az çok vicdani bir muhasebe yürütmesi gerekirdi. İşte o takdirde bahsedeceği kardeşlik ve birlik duygularının samimi olarak algılanma ve karşılık bulma şansı olabilirdi.

20.09.2013

XIII

1915 VE ÖNCESİ: KÜRT TARİH YAZIMINDA İNKÂRCI EĞİLİMLER ÜZERİNE

III. Bölüm

Aso Zagrosi'nin Ermeni Hareketine Yüklediği İnsafsız Misyon: "Kürdistan"ı Kürtsüzleştirmek!"

Bu eleştiri dizisinin son bölümünü Aso Zagrosi'nin görüşlerine ayırdım. Onun yazdıkları öncekilerden pek farklı değil, yalnız Ermeni ulusal hareketinin amaçları konusunda çok daha sivri suçlamalar içeriyor. Ona göre Ermeni partilerinin milliyetçiliği İttihat ve Terakki'den farksızdır. Hedef ve amaçları konusunda döne döne tekrarladığı şey "Kürdistan"ı Kürtsüzleştirmek" ve o zeminde "Büyük Ermenistan"ı kurmak" oluyor. Bu haksız yargısını kanıtlamak için, çeşitli dönemler Ermeni halkının güvenliğini tehdit eden Kürt gruplarına karşı takınılan tavırları genel olarak Kürt halkına düşmanlık ve beraber yaşamaya radikal karşıtlık şeklinde yansıtmaktadır.

Kürtler için karşı çıkılırken Ermenilere yakıştırılan strateji

Ayşe Hür'le yürüttüğü polemikte Zagrosi, onun Ermenilere karşı Osmanlı devletiyle aktif işbirliği yapan Kürt kesimleri için söylediklerini şöyle karşılıyor: "*Düne kadar Kürt yoktu. Bugün Kürtler var ve 'bütün stratejileri Ermenileri kovmaktı'. Dolayısıyla 'Kürtler Ermeni Soykırımının stratejik' aktörleridir mantığını empoze ediyor. Ayşe Hür'ün yaptığı Türk devletinin jenosid*

suçuna Kürtleri ortak etmektir. Ayşe Hür bir kısım Kürtün İttihat ve Terakki politikalarına alet olduğunu söylese insan üzerine düşünür ve belki hak verir. Sanki Kürtlerin bağımsız bir siyasi iradesi ve ondan kaynaklanan bir stratejisi varmış gibi bir tablo çiziyor.”¹

Bu paragrafta Zagrosi’nin tepki gösterdiği şeyleri akılda tutarak daha sonra Ermeni ulusal hareketi için kendi söyledikleriyle mukayese etmek gerekir. Bir kısım Kürtün İttihat ve Terakki politikalarına alet olduğunu çekingen şekilde kabul etmekle beraber Zagrosi, o dönem Kürtlerin “bağımsız bir siyasi iradesi ve ondan kaynaklanan bir stratejisi” olmadığına vurgu yapıyor. Bununla yanıt verdiği şey, Ayşe Hür’ün bir yazısında “1890’lardan beri bütün stratejilerini Ermenileri Anadolu’dan atmak üzerine kurmuş Kürtler”den bahsetmesidir. Burada itham edilen “Kürtler”in o dönem Hamidiye Alayları’nda örgütlenen aşiretler olduğu tahmin edilebilir. Ancak onların Abdülhamit politikalarına alet olarak kıyıcı rol oynamaları, bölgedeki Ermenileri bitirmeye veya azami ölçüde sökülüp atmaya yönelik öz bir stratejiye sahip oldukları anlamına gelmez. Ayşe Hür’ün yaptığı tanım bu bakımdan subjektif bir tasavvur olarak eleştirilebilir. Buna karşılık, gerek Abdülhamit, gerekse İttihatçılar tarafından işbirliğine çekilen Kürt kesimlerinin, Ermenilere karşı Türk egemen siyasetini kabaca algılayabildikleri kadarıyla kendi çıkarlarına uygun görerek destekledikleri bir gerçektir. Bazıları salt dinsel fetvaların güdümü ve hükümet emirlerinin zorlamasıyla daha da körlemesine hareket etmiş olabilir. Fakat hepsini öyle düşünüp bütünüyle iradesiz bir katılımdan söz etmek mümkün değil. Ermeni reformları gündeme geldiğinden beri ona karşı çıkartılan Kürt kesimlerinin önde gelen motivasyon noktaları, Ermenilerin herhangi bir ölçüde yerel yönetimlere katılmalarına meydan vermemeye, müstakbel Kürdistan olarak düşündükleri alanda kısmen

1 “<https://www.newroz.com/tr/politics/352210/sayin-ay-e-h-r-k-rdler-konusunda-t-rk-resmi-tezlerini-tekrar-l-yor>” Sayın Ayşe Hür Kürtler Konusunda Türk Resmî Tezlerini Tekrarlıyor.

olsun Ermenistan kurulması ihtimalini önleme ve bu “tehlike”yi bertaraf ederken onların zenginliklerini ele geçirme arzusu olmuştur. Kürtlerin kırımlara en çok da yağma ve talan dürtüsüyle iştirak ettiklerini gösteren ciddi tanıklıklar var. Ama Zagrosi, çıkar uyuşmasına dayalı iradi ortaklık ihtimalini Kürtler için bütünüyle dışlıyor. Bağımsız siyasi iradeleri ve ondan kaynaklanan bir stratejileri olamayacağını vurgularken, bağımlı tarzda olsun bir siyaset ve devletin stratejisiyle eşgüdümlü hareket durumunu söz konusu etmek istemiyor.

Buna karşılık Ermeni tarafına gelince, onların da devletsiz bir halk olmalarına rağmen, nedir ki Kürtlere göre daha erken aydınlanmaya başlamış ve parti türü örgütlülüğe sahipler diye, büyük büyük stratejileri onlara kolayca yakıştırıyor. *“Ermenilerin saflarında ulusal bilincin gelişmesiyle birlikte Ermeniler bizim bugün Kuzey Kürdistan dediğimiz topraklarda ‘Büyük Ermenistan Devletini’ kurmak istiyorlardı. Tüm stratejileri bu amaca endeksliydi. Rusya ve o dönemin büyük batılı güçleri Ermenilere bu amaçlarını gerçekleştirmeleri için büyük sözler vermişlerdi”* diyor. Biraz yukarda ateş püskürdüğü Ayşe Hür’ün Kürtlere ilişkin söylemini, kendisi burada çok benzer ifadelerle Ermeniler için kullanmaktan sakınmıyor ve daha sonra Ermeni reform projesine değinirken bile esas amacın *“Kürdistan’ı Kürtsüzleştirmek”* olduğunu ileri sürüyor.

Geriye doğru da inkâr edilen Ermenistan

Bugün artık bütünüyle Kuzey Kürdistan’a dönüşmüş toprakların soykırım öncesi aynı zamanda (hiç değilse kısmen) Batı Ermenistan olduğunu bu arkadaşlar bir türlü kabul edemiyor. Binlerce yıllık tarihsel geçmişle o toprakların en belirgin hüviyetini, kültür ve uygarlık dokusunu inkâr olayıdır bu. Ermeni partilerinin ne derece bağımsızlık hedefi güttükleri ayrı mesele, ama olduğu kadarıyla bunu Ermenistan olarak ifade etmek yerine her defasında “Büyük Ermenistan” vurguları yapmanın bir tek anlamı var. O da “hakkı olmayan genişlikte” bir proje peşinde koşulduğunu ima

etmektedir. Ermeni ve Kürt nüfusunun aşağı yukarı dengeli şekilde karışık yaşadığı bölgelerde bağımsız Kürdistan kurmaya dönük girişimler söz konusu olduğunda (örneğin Şeyh Ubeydullah'ın hareketi için konuşurken) benzeri bir yaklaşım gösterilmemesi dikkat çekicidir. Oysa eğer hakkaniyetli bakılırsa, geçmiş dönem boyunca bir kesimin Ermenistan, diğer kesimin Kürdistan adına güttükleri amaçlar, birbirinin hakkını görmezden gelme anlamında benzer eleştiriye tabi tutulmalıdır. Biri ötekinden çok farklı değerlendirilemez. Zagrosi, bu konudaki çifte standartlı bakışını Ermenilerin hakkını inkâr ederek savunmaya çalışmış, üstelik “o bölgelerin Ermenistan olmadığı” görüşünü yalnız Osmanlı'nın son dönemi için değil, ondan yaklaşık 800 yıl öncesi için bile geçerli sayabilmiştir. Ayşe Hür'le yürüttüğü polemğin şu paragrafını okuyup değerlendirelim:

“Sayın Ayşe Hür'ün Türk resmî tarih tezlerini tekrarlama mantığı Kürdistan ve Ermenistan toprakları konusunda da kendisini gösteriyor. Geçmişte Kemalistler Kürtlerin karşısına ‘Ermeniler Kürdistan’da Ermenistanı kuracaklar ve sizi kovalacaklar’ diyorlardı. Bu konuda Kâzım Karabekiri okumak dahi yeterlidir. Bugün gelinen yerde ise Ermeni Meselesini jenosid ile çözdüklerinden dolayı, Ermeni tehlikesi ‘tarihî haksızlıkla’ bertaraf edildiğinden dolayı bölgede yaşayan Kürtlere, ‘aslında bazı şehirler size ait değil, Ermenilerindi’ tezini geliştirmeye çalışıyorlar. Ayşe Hür'ün Malazgirt savaşı üzerine yazdığı yazıdaki Ermenistan ve Kürdistan hikâyesi bilinen tezin çerçevesinde ele alınması gerekmektedir”

Geçmişte Kemalistlerin (hatta Abdülhamit ve İttihatçıların da) Kürtleri o söylemle kazanmaya çalıştıkları doğrudur. Fakat onların söz konusu bölgeleri kısmen Ermenistan değil de bütünüyle Kürdistan olarak tanımlamaları bizler için bir referans olabilir mi? Daha savaş öncesi Osmanlı yöneticileri Ermeni reform tasarısını geçersiz kılmak için söz konusu vilayetleri Kürdistan olarak tanımlamaya yönelik tercihli bir siyaset izlemişlerdi. Fakat bu onların taktik söylem geliştirme dışında Kürdistan'ı tanımaya

niyetli oldukları anlamına da gelmiyordu. Kemalist liderlerden veya resmî tarihten herhangi bir argümanı, kendi davasına ters gelince kategorik olarak reddedebilen (hatta Ayşe Hür'ü "resmî tarihi tekrarlıyor" diye eleştiren) Zagrosi'nin, konu Ermeniler olunca Kâzım Karabekir gibi bir şahsiyeti hiç sorunsuz ve güvenilir bir otorite gibi referans vermesi ilginçtir. Karabekir öz olarak "Kürdistan'ı Ermenistan yapmak istiyorlar" demenin Kürtleri kazanmaya yettiğini, daha özel gayretlere gerek kalmadığını anlatmış ve bunun yanında "Kürt kardeşlerimizi çiğnetmeyeceğiz" diyerek "bütün Kürtleri şerbetlemiş" olmakla övünmüştür.² Şimdi bu söylem o bölgelerin (özellikle de Karabekir tarafından tekrar işgal edilen yerleri dikkate alırsak) Ermenistan hüviyetine sahip olmadıklarının kanıtı mıdır? Zagrosi'ye bakılırsa evet! Dahası o, 1071'de Alparslan'ın işgal ettiği yerlerin Ermenistan ve Kürdistan diye ikili anılmasını bile "hikâye" sayıyor. Bu yaklaşım, bugünkü Kürdistan haritasını bütün genişliğiyle tarih boyunca geçerli göstermeye çalışan ve Ermenistan'ın varlığını geriye doğru da inkâr eden milliyetçi anlayışın yalın bir dışavurumudur.

Ama yukardaki paragrafın daha ilginç tarafı, bugün geline nokta Kürtleri karşısına alan Türk şovenizminin "aslında bazı şehirler size ait değil, Ermenilerindi" tezini geliştirdiği iddiasıdır. Oysa gerçekte hiçbir resmî tarihçinin ya da o doğrultuda konuşan siyasetçinin öyle bir görüş ileri sürdüğü duyulmuş değil. Onlar Kürtlerin her türden statü talebini reddetmek için dahi olsa bazı yerlerin eski Ermeni hüviyetini öne çıkartmak istemezler; çünkü o takdirde "Misakı Milli" tezlerine halel getirmekten çekinir ve "Ermenilerin toprak taleplerine haklılık kazandırmak"tan korkarlar. Ermeni sorununun soykırım yoluyla halledilmiş olması onlara Zagrosi'nin ima ettiği türden bir rahatlık sağlamıyor. Bu durumda onun iması resmî tarihçileri değil de, tartışma muhatabı olan Ayşe Hür gibi alternatif görüş sahiplerini kastediyor olmalıdır. Ama öyle ise onları (yani tarihte Ermenistan'dan

2 Recep Maraşlı, *Ermeni Ulusal Demokratik Hareketi ve 1915 Soykırımı*, Peri Yayınları, 2008, s. 280.

bahsedilenleri) Kemalizmin yörüngesinde göstererek suçlaması ayrı bir tuhafıktır. Zagrosi bu ve benzeri noktalarda Ayşe Hür'ü "resmî tarihin gizli savunucusu" ya da "revize ihtiyacı duyulan konulardaki sözcüsü" gibi göstermekle açıkça ona haksızlık etmiştir.

"Kürt Mirleri dönemi"nin Ermeniler açısından anlamı

Aso Zagrosi değişik yazılarında tarihsel gelişmelerin farklı evrelerine karışık şekilde değinmiş. Bunları kronolojik bir düzen içinde ele alarak her evrenin toplumsal siyasal arka planıyla birlikte değerlendirmeye çalışmak daha doğru olacak.

Osmanlı devletinin Kürt beyliklerini hedeflediği dönem için onun da dikkat çektiği husus, başta cemaat öncüsü Patriklik olmak üzere Ermeni toplumunun genellikle Osmanlı tarafını tutmuş olmasıdır. Malesef öyle olmuştur, fakat bunu önceki sürecin gerçekliğinden bağımsız konu etme durumunda nedenlerini anlamak mümkün olmaz. O zaman yalnızca İstanbul'daki patriğin ve onu etkileyen amiralar sınıfının Sultan'a yaranmacı abartılı tutumu değil, fakat doğunun taşra bölgelerindeki Ermeni halkının beylik düzeni aleyhine daha makul ve hatta son derece doğal görülecek duygu ve tavırları da anormal karşılanır. Bu açıdan Zagrosi'nin önceki sürece dair söylediği bir şey yok. Yalnızca "*Tarihde 'Kürt Mirleri' dönemi dediğimiz yaklaşık olarak yüzyıllarca süren dönem söz konusudur*" diyor. Bu dönem aynı bölgelerde beraber yaşadıkları Hristiyan grupların toplumsal konumları ve karşılıklı ilişkileri nasıldı, yazıda buna ilişkin bir fikir verilmiyor. Öyle ki her şeyin çok normal olduğu, aralarında ciddi çelişkilerin bulunmadığı bir süreç sanılabilir. Önceki bölümlerde söz konusu beylik (ya da mirlik) düzeninin Ermeni halkını çokça mağdur ettiğine dikkat çekmiştim. Bunun da nedeni olarak eklemek gerekir ki, üç yüz yıl kadar süren Kürt otonomisi boyunca bu beyliklerin etki alanında Kürt-Ermeni ilişkileri bir tür yöneten, yönetilen ilişkisi olmuştur. Bunu yalnızca Ermeni kaynakları değil, sürece objektif bakan Kürt araştırmacılar da belirtiyor.

Örneğin Recep Maraşlı, kitabının “Ermeni köylülüğü ve Kürt feodalitesi” bölümünde durumu şöyle karakterize eder: *“Osmanlı-Kürt bağlaşıklığının doğrudan sonuçlarından biri de Ermeni toplumunun Kürt beyliklerinin otoritesi altında bırakılmasıdır. Osmanlı ‘Millet sistemi’ içinde olan Ermenilerin, kadim Ermenistan ve Kürdistan’daki nüfus çoğunluğu, Kürt beyliklerinin hâkimiyetinde kaldı, haraç ve cizye gibi vergilerini de Kürt beylerine ödediler. (...) Osmanlı İmparatorluğu’nun yasaları ve siyasal sistemi uzun zaman Kürdistan beyliklerindeki Ermenilere ulaşmayacaktır. Dolayısıyla, Ermenilerle Osmanlılar arasındaki çelişmeden önce Ermenilerle Kürt feodalitesi arasında bir çelişme ortaya çıkmıştır. (...) Ne kadar ‘iyi’ olursa olsun, dört yüz yıllık bu ilişki yine de feodal serf-senyör (ağa-maraba) ilişkisi-dir. Üzerinde ikili bir iktidar süren Kadim Ermenistan toplumu, hukuken Osmanlı vatandaşiyken fiilî olarak Kürt feodallerinin tebaası durumundadır”*³

Bu durumu görmezden gelenler, söz konusu yüzyıllar boyu Kürtlerle Ermeniler arasında kayda değer çatışmaların olmasını, adeta eşit haklara sahip toplumlar arası barış ve huzur ortamı gibi yansıtıyorlar. Gerçekte bu barış, Osmanlı devletinin genelinde olduğu gibi, İslam unsurunun üstünlüğüne dayalı ve onun dışındaki grupların eşitsiz konumlarını kabullenmelerine bağlıydı. Herkes kendi “yerini” bildikçe fazla mesele çıkmıyordu! Merkezî planda bu durumun tercümesi “Osmanlı hoşgörüsü” olurken, bölgesel planda ise “Kürt beylerinin kendilerine tabi Hıristiyanları hoş tutmaları” oluyordu.

Eski Ermeni naxararlık (yönetici feodal beylik) evleri, Kürtlerin yardımcı olduğu Türk-İslam fetihleriyle bir bir ortadan kalkmış, yalnız Van, Şatax, Sasun, Zeytun, Xınus ve Kiğı’nın dağlık yörelerinde silah gücüyle fiilî özerkliğini koruyabilen küçük işxanlar (melikler) kalmıştı. Osmanlı döneminde artık büyük toprak sahibi Ermeni feodalleri yoktu. Her yörenin Ermeni köylülüğü bir Müslüman beyin hükmü altındaydı. Köyleri

onlar arasında parsellenmişti. Başka aşiretlerin saldırılarından korunmayı sağladığı ölçüde bu bağımlılık “iyi” sayılıyor, fakat beylerin insaf derecesine göre tahammül edilebilirlik ölçüsü değişen feodal sömürü yanında ulusal dinsel baskı ve horlanma yaşıyordu. Aynı yörelerin şehirli Ermenileri görece daha rahat koşullara sahip olsa bile, yine o beyliklere ağır vergiler ödüyor, kamusal alanda temsil edilemiyor ve ayrımcılık görüyordu.

Köylülük kadar büyük olmayan şehirli Ermeni nüfusun küçük esnaf ve zanaatkâr sınıfı yanında zengin tüccar ve tefecileri de vardı. Bundan hareketle bazı yorumcular doğudaki Kürt-Ermeni çelişkisinin özünü feodalite-burjuvazi şeklinde açıklamayı tercih etmiştir. Bu da iki toplum arasındaki farklılık ve çelişkinin bir yönüdür. Tanzimat sonrası süreçte bu yönün gittikçe daha önem kazandığı da söylenebilir. Fakat öncesinde Kürt feodal beylerinin sahip olduğu yerel otorite gücü dikkate alınır ve Ermeni burjuvazisinin bölgede onunla rekabet edecek yönetsel bir pozisyona sahip olmadığı düşünülürse, o dönem iki toplum arası ilişkiyi karakterize eden çelişkinin bu değil; genel olarak bağımlı durumdaki Ermeni halkı ile ona hükmeden Kürt beylikleri arasındaki çelişki olduğu anlaşılır.

19. yüzyıla girerken büyük devletlerin kendi çıkarları gereği Osmanlı merkezî yönetimini baskı altına alıp, başka değişimler yanında Hristiyan halkların korunması için reform dayatmaları, Osmanlı’nın da ekonomik çöküş ve dış borç ihtiyacı nedeniyle buna boyun eğmesi sonucu Tanzimat sürecine kapı aralanmış, bu ise merkezî otoriteyi güçlendirmek amacıyla İmparatorluk genelinde âyanların denetim dışı gücüne karşı yapıldığı gibi, doğuda Kürt beyliklerinin egemenliklerini sınırlandırmayı gündeme getirmişti. Bölgenin ezilen ve zarar gören toplumlarının bu yönelimden umutlanmaları, üzerlerindeki baskının hafifleyeceği kanaatiyle devletin müdahalelerini desteklemeleri doğal olan bir durumdur. Öte yandan, Kürt beyleri arasında Osmanlı seferlerine direnen ve bağımsızlık eğilimiyle ayaklananların olması da doğaldır. Ama bunlar esasta yitirilmek istenmeyen feodal imtiyazlar

için yapılmış olup, o imtiyazlı durumun mağdurları olan Ermenilere ve diğer Hıristiyan gruplara güven vermemiştir. Bedirhan Bey'in hareketi kendi otoritesini tanımayan on binlerce Nasturiyi katletmekle bu güvensizliği daha da büyötmüştür. Bedirhan Bey'in aslında Osmanlı devletine silah çekmekten kaçındığına dikkat çeken araştırmacı Sait Çetinoğlu, onun daha sonraki sürgün yıllarında Halife'ye gösterdiği bağlılığı ve Hersek-Karadağ halklarının ayaklanmasına karşı devletin Rumeli ordusunda görev alma gibi çabalarını değerlendirerek, ulusal bağımsızlık ve özgürlük fikrine ne kadar uzak olduğunu altını çizer.⁴ Dönemin Kürt direnmeleri, o zamana kadar devletin müttfeği değil de, geleneksel olarak ezdiği bir kesimden çıkış alsaydı, taşıyacağı özgürlükçü karakterle komşu halklar arasında destek bulma zemini farklı olurdu. Malesef öyle olmadığı için bazı istisnalar dışında destek görememiş ve izole olarak yenilmişlerdir. Sonuçta bu doğal karşıtlık durumu Kürtlerle Ermeniler (veya daha geniş olarak Hıristiyanlar) arasında bir kırılma noktası olarak değerlendirilebilirse de, yukardaki tarihsel toplumsal gerçekliğin üstünden atlanarak suçlama konusu yapılabilecek bir şey değildir.

Zorba karakterli Kürt liderlere tepkinin topyekûn Kürt halkına karşı yorumlanması

Zagrosi “Eğer Kürt Mirlerinden biri Osmanlı devletine karşı başarılı olsaydı Kürt devleti ortaya çıkardı. Bundan hareketle eğer Ermeniler Kürtlere destek verseydiler ne Ermeni Jenosidi ve ne de Kürt jenosidi olurdu sonucu çıkarılabilinirmi? Böyle bir soruya net bir cevap verme imkânım yok... Ama, Kürt-Ermeni ilişkilerinde bir kırılmaya neden olduğu açık...” diyerek dolaylı tarzda o durumun sorumluluğunu Ermenilere yüklemiş oluyor. Daha sonra gelişen Ermeni ulusal hareketine karşı Kürtlerin ağırlıklı

4 Sait Çetinoğlu, Bedirhan Bey ve Özgürlük ya da Bedirhan Bey'de Özgürlüğün Nispeti; <http://gomanweb.org/index.php/tum-haberler/kueltuer-sanat-mizah/4717-sait-cetinoglu-bedirhan-bey-ve-oezguerluek>

tutumunu ise o kadar önemli görmüyor. Bu dönemin faturasını da Ermeni tarafına kesebilmek için Ermeni reform taleplerinin nasıl “Kürtlere karşı” olduğunu ve hatta onları “tasfiye” için geliştirildiğini kanıtlamaya çalışıyor. Böyle bir gayret içinde öne sürdüğü belgeler, o yıllarda Ermeni halkını eskisinden fazla mağdur etmeye başlayan zorba karakterli Kürt liderlerine yönelik tepkiyi ve onlardan kurtulma isteğini yansıtmaktadır esasen. Fakat Zagrosi bunları genel olarak Kürt halkının varlığına karşıtlık gibi gösteriyor. Verdiği en önemli örnek, dönemin Ermeni Patriği Nerses Varjabedyan’ın reform konusunda İngiliz diplomatlarına sunduğu söylenen bazı önerilerdir. Orada ele alınan Erzurum vilayeti için eşit sayıda Türk-Müslüman ve Ermenilerden oluşacak yönetim organları önerildiğine dikkat çeken Zagrosi, Kürtlere yer verilmek istenmediğini belirtiyor. Devamla söz konusu belgeden Bilal Şimşir’in aktardığı şu bölüme yer veriyor:

“Vilayette, güvenliği sağlayacak ölçüde güvenilir kişilerden bir jandarma teşkilatı kurulacak. Bu teşkilatın yarısı Müslüman Türk, diğer yarısı Ermeni olacak. Kürt ve Çerkes gibi barbarlar bu teşkilata alınmamalıdır.. Halen (1879’da) polis ve jandarmada hizmet edenler de yeni teşkilatta bulunmamalıdır Yetenekli jandarma subaylar yetiştirilinceye kadar bu teşkilatta çalışacak albay, yarbay ve binbaşılardan Avrupalı olmaları, yüzbaşı ve daha aşağıdaki subayların yarısı Müslüman-Türk, yarısı Ermeni olmalıdır.” Ve “Kürtlerin patronluğu mutlaka kırılmalıdır”, “Birer zalim kral olan Kürtleri ve özellikle bey ve ağa denilen bu kimseleri hükümet buralardan sökmelidir.. Uzak memleketlere sürülmeli ve bunların bir daha geri dönmelerine asla izin verilmemelidir”⁵

Zagrosi’nin Bilal Şimşir’den aktardığı bu sözler oldukça dolaylı bir yansıtmadır. Belirttiğine göre, Ermeni Patriği reform projesinin Erzurum vilayetine uygulanışı için somut önerilerini İstanbul’daki İngiliz işgüderi Malet’e sunmuş, o da bunu bir

5 HYPERLINK “<https://www.newroz.com/tr/politics/352981/k-rtler-zamaninda-ermen-ler-n-zg-rl-k-ve-ba-imsizlik-m-cadeles-n-bo-anlarin-safinda-yer-almasalardi>”

mektupla Lord Salisbury'ye iletmış. İngiliz belgelerinden aktarılan söz konusu önermeler Patrik Nerses tarafından ifade edildiği gibi midir acaba? Buna ilişkin Ermenice bir belge bulamadığım için karşılaştırma yapamıyor ve ihtiyatlı bakılması gerektiğini düşünüyorum. Ama yansıtılan görüşlerin aslına uygun olduğunu varsaysak bile, bunlar Zagrosi'nin aşağıdaki yorumuna haklılık kazandırmaz. Onun çıkarttığı sonuç şöyle:

“Ermeni Reform Projesi Kürdistan'ı Kürdsüzleştirme projesidir. Kürt ileri gelenlerini hepsini devlet kurumlarından ve vatanlarından uzaklaştırma projesidir. Kürtler yok edildikten sonra 'Büyük Ermenistan'ın yolu açılabilirdi. Düşünün tüm tarihi boyunca Osmanlı devletinin giremediği Dersim'e Merkez Kaza olan Erzincan'a Ermeni mutasarrıfları, Erzincan sancağından Kemah, Kurucay, Kuzucan, Ovacık ve Mazgirt'te Ermeni kaymakamlar atanacak!!!!!! Dersim de bir dizi Kürdistan bölgesi gibi Osmanlı Kaymakamlarından nefret ediyordu. Bir de Ermeni kaymakamlar eksikti.”

Zagrosi'nin bu yaklaşımı, son satırlarına yansıyan allerjik üsluptan da anlaşılacağı üzere, makul eleştiri sınırlarını zorlayan bir suçlayıcılık içeriyor. Patrik Nerses'e atfedilen önermeler ne kadar Kürt ileri gelenlerini dışlayıcı olsa da, buradan “Kürdistan'ı Kürtsüzleştirme” gibi bir amaç çıkarılamaz.

Ermeni liderlerin o dönem yanlışları nelerdi?

Şüphesiz yukardaki önermelerin sorgulanmaya değer yönleri var. Yerel yönetimler, mahkemeler ve güvenlik birimlerinde Ermenilere yer verilmesini istemek son derece haklı bir talepti. Buna karşılık Müslüman kesim içinden Türklerin görev almalarını tercih edip Kürtlerin ve Çerkeslerin uzak tutulmalarını istemek doğru ve adil bir yaklaşım olmadığı gibi, bu halklar ile Ermeniler arasındaki gerginliği durduk yere artıracak bir şeydi. Tıpkı Berlin Anlaşması'nın Ermeni reformlarıyla ilgili maddesinde “Kürtlere ve Çerkeslere karşı Ermenilerin güvenliğini sağlama” cümlesinin kışkırtıcılığı gibi...

Bunu daha önceki bölümlerde belirtmiştim. Osmanlı devletinin siyasi sorumluluğunu göz ardı ettiren böyle bir formülasyonu özellikle tercih etmesi kendi hesabına akıllıca olurken, Ermeni tarafını temsil edenlerin bununla uyuşmaları tersine aptallık olmuştur. 1860'lardan itibaren doğu vilayetlerinde Ermeni halkına karşı yoğunlaşan fiilî hak ihlalleri, toprak gaspları, soygun ve sair tecavüzler özellikle devletin yeniden kazanmak için göz yumduğu Kürt aşiretlerinden ve o dönem bölgeye yerleştirilmeye başlanmış Kafkas muhacirlerinden geliyordu. Mağdur olan Ermenilerin İstanbul'daki Patrikliğe ulaştırdığı ve onun da taktirler düzenleyerek Babiâli'ye yansıttığı şikâyetler bu grupların adını çıkartmıştı. Fakat saldırı yapan bunlardan ibaret olmadığı gibi çoğu durumda Türk yöneticilerin teşvik edici ya da kayırmacı rolleri oluyordu. Bu adaletsiz ortamın asıl zemini İslam unsurunun üstünlüğüne dayalı Osmanlı sistemi olup, Tanzimat'ın sözde eşitlik ilanına rağmen Hristiyan halklar alışılmış ayrımcılık koşulları içinde savunmasız kalıyordu. Reform taleplerinde bu koşullara dikkat çekilmeli, ademimerkeziyetçi bir düzenleme içinde nüfusa orantılı temsil istenmeli, güvenlik ve adalet açısından tarafsız işleyecek mekanizmalar önerilmeli, fakat bazı somut durumlardan hareketle de olsa belli grupları dışlayıcı yaklaşım gösterilmemeliydi. Reformlar kabul görüp de uygulamaya geçilecek olduğunda önceki olaylarda sorumluluğu bulunan ve güvenilmeyen şahısların yeniden sorumluluk almalarına itiraz edilmesi mümkündü. Ayrıca suçlu olanların yargılanmaları da talep edilebilirdi. O tür örneklerden dolayı genel olarak Kürtler ve Çerkeslerin görev almalarına karşı çıkmak, dahası onların ağa ve bey takımının uzak yerlere sürülmelerini istemek, doğruysa eğer yakışıksız olmuştur.

Yine de bundan bütün bir halkın bölgedeki varlığını hedefleme gibi bir kasıt çıkarılması mümkün değil. Çok çok "Ermenilerin Kürtler karşısında üstünlük sağlama arayışı"ndan söz edilebilir. O da yüzyıllar boyu altta kalmış ve devamlı zarar görmüş olma psikolojisi nedeniyle bir parça mazur görülebilir. Öte

yandan, başlangıçta böyle bir önerme yapılmışsa bile, altı vilayet için oluşturulan reform projesi Türk-Kürt diye ayırmadan genel olarak Müslüman ve Hristiyan unsurlardan (önce eşit sayılarda, sonra tespit edilecek nüfus oranlarına göre) yönetim birimleri oluşturmayı benimsemiştir.

Ermeni toplumunun o yıllar zarfında görüş belirten ruhani, cismani temsilcileri ve siyasi partileri değişik yaklaşımlar göstermişlerdir. Kürtlere ilişkin dışlayıcılığı yanlış ve zararlı bulan, daha kapsayıcı ve birleştirici olmayı önerenler eksik olmamıştır. Mesela Xrimyan Hayrig'in çok olumlu çabaları vardır. İlk dönemin aydınlarından M. Mamuryan, H. Sıvacıyan, K. Çilingiryan ve daha başkaları Kürt halkının Osmanlı boyunduruğuna karşı birlikte mücadeleye çekilmesini vazgeçilmez önemde görmüşlerdir. Daha sonra Osmanlı bürokrasisi içinde yer alacak olan K. Noradunkyan bile ruhani liderlere yazdığı mektuplarında “devamlı Kürtler aleyhine şikâyetle bulunmak yerine, onlarla anlaşma imkânları yaratmaya çalışmayı” önerir.⁶ Reform tartışmaları başladıktan sonra kurulan Ermeni partilerinin program ve söylemleri diğer halklarla ortak kurtuluş mücadelesinden yanadır. Kürtlerle diyalog ve dayanışma için birtakım somut girişimleri de olmuştur.⁷ Bu çabaların yetersizliği eleştirilebilir, ama birleştirici hiçbir duyarlılık taşınmadığını söylemek yanlış olur.

Ermeni varlığının küçümsendiği Erzurum vilayetindeki demografik dengeler

Erzurum vilayetine atfen ileri sürülen “Kürdistan’ı Kürtsüzleştirme” söylemi, o bölgenin görece daha belirgin olan Ermenistan hüviyetini inkâr etme yönüyle de dikkat çekicidir. Önceki

6 Vahan Bayburtyan, *Kırderi, Haygagan Hartsı yev Hay Kırdagan Haraperutyunnerı Badmagan Luysi Nerko* (Tarihin Işığında Kürtler, Ermeni Sorunu ve Ermeni-Kürt İlişkileri), Yerevan, 2008, s. 103-106.

7 Garo Sasuni, *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni-Kürt İlişkileri*, Med Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 127-142.

yüzyıllarda çok daha yoğun olan bölgenin Ermeni nüfusu, aleyh-teki koşulların yolaçtığı tedrici dağılıma ve azalmaya rağmen yine de hiç değilse Türk ve Kürt nüfusları ile dengeli bir ağırlığa sahip olmuştur. Zagrosi ısrarla, reforma konu olan bütün bölgeler için “Kürtlerin aritmetik çoğunluğu oluşturduğu”, “Ermenilerin her yerde azınlık olduğu” iddiasında bulunuyor. Bunun inandırıcı bir dayanağı yoktur.

Resmî Osmanlı kaynakları, reform meselesi gündeme geldikten sonraki istatistiklerde Ermenilerin nüfusunu birkaç on yıl öncesine göre yarı yarıya az göstermeye başlamıştır. 1844'den 1867'ye kadar yapılan sayımlarda imparatorluk genelinde 2.400.000 olarak gösterilen Ermeni nüfusu, 1881'den 1893'e kadar yapılan sayımlarda 1.048.143'e düşmüş görünür. Böyle-si bir anormallik (aradaki savaşta Kars ile Ardahan'ın Rusya'ya geçmesi gibi küçük bir faktörü ayrı tutarsak) Ermenilerin yerel yönetimlerde temsil isteğini reddetmek için sayım sonuçları üzerinde hileye başvurma durumuyla açıklanabilir ancak. Reform sürecinin hemen başında (1878) Ermeni Patrikhanesi'nin Osmanlı salnameleri ile kendi sayımlarını birleştirerek ortaya koyduğu rakamlar, imparatorluk genelinde 3 milyona yakın Ermeni nüfus bulunduğunu, bunun 1.350.000 kadarının ise beş doğu vilayetinde (Erzurum, Van, Bitlis, Harput, Diyarbakır) yaşadığını gösterir.⁸

Erzurum vilayeti için o zaman yaklaşık 280 bin kaydedilen Ermeni nüfusu, daha sonra 1895-96 kırımları ve neden olduğu göçlerle azalarak 1914'de 202.391 tespit edilir. Resmî rakamlarla bu dönem vilayetin en fazla 640 bine ulaşan toplam nüfusuna göre Ermeniler reform sürecinin başında yarıya yakın, sonra daha azalmış haliyle bile üçte bir gibi bir oran teşkil eder. Toplamda çoğunluk oluşturan Müslüman nüfusun ne kadarı Türk, ne kadarı Kürt ve daha başka etnik gruplardandır, sağlıklı bir veri yok. Çünkü Müslümanlar o dönem etnik aidiyetlerine göre ayrı

8 Raymond H. Kevorkian-Paul B. Paboudjian, *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler*, Aras Yayıncılık, 2012, s. 58.

sayıma tabi tutulmuyor, “milleti hâkime” olarak blok halinde sayılıyordu. Ama bu vilayette Türklerin, eğer daha fazla olmamışsa, Kürtler kadar nüfusa sahip oldukları tahmin edilebilir. Çeşitli sancak ve kazalarda farklı grupların değişik ağırlıkları olmuştur. Sonuçta 1895-96 kırımlarından sonra bile Ermenilerin tek tek gruplar olarak Türkler ve Kürtlerden az olmadığını, üç büyük grubun aşağı yukarı dengeli bir varlığa sahip olduklarını güvenle söyleyebiliriz. Vilayet genelinde 425 yerleşim birimine dağılmış olan Ermenilerin 406 kilisesi ve 76 manastırı vardı.⁹

İşte Zagrosi’nin küçümsediği böyle bir durumdur. Onun Ermeni mutasarrıf yakıştıramadığı Erzincan sancağında 1914 itibariyle 37.612 Ermeni yaşıyordu. Erzincan şehrindeki toplam 24.000 nüfusun 13.109’unu Ermeniler oluşturunuyordu.¹⁰ Dersim’e gelince, belki anılan kazalarda değil ama, halen önemli nüfusa sahip oldukları Çarsancak ve Çemişgezek’de Ermeni kaymakam olması hiç yadırganacak bir şey olmazdı. “Osmanlı devletinin giremediği Dersim” vurgusuyla adeta Ermenilerin de girememesi gerektiğini ima eden yazar, tarihsel geçmişi ve o günkü gerçekliğiyle bölgenin yerlisi bir halktan bahsettiğini unutuyor. Osmanlı’ya benzer nefreti hak eden bir “düşman” gibi konu ediyor.

Şeyh Ubeydullah hareketi, Osmanlı taktikleri ve Ermeni aydınlarının gerçek tutumu

Daha sonra Kürtlerin ikinci büyük yekinmesi olan Şeyh Ubeydullah hareketine değinirken, adeta onun yenilgi nedeni de Ermenilermiş gibi imalarda bulunan Zagrosi, görüşünü şöyle özetliyor:

1880 yılında Şeyh Ubeydullah Nehri önderliğinde Bağımsız ve Birleşik Kürdistan için girişilen devrime Ermeniler esas olarak karşı tavır aldılar, yalan ve yanlış bilgiler yaydılar.. Şeyh Ubeydullah’ın Ermenilere yaptığı dostça çağrılara rağmen, Ermeni ileri gelenleri ‘Şeyh Ubeydullah hareketinin devletin bir oyunu

9 Raymond H. Kevorkian-Paul B. Paboudjian, *a.g.e.*, s. 424.

10 Raymond H. Kevorkian-Paul B. Paboudjian, *a.g.e.*, s. 456-457.

olduğu', 'Kürtlerin Ermenilere karşı saldırıya geçme hazırlığı içinde olduğu' vb uydurma haberler yaydılar; Rusya ve Batılı devletleri harekete karşı tavır almaya çağırdılar. Acaba bugün Kürtlerin devletsiz olmasının sorumlusu Ermeniler mi? Geçiyorum. Ermeni örgütlerinin 'Ulusal Kurtuluş Hareketi' meselesine gelince amaçları bir anlamda yukarıda verdiğim 'Ermeni Reform Projesi'ni hayata geçirmektir.. Yani Kürdistan'ı Kürtsüzleştirme projesiydi. Bu da Kürtlerle çatışmaya götürdü. Kürt milliyetçiliğinin babalarından Hacı Qadri Koyi 19. yüzyılın sonlarına doğru Kürdistan'ı Ermenistanlaştırma girişimlerine dikkat çekiyor ve (...) açık bir şekilde Kürtlerin toprakları Ermenistanlaştırdıklarında bir tek Kürt kalmayacağını yazabiliyordu."

Yapılan değerlendirmenin mantığı görülsün diye bu paragrafı bölmeden aktardım. Zira her etapta konu getirilip bir paranoaya gibi aynı "stratejik hedef"e bağlanıyor. Ermenilerin ulusal kurtuluş adına güttükleri amacın Kürtleri o bölgelerden temizlemek olduğu, bir anlamda İttihatçı ve Kemalistlerin daha sonraları Türk ulusal kurtuluşu adına yaptıkları şeyin bu dönem Ermeniler tarafından yapılmak istendiği ileri sürülüyor. Devlet gücüne sahip ezen ulusun milliyetçiliği ile devletsiz bir ezilen ulusun milliyetçiliği kabaca eşitleniyor. Kendisinin de bir ezilen ulus milliyetçisi olduğu saklanmayan, fakat bu defa kelimeye olumlu anlam yüklenerek "Kürt milliyetçiliğinin babalarından" şeklinde sahiplenilen Hacı Qadri Koyi'nin Ermeni amaçlarına ilişkin gerçeküstü tasavvuru çok isabetli bir öngörü gibi savunulup kanıt gösteriliyor. Niyet meselesini bir yana bırakırsak, Ermeniler hangi güçleriyle öyle muazzam bir tasfiyeyi gözlerine kestireceklerdi acaba? Reform projesi Ermenilere o bölgelerde kısmen yönetsel güç kazandıracak ve hatta Kürtlere oranla üstünlük sağlayacak olsa bile, sonuçta bu Osmanlı devleti bünyesinde yapılacak bir düzenleme olup onun kanunları ve merkezî denetimi altında Hristiyan bir halkın Müslüman komşularını yok etmeye girişmesi beklenemezdi. Kürt aşiretlerin her tarafta silahlı olmaları nedeniyle de böyle bir şey mümkün değildi. Bunları yapılan

tasavvurun acayıplığını göstermek açısından belirtiyorum. Yoksa yüklenen niyetin kendisi başlı başına subjektiftir.

Şeyh Ubeydullah hareketi ve Ermenilerin tavrına gelince; bu konu yazarın yukarda yansıttığı gibi ak, kara bir şey değildir. Şeyh Ubeydullah'ın ismi etrafında bir Kürt birliği ya da ligası gündeme geldiğinde, Ermeni ulusal öncüleri şu nedenlerle temkinli bakmış ve kaygı ifade etmişlerdir. Birincisi Şeyh Ubeydullah 1877-78 Osmanlı-Rus savaşında Şeyh Celalettin'le birlikte Şeyhülislam'ın Cihat çağrısına uyarak Bayazid cephesine akın etmesiyle ünlenmiş biridir. Gidiş yolunda Ağbak'ın Ermeni köylerine Celalettin'in düzenlediği yıkıcı saldırıları, aynı şiddette olmasa bile daha sonra Şeyh Ubeydullah da tekrar ederek kötü bir imaj edinmiştir.¹¹ İkinci olarak, onun savaş sonrası kısa bir süre sürgün bulunduğu (ya da belki sadece Hac için gittiği) Mekke'den dönüp Kürt birliği yaratmaya öncülük ettiği haberleri, tam da Berlin anlaşmasından sonra Ermeniler için reform konusunda Babîâli'nin somut adım atmaya zorlandığı bir sırada gündeme gelmiştir. Bu durum, başka belirtilerle birlikte Ermeni ulusal öncülerini tedirgin eder. Kürt ligasının Ermeni reformlarını sabote etmek üzere yaratıldığı kanısı hâkim olur.

Her şeyden önce Türk basınının Avrupa'ya mesaj verir şekilde reform sürecini Kürt hareketiyle tehdit eden propagandası bu kanıyı yaratmıştır. Türk hükümeti hesabına Fransızca yayın yapan *L'Osmanli* gazetesinde bir makale; "*Kürdistan sakinleri Avrupa tarafından reformlar adı altında uyandırılan Ermeni sorunundan fazlasıyla şaşkına dönmüşlerdir Kürtler kendi akibetlerinin Doğu Rumeli halkı gibi olacağını sezdikleri anda derhal kendi ligalarını oluşturur ve tek bir adam gibi ayağa dikilirler. Kürtlerin bir kısmı göçebe hayatı yaşıyor, evleri ve ikametleri kendi atlarının sırtıdır. Onları ayaklandırmak için ata binlerini emretmek yeterli olur*" diye yazıyordu. Bundan başka *Hakikat* ve *Vakit* gazetelerinin Kürtler lehine Ermenileri kötüleyen yayınları

11 Raffi, *Yergeri Liyagadar Joğovadzo, Dasnimegerort Hador* (Toplu Eserleri, Onbirinci Cilt), Yerevan, 1991, s. 342.

dikkat çekiciydi. O zamana kadar Kürtler arası parçalanmışlığı derinleştirmeye çalışan Osmanlı yöneticilerinin birdenbire onları birleştirme çabasına girmeleri salt gazete yayınlarıyla değil, fiilî girişimlerle de belliydi. Sultan Hamit, “kâfir” Ermenilere karşı dinsel nefreti körüklemek üzere çok sayıda mollaları doğuya gönderiyor, antiermeni icraatleriyle göz dolduran aşiret reislerine bol keseden askerî ünvan ve madalyalar dağıtıyor, bunlar vasıtasıyla bütün Kürt halkına “Ermenilerin krallık yaratıp Kürtleri kendilerine esir etmek istedikleri” propagandasını yapıyordu. Bir başka oyun ise İstanbul’da sahneye konmuştu. 1880 Haziran’ında 6 büyük devletin reformlar için verdiği ortak notaya Babiâli henüz cevap vermemişken, Şeyh Ubeydullah tarafından gönderildiği söylenen, fakat başkentte oluşturulduğu anlaşılan birtakım temsilciler Abidin Paşa’ya başvuruyor; “Kürtler ve Kürdistan için özerklik” istiyorlardı. Raffi yazıyor ki, “Ubeydullah o zaman İran’da bulunuyordu ve başkentte kendi adına görüşmeler yapıldığından haberdar bile değildi.” Az sonra anlaşılır ki o işin örgütleyicisi bizzatihi Abidin Paşa’nın kendisidir. O yine savaş sonrası Yunanistan ve Çernogoria’ya karşı yükümlülüklerden kısmen kurtulmak için Arnavut birliğini yaratmıştı. Şimdi de Ermeni reformlarını suya düşürmek için bir Kürt ligası oluşturmakla meşguldü.¹²

Buraya bir parantez açarak, Ermeni öncülerinin o vesileyle olsun neden Kürtlerle kendi reform ve özerklik taleplerini birleştirmeye çalışmadıklarını da sorgulamakta yarar var. Bu henüz Ermeni partilerinin ortaya çıkmadığı, reformlarla ilgili görüşmeleri Ermeni Patrikliği ve çevresindeki temsilcilerin yürüttüğü, bununla beraber ileride devrimci partilerin oluşmasına düşünsel katkıda bulunan aydınların tartışmalar yürüttükleri bir evredir. Daha baştan gerek reformlarla ilgili formülasyonda, gerekse Osmanlı devleti ve basını tarafından yürütülen propagandalarda Kürtlere verilen duygu onların bu işten bütünüyle dışlandıkları, hatta yapılacak her şeyin kendileri aleyhine olduğu yönündedir. Ermeni öncülerinin bu durumu önemseyip Babiâli’den reformlar

12 Vahan Bayburtyan, *a.g.e.*, s. 134-135.

için somut adım bekledikleri o süreçte Kürtlerle ortak bir özerklik tasarısı önermeye çalışmaları gerekirdi. Öyle anlaşıyor ki, Kürtlerle Ermeniler arasında diyalog eksikliği ve Ermenistan-Kürdistan bileşkesi bir ortak vatan üzerinde beraber özgürleşme anlayışının zayıflığı bu konuda Ermeni öncülerini bilinçli adım atmaktan geri bırakmıştır. Yine onlar Kürt halkının o dönem içinde bulunduğu eğitimsizlik ve ilkel yaşam koşullarına bakarak siyasi gelişmeleri algılama kapasitelerini küçümsemişlerdir. Yaratılmaya çalışılan yapay Kürt ligası ile reformları sabote etme girişimini teşhir etmeye önem verirken, bunun gerçek bir zemine sahip olduğunu ve Kürt-Ermeni birliği için kendileri güçlü bir çıkış yapmadıkça Osmanlı'nın Kürtlerle İslam birliğini güçlendirerek kazançlı çıkacağını çok iyi idrak edememişlerdir.

Böyle bir zaaf gösterilmekle beraber, Zagrosi'nin iddia ettiği gibi Ermeniler Şeyh Ubeydullah hareketine karşı “yalan yanlış bilgiler” yayarak tavır almış değil, henüz Kürtlerin ayaklanması başlamadan Şeyh'in adına Türklerin yapay girişimlerini eleştirmiş ve Kürtleri Ermenilere karşı saldırıya geçirmeye dönük sinyaller üzerine gerçek kaygılarını dile getirmişlerdir. Raffi “Kürt Birliği” başlıklı makalesinde bu girişimi daha önce İngiltere'nin Lord Beaconsfield hükümeti ile İstanbul Büyükelçisi Layard'ın başlattığını, onun bıraktığı yerden ise Osmanlı'nın kendi amaçları için ele aldığını anlatır. 1877-78 Osmanlı Rus savaşında Ermenilerin Rus sempatisine karşılık Kürtlerin Osmanlı taraftarlığı ve savaşçı güce sahip olmaları İngilizlerin dikkatini çekmiş, Rusların Fırat boylarına kadar yayılma arzuna karşı bir duvar oluşturma noktasında onları en etkili unsur olarak görüp sıkı bağlar geliştirmeye yönelmişlerdir. Bu amaçla doğu vilayetlerinde bir bir İngiliz konsoloslukları açar ve o bölgeleri Ermenistan yerine tercihli olarak Kürdistan diye tanımlamaya başlarlar. Konsoloslar Kürt şeyhleri ve aşiret liderleriyle görüşerek birleştirici çabalar yürütür. Fakat bunun öyle kolay bir iş olmadığını görürler. Beaconsfield hükümeti düşünce onun hayalindeki duvar da kendiliğinden yıkılır. Bu arada Rusların

Ayastefanos anlaşmasını geçersiz kılan Berlin Anlaşması ile İngiltere ve diğer Avrupa devletleri Ermeni meselesinde hamiliğe soyunmuşlardır. Ermeni reformları için sıkıştırılan Osmanlı yönetimi ise gayri ihtiyari İngilizlerin bu başarısız Kürt birliği girişimini hatırlar. Raffi burada *“Gayri ihtiyari diyoruz, çünkü o birlik Türk hükümetinin pek hoşlanacağı bir şey değildi, yıllarca Kürt aşiretleri arasında anlaşmazlık tohumları ekerek onları daha fazla bölmeye çalışmış, güçlerini zayıflatmak ve öylece bağımlı, vergiye tabi kılmak istemişti. Fakat değişen koşullara uyum göstermek gerekiyor, siyaset bunu istiyordu. Şimdi Avrupa’ya bir korkuluk gösterme zamanıydı”* diye açıklıyor Osmanlı taktiğini. Ve bu sırada Osmanlı basınının Kürtleri pohpohlayan yayınları ile Abidin Paşa’nın yukarda değindiğimiz Kürt ligası oluşturma çabasını konu ettikten sonra şöyle tamamlıyor. *“Bütün bunlar içinde Avrupa’ya verilmek istenen mesaj; Babîâli’nin Ermenistan’da reformlar yapmaya karşı olmadığı, kendisinin onu gerçekleştirmeyi bilakis çok istediği, fakat önünde zorluklar bulunduğu şeklindeydi. O zorlukların Kürtler ve genelde Müslüman yığınlar arasındaki bağnazlıkta yattığı, onların dinsel geleneklerinin bu tür reformlarla uyuşmadığı ve eğer hükümet Müslüman halkın iradesine ters giderse bunun Hristiyanlara karşı büyük kırımlara sebebiyet verebileceği ve hükümetin bundan kendini sorumlu tutmakta zorlandığı fikri işleniyordu.”*¹³ Bugün de Kürt sorununda reform taleplerini savuşturma veya önemsiz hak kırıntılarıyla geçiştirme çabasında Türk hükümetinin öne sürdüğü bahane benzer bir fanatizmdir. Tek farkla ki, bu defa gösterilen korkuluk Türklerin “milliyetçi hassasiyetleri” oluyor. Her durumda bahaneci hükümetler aynı zamanda o fanatik duyguları pompalamayı da ihmal etmiyor ve kendi besledikleri şeyin ardına sığınıyorlar.

Garo Sasuni, Şeyh Ubeydullah’ın Mekke dönüşü 1880’de İstanbul’da Sultan Hamid tarafından büyük bir ihtişamla kabul edildiğini, Sultan’ın ona birçok hediyelerle birlikte talimatlar

13 Raffi, *a.g.e.*, s. 336-350.

verdiğini belirterek, üç amaç doğrultusunda onu kullanmak istediğini yazıyor. Özetlemek gerekirse bu amaçlar; 1) Kürtleri ayaklandırarak Ermeni vilayetlerini harabeye çevirmek ve reformları suya düşürmek, sonra da Avrupa ülkeleri nezdinde bütün kabahati Kürtlerin üstüne atarak kendisini temize çıkarmak, 2) Kürt şeyhlerini güçlendirerek bütün Kürtleri Halife Sultan'a bağlamak, Ermenileri ve diğer Hristiyan ulusları ezme yolunda despot rejime dinî bir destek sağlamak, 3) Güçlendirilen dinsel fanatizm sayesinde Kürtleri ulusal bilinçten yoksun bırakıp onları ulusal bağımsızlık savaşından uzaklaştırmak ve yavaş yavaş Türkleştirmekti.¹⁴

Zagrosi, Şeyh Ubeydullah hareketini incelediği makaleleri içinde Sasuni'nin dayandığı bilginin yanlış olduğunu, Şeyhin Mekke dönüşünün çok daha önce olması gerektiğini, çünkü Van'daki İngiliz konsolosunun Ağustos 1879 tarihli bir mektubunda Hakkâri olaylarından söz ederken "Şeyh Abdullah" olarak isminin geçtiğini belirtiyor. Bu mümkündür, ayrıca Şeyh'in Şemdinan'a gelişi İstanbul üzerinden olmayabilir. İngiliz konsolosuyla görüşmesinde onun bir sorusu üzerine Şemdinan'a varış tarihini İstanbul'dan telgrafla bildirdiğine dair diplomatik cevabı da bir kanıt oluşturmaz. Bu durumda Sultan Hamid'le doğrudan görüşmesi olayına temkinli bakmak gerekir. Fakat Sultan'ın araçlar yoluyla onu Kürtlerin halifesi gibi onurlandırıp kendi arzusuna uygun hareketlendirmek üzere bölgede geniş bir toplantı yapmaya teşvik etmiş olması mümkündür. Bir örnek olarak eski isyancı Botan Miri Bedirhan'ın subay yetişen oğlu Bahri Bey, Sultan tarafından "ferik" (general) ünvanı ve Mecidiye madalyasıyla taltif edilip özel direktiflerle 1880 baharında bölgeye gönderilir. Rus gözlemcilerine göre Ubeydullah'ın yanına gelen Bahri Bey, ona Sultan'ın hediyesi olarak bir kılıç ile madalya verir ve hükümetin onu maaşa bağladığını belirtir.¹⁵ Ama sonuçta Sultan'ın ona oynatmak istediği rol ile Şeyh'in kendi amacı farklıdır. Zagrosi

14 Garo Sasuni, *a.g.e.*, s. 106-107.

15 Vahan Bayburtyan, *a.g.e.*, s. 132-134.

de şöyle diyor: “*Sultan Abdulhamid'in çeşitli planları olabilir. Olmaması da düşünülemez. Fakat bu ileri sürülen iddialar belgelere dayalı değildir. Kaldı ki Şeyh Ubeydullah'ın kendi planı var. Şeyh Ubeydullah'ın 'Bağımsız ve birleşik Kürdistan' planı 1880 yılının öncesine dayanıyor.*”¹⁶. Yazarın görüşü bu noktada haklı olabilir. Zaten Garo Sasuni'nin anlatımları da Sultan'ın yönlendirmesi aksine Şeyh'in önce İran, sonra Osmanlı tarafındaki Kürtleri ayaklandırıp bağımsızlık elde etmeye yöneldiğini ortaya koyuyor. Sasuni, Şeyh'in Sultan tarafından güdülen amacı çok iyi idrak ettiğini ve uzak görüşlü olduğu kadar geçmişten ders çıkartmayı da bilerek Osmanlı hilekarlığına aldanmadığını söylüyor.

1880 Eylül'ünde Şeyh Ubeydullah'ın Nehri'de düzenlediği toplantıya Hakkâri, Van, Bitlis, Muş, Sasun, Diyarbekir, Botan, Siirt, Amadiye (Musul), Süleymaniye ve İran Kürdistanı'ndan gelen 200'den fazla delege katıldığına bakılırsa, bu geniş buluşmayı tarihte adı konulmamış ilk Kürt Kongresi saymak mümkündür. Şeyh Ubeydullah'ın dinî düşüncelerle yetişmiş olmasına rağmen o dönem için umulmadık bir ulusal perspektifle bağımsız birleşik Kürdistan hedeflemesi, ayrıca bu yöneliminde Hristiyan halklara zarar verilmemesi için fetva çıkarması gerçekten takdire değerdir. Zayıf halka olarak öncelikli saldırıya geçilen İran bölümünde yine de başıbozuk eylemlerin kurban ettiği hem Hristiyan, hem Müslüman siviller olur. Hareket orada yenilgiye uğratılınca Osmanlı tarafına yayılma şansı bulamaz. Acaba o şansı bulsaydı, Ermenilerin yoğun yaşadığı Van, Muş, Sasun, ayrıca Nasturiler ile Süryanilerin yoğun yaşadığı Hakkâri, Siirt, Turabdin gibi yerlerde Kürt hareketinin bu halkları kazanma ve birleşme yeteneği ne ölçüde olurdu? Bunun özellikle var olan korkuları giderecek bir yaklaşıma bağlı olduğunu söylemekten başka tahmin yürütemeyiz. Şeyh Ubeydullah'ın bu halkları da kazanarak başarı şansını artırmak istediği açık olmakla beraber,

16 <https://www.newroz.com/tr/politics/352691/eyh-ubeydullah-nehri-ba-ms-z-ve-birle-ik-k-rdistan-fikri19>

kendi anlayışını yüzlerce aşiret liderine benimsetme gücü yeter-siz olabilirdi. Öte yanda Ermeniler ile diğer Hıristiyanların re-form beklentileri onların Kürt ayaklanmasıyla birleşmelerinde kararsızlık ve bocalama nedeni olabilirdi. Hareket yayılamadığı için bunlar görülemedi.

Ama yaşanıp görüldüğü kadarıyla Garo Sasuni'nin verdiği şu fikir önemlidir: *"İtiraf etmek gerekir ki, Şeyh Ubeydullah'ın yarattığı birlik mevcut olmasaydı ve eğer Şeyh "Ermeni kırımlarından el çekin" fetvasını çıkarmamış olsaydı, 1880 yılında 1895 katliamlarından çok daha büyük felaketler doğabilecekti."*¹⁷ Sonuçta böyle olumlu bir kanaat belirten Sasuni, daha sonra kurulan Taşnak partisinin bölgedeki yöneticilerinden biridir. Bu görüşü ve kitabında geçen başka birçok değerlendirmeleri, Ermeni mil-liyetçilerinin Kürtlere hep önyargılı ve olumsuz baktığını söy-leyenler için düşündürücü olmalıdır. Zagrosi'nin, daha hareket başlamadan önce Ermeniler tarafından Kürt birliği girişimlerine kuşku ve endişeyle bakılmasını, sanki Ubeydullah'ın yeterince anlaşılmasına rağmen ona karşı tavır almak şeklinde göstermesi ise haksız bir yargıdır. Bu hareketin yenilgisinde Ermenilerin fiilî bir rolü olmamıştır. Bu anlama gelen imaların da yanlış olduğunu belirtmek gerekir.

NOT: *Aso Zagrosi'nin eleştirisi öncekilerden daha uzun tuttuğu için bölerek yayınlamayı tercih ediyorum. Kalan kısmı bu makale dizi-sinin 4. ve son bölümü olacak.*

8 Ekim 2013

17 Garo Sasuni, *a.g.e.*, s. 111.

1915 VE ÖNCESİ: KÜRT TARİH YAZIMINDA İNKÂRCI EĞİLİMLER ÜZERİNE

IV. Bölüm

“Kürdistan Ermenileştirilecekti” söylemi “Atatürk olmasa adımız Yorgo ve Dimitri olurdu”dan farklı mı?..

Geçen bölümde yarım bırakmış olduğum Sayın Aso Zagrosi’nin görüşlerini eleştirmeye devam edeceğim. Bununla sonuçlandırmayı amaçlıyorum. Tam yayma verecekken 10 Kasım vesilesiyle CHP’li Muharrem İnce’nin gündeme düşen bir sözü buradaki ana argümanla çok ilginç çağrışım yaptığı için, bölüm başlığına o benzerliği yansıttım. Özünde aynı anlayışın dışavurumu olan bu varsayımsal ikiz söylemler, batıda Rumların, doğuda Ermenilerin imhasını meşrulaştırıcı mazeret beyanları olmaktan öte bir anlam taşımaz. Kürt-Ermeni ilişkilerinin değişik kesitlerine dair yazarın tek yanlı değerlendirmelerini irdeleyerek söz konusu sabit fikrin geçerlilik derecesini görelim.

1914 Bitlis Kürt Ayaklanması, Taşnakların ikircikli tutumu ve gerçeklikten kopuk suçlama

Şeyh Ubeydullah’tan sonraki süreçte Kürt birliğini ve bağımsızlık mücadelesini geliştirecek güçlü liderler çıkmazken, Kürt şeyhleri ve aşiret liderleri çoğunlukla Sultan Hamid’in Ermeni ulusal hareketini ezme siyasetine bağlandılar ve 1894-96 döneminde yaygın kırımlara alet oldular. Tarih muhasebesini inkârcı ve taraflı

şekilde yürüten diğer yazarlar gibi Aso Zagrosi de bu süreci konu etmekten kaçınıyor. Sonra 1914 yılına gelerek Bitlis'teki Kürt ayaklanması ve Taşnakların tutumu hakkında şu değerlendirmeyi yapıyor:

“I. Dünya Savaşı öncesi Bedirhanilerin de içinde yer aldığı Taşnak Partisi ile Kürtler arasında Osmanlılara karşı ayaklanmak için bir antlaşma yapılıyor. Taşnak Partisi Kürtlerden gizli olarak İttihat ve Terakki Partisi ile antlaşmaya giderek ayaklanma girişimlerini deşifre ediyor. Tarihe ‘Mela Selim’ ya da ‘Bitlis Ayaklanması’ olarak tarihe geçen 1914 ayaklanmasının bastırılması için Taşnak Partisi Jön Türklerden binlerce silah alıp Kürtlere karşı savaşıyor. (...) Aslında Kürt ileri gelenleriyle Taşnak ve Ermeni kilisesi yetkilileri arasında 1914 yılında yapılan antlaşmaya uyulmuş olunsaydı, sonradan gelişecek soykırımlarının önüne geçilebilinirdi. Kuzey Kürdistanlı aydınlar ve din adamlarının da katıldığı bu toplantı iyi bir zemindi. Anlaşma sonrası Kürt tarafı Mela Selim önderliğinde harekete geçtiği zaman karşılarında İttihat ve Terakkicilerle birlikte Taşnakları buldular. Prens Şachovki ve Kamil Bedirhan Taşnakların bu girişimini Kürtlere ‘ihanet’ olarak değerlendiriyorlar. Taşnak Partisinin Mela Selim önderliğinde gelişen harekete karşı kısa bir süre sonra resmî olarak ‘Ermeni soykırımı’ kararını alacak olan İttihat ve Terakki güçleriyle girdiği bu kirli ilişkileri ciddi bir şekilde değerlendirmek gerekir.”¹

Zagrosi bu konuda Kürt-Ermeni görüşmelerine katıldığını söylediği Kamil Bedirhan'ı tanık gösteriyor. Fakat aynı sürece Taşnaklar tarafından tanıklık eden Garo Sasuni'nin anlatımlarını hiç söz konusu etmiyor. Sasuni'nin yazdığına göre bu dönem öncelikle Vaspuragan ve Daron (Van ve Muş) bölgesinin Taşnak liderleriyle Hizan bölgesinin dinî lideri Şeyh Said Ali arasında görüşmeler olur. Aralarında meşrutiyet öncesi var olan ve zamanla sekteye uğrayan ilişki, son dönem Taşnakların yeni bir yönelim

1 [“https://www.newroz.com/tr/politics/352210/sayin-ay-e-h-r-k-rdler-konusunda-t-rk-resmi-tezlerini-tekrarl-yor”](https://www.newroz.com/tr/politics/352210/sayin-ay-e-h-r-k-rdler-konusunda-t-rk-resmi-tezlerini-tekrarl-yor)

içine girmeleriyle tazelenir. Taşnaklar reform konusunda hükümeti tekrar zorlamaya başlarken Kürtlerin desteğini almak üzere ortak bir özerklik yönünde birlik arayışına girerler. Şeyh Said Ali bağımsızlık perspektifine sahiptir, Ermenilerin uzak hedefinin de bu olduğunu düşünerek aralarında birleşik bir cephe oluşturmayı önerir. Şeyh Said Ali'nin güvendiği Kürt liderlerden Molla Selim onun telkiniyle Muş yakınındaki Surp Garabed Manastırı'na giderek Taşnaklı Vartan Vartabed'i görür, ardından Goryun ve Rupen gibi bölgenin önemli Taşnak liderleriyle görüşür. Ermeniler ve Kürtlerin birlikte yönetecekleri geniş bir özerklik talebi üzerinde anlaşmaya varırlar. Dahası Kürt ve Ermeni birlikleriyle bütün doğu illerini bağımsız ilan etme gibi radikal bir karar benimserler. Sasuni bu kararların Taşnak merkezi tarafından nasıl karşılandığını belirtmiyor. Bir ihtimal, bölgede görüşmeleri yürütenlerin yaptıkları anlaşmayı parti merkezine benimsetmekte zorlanmış olmaları da mümkündür. Fakat, anlaşma haberinin Osmanlı devletine sızmasını Sasuni Kürt tarafının kendi içindeki bir ihanete bağlıyor:

“Vramyan ile yapılmış olan müzakerelere katılmış olan, Şeyh Said Ali'nin kardeşi Şeyh Reşit, her şeyi gizli olarak Osmanlı idaresine bildirdiğinden, Osmanlılar da doğabilecek bir isyanın önünü alabilmek için hazırlıklara başladılar. Yapılan hıyanetin farkına varamayan Kürtler, hemen acele işe koyulup Bitlis'e ani bir hücum yapmayı tasarladılar...” şeklinde açıklıyor. Tedbirli hareket eden Osmanlıların hızlı askerî takviye yaparak isyanı 18 gün içinde bastırdıklarını ve liderlerini tutuklayıp idam ettiklerini anlatıyor. Vramyan ile Şeyh Said Ali arasındaki anlaşmayı bilen Osmanlı kumandanı İhsan Paşa'nın Ermenileri sınamak için Muş bölgesindeki Taşnak liderlerine “gönüllü birlikler oluşturarak Kürt isyanına karşı savaşmalarını” teklif ettiğini, bunun ise Ermenileri zor duruma düşürdüğünü belirtiyor. *“Teklifi kabul etmek, Kürtlerle yapılan anlaşmaya ihanet demektir. Teklifi ret etmeleri halinde ise Osmanlılar tarafından Kürt isyancılarıyla işbirliği yapmakla suçlanma durumuna girilecektir. Bu durum*

karşısında Daron liderleri şu çareyi buldular. Derhal Şeyh Said Ali'ye gizli bir haberci yollayarak, şayet gösteriş için gönüllü Ermeni grupları oluşturulursa hiddetlenmemesini ve şaşkınlıktan olabileceklerine kararlı olduklarını bildiren bir mesaj bırakıldı. Gönüllü Ermeni gurubu (çok az sayıda) Norduz'dan hareket halinde olan ve zamanında Ermenilere pek çok kötülükler yapmış olan Kör Mihe (Miho)'ya karşı çarpışacaktı." diye özetliyor.²

Görüldüğü gibi olay iki taraftan çok farklı yansıtılma durumundadır. Kesin kanıtlarla biri veya ötekini doğrulama imkânı olmadığında mantık muhakemesi yapmak gerekir. Söz konusu gelişmelerden önce, Ağustos 1913'teki 7. Kongre kararıyla Taşnak partisi İttihat ve Terakki'yle ittifak ilişkisine resmen son vermiş ve kesin bir yol ayrımına girmişti.³ Taşnak liderlerinin Kürtlerle yakınlaşma arayışına girdikleri bu dönem, onlara tuzak kurarcasına olan biteni İttihatçılara yetiştirip gizli işbirliği yapmış olmalarını düşünmek abestir. Ayaklanma başlayınca Taşnakların "Jön Türklerden binlerce silah alıp" Kürtlere karşı savaştıklarına inanmak da mümkün değil. Ermenice *Püzantion* gazetesi İhsan Paşa'nın yöredeki Ermenilere ancak 150 mavzer dağıtabildiğini yazıyordu.⁴ Taşnaklar binlerce silah alarak gönüllü işbirliğine girseler bunun uğultusu çok olur ve her şeyden önce diğer Ermeni partileri onları topa tutardı. Bu nedenlerle Sasuni'nin anlattıkları daha akla yatkındır. Ancak onun değerlendirmesi içinde de bir şeyler soru işareti olarak kalıyor. Bölgede görüşme yapan Taşnak liderleri ortak bir ayaklanma fikrine sıcak baktılsa bile, parti merkezinin buna ikircikli yaklaştığını düşünebiliriz. Hükümeti reformlar için zorladıkları ve uluslararası basıncın da arttığı 1913-1914 kesitinde, bunun bir sonucunu almadan silahlı ayaklanmaya girişmeyi erken bulmuş olmalıdırlar. Molla Selim

2 Garo Sasuni, *a.g.e.*, s. 156-158.

3 Arsen Avagyan-Gaidz F. Minassian, *Ermeniler ve İttihat ve Terakki: İşbirliğinden Çatışmaya*, Aras Yayıncılık, 2005, s. 118-119.

4 Vahan Bayburtyan, *a.g.e.*, s. 215.

önderliğinde Kürt ayaklanmasının başlaması da beklemedikleri kadar hızlı gelişmişse bölgedeki Taşnakların ona katılmakta bocalamış olmaları doğaldır. Ama öte yandan Osmanlı kumandasının isteğine açık tavır almayıp göz boyama anlayışıyla olsun prim vermeleri mazur görülecek bir şey değil. Burada Osmanlı'nın suçlamalarına maruz kalmaktansa Kürt dostlarının güvenini sarsmayı tercih ettikleri anlaşılıyor. Bunun Kürtler arasında bir tür ihanet olarak algılanması çok da yersiz sayılmaz. Küçük bir grupla da olsa düşman safında boy göstermeyi kendilerine yedirdikten sonra "anlaşmaya sadık kalacakları" haberini iletmelerinin bir inandırıcılığı olamazdı.

Bitlis ayaklanması, bir süre sonra patlak verecek dünya savaşı arifesinde Kürt-Ermeni ittifakının sağlanabilmesi açısından çok önemli bir fırsattı. Şüphesiz, orada görüşmeler yapılan Kürt liderleri başka bölgelerin Kürtlerini temsil etme durumunda değildi. Ama başarılı bir gelişme geniş destek bularak savaş başladığında Kürt çoğunluğunun Ermenilerle beraber Osmanlı'ya karşı konumlanmasını getirebilirdi. Aynı dönem Van, Diyarbakir, Erzurum ve Musul vilayetlerinin çeşitli yörelerinde de hükümet karşıtı Kürt kaynaşmaları oluyordu. Fakat merkezî bir önderlik ve koordinasyondan yoksun, her biri kendi aşiret çevreleriyle sınırlı olarak gelişen bu hareketler Türk hükümeti tarafından çeşitli taktiklerle etkisizleştirildi. En son kendi etki alanındaki Kürtler yanında Asurilerin desteğini de alarak ayaklanan Şeyh Barzan'ın hareketi yenilgiye uğratıldı.⁵ Taşnak liderleri Bitlisli Kürtlerle yaptıkları anlaşmaya bağlı kalsalar ve diğer bölgelerde de birlik çabasına ağırlık verselerdi 1915 soykırımı önlenebilirdi. Zagrosi'nin sonuç değerlendirmesi bu bakımdan haklıdır. Yalnız Taşnakların oradaki bocalama ve kaypak tavırlarını siyasi koşulları içinde gerçekçi eleştiriye tabi tutmak yerine, İttihatçılarla işbirliği halinde Kürtler aleyhine çevrilen bir oyun gibi suçlaması aşırı oluyor. Ki bu da başından sonuna Ermeni ulusal mücadelesini Kürtlüğe karşı gösterme çabasının bir ürünüdür.

Savaşta Ermenilere mal edilen “strateji” ve bununla dengelenmeye çalışılan sonuçlar

En sonu I. Dünya Savaşı’na gelince Zagrosi yine aynı önyargıları ile şu tabloyu çiziyor:

“Taşnakların hedefledikleri ‘Büyük Ermenistan’ı kurmak için gördükleri en büyük engel Kürtlerdi. Çünkü, Kürtler onların devlet kurmak istedikleri topraklarda aritmetik çoğunluğu oluşturuyordu ve o toprakları kendi vatanları olarak görüyorlardı. Zaten I. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla birlikte Taşnak Partisi kendi stratejisini Rus ordusunun desteğiyle adım adım gerçekleştirmeye başladı. Kafkas Kürtlerine yönelik tamir edilmesi zor bir etnik arındırma gerçekleştirildi. Savaş boyunca Rus ordularının girdiği Kürdistan’ın tüm şehirlerinde Kürtlere yönelik etnik arındırmaya gidildi. Serhat’ın sınır boylarındaki şehirleri bir kenara bırakılırsa, Rus ordularının girdiği Van ve Bitlis’te dahi Kürt bırakılmadı. Abdulrezak Bedirhan’ın bazı Kürt köylülerin Van bölgesinde kendi yerleşim yerlerine dönmeleri için giriştiği çabalar dahi Ermenilerin engellemeleriyle karşılaşılıyordu... Sorun sadece Kuzey Kürdistan değildi. Güney Kürdistan’da ‘Revanduz Katliamı’, Doğu Kürdistan’da Mahabad dahil olmak üzere birçok şehirde çok çirkin katliamlar gerçekleştirildi. (Doğu ve Güney Kürdistan’a ilişkin belgeleri çevirip yayınlayacağım) Ermeniler savaş boyunca girdikleri tüm alanlarda Kürtlere karşı katliamlar yapmaya başladılar. Sadece Kafkas cephesinde değil, Fransızların işgal ettikleri Adana, Urfa ve Antep bölgelerinde de aynı şeyler yaşandı. (...) 1914 yılında Osmanlı Devletine karşı ayaklanmak için harekete geçen Kürt din adamları ve aydınları Ermenilerle ittifak kurarken ve Ruslardan yardım isteminde bulunurken, çok kısa bir süre sonra eline silah alabilen her Kürt nasıl oldu Ruslara ve Ermenilere karşı ölesiye ölüm kalım savaşına girdiler? Ya da I. Dünya Savaşı sırasında bir dizi Ermeniye ölüm pahasına kurtaran Milili İbrahim Paşa’nın oğlu Mahmud Bey nasıl oldu Urfa ve Antep savaşları sırasında Türklerle birleşti. (Mahmud Bey’in mektubunu yayınlayacağım) Fransa’ya ve

Ermenilere karşı savaştı? Aslında bu soru ve sorunların kısmen cevabı Prens Şachovski ve Kamil Bedirhan'ın raporlarında var. Rus arşivlerinde var olan birçok belge var olan bu durumun anlaşılmasına yardımcı oluyor."

Bir solukta sayılan yukardaki iddialar somut verilerden yoksun ve ciddiyetten uzaktır. Daha önce belirttiğim gibi savaşta Rus ordusuyla beraber hareket eden Ermeni gönüllü gruplarının yer yer sivillere yönelik gaddarlık ve katliam da yaptıkları olmuştur. Ama doğru dürüst periyod ve boyutlarını bilmeden bunlara sistemlilik atfetmek, özellikle de Kürtleri hedefleyen planlı bir yönelim gibi göstermek subjektif ve kasıtlıdır. Anılan bölgelerde Kürtlerden başka Türkler ve diğer Müslüman gruplar da yaşıyordu. Kürtleri hedefleyip diğerlerini ayrı tutacak bir etnik temizlik, hele de nüfusun karışık olduğu yerlerde nasıl mümkün olabilirdi? Türk tarih tezlerine de bakılırsa aynı bölgelerde Ermenilerin Türkleri hedeflediği söyleniyor. Rus ordusunun işgali sırasında Kürtler ve Türkler arasından daha güvenli bölgelere kaçanlar olduğu gibi, yerlerinde kalanlar da olmuştur. Savaş içinde bir de Osmanlı devletinin Ermenilerden sonra Kürtleri tehcire tabi tutma durumu var. Celadet Ali Bedirhan, "*Mütarekenin ardından İstanbul'a döndüğümde Muhacirin Müdüriyeti kayıtlarında yapmış olduğum incelemeye göre Kürdistan'dan 650 bin kişilik bir nüfus Batı illerine sevk edilmişti*" diyor. Şubat 1918 tarihli *Jin* dergisinin 11. sayısında ise Erzurum, Van, Bitlis'ten 418 bin kişinin tehcir edildiği yazılmıştır.⁶ Eğer ki Ermeniler oralarda Kürt bırakmamışlarsa bu tehcir nasıl mümkün oluyor?

Van'da Rus ordusunun gelişine kadar Ermeni halkı kendi varlığını hedefleyen Osmanlı güçlerine karşı direniş yapıyordu. Ruslar geldiklerinden üç ay sonra çekilince de 200 binden fazla Vanlı Ermeni Doğu Ermenistan'a doğru yığınlar halinde göçe dizilir ve on binlercesi yollarda ölür. Rus işgali sırasında ise o çevrelerdeki Kürtler, Türkler ve diğer Müslümanlardan başka

6 M. Kalman, *Batı Ermenistan, Kürt İlişkileri ve Jenosid*, Zel Yayıncılık, 1994, s. 147.

yerlere kaçan ve göçenler olmuştur. Savaşan iki devlet arasında yöreler el değiştirdikçe kendini güvensiz hisseden siviller sıklıkla yer değiştirir. Her iki taraftan bu durumu tetikleyen insanlık suçları işlenmiş ve düşman devletlerin kendi saflarına yedekledikleri halklardan milisler, çeteler de bu suçlarda rol oynamıştır. Ermeniler bundan şüphesiz ki muaf değildir. Fakat Ruslarla işbirliği içindeki birkaç bin Ermeni gönüllüsünün bütün o bölgelerde Kürtleri katletmeye ve söküp atmaya çalıştıklarını savlamak inandırıcı değil. Bu iddia Ermeni halkının topyekûn imha edilme olayını dengeleme gayretinden başka bir şeyle izah edilemez. Anılan yerlerin birçoğuna Rusların girmesi Ermeni soykırımının başlamasından sonradır. Yukardaki gibi toptancı suçlamalarda öncelik-sonralık meselesi de bulandırılmış oluyor. Ermenilerin kendilerine yapılanlar sonucu giriştikleri intikam saldırıları daha baştan planlı işlenmiş suçlar gibi yansıtılıyor.

Prens Şachovski ve Kamil Bedirhan'ın raporlarından yazarın aktardığı pasajlar kanıtsal değeri olmayan şeylerdir. Ermeniler tarafından nerelerde, hangi tarihlerde, somut olarak kimlere yönelik ve nasıl katliamlar yapıldığını gösterebilme durumunda değil. Kabaca bölge isimleriyle soyut iddialar yürütülüyor ve bolca genelleme yapılıyor. Örneğin; *"Ermeni savunma güçleri müslüman Kürtlerin mallarına ve servetlerine el koydular ve Kürtlere zulüm etmeye başladılar.. Ermeni savunma güçleri Beyazid bölgesinde bütün Kürt köylerini harebeye çevirip ve yıktılar.. Bölge halkı sanıyor ki Ruslar gelmiş temsilcilerini yanlarına gönderiyorlar.. Fakat, anlaşılıyor ki gelenler Ermeniler.. Ermeniler temsilcilerini öldürüyor, sonra köylerini işgal ediyor ve köy halkının tümünü katliamdan geçiriyorlar... Onların gözleri önünde kadınlarına karşı aşağılayıcı davranıyorlar (...) Ordumuz geri çekildiği zaman, Ermeniler bu durumu vesile bilerek sağ kalan müslümanları öldürüyorlardı.. Kürtleri esir almıyorlardı ve hemen orada öldürüyorlardı. Bundan dolayı Kürtler teslim olmak istemiyorlardı.. Ermeniler yalnızca Kürtleri bizden uzaklaştırmadılar, öyle yaptılar ki Kürtler bize karşı rahmetsizce savaşma ortamına soktular.."*

Bu ve benzeri kanıt sunmayan betimlemeleri raportörün güttüğü amaçla bağıntılı düşünmek gerekir. Prens Şachovski sa-
vaşta Kürtleri Rus tarafına çekmek için Kürt ileri gelenleriyle
ilişkiler geliştirmiş biri olarak, genelde Ermeniler aleyhine ve
Kürtler lehine tarafsızlık içinde rapor yazmıştır. Bunu sürekli
hissettiren ifadeleri Rus devletinin ne kadar yanlış bir seçim yap-
tığını kanıtlamanın gayretiyle doludur. Zaten bir yerde, “*askerî
güçlerimizin genel komutanlığına eğer Ermenileri kendimizden
uzaklaştırırsak başarılı oluruz, Kürtleri Türklere karşı harekete
geçirebiliriz, dedim*” sözleriyle bunu daha açık gösteriyor.⁷ Kürt
ileri gelenlerinden referans verdiği, ittifak kurmak üzere itibar
ettiği isimlerin pek çoğu (Haydaran aşireti lideri Kör Hüseyin
Paşa, Muşlu Musa Bey, Şikak aşireti lideri Simko vb) Abdül-
hamit döneminden beri kırımlarda bulunmuş, Ermeni ve Asuri
halklarına karşı zalimlikleriyle ünlenmiş kişilerdir.

1915 ve sonrası Revanduz’dan Mahabad’a ve 1920’lerin
Urfa-Antep illerine kadar Ermenileri katliamcılıkla suçlayan
Zagrosi, bunlara dair belgeler açıklayacağını belirtiyor. Revan-
düz ve Mahabad’da hangi Ermeni birlikleri bulunmuş, kimlerin
komutasında neler yapmışlar? Revanduz hakkında Kürt tarihçi
Kemal Mazhar Ahmed’in İngiliz subayı K. Mason’dan aktardığı
bir anlatım var. Rus ordusunun orayı Mayıs 1916’da Ermeni ve
Nasturi taburları eşliğinde işgal ettiğini, intikam peşinde koşan
Ermenilerin şehirde katliama giriştiklerini, 2000 civarında evden
geriye yalnız 20 ev kaldığını belirtiyor. Fakat K. Mazhar Ahmed
bu alıntıya eklediği bir dipnotta Mason’un verdiği bilgiye ihtiyat-
lı bakıyor. Gerek I. Dünya Savaşı’ndaki Kürt kayıplarını ele alan
Mehmet Emin Zeki’nin, gerekse savaştan sonra Revanduz’da ya-
şayan ve bu konuda yazılar yazan Husên Husnî Mukriyanî’nin
öylesine büyük (5 bin Kürdün katledildiği gibi) bir sayıdan söz
etmediklerini, savaşın hemen ardından bölgenin yönetimine ge-
tirilen ve kitabında Ruslar ile Ermenilerin Revanduz’u işgaline

7 <http://www.mezopotamya.gen.tr/drok-tarih/sovyet-rusya-kurt-iliskileri-h1795.html>

değinen Yüzbaşı Hay'ın da o rakamı vermediğini belirtiyor. Kentteki hasarı anlatan Mukriyanî'nin bunu özellikle Ermenilere değil, onların ve İranlı Asurilerin eşlik ettiği Rus ordusuna bağladığını ekliyor.⁸ Yani katliamın boyutu yanında, esas rolü Ermenilerin oynadığı iddiası da kuşkulu görünüyor. Rus ordusuyla beraber Güney Kürdistan'a kadar uzanan Ermeni gönüllüler olmuşsa bile sayıca fazla olmaları pek mümkün değil. Ermenilerin intikam hırsım Revanduz gibi geçmişte kendilerine karşı suç işlememiş bir bölgenin Kürtleri üzerine dökmeleri de mantıken zayıf bir ihtimaldir.

Urfa, Antep, Adana ve Maraş'ta ise soykırım sonrası Fransızlarla beraber geri gelip yurtlarına yerleşmeye çalışan Ermeniler suçlanıyor. Kilikya'da Kürtlerin Türklerle beraber yürüttükleri savaş "Vurun Antepliler" türküsünde söylendiği gibi bir "namus" savaşı mıydı, yoksa Ermenilerden gasp edilmiş toprak ve mülklerin geri yitirmek istenmeyişinin gereği mi? Fransız ordusu içinde Ermeni lejyonu bulunmasaydı eğer, İngiliz ve İtalyan işgal kuvvetleriyle yaşanan çatışmasızlığın bir benzeri burada da görülecekti belki. Savaşılan esasta Fransızlar değil, Ermenilerdi. "Kurtuluş Savaşı"ndaki Türk-Kürt ittifakı hiç de emperyalizme karşı değil, Erzurum ve Sivas kongrelerinde kullanılan ifadeyle "Anadolu'da Rumluk ve Ermenilik kurulmasına karşı" sağlanmıştı. Sonuçta Fransızlar tarafından yüzüstü bırakılan Kilikya Ermenileri bir defa daha kırma uğratıldılar. Doğu cephesinde de soykırımdan geriye kalan Ermeniler ve Doğu Ermenistan toprakları, Karabekir tarafından şerbetlenen Kürtlerin desteğiyle hedeflendi.

Zagrosi ayrıca, "*Dr. Nuri Dersimi de 'Anıları'nın birçok yerinde I. Dünya Savaşı sırasında 1,5 Milyon Kürdün katledildiğini ve bunun büyük bir kesimini Ermenilere mal ediyor*" diyerek Dersimi'den bildiğimiz aktarmaları yapmakta.

8 Kemal Mazhar Ahmed, *I. Dünya Savaşı'nda Kürdistan*, Doz Yayınları, 1996, s. 266, 286.

Dersimi'nin söz konusu iddialarının ne kadar mesnetsiz ve İttihatçı paşalardan devşirilme şeyler olduğunu bu makalenin 2. bölümünde görmüştük. Zagrosi'nin de bunu idrak edecek durumda olduğunu, fakat işine gelen konuda sorun etmek istemediğini düşünüyorum. Tam burada ilginç bir çifte standart örneğine dikkat çekmek isterim. Zagrosi, Şeyh Ubeydullah hareketiyle ilgili Sait Çetinoğlu'nun değerlendirmelerini eleştirirken, onun Garo Sasuni'den bazı alıntıları olduğu gibi vermesini (yani sorgulmadan gerçek gibi kabul etmesini) yadırgıyor.⁹ Orada öyle çok kuşkuyla bakılacak şeyler olmamasına rağmen, kendince önemli gördüğü ayrıntılar üzerine hassas davranarak böyle bir yaklaşım gösterebiliyor. Burada ise Dersimi'nin akıl almaz iddialarını en ufak bir şüphe bile duymamış gibi aktarmakta beis görmüyor. Çok yeni bir yazısında ise Ermeni, Nasturi, Ezidi katliamlarından söz eden çeşitli yazarların ifade ettikleri rakamları ele alarak onları ciddiyetsizlikle suçlamakta.¹⁰ Mesela 1894-1896 dönemi Abdülhamit'in yönlendirdiği Ermeni katliamlarında Ayşe Hür'ün 300 bin, Zeynep Tozduman'ın 200 bin olarak ifade ettikleri kurban rakamlarını, bu olayların yalnızca ilki olan 1894 Sasun katliamıyla sınırlı bir şeyden bahsediliyormuş gibi "acaba Sasun'da ne kadar insan yaşıyordu?" sorusuyla çürütmeye çalışmış. Daha önce Xerzi aynı şeyi yapmış ve ben onu yanıtlamıştım. Geçen hafta yıldönümü vesilesiyle 1895 Arapgir kırımının ayrıntılı bir tablosunu aktardım. Şehir içinde 2.800 Ermeninin katledildiği belirtilen bu olay yalnızca bir örnektir.¹¹ 1895'in son ayları zarfında Ermeni halkı üzerine bir tufan gibi gelen saldırıların toplam 10 vilayette hangi şehir ve kasabaları harap ettiği, her birinin ne kadar köylerini etkilediği üzerine fikir vermek için

9 <http://www.civata-kurd.de/tr/politics/352691/eyh-ubeydullah-nehri-ba-ms-z-ve-birle-ik-k-rdistan-fikri19>

10 <https://www.newroz.com/tr/politics/353688/k-rdler-h-ristiyan-katliamlar-ve-rakamlar>

11 http://www.gelawej.net/index.php?option=com_content&view=article&id=13003:abduelhamit-krmlarnn-canl-bir-oernei-1895-arapgr&catid=36:tarih-belge

yalnızca yer isimlerini sıralamak bile sayfaları doldurur. 1896'da artçı sarsıntı gibi devam eden başka olaylar olmuştur. Toplam kurban sayısı hakkında tahminler 80 binden 300 bine kadar değişiyor. Zagrosi 1843 ve 1846'da Mir Bedirhan güçlerinin Nasturilere yönelik katliamlarını konu eden Sait Çetinoğlu ve İsmail Beşikçi'nin toplam 30 binden 40 bine değişen rakamlarını da benzer şekilde kritik ediyor. Değişik kaynaklardan aktarılan bu tür bilgilerde belli farkların olması normaldir. Bir başkası asıl kaynakta 1.200 olarak geçen Ezidi katliamını 120.000 diye aktarmış. Bunun hayretle karşılanması anlaşılır. Ama diğerleri öyle inanılmayacak rakamlar değil. Buna rağmen gösterilen hassasiyet, Nuri Dersimi'nin "Ermeniler tarafından katledilen 1,5 milyon Kürt" iddiasına gelince tamamen dibe vuruyorsa, ortada çok ciddi bir tutarsızlık var demektir.

Van'da direnen Ermenilerin Kürtlere karşı tutumu ve nedenleri

1915 Mayıs ayı başlarından Temmuz sonuna kadar Rusların denetimine giren Van'da o zamana kadar Osmanlı kuşatma ve saldırılarına karşı direnen Ermeniler bir özyönetim oluşturmuştu. Bu dönemden bahseden Zagrosi, Beyazid'deki Rus komutanlığının savaş sırasında köylerinden kaçan Kürtleri geri getirmek için 22 Temmuz 1915 tarihli bir talimat çıkarttığını, bir nüshasını da Van'daki Ermeni yetkililere gönderdiğini ve geri dönecek olan Kürtlere dokunmamaları için çağrıda bulunduğunu belirtiyor. Ermeni yönetiminin başkanı Aram'ın Kafkasya'daki Rus II. Ordu Komutanlığı'na gönderdiği 26 Haziran 1915 tarihli mektupta ise (tarihler doğruysa eğer bu mektup daha önceki başka bir çağrıya cevap olabilir) "*Kürtlerin Ermeni katliamına katılmış olmaları, Türk ordusuyla irtibatlı bulunmaları ve tekrar yerleşirlerse cephe gerisinde tehlike arzedecekleri*" gibi nedenlerle o geri dönüş planına muhalefet edildiğini, ayrıca "*Kürtlerin 17 ile 60 yaş arasındaki kesiminin ya askerî bir birliğe, ya Hamidiye Alayları'na (mensup), ya da milis oldukları (gerekçesiyle),*

bunlara savaş tutsağı muamelesi yapılmalıdır” diye önerildiğini aktarıyor. Bundan da çıkarttığı şu oluyor: “Yani sonuç olarak Kars’tan Erivan ovasından Van ve Hakkâri’ye kadar hiçbir Kürd’ün alanda kalmaması politikası var. Ya kazara Ermenilerin bu politikası başarılı olsaydı Kürdistan’da Kürt kalmazdı.”

Yazar burada Vanlı Ermeni liderin tutumunu kınarken yine daha önceki olguları dikkatten kaçırıyor. O tarihe kadar Ermeni halkına yönelik tehcir ve katliamlar her tarafta başlatılmış, bunun erken hedeflerinden olan Vanlı Ermeniler ise bir aylık muazzam bir direnişle kendini korumuştur. Fakat savaş durumu devam ettikçe hiçbir güvenceleri yoktur. Kürtlerin terk ettikleri yerlere geri dönmelerini tehlikeli görürler, çünkü kendilerine saldıran Osmanlı ordusunun ön saflarında sıklıkla Kürt süvari milislerini görmüşlerdir. Bu gerçekliği Osmanlı ordusunda görev yapan Venezüela’lı lejyoner komutan Rafael de Nogales’in anıları da doğrulamakta, düzenli ordu yanında Kürt, Türk, Laz, Çerkes milis taburlarıyla Ermeni direnişinin kırılmaya çalışıldığını anlatmaktadır. Van kuşatmasıyla ilgili bölümleri okunursa en çok da yerli Kürtlerin kullanıldığı görülür.¹² Her şeye rağmen, bütün Kürtlerin suçlu sayılamayacağı, belli yaşlardaki erkek nüfusuna ayrımsız savaş tutsağı muamelesi yapılamayacağı, kaçanların geri dönüş ve yerleşmelerine topyekûn karşı çıkılmasının yanlış olduğu açıktır. Bu toptancı önerme formel olarak Türk devletinin “güvenlik tedbiri” adı altında Ermeni halkına karşı izlediği politikayla benzeştirilebilir, ama koşulları ve hareket saikleri çok farklıdır. Türk devleti savaş durumunu ve Rus ordusuyla işbirliği ihtimalini bahane ederek en ufak tehlike arz etmediği yerler dahil bütün ülke sathında Ermenileri yerinden kaldırma ve imhaya yönelmiştir. Van’da direnişle tutunabilmiş olan Ermenilerin güvenlik sorunu ise bahane değil, gerçektir. Bir tarafta Rus askerî denetiminin sağlanmasına rağmen yarını belirsizdir. Nitekim sözü edilen mektuplardan hemen sonra Rus ordusu ani bir çekilme kararı alınca, batı

12 Rafael de Nogales, *Osmanlı Ordusu’nda Dört Yıl (1915-1919)*, Yaba yayınları, 2008, s. 58-111.

ve güney tarafı zaten Türk hâkimiyetinde olan bölgenin kuzeyi de tekrar el değiştireceği için ortada bir ada gibi kendi gücüyle dayanma imkânı görünmez ve Rusları takiben Vanlı Ermeniler de çekilmek zorunda kalır. Daha sonra Rus ordusunun bölgeyi tekrar ele geçirmesi üzerine Ermenilerin az bir kısmı da geri gelir ve harabe durumdaki Van'ı yeniden imar etmeye çalışarak nihai çekilmeye zorlandıkları 1918 Mart ayına kadar özerk yönetimlerini sürdürürler. Yukardaki mektubu yazdığı belirtilen Ermeni lideri Aram Manukyan, 1915 Van direnişinin önderlerinden olup, orada 70 gün var olabilen birinci dönem Ermeni özerk yönetimine başkanlık etmiş, daha sonra 1918 Türk işgaline karşı Doğu Ermenistan'ın korunmasını ve bağımsızlık kazanmasını sağlayan Sardarabad Direnişi'nde de önemli rol oynamıştır.¹³ Zagrosi ona pratik olarak değilse bile zihniyet anlamında "etnik temizlikçi" yakıştırmaları yapmış oluyor. "Başarılı olsa Kürdistan'da Kürt kalmazdı" diyor. Öyle mi olurdu, onu kanıtlama imkânı yok. Ama sonuçta tersinin yaşanmış olduğu, yani Batı Ermenistan ve Kuzey Kürdistan'da hiç Ermeni kalmadığı bir gerçek. Bunu karşıt varsayım ile nötralize etmeye çalışmak hoş değil.

Dersim-Erzincan hattında Kürt-Ermeni ittifak arayışı ve başarısızlık nedenleri

Zagrosi devamla, Gr. Tchalkhouchian isimli Ermeni yazarın Dersim'le ilgili -bence de doğru olmayan- bir değerlendirmesini aktardıktan sonra, yanlışları istismar temelinde aynı haksız yargısını güçlendirmeye çalışmakta. Yaptığı alıntının özeti şudur:

"Rus Generallerin dar görüşlülüğü yüzünden Ermeni topluluğu içinde Kürtler de kaldı. Bu Kürtlere "dostlarımız" gözüyle bakıldı ve kendilerine Rus silahları verildi... Dersim Kızılbaş Kürtleri Rus Komutanlığından silah ve muhimmat aldılar.. Akabinde silahlarını bize çevirdiler.."

13 *Van-Vasputragani Herosamardi* (Van-Vasputragan Kahramanlık Savaşı), Yerevan, 1990.

Buna ilişkin Zagrosi'nin yorumu ise şöyle:

“Yazar burada açık bir şekilde Erivan Ovası'ndan Başkale ve Bitlis'e kadar uygulanan etnik/Kürt arındırma politikalarının Dersim ve Erzincan hatında da uygulanması gerektiğini düşünüyor. Rusların Dersim Kürtleriyle girdiği ilişkileri yanlış buluyor. Yazar Dersim Kürtlerinin kendilerine karşı silaha sarılma sebepleri üzerine kafa yoracağına Kürtlerin varlığında sorunu arıyor. Açıktır ki, Dersim Kürtlerinin, Alişer ve Seyyid Rıza önderliğinde Ermenilere karşı tavır almalarının nedeni Ermenilerin “Kürdistan'ı Ermenileştirme” politikasıydı. Yoksa Seyyid Rıza'nın Kâzım Karabekir'den önce Erzincan'a Mamahatun'a ve Erzurum'a girmesinin başka bir açıklaması yoktur.”

Bütün bunlar da çok sorunlu ve inkârcılıktan muzdarip söylemler. Tchalkhouchian'ın “Ermeni topluluğu içinde Kürtler de kaldı” diye sözünü ettiği yer 1916 yazında Rusların eline geçen ve Ermenilerce yeniden iskân edilen Erzincan olmalı. Yazar bu cümleyi Dersim için ifade etmiş olamaz, çünkü Dersim zaten Rusların denetim alanı dışındaydı. Fakat sınırdaş olan Dersim'de Kızılbaş Kürt liderleriyle ittifak aranması çok doğrudur. Bunu yalnız Rus komutanları değil, Ermeni komutanları da istiyordu. Ne var ki, Ekim devrimi sonrası Ruslar çekilmeye hazırlanırken Ermenileri temsilen Murat Paşa ve Dersimlileri temsilen Alişer Efendi arasındaki görüşmeler bir sonuç vermez.

N. Dersimi'nin yazdıklarına bakılırsa Seyit Rıza Erzincan tarafında Kürtlerin can güvenliğinin tehlikede olduğuna dair abartılı söylentiler yoluyla kandırılarak bu harekâta yöneltilmiş. Ancak orada birçok faktör var. Yakın zamanda Ekim Devrimi olmuş, Sovyet hükümeti savaştan çekilme kararı almış, Osmanlı hükümetiyle Erzincan Mütarekesini imzalamıştır. Rus ordusunun işgalindeki yerleri “Türk Ermenistanı” olarak tanımlayan ve göçmen Ermenilerin yurtlarına dönüp kendi geleceklerini özgürce belirlemelerini öngören Lenin-Stalin imzalı bir dekret (kararname) söz konusudur. Lakin Rus ordusu fiilen çekildikten sonra bu öngörünün yaşam hakkı bulması bir yana, bölgedeki Ermenilerin

güvenliğini sağlamak bile ciddi sorun olacaktır. Aynı süre içinde Ermeni komutanı Murat Paşa ile Dersim-Koçgiri liderlerinden Alişer Efendi arasında gelecek için ittifak arayışı olur. Ancak bu çok hayati öneme sahip sürecin değerlendirilmesi karşılıklı güven ve anlayış eksikliği nedeniyle sürüncemede kalır. Nihayet Rus ordusu fiilen çekilince, Dersimliler artık yalnız başına çok zayıf kalan Ermenilerle riskli bir ittifak yerine kendi kaderlerini Osmanlı merkezî otoritesine bağlamayı tercih ederler. Bu arada Osmanlı paşalarının yaptığı birçok manipülasyon ve özendirici vaatler de olmuş, ikircikli olan Dersimlilerin bir kısmı kazanılmıştır.

Murat Paşa ile Alişer Efendi arasındaki görüşmelerin içeriğini Nuri Dersimi çok kısa olarak şöyle özetler: *“Alişer Efendi’nin bildirdiğine göre, Murat Paşa yalnız Büyük Ermenistan emelini takip eden bir proje teklif etmiş ve Kürdistan özgürlük ve bağımsızlığı hakkında birliğe girişmekten çekinmiş olduğundan, kendisiyle uyuşma mümkün olamamış ve bu sebeple umutsuz olarak Batı Dersim’e çekilmeye mecbur kalmıştır.”*¹⁴

Burada mantıki olarak kuşku duyulması gereken bir boyut var. Murat Paşa’nın Kürtlerle ittifak arayıp da onların doğal istemi olan Kürdistan adına hiçbir şey tanımak istememesi anlaşılır gibi değil. Bu görüşme Ekim devriminden sonra ve Rusların çekilmek üzere olduğu bir aşamada gerçekleşiyor. Yani kendi başlarına büyük bir güç oluşturamayacak durumdaki Ermenilerin Dersim ve Koçgiri Kürtleriyle ittifaka ciddi ihtiyaç duydukları, bunun için kendi bazı hedeflerinden feragat da ederek uyuşma arayacakları bir dönemdir. Dersimi daha önce (1916 yılı zarfında) Rus generali Lahov ile Murat Paşa’nın Dersimlilerle ittifak için beraberce girişimde bulunduklarını, Erzincan’a gelen Alişer’le ilk o dönem görüştüklerini, ayrıca 220 mevcutlu bir Ermeni ve Kazak birliğinin Ovacık merkezi ve Koçan aşireti bölgesine kadar gelip Dersimlilerle görüşmeler yaptığını, Fırat’ın doğu ve

14 M. Nuri Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Zel Yayınları, 1994, s. 82.

güney tarafının (yani Dersim bölgesi) prensipte Kürdistan olarak tanındığını, Rusların bu bölgeye müdahaleden vazgeçtiklerini ve Kürt-Ermeni bölge sınırlarını belirlemek için görüşmelerin sürdüğünü yazmıştır. O zaman Ermenistan-Kürdistan anlaşması esas olarak sağlanmış iken, Ermenilerin Rus desteğinden mahrum kaldıkları daha sonraki görüşmede Murat Paşa'nın Kürdistan bağımsızlığını reddederek daha büyük bir Ermenistan dayatacak hali olabilir miydi?

Alişer ile anlaşamadıktan sonra Murat Paşa'nın Doğu Dersimli bazı aşiret liderleriyle de görüşüğünü belirten Dersimi, bu defa “derhal ortak bir Ermenistan-Kürdistan bağımsızlığı ilan edilmesini” önerdiğini, fakat oluşturulacak savaş kuvvetlerinin ve kurulacak devlet idaresinin “kendi nüfuzu altında bulunmasını” şart koştuğundan dolayı bu heyetle de anlaşmasının mümkün olmadığını yazıyor. Burada en azından Ermenistan-Kürdistan bileşkesinin Murat Paşa tarafından kabul gördüğü bellidir. Muhtemelen Alişer Efendi'yle görüşmesinde de perspektifi böyle olmuştur. Bu noktada anlaşmak, askerî kumanda ve siyasi yönetimi de paylaşmak demektir. Nuri Dersimi'nin bu görüşmelerdeki sonuçsuzluğu bütünüyle ve tek taraflı olarak Murat Paşa'nın “kabul edilemez şartlar”ıyla açıklaması pek inandırıcı değil. Ama böyle bir açıklama Zagrosi'nin tezine çok elveriyor. Kendisine kalırsa mesele zaten “açık”tır; Dersimlilerin ittifak yerine karşıt tavır içine girmelerinin nedeni “Ermenilerin Kürdistan'ı Ermenileştirme politikası” olmuştur. Ona göre yalnız Fırat'ın güneyi değil, kuzey tarafı (yani Erzincan-Erzurum hattı) da “Kürdistan'a ait” olup, Ermenistan sayılması “kabul edilemez”dir. Bu doğrultudaki kendi bakışını, dönemin görüşmeleri sırasında Alişer ve Seyit Rıza'nın da bakışı olarak düşünüyor olmalı ki, onların Ermenilere bu temelde tavır aldıklarını ve Seyit Rıza'nın Erzincan'a yürümesinin başka açıklaması olamayacağını söylüyor.

Bu subjektif bakışa göre başka etkenler üzerine düşünmek gereksiz olabilir. Ne var ki Zagrosi'nin referansı olan Nuri Dersimi, Seyid Rıza öncülüğünde bir kısım Dersimlilerin kış ortası

Munzur dağlarını aşarak Erzincan'a girmelerini ve Deli Halit Paşa eşliğinde Erzurum'a kadar sefer yapmalarını şu etkenlerle açıklıyor:

“Dersimlilerin bir kısmı, artık Rus ordularının çekilmiş olduğunu ve Ermeni kuvvetlerinin dahi yalnız kaldıkları için yenileceklerini hesaplayarak Türk hükümetine karşı evvelce yaptıkları isyanları unutturmak için ona hoş görünmek lazım geldiğini düşünerek ve bolca verilen maaşlara kapılarak milis kaydolunuyorlardı. Seyit Rıza ise, bu harekete katiyen razı olmuyor ve sonucun tehlikesini düşünerek, Kürtlerin bu kavgada tarafsız kalmalarını arzu ediyordu. Dersim'in birçok aşiretleri Seyit Rıza'nın bu fikrini uygun bularak teşkilata katılmıyorlardı. Kumandan Halit, Seyit Rıza'yı kandırmaya çalışıyordu, başarılı olamayınca özel habercileriyle bazı Dersimlileri Erzincan'a ve oradan Seyit Rıza ile alakası olan birtakım Kürt ileri gelenlerini de Seyit Rıza'nın yanına gönderdi. Bunlar bir hafta içinde Dersim'den Erzincan'a yardım kuvvetleri yetişmediği takdirde bütün Erzincan Kürtlerinin Ermeniler tarafından yok edilmek tehlikesiyle karşı karşıya kalacaklarını Seyit Rıza'ya söyleyerek Seyit Rıza'nın milli duygularını heyecana getirdiler ve Seyit Rıza aşiretiyle birlikte Erzincan üzerine harekete geçti.”¹⁵

Burada Seyit Rıza'nın ikna edilmesi her ne kadar Erzincan'daki Kürtlerin güvenliğiyle ilgili gözükse de, güç dengelerindeki ani değişimin tarafsızlık yerine güçlünden yana eğilim göstermeye etki yaptığı inkâr edilemez. Seyit Rıza da bu koşullarda Türk devletiyle ilişkilerini onarma yoluyla Dersim'in özerkliğini meşrulaştırma amacı gütmüş olabilir. “Erzincan'da Ermenilerin Kürtleri yok edeceği”ne dair verilen alarmin Türk kurmayı tarafından üretilmiş bir dezenformasyon oluşu Nuri Dersimi'nin ifadelerinden dahi anlaşılıyor. Bu kışkırtıcılık da Seyit Rıza'nın tavrını etkilemiş olmalıdır. Daha öncesinde ise Doğu Dersimli bazı aşiretlerin Ruslardan boşalan stratejik yerlere saldırıları olmuş ve Ermeni güçleriyle bunlar arasında çatışmalar

yaşanmıştır. Rus ordusunun çekilmesi ardından, onların bırakmış olduğu devasa askerî mühimmat ve lojistik stoklarına rağmen, bölgeyi savunmak için asker sayısı çok yetersiz olan Ermeniler zor durumda kalır. Rus denetimi ortadan kalktığı için Türklerin mütareke şartlarını ihlal ederek saldırıya geçmeleri mümkündür. Murat Paşa liderliğindeki ulusal komitenin bütün çabası bu ihtimale karşı savunma önlemlerini artırmak, Erzincan'daki sivil Ermenileri korumak ve sonunda mecbur kalınca bu nüfusun güvenli çekilmesini sağlamak yönünde olur.

Bu süre içinde Doğu Dersim tarafından taciz hareketleri görülen aşiretlerle saldırmazlık anlaşması için görüşmeler yapılır. Erzincan-Pülümür sınır hattında otorite sahibi Bako Ağa, Yusuf Ağa ve oğullarıyla bir mutabakata varılmasına rağmen ihlaller devam eder. Nihayet Türk ordusunun saldırı sinyali üzerine Murat Paşa şehirdeki sivil Ermenileri tahliye ederek Mamahatun istikametine çekilmeyi başlatınca yol boyu pusu atan Kürtlerle çatışma durumunda kalırlar. Bir yanda tipi boran, dondurucu soğuk, bir yanda tutulmuş boğazlar, yakılmış köprüler ve ateş altında yol almaya çalışan çoluk çocuk... Dört beş günlük ilk çekilme hattında 6 bin kişilik kafileden 1.500 civarında kayıp verirler.¹⁶ Seyit Rıza'nın kendi kuvvetleriyle Erzincan'dan Mamahatun ve Erzurum'a kadar yaptığı sefer ise, tarihlerdeki uyuşmadan anlaşıldığı kadarıyla çekilme yolundaki Ermenileri kovalama işlevi görür. Bunun yarattığı telaş ve baskılanma da kafilayı perişan etmiştir. Sonuçta, Ermeniler iddia edildiği gibi Erzincan'daki Kürtleri ve Türkleri yok etme çabasında değilken, bunu önleme adına yapılan operasyonlar bir kere daha Ermeni halkının tasfiyesine yarar. Acı olan, bu son etapta Dersimliler eliyle kurban edilen Ermenilerden çoğunun kısa süre önce yine onlar tarafından korunup Erzincan'a geçirilmiş insanlar olmasıdır.

16 Aram Amirxanyan, *Rus yev Turk Zinatatari, Badmagan Antsker 1917-1918* (Rus ve Türk Mütarekesi, Tarihsel Pasajlar 1917-1918), Fresno, 1921.

Sovyet yönetiminin Batı Ermenistan'ı savunan kararnamesi ve çelişkili pratiği

Sovyet yönetimi 31 Aralık 1917 günü yayınladığı Türk-Ermenistanı hakkındaki dekret (kararname) ile, sürgün edilmiş Ermenilerin yurtlarına dönmelerini ve burada yapılacak özgür bir referandumla tam bağımsızlığa varıncaya kadar kendi kaderlerini belirleme haklarını savunmuştu. Bunun hayata geçmesi güvenli bir ortamın olmasına bağlıydı. Bolşevikler Çarlık yönetiminin savaş boyunca işgal etmiş olduğu yerlerden çekilmeyi benimsemişlerdi. Fakat Batı Ermenistan açısından soykırımın yarattığı özel durum gereği, dekrette belirtilen amaçların gerçekleştirilmesi için burada asker bulundurmaya devam edebilirlerdi. Ermeni bolşevikleri adına konuyu Lenin'le görüşen Vahan Der-yan, onun kendisini çok iyi anladığını ve “Rus askerini bölgeden çıkartmayı, işgale son verme yanında özgür bir referandum ortamı sağlamanın gereği olarak da savunmakla beraber, Ermeni halkının istemesi halinde güvenlik için gerekli askerî birliklerin orada kalmasına karşı olmayacağını” söylediğini belirtir. Ne var ki böyle bir koşul, dış dünyada Sovyet yönetiminin işgale karşıtlık bakımından tutarsız görülmesine meydan vermemek adına dekrete yazılmaz. Onun yerine “Türk-Ermenistanı’ndan askerlerin çıkarılması ve nüfusun can ve mal güvenliğini temin etme amacıyla Ermeni halk milislerinin gecikmesiz örgütlenmesi” şeklinde bir madde formüle edilir. Ama sürgünler dönünceye kadar bu gücü oluşturacak insan kaynağı yetersizdir. Pratik çözüm olarak düşünülen şey, değişik cephelerden çekilen Rus ordusu içindeki Ermeni askerlerin Erzurum, Van ve Bitlis sınırlarında görevlendirilmeleri olur.¹⁷ Fakat henüz o sevkiyatın koşulları da oluşmadan Rus askeri çekilince Türk tarafına söz konusu bölgeleri yeniden işgal fırsatı verilir. Bu noktada Sovyet yönetiminin ihmali ya da dirayetsizliğinden söz etmek mümkün. Rus askerinin Türk cephesinden çekilmesini şart koşan bir anlaşma o gün

17 L. A. Xurşutyan, *Sovedagan Rusasdanı yev Haygagan Hartsı* (Sovyet Rusya ve Ermeni Meselesi), Yerevan, 1977.

için yoktur. 5 Aralık 1917 tarihli Erzincan Mütarekesi'nin düzenlediği şey, barış antlaşmasına kadar tarafların ihlal etmeyecekleri askerî hatlar ve riayet edecekleri ateşkes koşullarıdır. Buna göre Rus askerinin bir bölümü kendi hatları içinde kritik noktaları tutmaya devam edebilirdi. Erzincan Mütarekesi'nden 3 Mart 1918 tarihli Brest-Litovsk Antlaşması'na kadar geçen üç aylık sürenin bu şekilde güvenceye alınması Ermenilerin kendi savunmalarını güçlendirmeleri için yeterli olabilirdi. Bu konuda Sovyet yönetiminin işini zorlaştıran şey, cephedeki askerlerin eve dönüş sabırsızlığı içinde bir gün bile fazladan beklemeye tahammülsüz duruma gelmiş olmalarıdır. Bunu da aleyhte bir faktör olarak belirtmek gerekir.

Soykırım sonrası tutunma ve geri dönebilen sürgünlerle beraber yeni bir yaşam kurma bakımından bu süreç hayati öneme sahipti. Yalnız kendi gücüyle başarı şansı bulunmayan Ermenilerin, bir yandan Sovyet desteğini, bir yandan da Dersim-Koçgiri Kızılbaş Kürt liderleriyle ittifakı gözetmeleri gerekiyordu. Daha doğuda ve güneyde Sünni Müslüman Kürtlerle karşıt cephelerde yer almış olma nedeniyle yakınlaşma imkânı pek bulunmazken, Dersim'de son zamanlara kadar tarafsız duruşunu koruyan Kızılbaş Kürtlerle diyalog koşulları ve anlaşabilme şansı da vardı. Bunun iyi değerlendirilmesi halinde, Rus ordusunun çekilmesine rağmen Dersim-Erzincan-Erzurum hattı birleşik güçlerle savunulabilirdi. Türklerin doğu seferine set çekecek böyle bir gelişme, Van'a kadar da Ermeni güçlerinin dayanma şansını artırırdı. Öte yandan Kafkas bölümünde Taşnak liderleri Bolşeviklerle ilk dönem var olan dostane ilişkilerini koruyup Sovyet karşıtı ittifaklardan uzak durmayı bilselerdi, Doğu Ermenistan'la birlikte Batı Ermenistan ve Kuzey Kürdistan'ın da (hiç değilse belli bölümleriyle) bağımsız olması ve/veya Sovyetler Birliği'ne katılması mümkün olabilirdi. Taşnak yöneticilerinin bir kısmı Kafkas Bolşeviklerinin önderi Stepan Şahumyan kanalından Sovyetlerle dostluk ve Türk tehdidine karşı birleşik cephe oluşturma çabası içindeyken, bazıları malesef daha önceki acı tecrübelerine rağmen İngilizlerden medet

uman akılsız bir yol izlediler. Kafkasya'nın Türkiye tarafından ilhakını arzu eden Musavatçı Azeriler ve Menşevik Gürcülerle ortaklaşp, Türkiye'nin işine gelecek türden bir bağımsızlık ilanına destek verdiler. Böylece Rusya'dan koparak kendilerini zor duruma soktular. Brest-Litovsk'un çizdiği sınırlardan öteye geçen Türk saldırganlığı karşısında yalnız kaldılar. Büyük ödünlerle çöküşe sürüklenen ve Türkiye tarafından yutulmak üzere olan Doğu Ermenistan, nihayet Bolşeviklerin iktidarı alması sayesinde bir Sovyet cumhuriyetine dönüşerek yok olmaktan kurtuldu. Taşnakların Ermeni halkına yarardan çok zarar getiren milliyetçi siyasetlerini eleştirmekle beraber, Sovyetlerin o süreç içinde İttihatçı ve Kemalist liderlerle geliştirdikleri pragmatik ilişkileri de sorgulamak zorundayız.

Konuyu biraz dağıtmak pahasına bu kadarına değinmeyi gerekli gördüm. Bu faktörleri dikkate alarak tekrar Zagrosi'nin savunduğu görüşe dönelim. O, Sovyet belgelerinde Türk(ie) Ermenistanı olarak tanımlanan bölgelerin (Rus askerince boşaltılan Erzurum, Van, Bitlis vilayetleri) aslında Kürdistan olduğunu, haksız yere Ermenileştirilmek istendiğini, Deşsimlilerin de bunu kabul edemedikleri için harekete geçip Erzurum'a kadar Ermenileri kovaladıklarını savunuyor. Bu gerekçelendirme tarzı yapılan eylemi meşrulaştırıcı bir özellik taşıyor. "Erzincan'da Kürtlerin yok edilmek istendiği"ne dair kasıtlı Türk propagandası da buna dayanak yapıyor. Şimdi bir an için düşünelim. Yukarda tasavvur ettiğimiz şekilde Dersim-Koçgiri Kürtleri Erzincan-Erzurum hattındaki Ermenilerle birleşerek bir Kürdistan-Ermenistan ortak bağımsızlığı ilan etseler, daha doğuda ve güneydeki Ermeni ve Kürt bölgeleri de yaratılan sinerjiyle bunlara eklenilse, sağlanan güvenlik koşulları Ermeni ve Kürt sürgünlerinin de gelip yurtlarına yerleşmelerine imkân verse, fena mı olurdu?

Sovyetler hem Ermeni hem de Kürt ulusal haklarını Kemalistlerin “dostluğu”na feda etmiştir

Bu noktada “Ama Sovyetler’in Türk-Ermenistanı hakkındaki dekreti hiç Kürdistan’dan söz etmiyor, yerinden edilmiş Kürtlerin dönüşü ve Kürt ulusunun kendi kaderini tayin hakkı da konu edilmiyor” şeklinde itiraz edilebilir. Bence de o belirleme problemlidir. Gerçi orda Osmanlı Kürtleri ve Ermenilerinin bütün yoğunluk alanları değil, yalnızca savaşta Rusların işgal etmiş olduğu üç vilayet ele alınmış, buraların Ermenistan hüviyeti (hem tarihsel kültürel doku, hem de son zamanlara ulaşan nüfus itibarıyla) görece daha belirgin olduğu için öyle tanımlanmıştır. Tarihsel olarak asıl Kürdistan’ın Doğu Toroslar’dan Zagroslar’a kadar daha güney bölgeleri ifade etmesi, Osmanlı döneminde Kürtlere tanınan otonom beylik yetkilerinin Kürdistan’ı Ermenistan aleyhine genişletmiş olması, 19. yüzyılda pek çok toprak gaspı, göçe zorlama ve lokal kırımlarla Ermenilerin doğal olmayan dağılma ve azalması, bu tanım lehine toleranslı düşünmeyi gerektiren durumlardır. Daha önemlisi en son vurulan darbe, yani 1915 soykırımı ile yokolma noktasına getirilen bir halk olduğu için, hayatta kalabilmiş sürgün ve göçmen Ermenilerin dönüp yerleşerek ulusal bütünlüklerini bu üç vilayette yeniden sağlamaları adaletin gereği olarak savunulmuştur. Her şeye rağmen, bu üç vilayet dahil Osmanlı devletinin doğu bölümü son yüzyıllarda oldukça iç içe geçen nüfuslarıyla ağırlıklı olarak Ermeni-Kürt karışımı bir gerçeklik arz ettiği için, en iyi çözümün federatif birlik olacağı bir ortak vatan (yani Ermenistan-Kürdistan bileşkesi) olarak kabul edilmeliydi. Toplu bulundukları yerlerde başka önemli gruplar için de özerklik düşünülmeliydi.

Adil bir yaklaşımla, evet, Sovyetlerin o dönem yalnız Ermeni ve Ermenistan sorununu değil, Kürt ve Kürdistan sorununu da ifade ederek, üç vilayetten daha geniş bir coğrafya kapsamında çözüm önermeleri daha doğru olurdu. Ancak onlar Rusya’yı savaşta çekmenin sorunları üzerine yoğunlaştıkları için, fiilen Rus askerinin bulunduğu Erzurum, Van, Bitlis vilayetleriyle sınırlı

kararname çıkartmış olmaları normaldir. Oraları Ermenistan olarak tanımaları da, diğer doğu vilayetlerinin Kürdistan olarak vücut bulma ihtimalini dışlamaz. Nitekim Erzincan-Dersim hattındaki görüşmelerde Rus ve Ermeni komutanların Dersim ve daha güneylerini Kürdistan kapsamında kabule açık olduklarını görmüştük. Her iki taraftan milliyetçi bakışla yalnızca Ermenistan veya yalnızca Kürdistan olarak tanımlanan yerler, ortak ulusal kurtuluş arayışına girildiği durumda daha rasyonel yaklaşımlarla birbirinin hakkına saygılı birleşik tanımlara konu olabilirdi. Sovyetlerin siyaseti bunu teşvik edecek yönde olmalıydı. Yayınlanan dekrette hiç değilse, Ermeni sürgünleri gibi, savaş boyunca şu ya da bu tarafın zoruyla yerinden olan başka mağdurların da yurtlarına dönüş hakkı savunulmalıydı. Böyle kapsayıcı bir yaklaşımın eksikliği, Sovyetlerin Kürtleri ve Kürdistan'ı görmezden geldiklerini düşündürüyor.

Zagrosi yazılarında Sovyetler'in Kürt halkı ve Kürdistan için bir duyarlılık göstermediklerini dile getirirken haksız sayılmaz. Mart 1923 tarihli Sovyet Dışişlerine ait bir raporda, hem Türkiye, hem İran tarafındaki Kürtlerin otonomi taleplerine, Sovyetlerin kendi devlet çıkarları için zararlı görülerek karşı çıkılması ilginçtir.¹⁸ Daha sonra Kemalistlerin Kürt hareketlerine karşı yaptığı her katliamı “gerici feodal güçlerin bastırılması” şeklinde destekleyen Sovyetler'in bu politikası da açıkça yanlış ve kendi teorik ilkelerine tersti. Bu gibi durumlarda ezilen ulusların savunulması gereken hakları reel politikaya kurban edilmiştir. Bu şekilde haksızlığa uğrayan yalnızca Kürtler değil, aynı yıllarda yine Kemalist Türkiye'nin dostluğunu gözetme aşkına Sovyet yöneticileri Ermenilere de yer yer haksızlık etmiştir. Savaş sonrası Batı Ermenistan'ı tanıyan dekretin kâğıtta kalmış olması bir yana, Doğu Ermenistan'ın Sovyetlere katıldığı aşamada Kars ve Ardahan'ın Türkiye'ye bırakılıp, Dağlık Karabağ ve Nahçıvan'ın Azerbaycan'a bağlanması da bu türden durumlardır. Sonra bir de

18 <http://www.mezopotamya.gen.tr/drok-tarih/sovyet-rusya-kurt-ilkiskileri-h1795.html>

Karabağ ile Ermenistan arasında yine Azerbaycan'a bağlı özerk bölge yapılan ve çok geçmeden kaldırılan Kızıl Kürdistan var. Şimdilerde, onun özerkliğine son verilme olayını dönemin merkezî yönetimi yanında Sovyet Ermenistanı'na fatura edenler oluyor. Halbuki o tür tasarruflar merkezin elinde olduğu gibi, Ermenilerin tavsiye anlamında olsun Kızıl Kürdistan'ın kaldırılmasını istemiş olmaları akla uygun bir ihtimal değildir.

Zagrosi'nin savaş sonrasına ilişkin iki değerlendirmesini de alarak konuyu tamamlamaya çalışacağım.

Bir parça Ermenistan'a tahammülsüzlük Kürtlere ne kazandırdı?

“I. Dünya Savaşı'ndan sonra Paris Barış görüşmeleri esnasında Ermeni delegasyonu ile Şerif Paşa arasında yakınlaşma oldu. Bu yakınlaşmanın neticesinden ‘Sevres Antlaşması’ ortaya çıktı. Fakat, Kürtler yoğun bir şekilde Sevres antlaşmasına karşı çıktılar. Bu karşı çıkışın esas nedeni ise Sevres Antlaşmasıyla Van, Bitlis ve Erzurum gibi şehirlerin Ermenilere bırakılması meselesiydi. Kürdistan için otonomi isteyen Seyid Abdülkadir'in Barış Konferansına gönderdiği ‘Büyük Kürdistan’ haritası bu anlamda anlamlıdır.”

Burada yine Van, Bitlis ve Erzurum vilayetleriyle sınırlı bir Ermenistan dahi kabul edilemez görülüyor. Buna karşılık çok daha büyük bir alanın Kürdistan olması isteniyor. Ermeni partilerini o amaçtan uzak oldukları dönemler için bile “Büyük Ermenistan” peşinde olmakla suçlayan yazar, Seyit Abdülkadir'in Batı Ermenistan'ı yutan “Büyük Kürdistan” haritasını ise iftiharla savunuyor. Bunun adil bir yaklaşım olmadığı açıktır. Ermeni tarafı için kınama konusu ettiği milliyetçiliği yazarın daha fazlasıyla kendi bakışında sorgulaması gerekir. Üstelik Seyit Abdülkadir'in alternatif olarak çıkarttığı harita bağımsızlık yönünde değil, kırılıp dağıtılmış Ermeni halkının kendi yurdunda toparlanma ihtimaline karşı Türk-Kürt ittifakını ifade eden Misakı

Milli kapsamında bir özerklik içindir. Zagrosi bunu olumlamak-
la Nuri Dersimi'nin de gerisine düştüğünün farkında mı acaba?
Dersimi şu değerlendirmeyi yapıyor:

“Şurası dikkate değerdir ki, Seyit Abdülkadir, Kürt ve Ermeni davasının çözümü için ortak bir sınır dahilinde bir Kürdistan ve Ermenistan Federasyonu'nun yaratılması fikrine katıyen yanaşmıyor ve savunduğu prensipte bağımsız bir Kürdistan'dan değil, ancak bir Türk vilayeti niteliğinde bir Kürt özerk bölgesi fikrini savunmuş oluyordu. Seyit Abdülkadir'in ileri sürdüğü bu formül, pek çok elastiki olup, Türk diplomatlarının darda kaldıkları zaman, göz boyamak için ileri sürdükleri sözde Bağımsız Kürdistan formülünden farklı hiçbir nitelik arz etmiyordu. Şu halde Seyit Abdülkadir, Kürdistan Teali Cemiyeti içerisinde bir Türk ajanı rolünü bilerek veya bilmeyerek oynamış oluyordu”¹

Yukardaki satırlardan da anlaşılır ki, Kürtlerin Ermenistan adına hiçbir yer tanımayıp Ermenilerle ortak bağımsızlık fikrine dahi karşı çıkarak bütün o topraklar üzerinde Türkiye'ye tabi geniş bir Kürdistan özerkliği aramaları, ne hakkaniyetli bir yaklaşım, ne de kendilerine kazandıracak bir yol olmuştur. İki ulusal sorunun birleşik çözümü için Sevr Barış Konferansı'na ortak önerge veren Ermeni ve Kürt milli delegasyon başkanlarının (Boğos Nubar ile Şerif Paşa) anlaştıkları, yalnız sınırlarının tespitini hakem devletlere bıraktıkları Ermenistan ile Kürdistan'ın bağımsızlığı, ne yazık ki Osmanlı Kürtleri arasında destek bulmamış, aksine Seyit Abdülkadir'den Saidi Kürdi'ye kadar tepkiyle karşılanarak Şerif Paşa'nın çekilmesine yol açmıştır. Öte yanda milliyetçi körlüğe saplanmış bazı Ermeniler de “toprak konusunda Kürtlere taviz veriyor” diye Boğos Nubar'ı eleştirir. Kendi aralarında özverili dayanışmaya muhtaç olan iki halkın bu iradeyi gösteremediği durumdan Türk sömürgeciliği kârlı çıkar. Sovyetlerin Türkiye Ermenistanı hakkındaki dekreti gibi, Batı'nın Wilson haritası ve Sevr hükümleri de kâğıt üzerinde kalır. Sürgünlerin dönemediği Batı Ermenistan, Kürtleri arkasına almış

Kemalistlerin devam eden saldırı ve temizlik hareketleriyle tam bir yitik ülke olur, demografik anlamda daha belirgin bir Kürdistan görünümü kazanır; ama bu Kürdistan da Kürtlerin sadakatine karşılık her tür statüden yoksun, kimliksiz ve sömürgeci bir duruma mahkûm edilir. İşte günümüze kadar çekilen bunun acısıdır.

Tarihsel Ermenistan'ı inkâr aşkına yanlış okunan Hoybun-Taşnak anlaşması

Daha sonraki tarihten Hoybun ile Taşnakların güçbirliği çabasına değinen yazar, bundan da yine tarihsel Batı Ermenistan'ın inkârı yönünde sonuç çıkartmaya çalışıyor:

“Kürt ve Ermeni siyasal oluşumları arasında teorik anlamda en ciddi antlaşma 1927 yılında Xoybun ve Taşnak Partisi arasından yapılan antlaşmadır (...) Taşnak Partisi ve Xoybûn arasında imzalanan antlaşmada çok enterasan bir başka nokta daha var.. İki partinin ortak protokolünün B kısmının 2.maddesi ‘Sevres Antlaşmasında Ermenilere Van, Bitlis ve Erzurum’u veren 89. maddesi geçersizdir’ diye yazıyor (Wahe Tachjian, a.g.e. sayfa 365). Bunu Taşnak Partisi’nin geçmişte yaptığı yanlışlığın bir özeleştirisi olarak okumak gerekiyor.”

Acaba o madde hangi ihtiyaçtan hareketle yazılmış? Mantiki olarak düşünürsek, Taşnak partisinin bununla tarihsel Batı Ermenistan hakkındaki görüşünden vazgeçtiğini değil; ancak belki o gün ittifak halinde verilecek mücadelenin nasıl bir yeni oluşuma izin vereceğini görüp ona göre somut formüller önermek üzere bir serbestlik sağlamak istediğini, başka bir deyişle çoktan kadük olmuş Sevr’in bu yeni ilişkiler üzerindeki bağlayıcılığından kurtulmayı tercih ettiğini söyleyebiliriz. Yani öyle bir maddenin varlığı hiçbir şekilde “Van, Bitlis ve Erzurum’un Ermenistan olarak tanınmasını istemekle geçmişte yanlış yapmışız” anlamına gelmez. Çokçası “o süreçte Kürtler ile daha geniş bir alanda ortak bağımsızlık için, karmaşık iç sınırlarını sonradan iki halkın demokratik iradesiyle aramızda netleştirmek üzere Armeno-

Kürdistan türünden bir federasyon önerisi geliştirmek daha doğru yapmış olurduk” gibi bir anlam çıkartılabilir. Nitekim Hoybun ile Taşnak ittifakı üzerine değerlendirmeler yapan Kürt siyasetçilerden Zinnar Silopi, Kürt bağımsızlık hareketine arka çıkacak hiçbir ülke ve yapının görülmediği o dönem yegâne dostluk ve ittifakın Ermenilerle sağlanabildiğini belirttikten sonra, “*Kürdistan ile Ermenistan arasında sınırları belirleme meselesine gelince, bunun müstakbel Kürt ve Ermeni yönetimlerinin kararına bırakılması*” yönünde bir anlayışın benimsendiğini yazmıştır.² Kaldı ki, ortak protokol dışında Hoybun’un kendi kararlarına da bakılırsa Batı Ermenistan’ın yadsınmadığı görülür. Örneğin Hoybun’un temelini atan 1927 sonbaharındaki Kürt Milli Genel Kurultayı’nın yayınladığı iki bildiriden birinin 4. maddesi şöyledir: “*Kurultay herkese duyurur ki, Ermenistan ve Kürdistan’da asırlardan beridir Ermeniler ve Kürtler yaşamaktadır. Onlar kendi bağımsızlıkları uğruna çalışırken, ülkelerinin herhangi bir yabancı hâkimiyetine bağlı olmasını ret ederler. Çünkü bu iki ülke yalnız ve yalnız Ermeni ve Kürt uluslarına aittir*”³

“Yalnız ve yalnız” vurgusunun o toprakları paylaşan diğer halklar açısından yanlışlığı bir tarafa, burada iki ulusun muhtemelen iç içe tasavvur edilen iki anayurt gerçekliğine saygılı konuşulduğu yeterince açık. Şimdi artık o topraklar üzerinde esamesi okunmayan Ermenilerin hafızalardaki buğulu varlığını geriye doğru da minimize etmeye çalışmak, onların yarattığı kültür ve uygarlık değerlerini sahiplenerek tarihsel Ermenistan aleyhine tarihsel Kürdistan’ı büyütmek, birbiri ardına iki halkın yaşadığı trajedileri hep Ermeni tarafının “haksız istem ve kötü emelleri”yle açıklamak Kürt tarih yazıcılığı adına gurur verici bir durum olmasa gerek. Tarihi böyle yazanlar ondan doğru ders çıkartmadıkları için bugünün sorunları karşısında da bocalamaya devam ederler.

2 Zinnar Silopi, *Doza Kürdistan*, s. 110’dan aktaran; Vahan Bayburtyan, *a.g.e.*, s. 350.

3 Garo Sasuni, *a.g.e.*, s. 201.

Cuinet'in yetersiz istatistiği Ermeni halkının yazılı belleğinden üstün değildir

Zagrosi bu yazımın bir önceki bölümünde geçen Dersim'in Ermeni nüfuslu kaza ve köylerine itiraz ederek "Tarihî Gerçekleri Olduğu Gibi Okuyalım!!!" başlığı altında Vital Cuinet'ten şöyle rakamlar aktarmış.

"Vital Cuinet Çarsancak kazasının köyleriyle birlikte toplam nüfusunu 10.500 olarak veriyor. Bunlardan 2.311 Müslüman, 2,621 Kürt, 4749 Kızılbaş, Gregor Ermenileri 775, Protestan Ermeniler 44 olarak veriyor... Çarsancak genelinde yaşayan Ermenilerin toplamı 819 ve bunların 811'i Çarsancak merkezinde yaşıyor..."

Bu verilere inanılacak olursa Çarsancak köylerinde Ermeni yaşamıyormuş demek gerekir. Toplam 819'dan ibaret gösterilen Ermenilerin 811'i kaza merkezindeyse eğer, köylerin payına yalnız 8 kişi kalıyor, yani tek bir ev nüfusu kadar. Böyle bir istatistik dönemin Çarsancak kırsal gerçekliğini kesinlikle yansıtmıyor... Çok açık ki Cuinet köyler hakkında bilgilere erişememiş.⁴ Onun istatistik yaptığı 1891 tarihini içine alan bir dizi Ermeni öz kaynağın kazadaki Ermeni nüfusuna dair ayrıntılı bilgileri mevcut. Birincisi Rahip Karekin Sırvantsdyants'ın 1879'dan itibaren bölgede gezerek yaptığı ve 1884'de yayınlanan istatistiğidir. O tarihlerde Çarsancak merkezi Peri'de 318 Ermeni hanesi var. Kazaya ait 47 köyde yaşayan Ermenilerin toplam hane sayısı ise 934.

4 Vital Cuinet, 1880-1892 yılları arasında Osmanlı bölgelerini araştırmak, iktisadi verileri toplamak ve nüfus tahminleri yapmakla görevlendirilmiş bir Fransız coğrafyacıydı. Onun bulduğu rakamlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun borçlarını ödeme yetisini saptamak için de kullanıldı. Kesin rakamlara erişmeye çalışan Cuinet sonunda bunun olanaksız olduğunu kabul etmek zorunda kaldı. O bunu iki nedene bağlamıştı. 1) Türk yetkililerinin dayattığı kısıtlamalar onun araştırmalarının kesin bir sonuç vermesini engelledi. 2) Türk yetkililerinin daha uçlardaki vilayetler üzerinde denetiminin bulunmaması, onun çalışmasını tamamlamasına izin vermedi. (http://fr.wikipedia.org/wiki/Population_arménienne_ottomane).

Tek tek köylerin dökümünü vermek uzun olur, merak eden Arsen Yarman'ın yayınladığı ilgili kitapta hepsini görebilir.⁵ Merkez ile köylerin toplamı 1.252 hane demektir. Ortalama bir haneyi 6 kişiden hesaplarsak (ki dönemin kalabalık Ermeni ailesi için bu mütevazı bir tahmindir) 7.512 kişi eder. Bu kaza şimdiki Mazgirt ilçesinin güney bölümü ile Pertek'in doğu bölümünü kapsıyordu. Çarsancak'tan ayrı Mazgirt kazası vardı. Oranın da toplam 15 yerleşim biriminde 227 hane Ermeni yaşıyordu, ki bu da aynı hesaplama 1.362 kişi eder. Ayrıca Hozat ve köylerinde kaydedilmiş 126 hane var, ki 756 kişi eder. Sonraki yılların başka Ermeni kaynaklarında gördüklerimiz aşağı yukarı bu rakamlarla uyuyor. 1893-94'de Dersim'i gezen Antranik Yeritsyan, Mazgirt bölümünü de katarak hesap ettiği Çarsancak'ın 60 köyünde Ermenilerin toplam 1.769 hane olduklarını tespit etmiştir.⁶ Ayrıca 1915 Soykırımının hemen öncesine ışık tutan patrikhane verileri ve soykırımdan kurtulan yöre insanların kendi memleketleri üzerine yazdıkları kitaplar var. Bunlardan biri (Kevork Yerevanyan) Çarsancak Ermenileri tarihini anlatır. Herkesin ulaşabileceği Raymond Kevorkian'm Türkçeye çevrilmiş kitabında 1913-14 yılı Ermeni Patrikhanesi verileriyle bütün Osmanlı vilayetleri, sancak ve kazalarının Ermeni nüfuslarına dair bilgiler var. Onun da Çarsancak kazası için verdiği rakamlar: 43 yerleşim biriminde toplam 7.940 Ermeni (1.136 hane). Kazada 51 kilise, 15 manastır ve 23 Ermeni okulu (1.114 öğrenci) vardı. Kaza merkezi Peri'de 1.763 Ermeni (310 hane) yaşıyordu. Mazgirt ve 8 köyünde toplam 1.835 Ermeni, Hozat ve 15 köyünde toplam 2.299 Ermeni vardı.⁷

Bir de Çemişgezek'in durumuna bakalım. Zagrosi yine Cui-net'ten şu rakamları aktarmış:

-
- 5 Arsen Yarman, *Palu-Harput 1878, II. Cilt / Raporlar*, Derlem Yayınları, 2010, s. 484-485.
 - 6 Antranik, *Dersim Seyahatname*, Aras Yayıncılık, 2012, s. 100-101.
 - 7 Raymond H. Kevorkian-Paul B. Paboudjian, *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler*, Aras Yayıncılık, 2012, s. 386-389.

“Çemişgezek’in toplam nüfusu 11.200 kişidir. Bunların 2.455 Müslüman, 2.509’u Kürt, 5075’i Kızılbaş, Gregori Ermeniler 1003 ve Protestan Ermeniler 158 kişiden oluşuyor... Çemişgezek kazasının merkezinde Gregori Ermenileri 902 ve Protestan Ermeni 158 kişiden oluşuyor. Çemişgezek kazasının merkezinde 4.000 insan yaşıyor ve bunların dörtten birinden biraz fazlası Ermeni... Tüm kazanın sınırları içinde ise 11.200 kişi yaşıyor. Bunların 1.061 kişisi Ermeni... Demek ki Ermenilerin esas çoğunluğu merkezde ikamet ediyor. Yani Ermeniler Çemişgezek kazasının toplam nüfusunun onda birini oluşturuyor.”

Burada da aynı büyük boşluk söz konusu. Toplam 1003 kişi gösterilen Ermenilerin 902’si Çemişgezek şehrinde ise, köylerinin payına sadece 101 Ermeni düşer. Bu sayı ortalama tek bir köyün Ermeni nüfusu bile değildir. Halbuki Çemişgezek’in 30 köyünde Ermeniler yaşıyor ve kimi köyler sadece Ermeni nüfustan oluşuyordu. Rahip Sırvantsdyants’ın 1880’lere ilişkin verileri Çemişgezek şehrinde 280 hane, 30 köyünde ise toplam 620 hane Ermeni yaşadığını gösteriyor.⁸ Kaza genelinde 900 olan bu hanelerin toplam nüfusu yine ortalama 6 kişi hesabıyla 5.400 eder. 1913-14 Patrikhane verileri de buna yakındır. Kaza genelinde Ermeni nüfusu 4.494, bunun 1.348’i şehirde yaşıyor. Aradan geçen on yıllar zarfında Ermeni nüfusun artmak yerine biraz azalmış olması, 1895 saldırılarından sonra bazı köylerin boşalmasıyla ilişkilidir. Bu son dönem kazanın 22 yerleşim biriminde yaşıyor olan Ermenilerin 19 kilisesi ve 17 okulu vardı (729 öğrenci).⁹ Soykırımdan kurtulanların Çemişgezek üzerine yazdıkları (Hampartsum Kasparyan ve Haygazın Ğazaryan) iki kalın tarih kitabı, ayrıca büyük Ermeni köylerinden Hazari adına yazılmış (Vazken Andreasyan) üç ciltlik bir anı kitabı mevcut, ki başka istatistiklerin yok saydığı köylerde nasıl var olduklarına oldukça ayrıntılı tanıklık ediyorlar.

8 Arsen Yarman, *a.g.e.*, s. 467-469.

9 Raymond H. Kevorkian-Paul B. Paboudjian, *a.g.e.*, s. 389-390.

Çemişgezek ve Çarsancak'ın bağlı olduğu Dersim sancağı'nda 1913-14 Patrikhane verilerine göre toplam Ermeni nüfusu 16.657'dir. Sancak dışında kalan Pülümür'ün Ermeni köyleri buna dahil olmadığı gibi, dağlık kuzey ve orta bölgelerde sağlıklı araştırma da yapılamamış, örneğin aşiret düzeninde yaşayan Mirakyanlar'ın bu iç bölümlerdeki nüfusu istatistik dışı kalmıştır. Bunları dikkate alarak 1915 öncesi Dersim Ermenilerinin 20 binden az olmadığını söyleyebiliriz. Şüphesiz bu yine azınlığa teka-bül eder, ama sanıldığı kadar küçük bir azınlık değil.

Bir ufak not olarak buraya ilave etmek isterim ki, Osmanlı hâkimiyetine girildiği dönem bu bölgelerde Ermeni nüfusu genellikle yarıdan fazla, yani tek başına mutlak çoğunluk durumundaydı. Şimdiki Dersim il sınırlarıyla aşağı yukarı örtüşen Çemişgezek sancağında 1518, 1523 ve 1541 tarihli ilk sayımların gösterdiği gayri Müslim hane sayıları %53-58 arası değişiyor ki, bunun ezici çoğunluğu Ermeniler, az bir kısmı Rum ve Süryanilerdi. 1566'da bir kısım nahiyeler ayrılınca, Çemişgezek'e yakın çevrelerle sınırlanan sancağın (ki bu da günümüzdeki Dersim'in batı yarısına denk düşüyor) gayri Müslim haneleri %71 gibi büyük bir oran teşkil ediyor. Demek ki bu tarafta daha yoğunlardı.¹⁰ Yine tahrir defterlerinden çıkarılan verilerle Kemah sancağı ve Erzincan kazasında ise 1520-1591 dönemi Hıristiyanların genel nüfusa oranı kabaca %60-80 arası değişiyor. Kayıtlı hane ve mücerret sayıları üzerinden (ortalama her haneyi 5, mücerreti 1 kişi sayarak) yapılan hesap sonucu örneğin 1591 yılı Kemah kazasında 15.918 Müslüman, 19.776 Hıristiyan, Erzincan kazasında ise 7.812 Müslüman, 26.933 Hıristiyan nüfus tahmin ediliyor.¹¹ Burada da Hıristiyanların çok büyük bölümünü oluşturan Ermeniler genel nüfusun rahatlıkla yarısından fazlaydı. Doğudaki sancakların bir çoğu için durumun böyle olduğu dönemin tahrir kayıtlarında açıkça görülebilir. Erzurum eyaleti o

10 Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, 1999, s. 80.

11 İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, Ankara, 1990, s. 137-138.

zamanlar “Ermenistan-ı Kebir” diye de anılmıştır.

Yüzyıllar içinde bu yoğunluğun azalması, bir dizi tarihsel olayın teşvik ettiği göçler, Hristiyanlara uygulanan ağır vergilerin ve siyasi baskıların yol açtığı din değiştirmeler, ayrıca göçebe aşiretlerin yerleşikleri yerinden etmeleri gibi nedenlere dayanır. En esaslı yapısal faktör ise bu süre boyunca Osmanlı devletinin İslami niteliği ve bu temelde ittifak kurmuş olduğu Kürt beyliklerinin Ermeni bölgelerine hükmetmesiydi. Bu durum Kürtlere avantaj sağlayarak güneyden kuzeye doğru yayılmalarını sağladı. Böylece 19. yüzyıl sonlarına doğru Batı Ermenistan’da Ermenilerle Kürtler aşağı yukarı dengeli duruma geldiler. İslami gruplar etnik temelde ayrı ayrı tasnif edilmediği için tek bir Müslüman kategori olarak her vilayette çoğunluk sayıldılar. Ayrı ayrı sayılsa çok yerde ne Kürtler, ne Türkler tek başına çoğunluk olabilirdi. Son dönem bir de reform taleplerine karşı lokal kırımlar, toplu din değiştirtme ve göçe zorlama yoluyla azaltılmaya çalışılan Ermeniler, nüfus istatistiklerine de özellikle eksik yansıtılır oldu. İşte soykırım öncesinin durumuna bakarken daha gerisindeki bu gerçeklik ve zora dayalı azalma nedenleri de dikkate alınmalıdır. Yoksa verilecek olan izlenim Ermenilerin buralarda öteden beri hep azınlık oldukları ve/veya tedrici azalmalarının çok doğal olduğudur. Ermeni halkının tarihsel anavatanını reddetme eğiliminde olanlar bu yanıltıcı imaja sığmıyor.

Şah Hüseyin gibi zulümkâr beyleri gözü kapalı savunmak

Zagrosi 1880’lerin Erzincan’ı için de Cuinet’ten rakamlar aktardıktan sonra “*Varsayalım ki bu istatistikler yanlış.. Ermenilerin sayısını 3 ya da 4 ile çarpsak dahi Erzincan Sancağının çoğunluğunu oluşturmuyorlar.. Aslında benim sorunum bu değil. Benim esas sorunum Kürt ileri gelenlerini Kürdistan’dan kovmak ve onların yerine Ermeni ve Türk kaymakam ve mutasarrıfları getirme olayıdır. Bu zehirli bir plandı ve tutmadı...*” diyor. Kanıt olarak da “Ermeni Patrikinin teşvikiyle Dersimli Şah Hüseyin’in başına gelenler”i gösteriyor.

Bu konuya daha önce değinmiş, genel anlamda Kürt beylerinin sürülmesi ya da yerel yönetimlerden men edilmesi gibi bir talebin haksızlığını ifade etmişim. Yalnız bunu söylemek başka, somut örnekler üzerine görüş belirtmek başkadır. Zagrosi'nin sahip çıktığı Çarekan aşireti lideri Şah Hüseyin Bey, otorite sahibi olduğu Guzulcan (Pülümür) çevresinde halkın başına bela kesilen biri olarak yoğun şikâyetlere konu olmuş, dahası Ermeniler ile Kürtlerin ortak direnişiyle karşılaşmıştır. Ermenilerle birlik içine giren Dersimlilerin en önemli ismi Seyid İbrahim (Seyid Rıza'nın babası) olur. Direnişin bir diğer hedefi Erzincan köylerinde halkın canını çıkaran Balaban aşireti lideri Gulabizade Halil Ağa'dır. Şah Hüseyin ve Halil Ağa'nın feodal zorbalıkları bölgeden giden heyetler ve mağdur insanların mektuplarıyla İstanbul'a ulaştıkça Patrik de kendini sorumlu hissederek Babiâli'ye etki yapmıştır.¹² Şikâyet konuları (toprak gaspı, haraca kesme, angarya ve eziyetler) ile halktan gelen tepkilerin yoğunluğu Zagrosi'nin "Dersimli Kürt Beyi Şah Hüseyin Vakası" başlıklı yazı dizisindeki belgeler içinde somut olarak görülüyor aslında.¹³ "Ermeni Patrikliği'nin Guzulcan zorbası Şah Hüseyin'in eylem ve davranışlarına ilişkin Babiâli'ye gönderdiği takrir" başlığıyla aktardığı 14 Haziran 1873 tarihli belgenin altında "Patrik Kheremian" (Vanlı Xrimyan Hayrik ya da Mıgırdiç Xrimyan) imzası var. Yani daha sonra Ermeni Reform tasarıları görüşülürken Patrik olan Nerses Varjabedian değil. Bu farkı şunun için belirtiyorum; Patrik Nerses'in Kürt beyleri aleyhine genel ve radikal tavırlar önermekte aşırıya gittiği söylenebilse de aynı şey Patrik Xrimyan için söylenemez. Onun tamamen somut zorbalık örneklerine karşı tavır geliştirdiği ve yargısız infaz değil muhakeme istediği açıktır. Yine de Zagrosi, bazı Osmanlı yetkililerin

12 http://www.gelawej.net/index.php?option=com_content&view=article&id=2357:seyt-riza-ve-dersim-dosyasindak-bazi-ayrintilar-uezerne-hovsep-hayren-&catid=215:hovsep-hayreni&Itemid=236

13 "https://www.newroz.com/tr/politics/352313/dersimli-k-rd-beyi-ah-h-seyin-vakas-1"

Şah Hüseyin Bey hakkındaki iddiaları kötü niyetli Ermenilerin uydurması gibi karşılamalarından hareketle bu davayı şüphe-
li gösteriyor. Onun savunma tarzı bir bakıma “Kürt beyleri ne
kadar yetkilerini kötüye kullanmış olursa olsun onlara dokunul-
mamalıydı” anlamına gelir. Evet daha sonra böylesi örneklerden
hareketle Kürt beyleri hakkında suçlayıcı genellemeler yapmak
ve reform sürecinde kimlik olarak Kürtleri dışlayıcı davranmak
da Patrikliğe yakışmayan bir tutumdur. Ama onun eleştirisini
yaparken Ermeni halkının yaşamış olduğu mağduriyetleri yok
farz etmek gerekmez. Zagrosi oradaki yanlış anlayışı kendi sos-
yal zemini içinde makul bir eleştiriye tabi tutmak yerine “zehirli
planlar” keşfediyor. Buna ilaveten Ermenilerin azınlık oluşuna
vurgu yaparak adeta hiçbir yerde yönetimi paylaşmaya hakları
yokmuş gibi tersi yöndeki dışlayıcılığa destek çıkıyor ki, bu da
hoş görülemez.

Ve nihayet sonsözdeki “İyi ki!”nin anlamı...

Bitirmek üzere, yazarın Kürtler arasında 1915 ve öncesine ilişkin
tarihsel muhasebenin derinleştirilmesine karşıt olarak yazdığı şu
son sözlerle dikkat çekmek istiyorum.

*“Sonuç olarak, bazı Ermeni çevreleri geçmişte yaptıkları bir
dizi yanlış hesaplarının faturasını Kürtlere çıkararak masumiyet
maskesi altında Kürt/tarih bilinci olmayan kesimlerin duygula-
rına hitap ederek sonuç almaya çalışıyorlar. Ve tüm Kürtleri de
aptal yerine koyuyorlar Kürdistan’ı Kürtsüzleştirme politikası
‘Ermeni bağımsızlık ve özgürlük mücadelesi’ ise iyi ki gerçekleş-
medi. Yoksa bugün bu alanlarda bir Kürt kalmazdı.”¹⁴*

Bu sözlerin anlamı; “Ermenilerin tarihteki ulusal mücadelesi
haksızdı, zaten başarıya ulaşırsa Kürtleri yok edecekti, iyi ki bu
olmadı” şeklinde özetlenebilir. Ama aslında daha fazlasını ima

14 “<https://www.newroz.com/tr/politics/352981/k-rtler-zamaninda-ermen-ler-n-zg-rl-k-ve-ba-imsizlik-m-cadeles-n-bo-anlari-safinda-yer-almasalardi>”

etmiş oluyor: “İyi ki onlar yok oldu!...” Açıkça ifade edilmesi kolay olmayan bu anlam yukardaki sözlerin ruhunda gizlidir. Yazar bunu söylemek istemiş olmasa bile, mantıken bu çağrışımı yapıyor. İnkârcı söylemlerin ne kadar tehlikeli olduğunu hatırlatmak için bunu da belirtmek istedim. Yüzyıl önceki Ermeni ulusal hareketinin haklı demokratik muhtevasını inkâr ederseniz, bugünkü Kürt ulusal hareketini de savunamazsınız. Yarın da başkaları size “iyi ki başaramadınız” diyebilir, vesselam!..

12 Kasım 2013

BAŞBAKAN'IN DİPLOMATİK 1915 TAZİYESİ VE YANKILARI ÜZERİNE

Başbakan Erdoğan 12 yıllık iktidar deneyimi içinde zaman zaman resmî kalıpları çatlatan sürpriz çıkışlarıyla farklı bir lider olarak görüldü. Kurukafalı bir devlet adamı gibi tekdüze değil, zamanın gereklerine uygun değişik ve akıllı hamleler yapmasıyla dikkat çekti. Despot ve reformist yüzünü sık sık dönüşümlü ve bir arada gösterdi. Esasen ikinci yönü oldukça sahte, gerçek değişimleri sağlamaktan uzak ve reel işlevinden fazla psikolojik algılar yaratan bir şeydi. Toplumun nabzını iyi ölçerek kendi politik geleneğini yeniden biçimlendirmeyi ve taban genişletmeyi başardı. Güven kazandıkça ülkenin tabu sorunlarına dokunma ve eskisi gibi gidemez olan yönlerini kısmen revize etme cesareti buldu. Ama temsil ettiği devletin kuruluş temellerini hiç tartışma konusu yapmadı ve stratejik çıkarlarını titizlikle gözetti. Zaten “milli” meselelerde yenilik olarak ne yapsa bu doğrultuda yapacaktı. Örneğin Kürt meselesinde açılıma yönelirken “tek devlet, tek millet, tek vatan, tek bayrak” vurgusunu hiç ihmal etmedi. Darbe tehlikesinden korunmak için askerî vesayeti geriletirken devletin güvenlik sigortası olarak militarist anlayışı muhafaza etti. İslami geleneğin baskılanmasına son vermek için Kemalist ideolojinin laikçi damarına yüklenirken ortaklaştığı ırkçı-şoven çizgileri ve Atatürk mitini özenle korudu. İyi bir demagog ve şovmen olarak tartıştığı her konuda hem nalına hem mihına vurmasını bildi. İç siyasette rakiplerini zayıflatıp kendine avantaj sağlayacak gündemler

yarattı, bazen de ortaya çıkan karambolları değerlendirmede mahir davrandı. Siyasi rakibi CHP'yi tek parti döneminin insanlık suçları üzerinden teşhir etme girişimi ve yukardan aşağıya tarih sorgulaması tam da böyle bir vesileyle başlamıştı.

Başbakan'ın adına hiç değilse “katliam” diyebildiği ve tevekkeli biçimde olsun “devlet adına özür” beyan ettiği 1937-38 Dersim soykırımı bu sayede yoğun bir tartışma gündemi oldu. Ancak Türkiye’de tarihle yüzleşmenin en netameli konusu olan 1915 Ermeni-Süryani soykırımı ve 1923’e kadar Pontus Rumlarını kapsayarak devam eden Hristiyan halkların kanlı tasfiyesi dokunulmaz kalıyordu. Son on yılda sivil toplumun sorgulama alanına girmekle beraber devlet katında bu süreç gündeme alınmıyor, dışardan gelen basınca ise alışılmış inkârcı söylemle tepki veriliyordu. Başbakan'ın Dersim çıkışını ve yankılarını irdelerken biz hep bu garipliğe dikkat çekmiş ve eğer vicdan işiyse o vicdanın 1915’e neden işlemediğini sorgulamıştık. Birçok faktör içinde en esaslı görülmesi gereken iki nedenden biri; bu olayın cumhuriyet içinde bir budama değil, cumhuriyetin hemen üzerine kurulduğu bir kök kazıma eylemi oluşu, diğeri ise kazınıp silinen halkların gayri Müslim ya da “gâvur” olarak çok daha değersiz görülüşüydü. Yıllar süren bekleyişten sonra nihayet soykırımın 99. yıldönümünde Başbakan bu konuya da “insani” açıdan değinme lütfunu gösterdi. Fakat çok gecikmeli gelmesinin yanında bu değinmenin tarzı Dersim çıkışından belirgin şekilde sönük ve içeriği de büsbütün zayıf, daha doğrusu boş kaldı.

Yöntemde dikkat çeken tutukluk ve içerikte cimrilik

Her konuda ve her vesileyle kürsüye çıkıp doğrudan konuşmayı seven Başbakan, 1915 gibi önemli bir soruna ilk kez “empati” ile değinecek olduğunda neden somut tasvirler içeren duygulu bir hitabı değil de, muğlak sözcüklerle dolu diplomatik bir yazılı açıklamayı tercih etmiştir? Açıklamanın dokuz dilden tüm dünyaya duyurulma isteği bu sorunun tatmin edici yanıtı olamaz herhalde. Daha önce Dersim 1937-38 için vermek istediği mesajları hep

kürsüden vermiş ve uluslararası kamuoyu da bunları izlemekten mahrum olmamıştı. “Ah benim Dersimli kardeşim, ah benim Diyarbakırlı kardeşim” diye kalabalıklar önünde gözyaşı bile dökabilen Başbakan, iş Ermenilerin acısını paylaşmaya gelince öyle dokunaklı bir seslenişi neden beceremedi dersiniz?

Açıklama muhtevasında kendini gösteren farklar bir yana, yöntemle ilişkin bu tutukluk bile kendiliğinden çok şey anlatır. Düne kadar “Biz yaradılanı yaradandan dolayı severiz” gibi bir nakarat eşliğinde bu ülkenin farklı kimliklerine hitap ederken yalnızca Müslüman olan etnik grupları sayıp Hıristiyan olanların adını ağzına almayan bir Başbakan’dan söz ediyoruz. Yani ayırım yapmadığını anlatmaya çalışırken dahi ayrımcılığını ele veren sistemli bir ketumiyet içindeydi. Bu defa konu 1915 olunca orucu bozması kaçınılmazdı, ama yine bir mesafe koymak ister gibi sesli hitabetten feragat etti. Bunu ait olduğu gelenek içinde “gâvurla duygudaşlık” kurmanın zorluğuna yormak yanlış olmaz sanırım. Sonraki hafta partisinin meclis grup toplantısında konuşmasına gelince yazılı açıklamanın primini toplamak üzere diğer partilerle polemik dışında bir şey yapmayıp, Ermeni halkının trajedisıyla ilgili yüreklere seslenmekten yine kaçındı.

Dersim çıkışını yaptığında Necip Fazıl Kısakürek’ten pasajlar okuyarak o dönemin vahşetini nasıl kınadığını hatırlayalım. 1915’te sergilenen vahşetin çapı çok daha geniş, bilançosu katbekat ağırdı. Üstelik kendi vicdanına işlemesi için ille Müslüman kimlikli birilerinin referansı gerekiyorsa, o dönem Ermenilere yapılanı “bir milletin vahşice imhası” gibi etkili sözlerle telin eden Müslüman gazeteci, siyasetçi ve azledilmiş mülki amirler de vardı. Onlardan birkaçının İttihatçı canilere söylediklerini dile getirebilirdi mesela. “İttihatçı zihniyetle hesaplama” gereğinden söz ediyordu hani, onun en büyük cürmünü ve ardındaki toplu tasfiyeci zihniyeti mahkûm etmekten kaçman biri İttihatçılığın nesine karşı geliyor olabilir ki?..

Gecikilmiş 1915 açıklamasının ne kadar düşük profilli ve cimrice olduğunu anlamak için Dersim konusundaki yarım ağız

özürle karşılaştırmak yeterlidir aslında. Başbakan Dersim’de yapılanlar için “katliam” tabirini kullanınca yüreği ağzına gelen devletçi medya sözcüleri de “Dersim’deki katliamsa ötekine ne diyeceğiz?” yollu endişelerini dile getirmişlerdi. Aynı yıllar içindeki başka konuşmalarında 1915 için “ecdadıma laf söyletmem” havasını çalan Başbakan, Dersim çıkışının yaratmış olduğu paradoksa rağmen bu alandaki “sıkı duruş”unu halen sürdürme niyetinde görünüyor. Öyle ki 100. yıla 1 kala ihtiyaç duyulan yazılı açıklama 1915’de Ermenilere yapılanı resmî tarihin “tehcir” kavramı dışında bir şeyle tanımlamıyor. Dahası o tarihte Ermenilerin acılarını savaş içinde her milletin doğal olarak çektikleriyle aynılaştırıyor. Devletin sorumluluğuna hiçbir şekilde değinmiyor. Dolayısıyla özür de söz konusu değil. Kimsenin acısından farklı bir muhtevası yoksa, 99 yıl sonra Ermeni halkına özel “taziye” sunmanın anlamı ne olabilir ki?..

Zamanlama ustalığı ve işaret ettiği itici etkenler

“Taziye” her ne kadar Ermenilere ithaf edilse de esasen dünya kamuoyuna hitap ediyor. Amaç 100. yılın girişinde uygun bir politik taktikle dünyanın gözünü boyamak, Ermeni halkının adalet beklentisine cevap vermeksizin “medeni ve demokratik” bir görüntüyle bu önemli süreci atlatmaktır. Böyle bir oyuna dünden razı olan büyük devletler birkaç “insani” kelime içeren açıklamayı şüphesiz memnuniyetle karşılayacaklardı. Geleneksel inkâr politikasından vazgeçilmemiş olması sorun yapılmayacak, “iyi niyet” alkışlanacaktı. ABD Dışişleri sözcüsünün “gayet açıkyürekli ve gerçeklere dayalı” gibi sözlerle yaptığı abartılı takdire bakılırsa, böyle bir açıklama için Erdoğan hükümetine çoktan beri telkinde bulunduklarını ve hatta belki bu “taziye”nin taslağını kendilerinin oluşturduğunu bile tahmin edebiliriz.

Yeminli Ermeni düşmanı nasyonal sosyalist Doğu Perinçek de bu ihtimale dikkat çekmiş, ama bütünüyle ters sonuç çıkartmak üzere!.. O ve benzerleri ABD’nin Türkiye’yi Ermeni sorunu üzerinden sıkıştırdığı ve Erdoğan Hükümeti’nin ihanete varan

bir tavizkarlık içinde olduğu kanaatini yaymak istiyor. Halbuki ABD ve AB'nin politikaları bu konuda Türkiye'yi hesap vermeye zorlayıcı nitelikte değil. Onlar ancak başka konularda kendi istemlerini kabul ettirmek için arada bir bu sorunu şantaj unsuru gibi gösterip geri çekmekle yetiniyorlardı. Beri yandan kendilerini bu sorunda çözüm için tutarlı etki yapmaya zorlayan Ermeni diasporasına ise “gelişme” anlamında bir şeyler göstermeye ihtiyaçları vardı. Her 24 Nisan'da ABD Başkanı soykırım sözcüğünü telaffuz etmesin diye çırpınan Türk hükümetine “Bari siz makul görülecek bir şey söyleyin de bizim elimiz rahatlasın” demiş olmalılar.

İşte “insani” temelde geldiğine dair inanılmaz takdir beyanlarının yağdığı taziyenin itici etkenlerinden biri bu olabilir. Ve tabii özellikle de 100. yıla giriliyor oluşu. Ona bir dalgakıran gerekliydi. 100. yılın 24 Nisan'ım beklemek çok geç olurdu. Bu nedenle, daha önce yapılamadıysa bile, 99. yılın 24 Nisan arifesinde (hem de Türklüğün sembolü 23 Nisan'a denk getirerek) böyle bir deklarasyonun yapılması kendi çıkarları hesabına çok akıllıca bir adım olmuştur. Bunu artık kurt siyasetinden tilki siyasetine geçiş sayabiliriz.

Beklenenden düşük profil ve yüksek takdirler

Böyle bir adımı birkaç yıldır bekliyorduk. 2012 yılının 24 Nisan'ında AKP'li bir vekil (İsmet Uçma) “kendi şahsı adına Ermenilerden özür dilediği”ni belirtmekle birlikte “Ben Ermeni vatandaşlarımıza reva görülen şeyin soykırım değil de soy sürgün olduğunu düşünüyorum” diye işaret vermişti. Ben de o günlerdeki bir yazımda “Sanki bu çıkış şahsi özür dilemek için değil de, hükümetin yakınlarda geliştireceği bir tavır için şimdiden soykırım yerine geçirilecek tanımı pişirmek için yapılmış gibi” demiştim. Bir başka işaret ise geçen Aralık ayında Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun “Tehciri benimsemiyoruz, İttihatçıların yaptığı gayri insani bir olay” deyişi olmuştu. Sonunda Başbakan'ın da benzer bir söyleme yöneleceği beklenilir bir şeydi.

Bunu büyük bir sürpriz gibi lanse etmek doğru değil. Böyle davrananlar aynı zamanda içeriğini de abartma durumundalar. Dikkat edilirse Başbakanlık adına resmî açıklamanın sözcükleri önceki işaretlerden daha çekincelidir. Mesela Davutoğlu tehcirin kendisini gayri insani tanımlamışken, bu defa yazılı metinde “Her din ve milletten milyonlarca insanın hayatını kaybettiği I. Dünya Savaşı esnasında, tehcir gibi gayri insani sonuçlar doğuran hadiselerin yaşanmış olması” deniyor. İkisi arasında ince bir fark var. Yazılı açıklama “tehcirin amacının kötü olmadığı” yönündeki resmî görüşü sürdürürcesine yalnızca onun doğurduğu sonuçlar için “gayri insani” diyebiliyor. Bu ise soykırımın mimarlarından Talat Paşa’nın anılarında “Esas olarak askerî bir önlemden başka bir şey olmayan göç ettirme, vicdansız ve karaktersiz insanların elinde bir facia şeklini almıştır” deyişinden daha farklı bir ifade sayılmaz.

Başbakanlık mesajının yüzüncü yılı karşılama amaçlı politik bir manevra olduğunu ortalama bilinç ya da tarihsel hafıza sahibi her Ermeni idrak edebilir. Türkiye’deki Ermeni toplumu içinden gelen kimi abartılı övgü ve eleştirisiz takdir ifadelerini bulundukları ortamla bağıntılı düşünmek gerekir. Özel bağımlılık nedeni olan ve çıkarı gereği yaranmacı davrananlar bir yana, genel olarak Ermeni cemaatine uygulanan rehine siyasetinin psikolojik yansımalarıdır gördüğümüz. Devlet katından en ufak bir jest görmeye susamış insanlarımız ne kadar içi boş olsa da taziye gibi gönül okşayıcı bir ifadeyi olumlu karşılamaya eğilimlidir. Nankörlükle suçlanmamak ve daha ileri adımlara kolaylık sağlamak gibi bir hissiyat da memnuniyet ifadelerinde rol oynuyor. Bunlar bütünüyle anlaşılır. Fakat bir de özgür entellektüel profili çizerek atılan adımı devrim gibi selamlayan, en ufak bir temkin göstermeksizin bonkörce prim verenler var ki, asıl onlar üzerinde durmak gerekiyor.

Ermenistan'ı ve diasporayı öteleme gönüllüleri

Kendisiyle yapılan söyleşilerde taziye metnini hiç kritik etmeden olumlayan, “meseleyi manevi ve insani bir alana çekiyor” diye öven Etyen Mahçupyan, daha önemlisi herkes bu görüşü paylaşmak zorundaymış gibi mühürleyici vurgular yapıyor: *“Bunu olumsuz karşılayacak kimsenin olacağını sanmıyorum. Olsa da ciddiye alınmaz zaten. Bunun yetersiz olduğunu söyleyenler olacaktır, 2015’i gölgelemek için kasten atılmış bir adım olduğunu söyleyenler olacaktır ama bunlar da çok etkili şeyler değil”* diyerek eleştirel yaklaşımları peşinen itibarsızlaştırmaya çalışıyor. Üstelik bu meseleyi tamamen “Türkiye’nin iç meselesi” sayarak, Başbakan tarafından önerilen tarih komisyonunun da uluslararası değil, Türkiye’nin kendi içinde kurulmasını salık veriyor. *“Tabi bütün yurtdışındaki Diaspora’yla manevi bir ilgisi var elbette, onların dedeleri, babaları yaşadılar bunu sonuçta. Ama ben hiçbir devletin Ermenistan dahil bu konuda taraf olarak muhatap alınması gerektiğini düşünmüyorum”* diyor. Küçük bir ayrıntı gibi, hem Ermenistan hem de diasporada o hatıralarla yaşayan insanların çözüme nasıl müdahil olacakları sorusu havada kalıyor. Devletlerin karışmasına tepki gösterirken tam inisiyatifle sorunu çözmeye yetkili saydığı Türkiye’nin de bir devlet ve dahası suçlu devlet olduğunu unutmuş gibi konuşuyor. Neden sonra hatırlayınca şunu ekliyor: *“Ben hiçbir zaman devletlerin tavırlarını ciddiye almadım ama toplumların tavırlarını, söylediklerine saygı duydum ve bunu dikkate alıyorum. Başbakan Erdoğan’ın açıklaması da bildiğimiz devlet cümlesi gibi değil toplumsal karşılığı olan bir cümle....”*

Ne kadar ikna edici bir savunma!.. Buna inanmak gerekirse, Erdoğan’ı devlet geleneğinden hayli uzaklaşmış adil bir lider, hislerine tercüman olduğu Türk toplumunu da bu tarihle yüzleşmeye gayet açık bir toplum saymak gerekir. Yalnız Mahçupyan’ın yine unuttuğu bir şey var. Az yukarda “ciddiye alınmaz” dediği eleştirel bakışa sahip diaspora nesillerini nereye koyuyor? Hani devletlerin değil fakat toplumların tavırlarını ciddiye

alıyordu kendisi? Öyleyse bu gelişmeye kuşkuyla bakan, taziye çıkışını vicdani değil diplomatik gören, inkâr siyasetini sürdürmenin bir başka biçimi olarak değerlendiren onca hafıza sahibi insan toplum dışı mıdır? Açıkça kendi içinde çelişkili olan bu beyan dünyadaki soykırım mağduru Ermenilerin görüşleriyle birlikte ötelenmelerini salık veriyor. Bu tutumun daha kaba bir versiyonunu ise yapılan mülakatlar içinde Kandilli Ermeni Kiliyesi Yönetim Kurulu Başkanı Dikran Kevorkyan'ın görüşünden okuyoruz: *“Çok insani, ruhani ve manevi bir mesaj. İnşallah bu mesaj, diasporadakilerin de ağzını kapatır. Endişem, dış güçlerin bundan tatmin olmamaları ve ‘Niye bu kelimeyi kullanmadı, niye şunu demedi’ deyip, başka taleplerde bulunmaları. Umarım belli odaklar bu güzel mesajı istismar etmez.”*

Böyle cengaver Ermeni savunuculara sahip olduktan sonra başbakan ve devletin inkâr politikasını sürdürme cesareti artmaz mı? Hem de nasıl? Nitekim, meclis grubundaki konuşmasında içerden ve dışardan aldığı yüksek takdir notlarını sergileyen Erdoğan, 1915’le yüzleşmeye değil yine inkârcı çizgiyi tahkim etmeye dönük mesajlar vermiş, Mehmed Akif’in şiirlerinden “ecdad” savunusu yapan dizeler okuyarak bir anlamda soykırım kurbanları yerine faillerinin ruhunu şad etmiştir.

Başbakan’ın “tarihimizle yüzleştik” böbürlenmesi

“Bizim kadim tarihimizde utanacağımız, korkacağımız, yüzleşmekten çekineceğimiz hiçbir hadise bulunmuyor” sözünü nasıl algılamak gerekir? Sahip çıktığı tarihin “temiz” oluşunu akla getiren bu vurgular, devamında *“İşte Dersim hadisesi ile yüzleştik. Ana muhalefetin genel müdürü yüzleşebildi mi? Dersim’in gerçek destekleyicisi onlardı. O katliamın arkasında faili onlardı. Ayıplayabiliyor mu? CHP hâlâ bunun hesabını verebildi mi?..”* sözleriyle başka bir anlam ve mecraya kayıyor. Demek ki öyle temiz bir tarih söz konusu değil. Utanılacak dolu şeyler var. Dersim özgülünde o bunu, kendi ailesi de soykırım kurbanı olup büyük bir paradoks sonucu CHP’nin başına gelerek inkârcı devlet tutumunu

üstlenen Kılıçdaroğlu ve bugünkü partisine havale ediyor. Evet bu daha özel bir utanca işaret eder. Ama o vahşetin sorumluluğu yalnız bugünlere CHP olarak gelenlerin değil, o günün tek devlet partisi CHP içinde olup sonradan ayrışarak bugünün AKP'sine kadar çeşitlenen bütün "milli" siyaset yelpazesinin ve devlet mekanizmasının omuzlarındadır. Burada hiç değinilmeyen 1915 soykırımının sorumluluğu bir adım öncesinden başlayarak benzerdir. İttihatçı birçok failin doğrudan Türkiye Cumhuriyeti kuruluşunda etkin rol aldığı ve CHP'den bugüne dallanarak gelen Türk siyasetinin esasını o lanetli geleneğin belirlediği çok iyi biliniyor.

Başbakan kendi kliğini bunlardan yalıtarak konuşmakla paylaşılan utancı yalnız başkalarına maletme gibi ahlaki olmayan bir tutum sergiliyor. Dahası hem İttihatçı gelenekten gelen, hem de kendi şeflik döneminde insanlık suçlarına imza atan M. Kemal'i savunup partisi CHP'yi yermekle çok bariz bir tutarsızlık göstermiş oluyor. Yukardaki sözlerinin devamında son dönemlere de gelerek *"Faili meçhullerle yüzleştik. Diyarbakır cezaevi ile yüzleştik. Sivas Çorum Kahramanmaraş, Gazi Mahallesi olayları ile yüzleştik. Bizim iktidarımızda olmadı bunlar. Devletin devamlılığından hareketle bunları da ortaya çıkardık"* deyişi ise büsbütün palavracı bir böbürlenme. Bütün bu "yüzleştik" dediği insanlık suçları ve en çok lafazanlık ettiği Dersim soykırımı hesabı verilmemiş olarak orta yerde duruyor. Ne cezalandırıcı, ne de telafi edici adalet namına bir şey yapılıyor. Tersine başbakan zikrettiği Alevi katliamlarının failleriyle siyasi alanda kucaklaşma ve mağdurların her yıldönümü adalet çılgınlıklarını boğma durumundadır. Hiçbir yaptırım ve tazmin getirmeyen söylemlerin sahteliği açıktır. Doğrudan kendi iktidarının eseri olan Roboski için bir özür dilemeyen, failleri ve kendi sorumluluğunu gizleyen Erdoğan, adalet ve yüzleşme adına gerçekten hak etmediği bir prim yapma çabasındadır.

İnkârı sürdürücü taziye değil, insan gibi bir özür bekliyoruz!

Bu taziye açıklaması her ne kadar devlet adına daha önce benzeri görülmemeyen bir çıkış olsa da eskisinden iyi bir yönelim içine girildiğine işaret etmiyor. Başka verilerle beraber değerlendirildiği zaman hayırhah bakma imkânı büsbütün ortadan kalkıyor. Daha geçen aylarda “hükümetin ve dışişlerinin Ermeni soykırım iddialarına karşı dört yıllık etkin bir strateji ile mücadele programı yaptığı”na dair haberler çıkmıştı. Tam o haberin ardından, bu konularda sözünü sakınmayan Türkiyeli Ermeni aydın Sevan Nişanyan’ın yine dört yıllık bir mahkûmiyetle içeri tıklılması stratejiye uygun görünüyor. Hrant Dink, Sevag Balıkcı, Maritsa Küçük ve Zirve Yayınevi davalarının hiçbirinde adalet beklentisinin karşılanmaması, katiller ve azmettiricilerin geniş tolerans görmesi aynı hisleri veriyor. Yine yakın zamanda Türkiye sınırından Suriye’ye sokulan Cihatistlerin Ermeni yerleşimi Kesab’ı işgal etmeleri ve halkının kaçmak zorunda kalışı, 99 yıl önceki siyasetin güncel bir tehdit olarak da sürdürüldüğünün kanıtıdır. Taziye açıklamasından hemen sonra başbakanın Ermenistan sınırını açmayı Karabağ’da taviz şartına bağlaması da ayrı bir veri. Bütün bunlar Türk hükümetinin bu sahte çıkışıyla göz boyama, zaman kazanma, 100. yılın basıncını azaltma, Ermenistan’ın karşılık vermediği gibi bahanelere yatma ve inkâr politikasını daha sürdürülebilir kılma amaçlarını ele veriyor.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı insani anlamda kendisine düşen sorumluluğun 1915 soykırımına dair nitelikli bir kabul eşliğinde ağırbaşlı bir özür olduğunu bilecek durumdadır. Bunu yapmasının en iyi yolu, Cemal Paşa’nın torunu Hasan Cemal gibi gidip Ermenistan’da Soykırım Anıtı önüne saygıyla diz çökmesi olabilir. O zaman bütün dünya Ermenileri gerçek bir dönüşüm nişanesi sayarak takdir etmesini bilir.

1915'LE TOPLUMSAL YÜZLEŞMEDE KÜRTLERİN KİMLİK VE YURT EKSENLİ ÇEKİNCELERİ

*10 Mayıs 2014 günü Berlin'de yapılan «1915 Soykırımı,
Toplumsal Sorumluluklar ve Roller; Kürt, Ermeni,
Asuri-Süryani İlişkileri» konferansına sunulan tebliğ:*

Değerli Dostlar,

Gerekliliğine inandığım ve katılmaktan onur duyduğum bu konferansın düzenleyicilerine çok teşekkür ediyor, hepinizi en içten duygularımla selamlıyorum.

1915 soykırımı Türkiye’de tarihle yüzleşmenin en netameli konusu. Türkiye Cumhuriyeti’nin temellerini sarsacak mahiyeti nedeniyle devletin 99 yıldır en sıkı şekilde sürdürmüş olduğu bir tabu. Ama artık önü alınamaz bir sorgulanma sürecindedir. 100. yıl arifesinde hükümet kaba inkâr politikasını bir parça inceltmenin telaşına tutuldu. Bu doğrultuda yayınlanan diplomatik taziye mesajının Türkiye’de müthiş bir ilerleme gibi karşılanması tamamen tabunun büyüklüğüyle ilgilidir. Aynı hükümet “soykırım iddialarına karşı etkin mücadele” adına 4 yıllık bir program da geliştirme durumunda. Yani makyaj çekmenin yanında çamur gibi inkârcı savunma ve karşı suçlama ataklarını da izlemeye devam edeceğiz.

Tarihle bu zorlu yüzleşmenin bir de toplumsal boyutu var. 1915 imha eylemini düzenleyen İttihatçı yönetim, Müslüman kesimin sivillerini çeşitli motivasyonlarla yoğun şekilde suça ortak etmiş ve bu sayede azami sonuca ulaşmıştı. Kendi dedeleri fiilen

Ermeni kesmemiş, malını, mülkünü gasp etmemiş olanlar dahi sonraki dönem bu imha ve el değiştirmelerin Müslüman kesime sağladığı avantajlardan yararlandılar. Devletin o utanç verici gerçekliğin yerine geçirdiği kahramanlık efsaneleriyle süslü yalan tarihi benimseyip şahsi hafızalarını bastırdılar. Bir avuç azınlığa dönüştürülmüş Hristiyanlara dönük nefreti ve ayrımcılığı az ya da çok paylaştılar. Toplumsal yüzleşme bütün bunları kapsayacak bir vicdan muhasebesi olarak hem kolektif kirlilikten arınmanın, hem de devleti hesap vermeye zorlamanın gereğidir.

1915 soykırımında toplumsal rollerden söz edilirken hiçbir ulusal kesim için toptan genellemeci konuşmanın doğru olmadığını baştan belirtmek isterim. Bununla beraber somut rollerinden bahsedilen kişi ve grupların çok zaman kolektif kimlikleriyle anılmış olmaları doğaldır. Bir yörede kendi başlarından geçenleri anlatanların orada devlet güçlerine yedeklenen veya özerk inisiyatifle fırsattan faydalanan sivilleri “Türkler”, “Kürtler”, ya da “Osman isimli Türk”, “Sılo denilen Kürt” diye konu etmiş olmaları, o kimliklere kin ve nefret saçtıkları anlamına gelmez. Bu tür eleştiriler yapıldığı için söylüyorum. Bilinmeli ki aynı toplumsal hafıza, hatta o saldırılardan bahseden aynı kişiler, tanık oldukları koruma, kurtarma örneklerini de yine “Kürt Memo’nun insanlığı” ya da filanca “Kürt aşiretinin erdemi” veya falanca “Türk’ün iyiliği” diye yâd etmişlerdir. Olumlu atıflarda kolektif kimliğin zikredilmesini memnuniyetle karşılayıp olumsuz atıflara gelince tepki göstermek, tutarsız olduğu kadar somut yüzleşmelerin önünü tıkayıcı bir özellik içerir.

Bu genel bakış içinde Kürtlerin özel durumunu irdelemek gerekiyor. 1915’te devlet güçlerine paralel kıyıcı rol oynayan Müslüman gruplardan en çok Kürtlere vurgu yapılmasını nasıl değerlendirmeliyiz? Bana göre bunun bir gerçekliği, bir de “adı çıkanın canı çıkar” misali faili belirsiz bazı işlerin de Kürtlere mal edilmesiyle oluşan subjektif boyutları vardır. Ayrıca her yöre için bununla mukayese edilecek düzeyde olmasa bile, Ermenilerin hayatını kurtarmada Kürtlerin yine başka gruplardan fazla

rol oynadıklarını belirtmek gerekir. Her iki durum uygulamaların yoğunluk alanında bulunmakla da ilgilidir. Ülke genelinde varlığı hedeflenen Ermeni halkının önemli bir nüfusu doğu vilayetlerinde Kürtlerle iç içe yaşıyor ve diğer bölgelerden Suriye istikametine gönderilen sürgün kabilelerinin yolu da bu hatlardan geçiyordu.

Ermeni meselesinin gündemleştiği 19. yüzyıl son çeyreğinden beri Sultan Abdülhamit'in geliştirdiği politikayla Kürtler Ermenilere karşı kışkırtılmış, Hamidiye Alayları'nın etkin şekilde kullanıldığı 1894-96 kırımlarıyla Ermeni halkının kısmi tasfiyesi gerçekleştirilmişti. Meşrutiyetle birlikte Hamidiye Alayları kaldırılrsa da zamanla onun benzeri olan Aşiret Alayları oluşturulmuştu. Savaş başladıktan sonra da Rus cephesine yakın yerlerde milis alayları kuruluyordu. Bunlardan başka tehcir kabileleri üzerine salman başıbozuk çeteler eksik olmayacaktı. Önceki dönemin Kürt-Ermeni gerginlikleri ve Abdülhamit'in Kürt eliyle Ermeniye tasfiye geleneği, güçlü bir miras olarak, savaş ortamında total imhaya yönelen İttihatçılar tarafından değerlendirildi.

Çeşitli bölgelerde Türk, Çerkes, Laz, Arap ve sair Müslümanlar da vatan millet nutukları ve mal mülk dürtüsüyle motive edilmiştir. Ordu birliklerine paralel olarak bunlardan kurulan çeteler ve Teşkilatı Mahsusa'ya takviyeler de olmuştur. Ama kırımların yoğunluk alanı olan doğu vilayetlerinde esas hesabın Kürtler üzerine yapılmış olduğunu görmek gerekir. Bunun için samimiyetsiz şekilde Kürdistan kavramı da kullanılmıştır. Türk yönetimi Ermeni meselesini ve Ermenistan kurulma ihtimalini savuşturduktan sonra Kürtleri ve diğer Müslümanları Türklük içinde eriterek homojen bir Türk vatani yaratmak istemesine rağmen, o dönem ve daha sonra, adına Kurtuluş Savaşı denilen yerli Hristiyan halklardan kurtulmanın ikinci perdesinde de Kürtlük ve Kürdistan'a muhtariyet gibi sahte umutlar vermiştir.

Ermeniler ve Süryaniler yok edildikten sonra girilen cumhuriyet sürecinde aldatılmışlığa tepki olarak Kürtlerin geliştirdiği isyanlar, son olarak da 30 yıllık ulusal mücadele süreci konuya

ayrı bir önem kazandırmıştır. Şöyle ki bugün artık asimilasyona gelmeyeceği açık olan, Türkiye'nin en dinamik toplumsal muhalefetini oluşturan, fakat bağımsızlık iradesi zayıflatılmış olarak demokratik bir cumhuriyette beraber yaşamı savunan bir Kürt hareketi var. Bu hareket etrafında ve dışında yetişmiş aydınları, çeşitlilik arz eden görüşleriyle geniş bir Kürt siyasi yelpazesi var. Bu gelişme düzeyi Kürt halkı ve ulusal hareketinin 1915'le toplumsal yüzleşmede daha aktif olmasının ayrı bir gereğine işaret eder. 100 yıl öncesinde yaşanıp boğulmuş olan Ermeni halkının özgürlük mücadelesine nasıl bakıldığından tutalım, onun imhasına alet oluşun nasıl değerlendirildiğine kadar birdizi başlık altında tarih muhasebesini önemli kılar.

Malesef bu alanda çok müstesna sayılacak örnekler hariç Kürt aydınları ve siyasetçilerinin büyük bir tutukluk yaşadıklarını görüyoruz. Bunda tarihe taraflı bakış ve milliyetçi kuruntulardan kaynaklanan çekincelerin rolü büyüktür. Kısaca karakterize etmeye çalışacağım bu çekinceler yalnız 1915'le açıkyürekli yüzleşmeyi değil, Kürt-Ermeni ilişkilerinin geçmişini objektif değerlendirme ve tarihten doğru dersler çıkartmayı da zorlaştırıyor. Dahası bu durum Kürt Tarih yazımına girişen kimilerinin resmî Türk tarihine benzer inkârcı tezler geliştirmelerine yol açıyor. Pasif savunmacı çizgiden aktif savunma ve karşı suçlama ataklarına geçiş anlamında çok vicdansız tavırlar sergileniyor. Daha önceki süreçlerde Kürt-Ermeni gerginliği adına ne yaşanmışsa hep Ermenilerin sorumlu olduğu, gelişen Ermeni hareketinin Rus emperyalizmi güdümünde ve dinsel bağnazlıkla Kürtleri hedeflediği, tarih boyu azınlık oldukları Kürdistan'ı Ermenistan'a dönüştürmek ve Kürtleri köleleştirmek istedikleri, iki halkın o güne kadar huzur içinde yaşadığı yerlere dışardan gelen Ermeni militanların nifak tohumları ektikleri, durup dururken isyanlar çıkarttıkları, birçok taleplerini Osmanlı yönetimine kabul ettirmelerine rağmen rahat durmadıkları, en sonu I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Rus ordularının önüne düşüp girdikleri her yerde Kürt katliamları yaptıkları, tek amaçlarının Kürdistanı

Kürtsüzleştirmek ve bu zeminde büyük bir Ermenistan kurmak olduğu, kendileri tehcir edilinceye kadar büyük çoğunluğu Kürtlerden olmak üzere 1,5 milyon insanı katlettikleri vs. soğukkanlılıkla iddia ediliyor. Bakın, Türk Tarih Kurumu adına en vicdansız karşı suçlamaları geliştiren Yusuf Halaçoğlu'nun Ermenilere malettiği hayali katliam bilançosu bunun üçte biri kadardır. Yani onun Kürt versiyonu gibi ortaya çıkanlar ona dahi küçük dilini yutturur. Bunları okumamış olan arkadaşlara belki duyunca şaşıracakları bir şeyi de belirteyim. Son dönem bir nevi tekrarı yazılan bu tür yorum ve iddiaların babası, Kürt ulusal hareketinde hayli itibar edilen Dr. Nuri Dersimi'dir.

Geçtiğimiz yıl içinde bu tutumun eski ve yeni örneklerini ele alıp, her defa ayrı bir yazarın tarih yorumlarını irdeleyerek "Kürt Tarih yazımında İnkârcı Eğilimler üzerine" dört bölümlük bir tartışma dizisi yazmış, internette paylaşmışım. Şimdi konuşma sürem bunların alt konu başlıklarını sıralamaya bile elvermez. Konuları benzer olan başka makalelerle birlikte onları bir kitaba dönüştürme durumundayım. Kürt-Ermeni ilişkilerinin geçmişinde, iki komşu halkın Osmanlı boyunduruğundan ortak kurtuluş için birlik olamama nedenlerini irdelerken, olaya tek yanlı bakmayıp Ermeni tarafının itici rol oynayan yönleri ve hatalı tavırlarını da muhasebe etmeye çalıştım. Ermeni devrimci örgütlerinin büyük devletlerden hayır bekleme zaafı ve komşu halklarla ortaklığı pratikte yeterince gözetmeme gibi eksiklikleri vardı. Fakat sonuçta birlik arayışı daha güçlü olsaydı bile, bunun karşılığını bulma koşulları zayıftı. Kürtlerin ulusal uyanış ve örgütlenme yetersizliği yanında, dönem dönem kopuş eğilimine giren feodal beylerinin Hristiyan halklara güven vermeyen tutumları ciddi bir sorundu. Yakınlaşma ve birlik için önemli iki fırsat olan 1880 Şeyh Ubeydullah ve 1914 Bitlis Kürt isyanı, iki defa da Ermenilerin devletten reformlar için adım bekledikleri ortamlara denk gelmiş ve Osmanlı siyasetinin Kürtleri bu reformlara karşı çıkartma manevraları kuşkucu, temkinli ve kararsız yaklaşımlara yol açmıştı. Kürtlerin ise kendi ulusal kültürel hakları için bu

reformlara ortak olma çabası yoktu. O dönem daha geri konumda olan ve önceki yüzyıllar boyu yerel planda Ermeni Süryani Hristiyan komşularına hükmetmiş olmanın alışkanlığıyla düşünen Kürt ileri gelenleri bu ulusal demokratik hareketi anlamaktan uzak oldular, genelde husumetle baktılar. Geçmişin bu gibi nazik yönleri iki taraftan da hakkaniyetle tartışılırsa çok değerli dersler çıkarılabilir. Ermeni halkının binlerce yıllık vatanında yok oluşunu kendi günahlarıyla açıklamaya çalışmak bugün artık Türk inkârcıların bile sürdüremez oldukları bir şeydir. Onların havlu atmaya başladıkları bu alanda, Kürtlerin Osmanlı ile ittifakına mazaret üretmek için Ermeni hareketine olmadık proje ve stratejiler yükleyen bir tarih yorumu, Kürt yurtseverliği adına çok acıklıdır.

Bu gibi uç noktalarda gezen görüşlerin yaygın olduğunu düşünmüyorum. Ama eleştiren de fazla yok. Tarih muhasebesi genelde önemsenmeyen, daha doğrusu kaçınılan bir şey. Geçmişin günahlarıyla yüzleşmenin çekinceleri bir yandan suskunluğu, bir yandan inkârcılığı besliyor, büyük bir kesimin izinde yürüdüğü Öcalan'ın 1915'te olana dair yorumları daha örtülü de olsa benzer duygular veriyor. Yaptığı kısa değinmelerden biri şöyleydi: *Ermeniler ve Pontuslar o zamanki emperyalistlere güvenerek onların oyununa gelmişlerdir ve kaybetmişlerdir. Soykırımı uğramışlardır. Çünkü egemen güç olan Osmanlı 'sen beni öldüreceğine ben seni öldüreceğim' mantığıyla hareket etmiş ve bu acı tablo ortaya çıkmıştır...."*

Şimdi, olayı böyle karakterize etmek, taammüden işlenmiş bir cinayeti, ağır tahrik karşısında ve meşru müdafaa amacıyla gerçekleşmiş gibi göstermektir. Osmanlı'nın suçunu hafifletici böyle bir yaklaşım, o dönem ve sonrası yerli Hristiyan halklara karşı onunla işbirliği içindeki Kürt ileri gelenlerini de kayırmamanın gereğidir şüphesiz. Öcalan ve izindeki Kürt liderlerin sık sık Türklere "Çanakkale'de birlikte döğüştük, beraber Kurtuluş Savaşı verdik, Osmanlı'nın zor günlerinde asla sırt çevirip ihanet etmedik" diye seslenmeleri, o lanetli ittifakı savunmanın yanında Ermeni halkının ihanetle suçlanmasına açık prim vermektir.

Türk inkârcılığıyla Kürt inkârcılığı arasında şöyle bir fark var. Birincisi “soykırım olmamıştır, yalandır” diyor, ikincisi “soykırım olmuştur” demesine rağmen bunu anlamsızlaştıran ve suçun vebalini kurbanı yükleyen bir mantık çalıştırıyor. Kürtlerin de soykırıma uğratıldığını savunurken Ermenilere yapılanı soykırım saymamak, tabii mümkün değil. Aynı devletin daha sonraki mağduru olma nedeniyle onun soykırımcılığını ifade etmek kolay. Ama kendi atalarının suçortaklığını sorgulamaya gelince, Türklerle benzer çekinceler paylaşılıyor. Bunların en etkili olanları kimlik ve yurt eksenli çekincelerdir. Yanı sıra maddi çıkar kaygıları da sayılabilir.

Ulusal kimliğine leke sürdürtmemeye, ceddine laf ettirmeme yönlü hassasiyetleri Türk milliyetçiliğinin söylemlerinden tanıyoruz. Bu gerçekten temiz bir tarihe sahip olunduğu inancından ileri gelen bir durum değil. İşgal, yıkım, kırim, gasp ve tecavüzler yapmayı aslında ayıplamayan, “akın, fetih, yurt edinme” gibi “Türk’e şan ve şeref verici” sözcüklerle savunan bir gelenek söz konusu. Soykırım meselesi de böyle. “Yapmışsak iyi yapmışız, gerekirse yine yaparız” anlayışında olup, dışa karşı farklı ve medeni bir havaya bürünüyorlar. Toplum içinde kişisel, ailesel, yöresel belleklerin hatırladığı utanç verici geçmişi hayali bir ulusal bellekle örtüyorlar. Bunun adı “şanlı tarih” oluyor.

Kürt milliyetçiliğinin hassasiyetleri bundan bir ölçüde farklıdır, ne de olsa devletsiz ve ezilen ulus konumunda olmanın hissiyatı söz konusu. Ancak o dönem diğer ezilen ulusların imhasında suçortaklığı etmiş atalarının günahlarını kendi kimliklerinden soyutlama gibi bir eğilim taşıyorlar. Utanç verici olaylara bulaşanların çoğunluğunu korkutulmuş, cahil ve çaresiz sayarak mazur görmeye çalışıyor, böyle bakılması tümünden imkânsız olanlar içinse “Onlar her millette olabilecek hainlerdi” deyip “hainler kendi milletinden sayılamaz” şeklinde işin içinden çıkıyorlar. Bu konu tartışılınca en kestirme yanıt olarak “bugün de kendi halkına karşı koruculuk yapan hainlerimiz var, ne yapalım” sözlerini duyuyoruz. Bu aslında kendi halkına bile bunları yapanların geçmişte

başkalarına kat kat fazlasını yaptığını ifade eder.

Öte yandan geçmişte suç ortaklığı yapanların bire bir ve yalnızca bugünkü korucuların dedeleri olmadığı, daha sonra isyancı, direnişçi olarak boy gösteren bazılarının da Ermeni ve Süryani katliamlarında bulundukları göz ardı ediliyor. Daha önce Hamidiye Alayları'nda görev almış, bir dönem sonra Kürt isyancısı olmuş ve bugün büyük Kürt kahramanı olarak savunulan isimler var. 1915'te İttihatçılarla beraber olduğuna bakılmadan sonraki rolleriyle yüceltilen sembol şahsiyetler de var. Bunları sorgulamak ve 1915'te Kürtlerin suça bulaşma yoğunluğu ile yüzleşmek ulusal kimliği gözden düşürecek bir şey olarak görülüyor. Eş düzeyde olmasa bile bu durum Türk milliyetçilerinin İttihatçı ve Kemalist atalarını savunmalarına benzerdir.

Devletsiz olmayı siyasi iradedden bütünüyle yoksunluk şeklinde yorumlamak da aynı çekincenin farklı bir tezahürü oluyor. Tartışmalarda sık sık "O dönem Kürtlerin siyasi iradesi mi vardı?" itirazları duyulur. Ama bu argümana sarılanlar, hemen bir adım ötesinde, yani Kürtlerin yine devletsiz ve partisiz oldukları, ancak M. Kemal'in mektuplu çağrılarına yanıt veren beyleri ve şeyhleriyle ikinci sınıf temsil edildikleri dönem için "Türklerin ve Kürtlerin önderliğinde verilen Kurtuluş Savaşı" gibi tanımlar yapabiliyor. Bu sonraki süreci Kürtlerin Türklerle ittifakı olarak savunurken eşit bir partner gibi yansıtıyor ve "iki asli kurucu unsurdan biri" olmakla övünüyorlar. İki argüman arasındaki tezat 180 derecedir. Gerçekte sonraki sürecin ittifakı da eşit değil, her iki dönem için de bağımlı bir iradede söz edilmesi gerekir. Ayrıca iki dönemin politik yönelimleri arasında öyle nitelik bir fark yok. Lakin 1915'in utancı daha açık olduğundan o dönem işbirliği ve suçortaklığı yapan Kürt ileri gelenlerinin "iradesiz"liğine vurgu yapılır.

Bununla bağıntılı olarak, 1915'te Kürtlerin rolünü sorgulamanın "suçu Kürtlere yıkma ve devleti temize çıkartma hesaplarına yaradığı" ileri sürülüyor. Bu da aynı çekinceyle ilgili birkaçamaktır. Toplumsal yüzleşme kapsamında yapılan sorgulamalar

devletin asli sorumluluğunu gölgelemez. Devlet soykırımını yaptığı dönem ve daha sonra dış dünyaya karşı kendini temize çıkartmak için suçu Kürtlerin üstüne atma kurnazlığı da yapmıştır. Ama bu durumu karşılamanın dürüst yolu, kanlı işbirliğini inkâr etmek değil, devletin organizesi, teşviki ve gözetimi altında olan şeyleri sanki o istemeden yapılmış gibi göstermesini eleştirmektir. Kürt aydınları şunu çok iyi biliyor ki, Ermeni halkının belleğinde bu işbirliğinin yeri ne kadar kuvvetli olsa da, dünyada adalet isteyen tüm Ermenilerin, hatta devlet kararı olmadan yerel otoritelerle anlaşmalı şekilde Kürt beyleri insiyatifiyle kırılmış olan Süryanilerin, hesap sorma adresi Türk devletidir. Belki o işbirliği sürecinin ardından Türklerle beraber ya da ayrı, federatif ya da bağımsız bir Kürdistan kurulmuş olsa, onu da muhatap alma durumları olurdu. Nihayeti yok edilen halklardan geriye kalanlar vatanlarını da yitirmiş, soykırım öncesi Kürtlerin olduğu kadar onların da yurdu olan topraklar, bütünüyle ve rahatlıkla, hem de ezelden beri Kürdistan sayılabilir olmuştu.

Bu noktada o geçmişle yüzleşmenin diğer esaslı çekincesini görebiliriz. Kürt milliyetçiliği ve Tarih yazımı bu alanda soykırımın sonuçlarından pekâlâ istifade etmiş ve halen de etmektedir. Evet Ermeni halkına mezar edilen Batı Ermenistan siyasi ve hukuki olarak Kürdistan'a dönüşemedi, yine Türk devletine kaldı. Ama demografik ve kültürel olarak geçmişte olmadığı kadar Kürdistan hüviyeti kazandı. Sürem sınırlı olduğu için Ermenistan ile Kürdistan'ın tarihsel geçmişlerine girmeyeceğim. Yalnız şu kadarını söylemeliyim: Van gölü çevresi dahil Doğu Toroslardan yukarısı uzak geçmişte bir dizi Ermeni devlet oluşumuna sahne olduğu gibi, hâkimiyet kuran Helenistik ve İrani imparatorluklar tarafından da Ermeni satraplıkları olarak düzenleniyor ve Osmanlı dönemine kadar dünya alem tarafından Ermenistan olarak tanınıyordu. Osmanlı'nın hâkimiyetine girilen 16. yüzyılın sancak ve kazalara ait tahrir kayıtlarında görüleceği üzere buradaki nüfusun çoğunluğu Ermeniydi. Soykırım arifesine kadar aleyhte etkenlerle bu durum ne kadar değişse de, Kürtlerle aşağı

yukarı eşit denecek bir Ermeni yoğunluğu yine mevcuttu. Ama nüfus istatistikleri Müslümanları tek blok halinde saydığı için Ermeniler her yerde azınlık görünüyor, Kürtlerin ise Müslüman çoğunluk içindeki oranları belirsiz kalıyordu. İki halkın yaşam alanlarının fazlasıyla iç içe geçtiği son dönem Batı Ermenistan ile Kuzey Kürdistan neredeyse aynışmış, net çizgilerle ayrıştırılması imkânsız hale gelmişti. Ortak özerklik ya da federasyon oluşturma imkânı olsa yöreler özgülünde nüfus dengelerine göre karmaşık bir düzenleme gerekecekti. Sonra Ermeniler buharlaşır gibi ortadan kalkınca bu gerçeklik unutulur oldu.

Kürdistan tarihini yazmaya girişenler bütün o bölgelerin ezelden beri Kürtlerin yurdu olduğunu anlatmaya koyuldular. Yazılan kitapların çoğunda Ermenistan hiç anılmayacak, satır aralarında güçlkle rastlanan Ermenilere dair değiniler ise cehalet, önyargı ve küçümseme ürünü olacaktı. Bu durumun istisnaları, yani tarihteki Batı Ermenistan'ı ifade edebilen Kürt aydın ve yazarları bir elin parmaklarını geçmeyecek kadar az oldu. Bu konferansa davetli olan, fakat gelemeyen değerli dostumuz Mete Kalman, 1990'lı yıllarda yazdığı kitabının başlığına yürekli şekilde jenosidle birlikte bu ülke tanımını yansıtmıştı. Daha sonra bir diğer değerli Kürt araştırmacı Recep Maraşlı benzer şekilde 1915 Soykırımına ilişkin kitabında Ermenilerin tarihsel uygarlığı ve yurduna dürüst yaklaştı. Politik ve kültürel tarih incelemelerinde benzer duyarlılığı paylaşan başka isimlerin de olduğunu belirtmek isterim. Bu hasleti gösterebilen Kürt aydınları, 1915'in sonuçlarından siyasal olarak yararlanmayı reddetmek gibi çok önemli bir fark ortaya koydular. Bu erdemi gösteremeyenler ise bizim eleştirilerimize ateş püskürüp tarihsel Ermenistan'ı daha bağnaz biçimlerde inkâr ettiler; "Bu topraklarda Kürtlerin hancı, Ermenilerin olsa olsa yolcu" sayılabileceğini söylediler. Hatta 1960-70'li yıllarda Kürt davasını savunmuş olmakla övünen birisi, "1071'de Kürtlerin Alparslan öncülüğündeki Türklerle birlikte bu toprakları Ermeni ve Haçlı işgalinden kurtardığı"nı dahi savunabildi. Bu söylemde görüleceği gibi, Ermeni meselesinde

açıkyürekli ve hakkaniyetli olmayan yaklaşımlar Kürt ulusal kurtuluşuna da hizmet etmeyip, iki halkı peş peşe mağdur eden Türk hegemonyasına yarıyor.

Burada 1915'in diğer istifade edilen sonuçlarına, yani maddi zenginlik ve mülklerin üstüne konma olayına girmedim. Bunun önemsiz olduğundan dolayı değil, kendimce daha önemli ve kollektif gördüğüm manevi çekincelere odaklanmayı tercih ettiğim için. Ama görece daha şahsi olan çıkar duyguları da sorgulanmalı. Kürt ulusal hareketinin kadro ve taraftarları bundan muaf değildir. İşte Süryani manastırlarının mülkiyetindeki topraklar meselesinde defalarca görüldü ki, AKP'liler gibi BDP'li bazı şahsiyetler de gasp edilmiş arazilerin iadesine ayak diriyor, çıkarlarını sürdürmek istiyorlar. Şimdi 1915'in adaleti sağlanmaya başlasa, dışardan çok sayıda Ermeniler ve Süryaniler anayurtlarına dönüp yerleşmeyi denese, bunun ne kadar içtenlikle ve dostane karşılanacağı, ne kadar yer açılacağı ve rahat verileceği çok şüphelidir. Halkların kardeşliği, çokkültürlü birlikte yaşam gibi söylemler, öz dedelerinin gasp edilmiş topraklarına gelecek olanlara onların haklarını teslim etme noktasında ne kadar pratik işleve sahip olacaksa o kadar samimi görülebilir.

Kürt hareketinin, siyasi kurumları ve önde gelen isimleriyle bu konuda kendi pozisyonunu da sorgulayan daha açıkyürekli yaklaşımlar göstermesini temenni edelim. Son 24 Nisan vesilesiyle *Yeni Özgür Politika*'da yer verilen "Kürtlerin 1915 İle İmtihanı" başlıklı bir yazı hareketin içinden bu alandaki sorgulayıcılığın geliştiğine delalet eden çok umut verici bir örnektir. Burdur E Tipi Cezaevinde tutuklu Sadık Aslan bu yazısında 24 Nisan anmalarına sembolik katılımların yetmediğini, "milyonlarca Kürdün kurumları olarak, Kürtlerin 1915'teki payları için kurumsal özür dilenmesi gerektiği"ni anlatıyor. "1915'in mirası üzerine kurulan Cumhuriyet'i sahiplenme ve 'Asli kurucu ögeyiz' söylemleri terk edilmelidir" diyor. Hristiyan halklara karşı Kürtler arasında da devam eden nefret ve önyargılarla etkili mücadeleyi salık veriyor. Onun da belirttiği gibi, böyle bir sorgulayıcılık ve

değişim, Kürtleri çok daha etkin bir demokrasi aktörü yapar. Tersisi olan, sembolik kalan, tutarsızlık arz eden tavırlar ise bir yere götürmez.

1915'in 100. yılında bu durumun değişmesine yönelik daha güçlü çıkışlar olmasını dileyerek sözlerimi tamamlıyor, gösterdiğiniz dikkat için hepinize teşekkür ediyorum.

Hovsep Hayreni

10 Mayıs 2014

1915 BAĞLAMINDA KÜRT-ERMENİ TARİH MUHASEBESİ

ve GÜNCEL TARTIŞMALAR

HOVSEP HAYRENİ

Hovsep Hayreni'nin 2009-2014 yılları arasında internet ortamında yayınlanan değişik makale, tebliğ ve tartışma yazılarından oluşan bu kitap, 1915 soykırımı ve gerisindeki gergin ilişkiler bağlamında Kürt-Ermeni tarih muhasebesine odaklanıyor. Yakın dönem ulus merkezli Kürt tarih yazıcılığında o süreçlere dair kendini gösteren hakkaniyetsiz yaklaşımların ve bir başka inkârcılığın eleştirisini yapıyor. Kürt aydınlarının tarihle toplumsal yüzleşmede daha çekincesiz ve açıkyürekli davranmalarını teşvik ediyor. Yine aynı geçmişle ilintili güncel siyasette ortaya çıkan incitici tavırları kritik ederek, dayanışması gereken mağdurların birbirine daha duyarlı olacakları bir anlayış geliştirmeyi amaçlıyor.

Hayreni'nin Dersim ve çevresinde Ermeni halkının tarihi ve yok oluş se-rüvenini esas alan yazılarına yönelik kimi tepkiler, başka pek çok durumda da gözlemlendiği gibi "Ermeni halkının geçmişine küçümseyici bakış, inkâr-cı yaklaşım ve haksız yargıların, Türkiye'de yalnız resmi tarih ve gayri resmî "sol" türevlerince değil, önemli ölçüde Kürt tarih yazıcılarınca da paylaşıldığını" gösteriyordu. Bu tartışma ihtiyacı ortaya "tabular" ve "ön yargılarla" dolu adeta mayınlı bir arazide yapılmış bir dizi polemik yazısı çıkardı.

Bu yazılar tarihsel gerçeklikleri bulduğumuz konumdan nasıl algıladığımız gibi, tarih felsefesi üzerine ve halklar için nasıl bir gelecek tasarımı-na sahip olduğumuzla ilgili de önemli bir tartışma zemini sunuyor. Tarihi tartışıyoruz ama gerçekte yaptığımız bugünü anlamak ve geleceği yeniden inşa edebilmek Tüm bu tartışmalar tarihe nesnel yaklaşılması, adil ve barışçıl ilişkilerin inşası yolunda bir hayli mesafe katetmemiz gerektiğini de gösteriyor.

Hayreni, yazılarında hakkaniyeti, nesnellığe bağlı kalmayı, özenli ve yapı-cı bir dil kullanmayı ihmal etmezken, aynı zamanda son derece açık sözlü, eleştirel bir tutum aldı. Tartışma yazılarının bu nedenle yapıcı, öğretici ve diyalogu teşvik eden verimli bir zemin sunduğunu söylemek yerinde olur.

Recep Maraşlı

25 TL